

International bilingual journal in
Humanities & social Sciences

Millennium

მილენიუმი

Academy for Digital
Humanities - Georgia

Vol.2
2024

The Peer-reviewed Bilingual Scientific Online Journal of the Academy for Digital Humanities

in Humanities and Social Science

დიגיტალური ჰუმანიტარის აკადემია - საქართველოს

ორენოვანი საერთაშორისო ახალგაზრდული სამეცნიერო რეფერირებადი ონლაინჟურნალი

მილენიუმი

Millennium

Volume 2

Tbilisi / თბილისი

2024

The peer-reviewed bilingual scientific online journal **Millennium** was initiated by the founders of the Academy for Digital Humanities and is designed for young researchers working in Humanities and Social Sciences – master students, doctoral students and postdocs. Millennium aims to promote the academic development of a new generation of scientists by creating an academic platform for young researchers working in the Humanities and Social Sciences to publish scientific papers.

დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემიის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგუური სამეცნიერო ჟურნალი „მილენიუმი“ დაარსდა დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემიის დამფუძნებელთა მიერ და განკუთვნილია ჰუმანიტარიისა და სოციალურ მეცნიერებებში მოღვაწე ახალგაზრდა მკვლევართათვის - მაგისტრანტების, დოქტორანტებისა და პოსტდოქტორანტებისათვის. ჟურნალი „მილენიუმი“ მიზნად ისახავს მეცნიერთა ახალი თაობის აკადემიური განვითარების ხელშეწყობას - ჰუმანიტარულ დარგებსა და სოციალურ მეცნიერებებში მომუშავე ახალგაზრდა სპეციალისტებისათვის აკადემიური პლატფორმის შექმნას სამეცნიერო ნაშრომების გამოსაქვეყნებლად.

Scientific Council:

Chairman of the Scientific Council: Manana Tandaschwili (Germany)

Members of the Scientific Council: Jost Gippert (Germany), Gerd Carling (Germany), Iryna Gurevych (Germany), Sergey Kim (Switzerland), Emzar Jgerenaia (Georgia), Vakhtang Litcheli (Georgia), Nana Loladze (Georgia), Rati Skhirtladze (Georgia)

Secretary of the Scientific Council: Sarah Dopierala (USA)

სამეცნიერო საბჭო:

სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე: მანანა თანდაშვილი (გერმანია)

სამეცნიერო საბჭოს წევრები: იოსტ გიპერტი (გერმანია), გერდ კარლინგი (გერმანია), ირინა გურევიჩი (გერმანია), სერჯეი კიმი (შვეიცარია), ემზარ ჯგერენაია (საქართველო), ვახტანგ ლიჩელი (საქართველო), ნანა ლოლაძე (საქართველო), რატი სხირტლაძე (საქართველო).

სამეცნიერო საბჭოს მდივანი: სარა დოპიერალა (აშშ)

Editorial Board:

Mariam Kamarauli (Editor-in-Chief), Eka Kvirkvelia (Editor), Mzia Khakhutaishvili, Maia Kuktchishvili, Ketevan Datukishvili, Mariam Rukhadze, Giorgi Jgharkava (Executive Secretary), Mariam Gobianidze, Zviad Zalikian.

სარედაქციო საბჭო:

სარედაქციო საბჭო: მარიამ ყამარაული (მთავარი რედაქტორი), ეკა კვირკველია (რედაქტორი), მზია ხახუტაიშვილი, მაია ქუჭიშვილი, ქეთევან დათუკიშვილი, მარიამ რუხაძე, გიორგი ჯღარკავა (აღმასრულებელი მდივანი), მარიამ გობიანიძე, ზვიად ზალიკიანი.

დიგიტალური
ჰუმანიტარიის
აკადემია

© Academy for Digital Humanities - Georgia
© დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემია - საქართველო

ISSN 2960-9887 (Online)

Content / სარჩევი:

I. Digital Kartvelology / დიგიტალური ქართველოლოგია

Giorgi Jgharkava, *Digital Processing of Proverbs in Kartvelian Languages – Theoretical and Technological Framework* 5

გიორგი ჯღარკავა, ქართველურ ენათა ანდაზების კვლევა ციფრულ ეპოქაში – თეორიული და ტექნოლოგიური ჩარჩო

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7991>

Mariam Kamarauli, *Digital Methods of Comparative Manuscript Research: The Martyrdom of St. Febronia* 44

მარიამ ყამარაული, ხელნაწერთა შედარებითი კვლევის დიგიტალური მეთოდები: წმ. ფებრონიას წამება

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7992>

David Maisuradze, *Georgian Paleographic Fonts and their Role in Scientific Studies* 66

დავით მაისურაძე, ქართული კალიგრაფიული შრიფტები და მათი მნიშვნელობა სამეცნიერო კვლევებისათვის

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7993>

II. Corpus Linguistics / კორპუსლინგვისტიკა

Mariam Gobianidze, *The Issue of Equivalence of Aphorisms in the English Translations of Shota Rustaveli's "The Knight in the Panther's Skin" (based on one aphorism)* 84

მარიამ გობიანიძე, აფორიზმის ეკვივალენტობის საკითხი შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურ თარგმანებში (ერთი აფორიზმის მაგალითზე)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7994>

Julian Hasche, *Corpus-linguistic Analysis of Verba Sentiendi in „Vepxistqaosani“ in Georgian and Basque* 102

იულიან ჰაშე, გრძნობა-აღქმის ზმნების კორპუსლინგვისტური ანალიზი „ვეფხისტყაოსნის“ დედანსა და პოემის ბასკურ თარგმანში

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7997>

Mariam Rukhadze, *Semantical Analyses of Deverbal Functional Elements from a Corpus-linguistic Point of View* 119

მარიამ რუხაძე, ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტების სემანტიკური ანალიზი კორპუსლინგვისტურ ჭრილში

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7999>

III. Language Technologies / ენის ტექნოლოგიები

Marc-Daniel Rahn, *Can Counting Words make Sense? A Simple Application of Visual Tools for Basic Machine Learning in Linguistics* 138

მარკ-დანიელ რანი, აქვს თუ არა სიტყვების დათვლას აზრი? ვიზუალური ხელსაწყოების მარტივი გამოყენება საბაზისო მანქანური სწავლებისათვის ლინგვისტიკაში

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8000>

IV. Political Linguistics / პოლიტიკური ლინგვისტიკა

Tatia Tstetskhladze, Anastasia Kamarauli, *Contemporary Georgian Political Speech from Gender and Party Perspectives* 160

თათია ცეცხლაძე, ანასტასია ყამარაული, თანამედროვე ქართული პოლიტიკური ზეპირმეტყველება გენდერულ და პარტიულ ჭრილში

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8002>

V. Comparative literature studies / შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობა

Nino Sabadze, *The Problem of the Face of the Dragon in Caucasian and European Mythological-epic texts* 194

ნინო საბაძე, გველეშაპის სახის პრობლემა კავკასიურ და ევროპულ მითოეპიკურ ტექსტებში

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8003>

VI. History / ისტორია

Ioseb Schengelia, *On the History of a Castle in Samegrelo (Chakvinji Castle)* 215

იოსებ შენგელია, ერთი ციხესიმაგრის ისტორიისათვის სამეგრელოში (ჭაკვინჯის ციხე)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8004>

Digital Processing of Proverbs in Kartvelian Languages – Theoretical and Technological Framework

Giorgi Jgharkava

(Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7991>
giorgi.jgharkava@tsu.ge || ORCID: [0000-0002-4979-3019](https://orcid.org/0000-0002-4979-3019)

Abstract: One common aspect of intangible legacy is language. Texts with a variety of genres and contents are the tools through which language is realised. Proverbs should receive particular consideration among these tools since they bear distinctive national characteristics. The creation of a database of proverbs of the Kartvelian languages (Georgian, Megrelian, Laz and Svan) and the implementation of linguocultural research using this database is especially interesting and topical, because it proves the genetic unity of these languages and the existence of a common cultural-mental and linguistic space of the Georgian people. The Kartvelian languages, as well as communities, are closely related. Therefore, essential differences between the proverbs of the Kartvelian languages are rare. Differences are due to the geographical location, local rites and customs, specifically toponyms and anthroponyms, as well as other local features. All this has been reflected in the proverbs. The comparison and harmonisation of Kartvelian proverbs based on their semantic equivalence is a significant resource for interdisciplinary research. The theoretical and technological framework for the digital processing of proverbs in the Kartvelian languages are discussed in this paper.

Keywords: Proverbs, Kartvelian Languages, Digital Processing of data

Language is a universal form of intangible heritage. The means of realization of language are texts of diverse genres and content. Out of these, special attention should be paid to proverbs because they are marked with peculiar national features. Proverbs represent specific aspects of life, culture and history of a given nation. Proverbs are distinguished by the ability to preserve the most ancient encoded information. Therefore, research of proverbs is important for the study of national intangible culture and for further development and promotion of the given field. Human wisdom and the system of perspectives concentrated in proverbs determine the core nature of a certain culture. Thus, the structural-semantic analysis of proverbs demarcates the general picture built upon the common beliefs, viewpoints and global perspectives of a certain society.

Creation of a database of proverbs of Kartvelian (Georgian, Megrelian, Laz and Svan) languages and implementation of linguocultural research using this database is especially interesting and topical, because it proves the genetic unity of Kartvelian languages and the existence of a common cultural-mental and linguistic space of the Georgian people. Kartvelian languages, as well as communities, are closely related. Therefore, essential differences between the proverbs of Kartvelian languages are rare. Differences are due to the geographical location, local rites and customs, specifically toponyms and anthroponyms, as well as other

local features. All this has been reflected in the proverbs. Comparison-harmonization of Kartvelian proverbs based on their semantic equivalence is a significant resource for interdisciplinary research, since proverbs are interesting not only linguistically, but also from the viewpoint of folklore, ethnography, ethnopsychology, sociolinguistics, psycholinguistics, translation and cultural studies etc. A proverb represents important empirical material for general typological research as well, because a proverb is characterized by isomorphism and allomorphy, variance and invariance.

In the modern digital age, the acquisition and processing of relevant empirical material is strongly tied to the use of the latest technologies and methods, which is why interdisciplinary studies based on extensive empirical material are moving to a new stage. Considering the recent scientific literature created in the field of Paremiology (Moreno 2005; Mieder 2010, 2013, 2022; Coinnigh 2014; Lewandowska, Antos 2014; Pavlović 2016; Sergienko 2016 etc.), it is clear that the existence of digital resources of proverbs and the study of paremies by corpus linguistic methods open up new research perspectives. Against the background of all the above, the creation of an electronic database of Kartvelian proverbs is important not only for the development of thematic corpora, but also for the implementation of corpus-based and/or corpus-driven studies. Theoretical and technological framework for digital processing of proverbs in Kartvelian languages are discussed in the paper.

ქართველურ ენათა ანდაზების კვლევა ციფრულ ეპოქაში – თეორიული და ტექნოლოგიური ჩარჩო

გიორგი ჯღარკავა

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7991>

giorgi.jgharkava@tsu.ge || ORCID: [0000-0002-4979-3019](https://orcid.org/0000-0002-4979-3019)

შესავალი

ანდაზა განსაკუთრებული ენობრივ-კულტურული და მენტალური ფენომენია, რის გამოც, ანდაზის კვლევა მნიშვნელოვანი და აქტუალურია არა მხოლოდ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, არამედ სხვა დისციპლინათა პერსპექტივიდანაც; მათ შორის წამყვანი ადგილი ლინგვისტურ ანალიზს უჭირავს, რადგან ენაშია გაცხადებული ერის ყოფა-ცხოვრების, ისტორიისა და კულტურის სპეციფიკური ნიშნები. ანდაზა უძველესი კოდური ინფორმაციის შემცველია. ამავდროულად, იგი ხალხური ზეპირსიტყვიერების ისეთი ჟანრია, რომელიც ზეპირმეტყველებაში დღესაც გვეძლევა. ანდაზაში კონცენტრირებულია საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი გამოცდილება, სიბრძნე, მაღალხეობრივი და აღმზრდელობითი დარიგებები. ანდაზებისთვის დამახასიათებელი უნივერსალური მორალი და შეგონება ხშირად კულტურულ-სპეციფიკური ნიშნითაც არის შეფერილი, რაც იძლევა საშუალებას ერთმანეთს შეერწყას ანდაზისთვის ბუნებრივი იზომორფიზმი და ალომორფიზმი, ვარიანტულობა და ინვარიანტულობა. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს ქართველურ ენათა ანდაზებისა და მათში ასახული კულტურულ-მენტალური ფენომენების შედარება-ზეპირისპირებითი ანალიზი და საერთო-ქართველური ანდაზური ფონდის კომპლექსური კვლევა.

ანდაზა, როგორც ინტერდისციპლინური ფენომენი, დიდი ხანია მეცნიერების სხვადასხვა დარგის შესწავლის ობიექტია. ამა თუ იმ ენის ანდაზურ ფონდში განსხვავებულ ხალხთა და კულტურათა არსებითი მახასიათებლებია ასახული, რის გამოც ანდაზების მიმართ ინტერესი დღემდე არ განელეებულა. ანდაზების ინტერდისციპლინური შესწავლა დღესაც აქტიურად მიმდინარეობს, რაზედაც ამ უკანასკნელ ხანებში შედგენილი ბიბლიოგრაფიებიც მიუთითებს, რომლებშიც პარემიოლოგიის (resp. ანდაზათმცოდნეობის) დარგში შექმნილი

ასეულობით სამეცნიერო ნაშრომია გაერთიანებული¹. ამასთან, პარემიოლოგიური კვლევების აქტუალურობას ადასტურებს ისიც, რომ არსებობს „პარემიოლოგთა საერთაშორისო ასოციაცია“ (AIP-IAP – International Association of Paremiology), რომლის ფარგლებშიც ყოველწლიურად იმართება ინტერდისციპლინური კოლოკვიუმი ანდაზების თემატიკაზე (<http://www.colloquium-proverbs.org/icp/en/>). უცხოენოვანი, უმეტესწილად ბოლოდროინდელი, სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობა ნათლად აჩვენებს, რომ სხვადასხვა ენის ანდაზური ფონდის ანალიზისას ყურადღება მახვილდება ისეთ მნიშვნელოვან მიმართულებებზე, როგორცაა ანდაზების სემიოტიკური და სემანტიკური (Lundberg 1958; Norrick 1985; Grzybek 2014), სტრუქტურული (Levin 1968; Silverman-Weinreich 1981; Coinnigh 2014), პრაგმატიკული და სტილისტიკური (Briggs 1985; Jesenšek 2014), კოგნიტური (Moreno 2005; Lewandowska, Antos 2014;) ასპექტები. ცალკე შესწავლის ობიექტია ანდაზები ლიტერატურასა (Dent 1984; Bryan, Mieder 1994, 1997; Mieder 2010, 2013) და მასმედიაში (Solano 2010; Konstantinova 2014).

ქართველურ ენათა ანდაზების შეკრებასა და მეცნიერულ კვლევას მდიდარი ისტორია აქვს, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ანდაზებისაგან განსხვავებით, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზები, მით უფრო კონტრასტული ანალიზის პრინციპებით, ნაკლებადაა შესწავლილი, თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე ცალკეულ ნაშრომს. გარდა ამისა, თანამედროვე პროგრამული და ტექნოლოგიური საშუალებები ანდაზების სისტემური შესწავლის ახალ შესაძლებლობებს აჩენს. ამიტომ, საშურია, ერთი მხრივ, ქართველურ ენათა ანდაზური ფონდის შედარებითი კვლევა საერთოქართველური ენობრივ-კულტურული სურათის სრულყოფის მიზნით; მეორე მხრივ, გადაუდებელ ამოცანად მიგვაჩნია ქართველურ ენათა პარემიოლოგიური მასალის ჩართვა საერთაშორისო ინტერდისციპლინური კვლევების კონტექსტში, რაც, კვლევის შედეგების სანდოობის გაზრდასთან ერთად, ქართველოლოგიის მეტ ინტერნაციონალიზაციასაც უზრუნველყოფს.

1. საანალიზო ემპირიული მასალის მიმოხილვა

ემპირიული მასალის შეკრება და გამოცემა დიდად უწყობს ხელს მეცნიერულად მის დამუშავებასა და შესწავლას. ამ თვალსაზრისით არ არის ერთგვაროვანი სურათი ქართველურ ენათა ანდაზებს შორის; კერძოდ, ქართული

¹ მაგალითისთვის იხ. Mieder 2022.

ანდაზების ბეჭდური გამოცემები და მონაცემთა ბაზები ჭარბობს სხვა ქართველური ენებისას. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების შეკრება და გამოცემა დიდი ხნის წინ დაიწყო, მთლიანად ქართველური ენები ამ კუთხით ჩამორჩება სხვა, განსაკუთრებით ევროპულ ენებს².

1.1 ქართველურ ენათა ანდაზების შეკრებისა და გამოცემის ისტორია (მოკლე მიმოხილვა)

ქართული ანდაზების შეკრება და გამოცემა მჭიდროდაა დაკავშირებული ქართული ზეპირსიტყვიერების შესწავლასთან³; მცირე კრებულები პირველად XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე გამოჩნდა. ამ პერიოდში ქართული ანდაზების შეკრება-გამოცემა დ. ბაგრატიონის სახელს უკავშირდება. მის მიერ შეგროვებული ასზე მეტი ქართული „გალექსილი ანდაზა“ ხელნაწერთა კოლექციების სახით ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტის S3723 ფონდში. მოგვიანებით, მ. ჩიქოვანმა მიაგნო დ. ბაგრატიონის „გალექსილი ანდაზების“ დამატებით კიდევ რამდენიმე ხელნაწერს და საგანგებოდ შეისწავლა ისინი (ჩიქოვანი 1948)⁴.

მე-19 საუკუნეში განსაკუთრებით გააქტიურდა ქართული ანდაზების შეკრება-გამოცემისა და მეცნიერული შესწავლის საქმე, რომელშიც მონაწილეობდნენ ისეთი ცნობილი მოღვაწეები, როგორებიც იყვნენ: დ. ჩუბინაშვილი⁵, პლ. იოსელიანი⁶, პ. უმიკაშვილი⁷, რ. ერისთავი, ი. ჭავჭავაძე⁸, ს. მერკვილაძე⁹ და სხვები. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდის შესწავლამ ცხადყო, რომ იქ არსებულ ცალკეულ ხელნაწერებში არა-

² ევროპული ენების ანდაზების გამოცემათა სტატისტიკა ასახულია ბოლოდროინდელ ბიბლიოგრაფიულ ლიტერატურაში (მაგალითისთვის იხ. Mieder 2012, 2022).

³ ქართული ანდაზების შეკრების მდიდარი ისტორია (1829-1901 წლების მონაცემები) მოცემულია ქართული ფოლკლორის ანოტირებულ ბიბლიოგრაფიაში (ვირსალაძე და სხვები 1973).

⁴ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით დაწვრილებით იხ. ზანდუკელი 1961.

⁵ დ. ჩუბინაშვილს ეკუთვნის 1846 და 1863 წლებში გამოქვეყნებული ანდაზების ნიმუშები.

⁶ 1835 წლის 30 სექტემბრით დათარიღებული ანდაზებისა და გამოცანების რვეული, რომელიც პლ. იოსელიანს ეკუთვნის, 1948 წელს გამოაქვეყნა მ. ჩიქოვანმა.

⁷ პ. უმიკაშვილის მიერ სხვადასხვა დროს შეკრებილი ფოლკლორული მასალა, მათ შორის, ანდაზები იხ. ნაშრომებში: უმიკაშვილი 1876, 1937, 1964.

⁸ ჭავჭავაძესა და ერისთავს შეუკრებიათ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები და გამოუციათ სახელწოდებით: „გლეხური სიმღერები, ლექსები და ანდაზები“ (თფილისი, 1873).

⁹ ფოლკლორისტ ს. მერკვილაძის მიერ გამოქვეყნებული ხალხური ანდაზები და გამოცანები ქართული ანდაზების ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი პუბლიკაციაა (იხ. მერკვილაძე 1898).

ერთი ფოლკლორული ნიმუში, მათ შორის ანდაზებიცაა წარმოდგენილი (ოქროშიძე 1948:405-421). ქართული ანდაზების ერთ-ერთი გამომცემელი დ. ჩუბინაშვილიცაა; 1846 წელს გამოქვეყნდა მისი „ქართული ქრისტომატია ანუ გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან დავით ჩუბინოვის მიერ“ (პირველი ნაწილი: პროზა), რომელშიც ანბანის რიგზე დალაგებული ქართული ანდაზებია მოცემული. შინაარსის უკეთ გასაგებად ზოგიერთ ანდაზას ახლავს დამატებითი კომენტარი (ჩუბინაშვილი 1846:378-394; 456-458).

ქართული ანდაზების შეკრების საქმეში ასევე განსაკუთრებული როლი შეასრულეს: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ¹⁰, საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ¹¹, ხელნაწერთა ეროვნულმა ცენტრმა, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტმა; ამასთან, კავკასიის სასწავლო ოლქის რამდენიმე პერიოდულმა გამოცემამ: „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, „Сборник сведений о кавказе“ და სხვ¹².

ანდაზების შეკრება-შესწავლის მიმართულებით მნიშვნელოვანია იმდროინდელი ჟურნალ-გაზეთების როლიც. გაზეთ „დროებასა“ და ჟურნალებში („მოამბე“ „ივერია“, „ცისკარი“, „ჯეჯილი“) პერიოდულად იბეჭდებოდა ქართული ანდაზები. ჟურნ. „ცისკარში“ გამოქვეყნდა გალექსილი ქართული ანდაზები (148

¹⁰ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების როლზე ზეპირსიტყვიერების შესწავლის საქმეში მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ საზოგადოების შექმნიდან მალევე ილია ჭავჭავაძეს, იაკობ გოგებაშვილს, პეტრე უმიკაშვილს და სხვებს საგანგებოდ შეუდგენიათ „პროგრამმა ხალხური სიტყვიერების ნაწარმოების შეკრებისათვის“, რომელიც სამი ნაწილისგან შედგება და საუბარია როგორც ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შეკრების მნიშვნელობაზე, ისე ჩამწერის მიერ საგანგებო წესების დაცვაზე, ზეპირსიტყვიერების ნაწარმოებთა კლასიფიკაციაზე და სხვ. (ვრცლად იხ. ოქროშიძე 1948:405-421).

¹¹ საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, სახელწოდებით „ძველი საქართველო“, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით 1909-1915 წლებში გამოდიოდა. ჯამში დაიბეჭდა 4 ტომი; I, II და III ტომებში ზეპირსიტყვიერების სხვადასხვა ჟანრთან ერთად ქართველურ ენათა ანდაზებიცაა წარმოდგენილი (იხ. ტ. I, განყოფ. IV, გვ. 97-100; ტ. II, განყოფ. IV, გვ. 344-349, განყოფ. V, გვ. 86-114; ტ. III, გვ. 276-307). აღსანიშნავია, რომ „ძველი საქართველოს“ I, II და III ტომებიდან ამოღებული მასალა ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით ცალკეც დაიბეჭდა და მიეძღვნა აკაკი წერეთლის ხსოვნას (იხ. ხალხური სიტყვიერება, წიგნი I, 1915-1917).

¹² გარდა დასახელებული წყაროებისა, ქართული ანდაზები ხშირად ქვეყნდებოდა XIX-XX საუკუნეების პერიოდულ პრესაში. მაგალითისთვის იხ. ჟურნ. „Гусли“, №20, 1882 წ., გვ. 4; №24, 1882 წ., გვ. 13 (ბალანჩივაძე და სხვები 2019).

ერთეული) ამგვარი სათაურით: „სხუა და სხუა ანდაზანი ხმარებულნი ხალხთაგან“ („ცისკარი“, №2, 1853 წ., გვ. 43-58)¹³. ქართული ანდაზების შეკრებასა და გამოცემაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით ქართველ საზოგადო მოღვაწე-მწერლებს: აკაკი წერეთელს¹⁴, იაკობ გოგებაშვილს, ვაჟა-ფშაველას¹⁵, ალექსანდრე ყაზბეგს, თედო რაზიკაშვილსა და სხვებს. ისინი არა მხოლოდ აგროვებდნენ ანდაზებს, არამედ აქტიურადაც იყენებდნენ პრაქტიკული საჭიროების მიხედვით. იაკობ გოგებაშვილი ხაზს უსვამდა ანდაზების დიდაქტიკურ შინაარსს, მათ საგანმანათლებლო მნიშვნელობას და პოპულარიზაციის მიზნით არაერთი ანდაზა ჩართო „დედაენაში“¹⁶.

ქართული ანდაზების სისტემატიზაცია მე-20 საუკუნეშიც ახალი ძალითა და შემართებით გაგრძელდა ამავე საუკუნის გამოჩენილ მოღვაწეთა – ალ. ხახანაშვილის, მ. კვლენჯერიძის, ივ. გომელაურის, ნ. კეცხოველის, გ. ლომთათიძის, ი. ქავთარაძის, ლ. მეტრეველის, დ. თურდოსპირელის, ე. გაბრიჩიძის, თ. სახოკიას, ალ. ღლონტის, ა. კანდელაკის და სხვათა ხელშეწყობითა და დაუღალავი მუშაობით. დიდძალი მასალაა შესული საქართველოს ეროვნულ არქივში შენახულ „ზეპირსიტყვაობის შემკრების წრის რეველში“ (დოკუმენტის მოცულობა 250 გვერდზე მეტია), რომელიც ცნობილ პედაგოგს ივ. გომელაურს XX საუკუნის დასაწყისში შეუდგენია. მისივე ხელნაწერ ტექსტში პირველივე გვერდზე ვკითხულობთ: „ქ. ჭიათურაში, სადაც მე თორმეტი წელიწადს ვიყავ ქართული ენის მასწავლებლად (1905-1917 წ.წ.), ხსენებულ წლებში შევადგინე

¹³ XIX-XX საუკუნის ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული ანდაზების შესახებ დამატებით იხ. ვირსალაძე და სხვები 1973.

¹⁴ ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩნდა 1871 წელს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული ა. წერეთლის წერილი, რომლის ადრესატია გაზეთის რედაქტორი. წერილის ავტორი მკითხველს ატყობინებს, რომ ალექსანდრე წერეთელს ჰქონია „ერთი ხელთნაწერი რეველი, რომელიც შეიცავს სხვა და სხვა ანდაზებს, შეკრებულს მამის მისის თ. გრიგოლ წერეთლისაგან. ეს ანდაზები ანაბანაზედ არიან დაწობილი“ (წერეთელი 1871:2-3).

¹⁵ ძალზე საინტერესო მასალას შეიცავს ვაჟა-ფშაველას მიერ 1913 წელს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში წარმოდგენილი ჩანაწერები „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“. ეთნოგრაფიულ მოთხრობებთან ერთად ავტორს გამოქვეყნებული აქვს 167 ანდაზა (იხ. ტ. II, განყოფ. IV, გვ. 344-349).

¹⁶ ანდაზების პოპულარიზაციას ემსახურება გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდილი ცნობა ახალი ტიპის ლოტოს გამოგონების შესახებ. „ლოტო ანდაზებით“ იყო თამაშის სახეობა; კერძოდ, „ამ ლოტოში ციფრის მაგიერ ამოიკითხება პირველი ნახევარი ანდაზისა, ხოლო მეორე ნახევარი თვით ქალაღზეა დაწერილი, იმ ქალაღზე, რომელიც ურიგდება მოთამაშეებს... სასარგებლოც არის და სასიამოვნოცაო, ამ გვარს ლოტოზე ითქმის“ („ივერია“, №84, 1886 წ., გვ. 2).

წრე, რომლის წევრებსაც ჩემთან ერთად შეჰქონდათ თავიანთ სოფელში გაგონილი ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები. იქიდან წამოსვლის შემდეგ მე გავავსე რვეული ჩემი შეკრებილი ლექსებით და ანდაზებით“ (საისტორიო ცენტრალური არქივის კოლ. 1446, №689). საქართველოს ეროვნული არქივი ინახავს აგრეთვე გ. ჟორდანიას პირად ფონდში დაცულ რამდენიმე ანდაზას (კოლ. 1813, №282, კოლ. 1813, №284).

აღსანიშნავია, რომ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული ცალკეული ანდაზები და ანდაზების კრებულები ხშირად კრიტიკის საგანი ხდებოდა. მაგალითად, ლ. მეტრეველის „ქართული ანდაზების“ გამოცემას (1926 წ.) მალევე გამოეხმაურა ა. ჭყონია გაზეთ „კომუნისტში“ 1926 წლის 15 იანვარს დაბეჭდილი წერილით. ავტორი კრებულში ზოგიერთი ანდაზის ჩართვას უარყოფითად აფასებდა; მისი თქმით, აღნიშნული ანდაზები სოციალურ უთანასწორობასა და ცრუმორწმუნეობას ქადაგებდა, ხელს უწყობდა ეროვნული შუღლის გაღვივებას (ჭყონია 1926:5)¹⁷. ლ. ლეჟავამ სპეციალური წერილი მიუძღვნა ქართული ანდაზების გამოცემის საქმეს. მეცნიერს მხედველობაში ჰქონდა თ. სვინტიძის მიერ შედგენილი „ქართული ანდაზები“ (1955 წ.); შემდგენელს მიუთითა გამოცემის რამდენიმე ნაკლზე; მათ შორისაა ერთი და იმავე ანდაზის გამეორება სხვადასხვა ადგილას, ანდაზების თვითნებური „შესწორება“: სიტყვათა კლება-მატება და მისთ. (ჟურნ. „მნათობი“, №7, 1956 წ., გვ. 177-181).

XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე ქართული ანდაზები ბეჭდურად რამდენჯერმე გამოიცა. მათ შორის აღსანიშნავია შემდეგი კრებულები: „რჩეული ქართული ანდაზები და სიტყვის მასალები“ (შემდგენელი აღ. ღლონტი, თბილისი, 1957), „ქართული ანდაზები“ (შემდგენელი ა. კანდელაკი, თბილისი, 1959), „ანდაზები, მახვილსიტყვაობა, გამოცანები“ (ხალხური სიბრძნე V, ანდაზებისა და ლექსიკონის შემდგენელი ლ. ლეჟავა, თბილისი, 1965), „ქართული ანდაზები და გამოცანები“ (შემდგენლები ზ. თანდილავა და სხვები, ბათუმი,

¹⁷ მაგალითისთვის, ა. ჭყონიას საილუსტრაციოდ მოჰყავს შემდეგი ანდაზა: „თუ კაცსა ბედი აქვს, მოზვერიც დაუმაკდებო“ (ჭყონია 1926:5). კომუნისტური იდეოლოგიის გავლენით დაწერილი ზემოხსენებული კრიტიკული წერილის პარალელურად საინტერესოა ა. მაკარაძის რეცენზიაც, რომელიც აღ. ჩავლეიშვილის კრებულს „ანდაზები, აფორიზმები“ მიმოიხილავს. რეცენზენტი წერს: „ოცდამეხუთე განყოფილებაში წარმოდგენილია ანდაზა „თუ ნაკლოვანებებზე ილაპარაკებ, მეგობრები ნაკლები გეყოლება“ (მაკარაძე 1978:4). შეიძლება ეს მართლაც ასე იყოს, მაგრამ კომუნისტური მორალი გვასწავლის, რომ ეს ასე არ უნდა იყოს“. ცხადია, ამგვარი ურთიერთსაწინააღმდეგო, ობიექტურობისგან დაცლილი და იდეოლოგიურად მოტივირებული კრიტიკა საინტერესოა მხოლოდ საკითხის კვლევის ისტორიის თვალსაზრისით.

1976), „ქართული ანდაზები“ (ჩაიწერა და დაამუშავა ვ. ხორნაულმა, თბილისი, 1984), „რჩეული ქართული ანდაზები“ (შემდგენელი კ. ჯორჯანელი, თბილისი, 2003), „ქართული ხალხური ანდაზები“ (რედაქტორები: ი. ბაქრაძე, რ. დარჩიაშვილი, თბილისი, 2008), „ქართული ანდაზები (ბრძნული გამონათქვამები)“ (ჩხენკელი და სხვები, თბილისი, 2009), „ქართული ანდაზები“ (შემდგენელ-რედაქტორი ლ. ანდრონიკაშვილი, თბილისი, 2014), „ქართული ანდაზები“ (თბილისი, 2016) და სხვ. საინტერესოა 2009 წელს დაბეჭდილი „მსოფლიოს ხალხთა ანდაზები და გამონათქვამები“, რომელშიც სხვადასხვა ქვეყნის (ესპანური, ინდური, კორეული, თურქული, ფრანგული, უკრაინული და სხვ.) ანდაზებთან ერთად ქართული მასალაცაა შესული. კრებულში მოცემული ანდაზები დალაგებულია როგორც ცალკეული ქვეყნის მიხედვით, ისე თემატური პრინციპით (კალანდაძე 2009)¹⁸.

ზემოთ დასახელებულ კრებულებში მასალის წარმოდგენის ყველაზე გავრცელებული პრინციპია ანდაზების დალაგება ანბანის რიგზე, თუმცა აღსანიშნავია, რომ ამის პარალელურად სხვა მიდგომაც არსებობს. მაგალითად, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში გამოქვეყნებულია ზ. გ. ბილანიშვილის მიერ 1883-1887 წლებში სოფ. პატარძულში შეკრებილი ვრცელი ეთნოგრაფიული მასალა, მათ შორის, 600-ამდე ანდაზა, რომელთა ნაწილი თემატური პრინციპითაა დალაგებული. კერძოდ, გამოყოფილია: ა) სამეურნეო ანდაზები; ბ) ანდაზები ამინდსა და დროზე („ქველი საქართველო“, 1913 წ., ტ. II, განყოფ. V, გვ. 86-114). გარდა ამისა, ანდაზების თემატურად დალაგების ცდა წარმოდგენილია თ. ბეგიაშვილის „ქართულ ფოლკლორში“ (1941 წ.). უნდა აღინიშნოს ალ. ჩავლეიშვილის მიერ შედგენილი „ანდაზები, აფორიზმები“ (1977 წ.); მასში წარმოდგენილია სხვადასხვა თემაზე (სიკეთე, მეგობრობა, სამშობლო, სილამაზე და სხვ.) შექმნილი ანდაზები და აფორიზმები. შემდგენლის მითითებით, მასალა ამოკრებილია ქართულ და რუსულ ენებზე არსებული წყაროებიდან, ორიგინალური და თარგმნილი ლიტერატურიდან. ამ კუთხით საინტერესოა აგრეთვე ვ. ჯავრიშვილის ნაშრომი „ანდაზები და ნაკვესები“ (1992 წ.), რომელშიც ავტორისეული ანდაზებია მოცემული. თემატიკის მიხედვით ანდაზების დაჯგუფების პრინციპი გამოყენებულია ბოლო დროს შექმნილ მონაცემთა ბაზაშიც (იხ. ბმული: <https://idioms.tsu.ge/>). უნდა შევნიშნოთ, რომ ანდაზების დალაგების ყველა პრინციპს აქვს დადებითი

¹⁸ აღსანიშნავია, რომ უცხო ენათა ანდაზების პუბლიკაციები ქართულ პრესაში მე-19 საუკუნიდან დასტურდება. მაგ., გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებულია ეგვიპტური (1898 წ.), თათრული (1899 წ.) და სხვა ანდაზები (ვირსალაძე და სხვები 1973:11-12).

და უარყოფითი მხარეები. მაგ., ანბანთრიგზე ან სემანტიკურ ბუდეებად დალაგებისას მცირედით განსხვავებული ერთი და იმავე შინაარსის ანდაზა შეიძლება რამდენჯერმე გამეორდეს. საინტერესოა, რომ ამ უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად ხალხური სიბრძნის V ტომში (1965:21-237)¹⁹ წარმოდგენილ სემანტიკურად იდენტურ ანდაზებს ერთვის სპეციალური მინიშნებები, რათა მკითხველს შეეძლოს მარტივად მოძებნოს კონკრეტული ანდაზის მსგავსი სხვა ანდაზებიც, ასეთის არსებობის შემთხვევაში. შედარებით ნაკლებპოპულარულია ანდაზების დაჯგუფება მათი წარმოშობის დროის მიხედვით, რადგან უმეტეს შემთხვევაში ამგვარი კლასიფიკაცია მეტად პირობით ხასიათს ატარებს²⁰.

1829-1901 წლებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი და გამოქვეყნებული ფოლკლორული ნიმუშები, მათ შორის, ანდაზები შესულია ქართული ფოლკლორის ანოტირებულ ბიბლიოგრაფიაში (ვირსალაძე და სხვები 1973). ამჯერად დავასახელებთ საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ ჩაწერილი დიალექტური თავისებურებების ამსახველი ანდაზების რამდენიმე პუბლიკაციას; ესენია:

ა) ს. გაჩეჩილაძის მიერ **იმერეთის** სოფ. წვევაში შეკრებილი და 1909 წელს გამოქვეყნებული „ანდაზები, ჩქარა სათქმელი²¹ და ზმა“ (იხ. „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. I, გვ. 97-100).

ბ) **მესხური** ანდაზები და გამოცანები (შეაგროვა და 1895 წელს გამოსცა კ. გვარამაძემ)²².

გ) ა. კანდელაკის მიერ შედგენილი კრებულის („ქართული ანდაზები“, 1965 წ.) მეორე ნაწილში მოცემული მასალა ივ. ხორნაულს, ხალხური ზეპირსიტყვიერების დიდ მოამაგეს, **ფშავსა და ხევსურეთში** ჩაუწერია. მის მიერ შეკრებილი ანდაზები მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია. განსაკუთრებით იქცევა ყურადღებას

¹⁹ წიგნში შესულია 3231 ანდაზა. როგორც V ტომის წინასიტყვაობიდან ირკვევა, წარმოდგენილი მასალა ემყარება 60 ნაბეჭდ და 50 ხელნაწერ წყაროს (ლექვავა 1965:5-16).

²⁰ ვფიქრობთ, რომ სამომავლოდ, ანდაზების კრებულების გამოცემისას, ოპტიმალური ვარიანტი იქნება მასალა დალაგდეს არა ანბანური ან თემატური პრინციპით, არამედ კონცეპტების მიხედვით. ამ საკითხზე პირველად ყურადღება მიგვაქცევინა ასოც. პროფესორმა ს. ოშიაძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ.

²¹ შესიტყვება „ჩქარა სათქმელი“ ავტორის მიერ გამოყენებულია ენის გასატეხის აღსანიშნავად.

²² ვრცელი ემპირიული მასალა, კერძოდ, მესხეთსა და გურიაში შეკრებილი ანდაზები და სიტყვის მასალები კ. გვარამაძის ავტორობით მოგვიანებითაც გამოიცა (იხ. „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, 1913-1914 წ.წ., ტ. III, გვ. 276-307).

ცნობილი ქართული ანდაზების კუთხური ვარიანტები, შინაარსობრივად შეცვლილი და//ან დიალექტიზმების შემცველი ანდაზები და სხვ.

დ) ცალკე წიგნად არის გამოცემული ა. მსხალაძის **აჭარული ანდაზები** (1984 წ.). წიგნში შესულია როგორც ავტორის მიერ შეკრებილი, ისე ფოლკლორული კრებულებიდან თუ ზეპირსიტყვიერების სხვადასხვა ფონდიდან ამოწერილი ემპირიული მასალა; აღსანიშნავია, რომ ანდაზებს ერთვის ცალკეულ ლექსიკურ ერთეულთა განმარტებები.

ე) თ. შიოშვილის მონოგრაფიებში მოცემულია 26 **შავშური** (იხ. „შავშური ფოლკლორი“, 2016 წ.) და 90 **კლარჯული ანდაზა** (იხ. „კლარჯული ფოლკლორი“, 2017 წ.).

ქართველურ ენათა ანდაზების შეკრებისა და გამოცემის ისტორია, ქართულის გარდა, სხვა ქართველური ენების მონაცემების მიმოხილვასაც ითვალისწინებს. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს ალ. ცაგარლის განსაკუთრებით დიდი დამსახურება **მეგრული** ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შეგროვებისა და შესწავლის საქმეში. 1834-1917 წლებში გამომავალ ჟურნალში – „Журнал Министерства народного просвещения“ (ЖМНП) – გამოქვეყნებულია ალ. ცაგარლის ვრცელი წერილი „1877 წლის ზაფხულში კავკასიის მხარეში მოგზაურობის შესახებ“. ავტორი დასაწყისშივე აღნიშნავს, რომ მოგზაურობის უმთავრესი მიზანი მეგრული მასალების შეგროვება იყო. ამ მოგზაურობის დროს მეცნიერს ზღაპრებთან, სიმღერებთან და სხვადასხვა გამონათქვამთან ერთად ანდაზებიც ჩაუწერია (ЖМНП, №194, 1877, გვ. 208-231). ალ. ცაგარლის შეგროვილი ნიმუშების ნაწილი რამდენიმე წლის წინ გამოსცა გამომცემლობა „იალონმა“ სახელწოდებით „მეგრული ხალხური ზღაპრები, ანდაზები, გამოცანები, სიმღერები“ (2020 წ.). მასში შესულია 28 მეგრული ანდაზა.

ჩვენ მიერ დასახელებულ პერიოდულ გამოცემაში – „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“ (СМОМПК) ქართულის გარდა შესულია **მეგრული** და **სვანური ანდაზებიც**, სულ 500-ამდე ერთეული. ქართულ, მეგრულ და სვანურ ანდაზებს პარალელურად ახლავს რუსული თარგმანი და ზოგჯერ სათანადო კომენტარებიც; აღსანიშნავია, რომ СМОМПК-ში წარმოდგენილი ქართველურ ენათა ანდაზები არა მხოლოდ თარგმნილია რუსულად, არამედ ზოგჯერ მათი რუსული შინაარსობრივი ეკვივალენტებიც არის დაძებნილი²³. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ამ პერიოდში ქართული

²³ СМОМПК-ს ცალკეული გამოცემების ელექტრონული ვერსიები იხ. ბმულზე: <https://books.google.com>

და მეგრული ანდაზები რუსულის გარდა სხვა უცხო ენაზეც ვრცელდებოდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში; მაგალითად, ცნობილია, რომ კავკასიის ხალხთა კულტურების შესასწავლად საქართველოში ჩამოსულმა ფრანგმა ჟურნალისტმა ჟიულ მურიემ თბილისსა და ზუგდიდში დიდი ხანი დაყო და ფრანგულ ენაზე მოგვიანებით გამოცემულ თავის წიგნში ჩართო რამდენიმე ქართული და მეგრული ანდაზის ფრანგული თარგმანი, ორიგინალის გარეშე (ბრეგაძე 2013, 2020). 1903 წელს პარიზში გამოვიდა თ. სახოკიას *Les proverbes Géorgiens* („ქართული ანდაზები“); შემდგენელ-გამომცემელს წარმოდგენილი აქვს ქართული ანდაზების ფრანგული თარგმანები. ცალკე გამოცემული ეს პუბლიკაცია ევროპაში უფრო ადრე ფრანგულ ჟურნალში „Revue des Traditions Populaires“ დაბეჭდილ მასალებს; კერძოდ, 818 ქართული ანდაზის ფრანგულ თარგმანს ორიგინალი ტექსტის გარეშე (ბრეგაძე 2020:416). ფრანგულ ენაზე გამოცემული ქართული ანდაზები თ. სახოკიას მიერ დალაგებულია თემატურ ჯგუფებად.

მეგრული ანდაზების 127 ერთეული მოცემულია ი. ყიფშიძის შედგენილ ქრესტომათიაში, რომელიც ახლავს რუსულ ენაზე გამოცემულ მეგრული ენის გრამატიკას (Кипшидзе 1914:418-463). თ. სახოკიას ჩაწერილი „მეგრული ანდაზები და გამოთქმები“ აერთიანებს გასული საუკუნის 900-იან წლებში მოძიებულ 436 ანდაზას²⁴; ჩამწერ-შემდგენელ თ. სახოკიას ანდაზებისთვის დაურთავს ქართული შესატყვისები და ხშირ შემთხვევაში კომენტარებიც, რომელთა საშუალებით წარმოდგენილია შემდგენლის (თ. სახოკიას) ინტერპრეტაცია; ამასთან, ზემოაღნიშნულ მასალაში ასახულია ანდაზების ვარიანტულობა და სამეგრელოს არეალისთვის დამახასიათებელი ფორმათა ნაირგვარობა, რაც მეტ დირექტულებას სძენს მას. ამ ჩანაწერებიდან თ. სახოკიას 1897 წელს „მოამბეში“ (№10, გვ. 162) გამოუქვეყნებია 10 მეგრული ანდაზა შესაბამისი ქართული ვერსიით²⁵. აღნიშნული მასალა სრულად მოგვიანებით, 1989 წელს, გამოაქვეყნა შ. აფრიდონიძემ „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების“ XXVIII ტომში (გვ. 240-271).

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს თ. სახოკიას წვლილი ქართული ზეპირსიტყვიერების შესწავლის საქმეში. ჯერ კიდევ 1889 წლიდან, ქართლში სოფლის მასწავლებლად მუშაობის პერიოდში, იგი გულმოდგინედ აგროვებდა ხალხში

²⁴ ჩანაწერების დედანი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის თ. სახოკიას ფონდში (№167, 314, 317).

²⁵ გამოცემულ მეგრულ, ლაზურ და სვანურ ანდაზებს ხშირად ახლავს ან იდეურ-სემანტიკურად ეკვივალენტური ქართული ანდაზა, ან შესაბამისი ანდაზის ქართული თარგმანი. აღნიშნულის გამო, ასეთ შემთხვევებში ნაშრომში ვიყენებთ ტერმინს „ვერსია“.

გაბნეულ ფოლკლორულ ნიმუშებს, მათ შორის, ანდაზებსაც. 1943 წელს დაწერილ ავტობიოგრაფიაში თ. სახოკია წერდა: „პირდაპირ აღმაფრთოვანა ჩვენის ხალხის ზეპირსიტყვაობამ, ამ მრავალფეროვანმა და ამოუწურავმა ზღვამ ხალხის სიბრძნისამ... ქართულ მეტყველების მასალათა შეკრებისა და ერთად თავის მოყრისათვის ზრუნვა გადამეკცა კულტად, ჩემის სიცოცხლის მიზნად“ (სახოკია 1969:220)²⁶. საინტერესოა ისიც, რომ თ. სახოკიას შეუგროვებია სკაბრეზული ფოლკლორის ნიმუშები²⁷, რომლის გამოცემაც ეთნოგრაფთა საზოგადოებას შემდგომი მეცნიერული შესწავლის მიზნით 1950-იან წლებში დაუპირებია, თუმცა, ცხადია, მაშინდელი ცენზურის პირობებში ეს ვერ მოხერხდა და აღნიშნულმა მასალამ მხოლოდ XXI საუკუნის დასაწყისში იხილა დღის სინათლე (კოტეტიშვილი 2005)²⁸.

1990 წელს გამოქვეყნდა კ. სამუშიას მიერ ზუგდიდსა და მის მიმდებარე რაიონებში შეკრებილი ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, რომელთა შორისაც რამდენიმე ანდაზაცაა წარმოდგენილი შესაბამისი ქართული ვერსიით. აღსანიშნავია, რომ წიგნის ავტორი ანდაზის ნაცვლად იყენებს ტერმინს *სენტენცია*.

კ. დანელიასა და ა. ცანავას მიერ შედგენილ „ქართული ხალხური სიტყვიერების“ II ტომში შესულია 828 მეგრული ანდაზა. ანდაზები გაწყობილია ქართულ ანბანთრიგზე, თითოეულს ახლავს ქართული ვერსია (დანელია, ცანავა 1991:418-463).

2013 წელს ფ. ნადარაიამ გამოაქვეყნა 100 მეგრული ანდაზა სათაურით „მარგალური მოკოეფი“ („მეგრული ანდაზები“) („სამეგრელო-ზემო სვანეთი“, ცნობარი, მარტვილი, გვ. 35-39). ანდაზები აქაც ანბანთრიგზეა გაწყობილი, მოცემულია მხოლოდ მეგრულ ენაზე და არ ახლავს ქართული ვერსია.

²⁶ ვრცლად ამ საკითხის შესახებ იხ. თედო სახოკიასადმი მიძღვნილი კრებული (1969 წ.).

²⁷ „ქართული უწმაწური ანდაზები და სიტყვა-თქმანი“, რომლის დედანი ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (იხ. ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. II; ფონდები: 145, 151, 167, 314-316), შ. აფრიდონიძის მიერ შეჯერებული ვარიანტების მიხედვით 2005 წელს გამოიცა კ. კოტეტიშვილის კრებულში „მოუკრეფავნი“; აქვეა დაბეჭდილი მეგრული სკაბრეზული ანდაზები და გამოთქმები.

²⁸ უნდა აღინიშნოს, რომ უწმაწური ლექსიკის წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით შესწავლის მიმართ არაერთგვაროვანი აზრის მიუხედავად, ლინგვისტური კვლევებისთვის ყველა სახის მასალა, როგორც ენობრივი ფაქტი, თავისთავად საინტერესოა, რადგან „უწმაწური ლექსიკისა და ინვექტივის გამორიცხვა, როგორი მცირეც უნდა იყოს მისი ხვედრითი წილი, ენას „სტერილურად“ წარმოგვიდგენს და ამდენად, მის დამახინჯებულ სურათს მოგვცემს. ამა თუ იმ ენის ადეკვატური, იდეალური აღწერა იქნებოდა მისი ყველა დისკურსის აღწერა“ (ომიაძე 2009:184).

2019 წელს დაიბეჭდა მ. კვიციანი-ჯინის „კვიციანი“. მასში წარმოდგენილია: ლექსები, ფოლკლორული ტექსტები, ონომასტიკური მასალა, ენის გასატეხი, შელოცვები, გამოცანები, 800 ერთეულამდე მეგრული ანდაზა და სხვ. აღნიშნული ანდაზები ავტორს ჯერ კიდევ 1966 წელს დაუღაგებია და გაუწყვია ანბანთრიგზე. წიგნში მოცემულ ზოგიერთ ანდაზას ახლავს ქართული თარგმანი და//ან ავტორისეული მცირე კომენტარი. იშვიათად, მაგრამ მაინც, ნაშრომში ანდაზად ჩათვლილია იდიომი, ნარატიული ტექსტი, ფრთიანი გამონათქვამი და ა.შ. (მაგალითისთვის იხ. გვ. 202, №7; გვ. 203, №33, გვ. 206, №8, გვ. 211 №27). მასალის გადამუშავების აუცილებლობას თვით მ. კვიციანიც შენიშნავს ანდაზების ბოლოს არსებული მინაწერით: „შეიძლება მეტიც გამოსულიყო, რომ მუშაობა გამეგრძელებინა, შეიძლება დახვეწის შემდეგ ნაკლებიც ყოფილიყო...“ (კვიციანი 2019:234).

საქართველოსა და თურქეთში გამოცემული **ლაზური ანდაზების** რამდენიმე ბეჭდური წყარო შეიძლება დავასახელოთ; კერძოდ, ესენია:

ა) თურქული გამოცემის (Kamil Aksoylu, Laz Kulturu Tarih, Dil, Gelenek ve Toplumsal Yapı, Ankara, 2010) მიხედვით ქართული ანბანის რიგზე გაწყობილი 218 ერთეული ანდაზა შესაბამისი ქართული ვერსიით, მომზადებული ნ. ახალაიასა და ზ. ქავთარაძის მიერ; შეტანილია წიგნში: „ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში“ (ახალაია და სხვები 2015:656-676).

ბ) სარფული ფოლკლორის მიმოხილვისას ც. ნარაკიძე და თ. შიოშვილი უხვად იმოწმებენ ლაზურ ანდაზებს პარალელური ქართული შინაარსობრივი შესატყვისებით; შეტანილია წიგნში: „სარფი“ (ჩოხარაძე და სხვები 2015:423-429).

გ) 126 ერთეული ლაზური ანდაზა მოცემულია თურქეთში გამოცემულ ბოლოდროინდელ ნაშრომებში. მათ შორის აღსანიშნავია რ. კოსანოღლუს Lazca Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü – „ლაზური იდიომებისა და ანდაზების ლექსიკონი“ (Kosanoğlu 2020). ლაზური ანდაზები დალაგებულია ქართულ ანბანთრიგზე ლაზური ფონემატური სისტემის გათვალისწინებით; ახლავს თურქულენოვანი ვერსიები.

მეგრული და ლაზური ანდაზები, ქართული ვერსიით, გამოცემულია ერთ წიგნად შემდეგი სახელწოდებით: „ხალხური სიბრძნე (მეგრული და ლაზური ანდაზები)“ (შემდგენლები და ქართული ვერსიის ავტორები: რ. შეროზია, ო. მემიშიში, თბილისი, 1994). მასში შესულია 1922 მეგრული და 890 ლაზური ანდაზა. შემდგომ, 2015 წელს, ლაზური ანდაზები და იდიომები ცალკე ო. მემიშიშიმა გამოსცა. ავტორის თქმით, წიგნში შესულია წლების განმავლობაში

საველე-შემკრებლობითი მუშაობის დროს მოძიებული მასალა. დალაგების პრინციპი შემდეგნაირია: ანბანის რიგზე მოცემულ ლაზურ ანდაზებს მოსდევს სიტყვასიტყვითი ქართული ვერსია, ზოგჯერ კი – შესატყვისი ქართული ანდაზა.

სვანური ანდაზების ერთ-ერთი პირველი შემკრები და გამომცემელი არის „თავისუფალი სვანის“ ფსევდონიმით მოღვაწე მეცნიერი ბესარიონ ნიჟარაძე, რომელმაც 1913 წელს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში („ძველი საქართველო“, ტ. II, გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით) გამოაქვეყნა რამდენიმე სვანური ანდაზა (განყოფ. II, გვ. 98-100); გასული საუკუნის 60-იან წლებში გაზეთ „სოფლის ცხოვრებაში“ დაიბეჭდა რამდენიმე სვანური ანდაზის ქართული შესატყვისები სათაურით „სვანური ანდაზები“. წარმოდგენილ მასალას მიწერილი აქვს „ვ. და ე. გვიჩიანები, მესტიის რაიონი“ (№53, 1965, 5 მარტი). სვანური ანდაზების სიმდიდრისა და მრავალფეროვნების ამსახველი შედარებით სრული მონაცემი 1973 წლამდე არ გამოცემულა. ამ დროს ა. შანიძისა და მ. ქაღდანის რედაქციით გამოქვეყნდა სვანური ენის მკვლევრის, ფოლკლორისტისა და ეთნოგრაფის, ა. დავითიანის, „სვანური ანდაზები“; მასში მოცემულია მეცნიერის მიერ წლების განმავლობაში ნაგროვები მასალა, 3000-ამდე ანდაზა. ა. შანიძე წინასიტყვაობაში მაღალ შეფასებას აძლევს ა. დავითიანის შრომას. იგი წერს: „ამ გამოცემას მნიშვნელობა აქვს როგორც დიალექტოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიისათვის, ისე ეთნოგრაფიისათვის, მაგრამ მთავარი მისი ღირებულება მაინც ის არის, რომ ამ წიგნით გამოვლენილია ბევრი რამ ჩვენი უზომოდ ვრცელისა და დიდად მდიდარი ხალხური სიტყვიერების ერთ უბანზე სიყვარულით შეკრებილი უძვირფასესი ნიმუშებისა სვანთა გონებრივი საგანძურიდან, რომელიც ქართული თარგმანის საშუალებით ფართო წრეებისათვის ხდება ხელმისაწვდომი“ (შანიძე 1973:4). ა. დავითიანის განსაკუთრებულ ღვაწლს და ნაშრომის ღირებულებას ხაზს უსვამს მ. ქაღდანიც (ქაღდანი 1973:5-7). ნაშრომის გამოცემას მაღევე მოჰყვა დადებითი გამოხმაურებები სხვა მეცნიერთა მხრიდანაც (გელოვანი 1973; ღლონტი 1973; შამელაშვილი 1973).

2000 წელს გამოიცა **სვანური ანდაზების** კიდევ ერთი სრული კრებული სახელწოდებით „ლაჰრჷკდ ური“, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს: „არაკად არის//საარაკოდ არის“; იგივეა, რაც ქართული არაკად თქმულა//ანდაზად თქმულა. კრებულის შემდგენელ-გამომცემელია ა. კორძაია. აღსანიშნავია, რომ ა. დავითიანის ზემოხსენებულ კრებულში (1973 წ.) ბალსქვემოური დიალექტის

ლახამულური კილოკავისთვის დამახასიათებელი ენობრივი თავისებურებებია ასახული, ხოლო ა. კორძაიას (2000 წ.) წარმოდგენილი აქვს ბალსხემოური დიალექტის სხვადასხვა კილოკავზე ჩაწერილი ანდაზები²⁹. როგორც კრებულის შემდგენელი მიუთითებს, „კაცს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ ისეთ მცირე ტერიტორიაზე, რაც ბალსხემოურ სვანეთს უჭირავს, ძნელია მოიპოვებოდეს იმდენი ანდაზა ან ანდაზის იმდენი ვარიანტი, რომ შეიძლებოდეს კრებულში მისი გეოგრაფიული პრინციპით დალაგება, მაგრამ ეს – მხოლოდ ერთი შეხედვით“ (კორძაია 2000:7). მეცნიერი იზიარებს და ანდაზებისთვისაც აზოგადებს ა. შანიძისა და ვ. თოფურიას მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც „ბალსხემოური, სხვა კილოებთან დაპირისპირებით, ცალკე ერთეულია, მაგრამ ეს ერთეული თავის წილში სრულიადაც არ არის მთლიანი. მრავალფეროვანია ის წვრილ-წვრილი განსხვავებანი, რომელთაც გვიჩვენებენ ცალკეული ხეობები და სოფლები: სხვა არის უშგულური სვანური, სხვაა მულახური და სხვაა ლატალური. ხეობიდან ხეობამდე და ზოგჯერ ერთი სოფლიდან მეორემდე საკმაოდ დიდია კილოკავური განსხვავება“ (სვანური პროზაული ტექსტები, I:XIV).

ყოველივე ზემოთქმულის მიუხედავად, დღესაც აქტუალურია XX საუკუნის 60-იან წლებში ნათქვამი: „ჩვენს ერში, ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში გაბნეულია მრავალი ანდაზა, როგორც ზღვის ფსკერში მარგალიტი, და მათი პოვნა და შეგროვება მეტად საჭიროა“ (გომართელი 1966:99).

1.2 ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული რესურსები

ციფრული ტექნოლოგიების განვითარება ანდაზური ემპირიული ფონდის ელექტრონულ ბაზებად გარდაქმნაზეც აისახა; უნდა აღინიშნოს, რომ ბ. ნიუარაძის გამოცემული სვანური ანდაზები, სვანურ გამოცანებთან ერთად, განთავსებულია TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონულ ბაზაში (ელექტრონული ვერსია ეკუთვნის პროფ. იოსტ გიპერტს)³⁰. რ. შეროზიასა და ო. მეშიშიშის შედგენილი მეგრული და ლაზური ანდაზების ელექტრონული ვერსია მოამზადა მ. ბუკიამ³¹.

²⁹ ა. კორძაიას ნაშრომის რეცენზიაში რ. იოსელიანი საგანგებოდ უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ კრებულში თავმოყრილი ანდაზები განსაკუთრებით ღირებულია, რადგან იგი წარმოადგენს ბალსხემოური დიალექტის ნიმუშებს, ხოლო სვანურის ამ კილოს „სამედიატორო ენას“//„სალიტერატურო სვანურს“ უწოდებენ (იოსელიანი 2003).

³⁰ სვანური ანდაზები და გამოცანები ის. შემდეგ ელექტრონულ მისამართზე: <https://titus.uni-frankfurt.de> (ბოლო წვდომა: 16.03.2023).

³¹ აღნიშნული რესურსი ხელმისაწვდომია შემდეგ მისამართზე: <https://lev.ge/> (ბოლო წვდომა: 25.05.2023).

ბოლო ხანებში შეიქმნა ქართული ანდაზებისა და იდიომების ელექტრონულ მონაცემთა ბაზა³²; აღნიშნული ციფრული რესურსი რუსთაველის ფონდის დაფინანსებით განხორციელებული პროექტის ფარგლებში მომზადდა პროფ. მანანა რუსიეშვილის ხელმძღვანელობით; იგი შეიცავს 7 ათასამდე ქართულ ანდაზასა და იდიომს. აღსანიშნავია, რომ ბაზაში შესაძლებელია ქართული ანდაზებისა და იდიომების სემანტიკური ეკვივალენტების ძიება ინგლისურ, გერმანულ, ფრანგულ, რუსულ, თურქულ და არაბულ ენებში, რაც საინტერესო და მნიშვნელოვანია ინტერდისციპლინური კვლევების თვალსაზრისითაც³³.

2. „ციფრული რევილუცია“ და სამეცნიერო პარადიგმათა ცვლა

ჩვენს დროში საკვლევი ემპირიული მასალის მოპოვება და დამუშავება მჭიდროდ უკავშირდება უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენებას, რამაც განაპირობა ტრადიციულ მიდგომებთან ერთად კვლევის თანამედროვე მეთოდების დანერგვა. სწორედ ამგვარმა მნიშვნელოვანმა ცვლილებებმა შექმნა წინაპირობა XXI საუკუნეში ახალი დისციპლინების ჩამოყალიბებისა და განვითარებისათვის. დიგიტალური ბაზების შექმნისა და კვლევის თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების პარალელურად, ვრცელ ემპირიულ მასალაზე დამყარებული ლინგვისტური კვლევებიც ახალ ეტაპზე გადადის.

ენობრივ მონაცემთა დოკუმენტირება მხოლოდ მასალის ჩაწერით არ შემოიფარგლება და მისი სათანადო დამუშავებისა და არქივირების აუცილებლობასაც აყენებს (Himmelman 1998; Gippert et al. 2006; Drude 2016)³⁴. ამ მიზნით არაერთი რესურსია შექმნილი, მათ შორის, ველზე მოპოვებული აუდიო და/ან ვიდეომასალის დამუშავების ერთ-ერთი გავრცელებული და ყველასთვის ხელმისაწვდომი ღია პროგრამული საშუალება არის „ელანი“ (ELAN – EUDICO Linguistic Annotator), რომელიც ჩაწერილი ტექსტის გაშიფვრის, წინადადებუ-

³² ატვირთულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სერვერზე და ელექტრონულად ხელმისაწვდომია შემდეგ მისამართზე: <https://idioms.tsu.ge/> (ბოლო წვდომა: 03.04.2024).

³³ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 2013 წელს პროფესორმა მ. მიქაძემ შეადგინა და ბეჭდურად გამოსცა „ქართული ანდაზა ინგლისური, რუსული, გერმანული და ფრანგული შესატყვისებით“, სადაც ამოსავალი ენის მასალას – ანბანთრიგზე დალაგებულ ქართულ ანდაზებს – მიწერილი აქვს დანარჩენ ენათა სემანტიკურად ეკვივალენტური ანდაზები.

³⁴ ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ენის ციფრული (resp. დიგიტალური) დოკუმენტირების შემსწავლელი დისციპლინის აღსანიშნავად შექმნილია ტერმინი „დოკუმენტირების“ (თანდაშვილი 2016).

ბად//ფრაზებად//ცალკეულ სიტყვებად სეგმენტირების, ტრანსკრიბირების, ანოტირებისა და სხვა მნიშვნელოვანი ოპერაციის საშუალებას იძლევა³⁵. გარდა ამისა, „ელანში“ შესაძლებელია ტექსტისა და გამოსახულების „ერთი ფანჯრის პრინციპით“ წარმოდგენა, რაც ექსტრალინგვისტური მახასიათებლების ანალიზისთვის და დარგთაშორისი კვლევებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

„ელანში“ იმპორტირებული და დამუშავებული ველზე მოპოვებული მასალების შემდგომი ანალიზისთვის ფართოდ გამოიყენება კიდევ ერთი პროგრამული ინსტრუმენტი „ფლექსი“ (FLEx – Fieldworks Language Explorer), რომელიც ენობრივი მონაცემების ინტერდისციპლინური თვალსაზრისით სისტემური წარმოდგენის საშუალებას იძლევა. კერძოდ, „ფლექსში“ შესაძლებელია როგორც ტექსტური კორპუსის შექმნა, ისე მასზე დამყარებული ლექსიკონის გენერირება, ცალკეულ სიტყვათა მორფოლოგიური ანალიზი და სხვა³⁶.

ელექტრონულ მატარებლებზე გადაყვანილი და სათანადო ტექნოლოგიური მხარდაჭერით ადჭურვილი მონაცემთა ბაზები რესურსების კორპუსლინგვისტური დამუშავების საშუალებას იძლევა და კვლევის სიზუსტითა და სისტემურობით ხასიათდება.

2.1 მონაცემთა ბაზები, თანამედროვე ტექნოლოგიები და ქართველურ ენათა ანდაზები კორპუსლინგვისტიკის პერსპექტივიდან

კორპუსლინგვისტიკის, როგორც თანამედროვე ტექნოლოგიურ ეპოქაში განვითარებული სამეცნიერო დისციპლინის უპირველესი ამოცანა კორპუსების აგება, მათი მართვა და გამოყენების მეთოდების შემუშავებაა. ჩვეულებრივ, ცალკეული კვლევების მასშტაბებისა და ხელმისაწვდომობის გაზრდასთან ერთად, კორპუსების არსებობა ენისა და კულტურის დოკუმენტირების, მისი არქივირების თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვანია. ჩვენს შემთხვევაში, ქართველურ ენათა მასალების დამუშავება სათანადო მეთოდური და ტექნოლოგიური საშუალებების დახმარებით მით უფრო აქტუალური და საშური, რადგან გაერთიანებული ერების განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაციის („იუნესკოს“) მიხედვით, გაქრობის საფრთხის ქვეშ მყოფი ენების ნუსხაში შეტანილია სამივე არასალიტერატურო ქართველური ენა: მეგრული, ლაზური და სვანური. „იუნესკოს“ შეფასებით, ამ ენებს გაქრობის საფრთხე სულ უფრო

³⁵ აღნიშნული პროგრამული რესურსის შესახებ ვრცლად იხ. <https://archive.mpi.nl/tla/elan> (ბოლო წელიწადი: 16.03.2023).

³⁶ ენათა და კულტურათა დოკუმენტირების თეორიულ საფუძვლებზე, თანამედროვე მეთოდებსა და პროგრამულ საშუალებებზე იხ. თანდაშვილი 2020; თანდაშვილი და სხვები 2020.

მეტად ემუქრებათ, რადგან ბავშვები აღარ სწავლობენ მათ, როგორც მშობლიურ ენას. „იუნესკოს“ ატლასზე³⁷, რომელზედაც მონიშნულ ენებს გაქრობის საფრთხის დონეებიც აქვთ მითითებული, ზემოხსენებული სამი ქართველური ენა კვალიფიცირებულია როგორც ნამდვილად გაქრობის საფრთხის ქვეშ მყოფი (Definitely endangered)³⁸.

„კორპუსმშენებლობისას“ უპირველესი ნაბიჯი ტექსტის ელექტრონული ვერსიის მომზადებაა, რომელიც შემდგომ სათანადოდ უნდა დამუშავდეს, დაერთოს მეტამონაცემები და ა.შ. კორპუსის ჯეროვანი ფუნქციონირება კვლევის პროცესში დიდწილად განპირობებულია კორპუსის მართვის მენეჯერით (resp. კორპუსმენეჯერით), რომელიც უზრუნველყოფს ძიების პროცესს სხვადასხვა პარამეტრის მიხედვით (მაგ., კორპუსში ძიება შესაძლებელია მორფოლოგიური მახასიათებლების მითითებით, მეტამონაცემების მიხედვით და ა.შ.). ქართული ენის ეროვნული კორპუსისა (<http://gnc.gov.ge>) და სხვა, მათ შორის, თემატური კორპუსების შექმნა, ამასთანავე, მათი გამოყენებით კორპუსლინგვისტური კვლევების განხორციელება ქართველოლოგიისა და კავკასიოლოგიის უახლესი ისტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილია³⁹.

ვინაიდან კორპუსი დიდი მოცულობის მონაცემთა დამუშავებისთვის სწრაფი, ეფექტური, დრო-სივრცული თვალსაზრისით ხელმისაწვდომი და სანდო საშუალებაა, კორპუსლინგვისტური კვლევები სულ უფრო გარდაუვალი და აქტუალური ხდება. კორპუსის მნიშვნელობა და კორპუსული კვლევების პერსპექტიულობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ანდაზებთან მიმართებით. ტრადიციული კვლევებისგან განსხვავებით, თანამედროვე პარემიოლოგიური კვლევების დიდი ნაწილი სწორედ კორპუსზე დამყარებულ (Corpus-based studies) ან კორპუსით განპირობებულ (Corpus-driven studies) კვლევებს წარმოადგენს⁴⁰.

³⁷ საფრთხეში მყოფი ენების მსოფლიო ატლასი (მესამე გამოცემა, 2010 წ.) და სათანადო ინფორმაცია იხ. „იუნესკოს“ ოფიციალურ ვებგვერდზე: <https://unesdoc.unesco.org> (ბოლო წვდომა: 01.12.2023).

³⁸ იუნესკოს მიხედვით, გაქრობის საფრთხის ამ დონეზე მყოფ ენებს ძირითადად მშობლების (ან უფრო ძველი) თაობა იყენებს.

³⁹ „კორპუსული მოძრაობის“ ისტორია საქართველოში და კორპუსლინგვისტიკის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის როლი დიგიტალური ქართველოლოგიის კონტექსტში გაანალიზებულია მ. თანდაშილისა და მ. ყამარაულის მონოგრაფიაში „შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში“ (2021 წ.).

⁴⁰ მაგალითისთვის იხ. 2014 წელს გამოსულ კრებულში („შესავალი პარემიოლოგიაში: სრული (ყოველმხომცველი) გზამკვლევი ანდაზების შესასწავლად“ (Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies) მოთავსებული კვლევები.

ანდაზების კორპუსული კვლევა განსაკუთრებით ეფექტურია ისეთი ფენომენების შესასწავლად, როგორცაა, მაგალითად, *ანდაზების ვარიანტულობა*. მიუხედავად იმისა, რომ ანდაზა, როგორც უძველესი კოდური ინფორმაციის მატარებელი ერთეული, არსებითად მყარი და ნაკლებად ცვალებადი მთლიანობაა, დღესაც პარემიოლოგები ერთ-ერთ ცენტრალურ პრობლემად ანდაზის ვარიანტულობას ასახელებენ (Steyer 2014). ზეპირსიტყვიერების ამ ჟანრის ნიმუშების ფიქსაციამდე ანდაზები თაობიდან თაობას, როგორც წესი, ვერბალური გზით გადაეცემოდა, რის გამოც გავრცელების ზეპირ ფორმას ინფორმაციული ან სტრუქტურული ცვლილება ახლდა თან. მეორე მხრივ, გარკვეული ცხოვრების პირობების შეცვლა თუ კონკრეტული სიტუაციურ-პრაგმატული წინაპირობები იწვევს რიგ ანდაზათა დაძველებას და დავიწყებას, რაც განაპირობებს ენაში ტრადიციულად არსებული პარემიული ერთეულების გვერდით მათი ტრანსფორმირებული ვარიანტების არსებობასაც (ლეჟავა 1959; Schuster 1998; Militz 1999; Anand 2014; Litovkina 2014; Pavlović 2016; Sergienko 2016; ჯღარკავა 2020, 2023). ზემოთქმულის გარდა, ანდაზების კორპუსული კვლევები **სტატისტიკურ და კოლოკაციურ ანალიზსაც** უზრუნველყოფს, რაც არაერთი მიმართულებითაა ღირებული.

სტატისტიკური მონაცემები, ზოგადად, არსებულის ვერიფიცირებასთან ერთად თვისობრივად ახალი დასკვნების გაკეთების საშუალებასაც იძლევა. თანამედროვე კვლევებში ტექნოლოგიების გამოყენების როლის საილუსტრაციოდ, საპილოტედ შევარჩიეთ იდეურ-სემანტიკურად ახლოს მდგომი (resp. შინაარსობრივად ეკვივალენტური) ქართული და მეგრული ანდაზები. მასალის მოცულობა განისაზღვრა 100 ქართული (ჯამში: 503 ტოკენი და 411 ტიპი) და 100 მეგრული (ჯამში: 485 ტოკენი და 391 ტიპი) ანდაზით. ანდაზები სპეციალური პროგრამული რესურსების (Voyant tools⁴¹ და Kwic⁴²) გამოყენებით დამუშავდა. ქვემოთ წარმოდგენილია შედეგად მიღებული სტატისტიკური მონაცემების ვიზუალური გამოსახულება.

⁴¹ იხ. შემდეგ ელექტრონულ მისამართზე: <https://voyant-tools.org/> (ბოლო წვდომა: 24.10.2023).

⁴² იხ. შემდეგ ელექტრონულ მისამართზე: <http://nuchs-corpus.japanwest.cloudapp.azure.com> (ბოლო წვდომა: 24.10.2023).

ფიგურა 1

ფიგურა 2

WordList - ქართო.txt

Copy Font Alphabet

Word	Count
და	19
არ	17
ერთი	7
კაცი	6
ვერ	4
აქსო	3
დროზე	3
ერთხელ	3
რომ	3
უნდა	3
ლოხეს	3
აკლდებოდესო	2
ან	2
არც	2
გამოსაშევი	2
გამოშვასო	2
გატყდება	2
გაჭირდება	2
ბინდ	2
ბული	2

Total Token: 503 TTR: 0.8170974
Total Type: 411

ფიგურა 1 და ფიგურა 2 წარმოადგენს საანალიზოდ აღებული ქართული ანდახების მახასიათებლებს, მათ ლექსიკურ შედგენილობას და სიხშირულ განაწილებას, ხოლო ფიგურა 3 და ფიგურა 4 – იდეურ-სემანტიკურად შესატყვისი მეგრული ანდახებისას.

ფიგურა 3

ფიგურა 4

WordList - მეგრ.txt

Copy Font Alphabet

Word	Count
დო	22
კოჩი	6
რენია	6
ართი	5
ოყო	5
უჯგუნია	5
ჩხობი	4
ზოლო	4
ჯიჩი	4
ართმახ	3
დიდი	3
ვაულუნია	3
ბუმი	3
ულუნია	3
მარა	3
მზვამი	3
წყარი	3
ბეშუანი	2
დიდა	2
დროს	2

Total Token: 485 TTR: 0.8061855
Total Type: 391

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოხსენებულ პროგრამულ საშუალებებს გაცილებით მეტი შესაძლებლობები აქვთ. მათი მეშვეობით შესაძლებელი ხდება მცირე მოცულობის ტექსტური კორპუსის შექმნა, მასში კოლოკაციების ძიება, შედარებითი სიხშირის დადგენა ტექსტის სხვადასხვა სეგმენტის მიხედვით და ა.შ.

შესადარებელ ენათა ანდაზების ლექსიკურ-გრამატიკული ინვენტარის სტატისტიკური ანალიზის შედეგად მიღებული ზემოთ წარმოდგენილი მონაცემები სხვადასხვა თვალსაზრისით შეიძლება იყოს საინტერესო, თუმცა ამჯერად მხოლოდ ორიოდე თავისებურებაზე გავამახვილებთ ყურადღებას. როგორც მოყვანილ ცხრილებში ჩანს, საანალიზოდ აღებულ ქართულ ანდაზებში განსაკუთრებული პროდუქტიულობით გამოირჩევა *არ* და *ვერ* უარყოფის ნაწილაკები (ფიგურა 2), ხოლო მეგრულ ანდაზებში ამ მხრივ რადიკალურად განსხვავებული სურათი გვაქვს (ფიგურა 4). ცხადია, აღნიშნული სტატისტიკური მონაცემების გათვალისწინებით შესაძლებელია ვისაუბროთ უარყოფის გადმოცემის მექანიზმის სხვადასხვაობაზე ქართულსა და მეგრულში⁴³, თუმცა ხაზგასმით უნდა ითქვას ისიც, რომ საბოლოო დასკვნების გაკეთება ამ ენათა მორფოსინტაქსური მონაცემების გათვალისწინების გარეშე მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით გაუმართლებელია.

გარდა ამისა, მოყვანილ სტატისტიკურ სურათში ყურადღებას იქცევს ქართულ და მეგრულ ანდაზებში ტოკენებისა და ტიპების ურთიერთმიმართების საკითხი, ე.წ. Type-Token Relation (resp. **TTR**. იხ. ფიგურა 2 და ფიგურა 4). TTR ასახავს ტექსტში ტიპების რაოდენობრივ შეფარდებას ტოკენებთან და მიიღება ტიპების ტოკენებზე გაყოფის შედეგად. ერთი შეხედვით, ლოგიკური იქნებოდა იმის განზოგადება, რომ რაც უფრო მაღალია TTR-ის მაჩვენებელი (ანუ, რაც უფრო მაღალია ტიპების რაოდენობრივი მაჩვენებელი), მით უფრო ორიგინალურ, თავისთავად და მდიდარი ლექსიკურ-გამომსახველობითი ინვენტარის მქონე ტექსტთან გვაქვს საქმე; თუმცა ყოველთვის ასე არ არის, რადგან ტექსტების ამგვარი ანალიზისას დიდი მნიშვნელობა აქვს კონკრეტული ენის მახასიათებლებს, საანალიზოდ აღებული ტექსტის მოცულობას, ჟანრობრივ თავისებურებებს და ა.შ.

ზოგ შემთხვევაში, კვლევის ინტერესების შესაბამისად, ამა თუ იმ ტექსტში მნიშვნელოვანია სტატისტიკურად არა ყველაზე გავრცელებული, არამედ

⁴³ ამ მხრივ საინტერესოა, რომ მეგრულში *ვა-* („არ/ვერ“) ნაწილაკი კონსტრუქციაში ცალკე კი არ დგას, არამედ მიერთვის სახელს და/ან ზმნას.

ყველაზე დაბალი სიხშირის მქონე ლექსემების ანალიზი. ამ თვალსაზრისით, ჩვენს მასალაში არსებული შედარებითი სურათი, ნაკლები სიხშირის მქონე პირველი ათი სიტყვის მაგალითზე, მოცემულია ქვემოთ წარმოდგენილ ფიგურებში:

ფიგურა 5: ყველაზე დაბალი სიხშირის ტოკენები ანდაზების ქართულ ბაზაში

Voyant Tools			
Terms			
		Term	Count ↑
☐	☐	1 აზრამს	1
☐	☐	2 აგარბენინებსო	1
☐	☐	3 აგაცოცდებო	1
☐	☐	4 ადამიანი	1
☐	☐	5 ადამიანის	1
☐	☐	6 ადრეული	1
☐	☐	7 ავადო	1
☐	☐	8 ათას	1
☐	☐	9 აიშვირაო	1
☐	☐	10 აკოცდნენო	1

ფიგურა 6: ყველაზე დაბალი სიხშირის ტოკენები ანდაზების მეგრულ ბაზაში

Voyant Tools			
Terms			
		Term	Count ↑
☐	☐	1 ადვილი	1
☐	☐	2 ადრე	1
☐	☐	3 აკოროცხე	1
☐	☐	4 ამდარი	1
☐	☐	5 ანთასი	1
☐	☐	6 ართ	1
☐	☐	7 ართიმა	1
☐	☐	8 ართწერო	1
☐	☐	9 აბიწუდას	1
☐	☐	10 ახალი	1

ნათელია, რომ თანამედროვე პროგრამული და ტექნოლოგიური რესურსები, როგორც დამხმარე საშუალება, მოხერხებულია სხვადასხვა სახის კვლევის ჩასატარებლად, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ენობრივი მასალის პროგრამულად დამუშავების შედეგად მიღებული სტატისტიკური მონაცემები (მაგ., ფიგურა 2-სა და ფიგურა 4-ში წარმოდგენილი ინდექსის მონაცემები) საბოლოო დასკვნების გასაკეთებლად საკმარისი არ არის. ჩატარებული კვლევის სარწმუნოებისთვის აუცილებელია ვრცელი ემპირიული მასალა და ენის ლექსიკურ-გრამატიკული თავისებურებების გათვალისწინება.

2.2 ანდაზების ემპირიული კვლევა – „პარემიოლოგიური მინიმუმი“

განსხვავებულ ენათა ანდაზური ფონდის ემპირიული კვლევა სტატისტიკური და ექსპერიმენტული მეთოდებით მჭიდროდ უკავშირდება „პარემიოლოგიური მინიმუმის“ ცნებას, რომელიც ასახავს სოციუმში ყველაზე პოპულარულ, ხშირად გამოყენებულ ანდაზებს. „პარემიოლოგიური მინიმუმის“ გამოსავლენად სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მეთოდი დასახელებული (Albig 1931; Permyakov 1973; Левин 1984; Litovkina 1996; Charteris-Black 1999; Haas

2008). მათგან ერთ-ერთია ექსპერიმენტის დაგეგმვა და განხორციელება; კერძოდ, ცდისპირებმა კონკრეტული დროის მონაკვეთში (20-დან 40 წუთამდე) უნდა ჩამოწერონ მათთვის ცნობილი ყველა ანდაზა. ამ მეთოდის გამოყენებით ექსპერიმენტულად გამოვლინდება მოცემულ დროსა და მოცემულ საზოგადოებაში ყველაზე აქტიურად გამოყენებული და, შესაბამისად, აქტუალური ანდაზები. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აღნიშნული მეთოდის გამოყენებას გარკვეული ხარვეზები ახლავს და, ამ მიზეზით, მიღებული შედეგებიც ბოლომდე სანდო ვერ იქნება.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ დროის გარკვეულ მონაკვეთში კონკრეტული ანდაზების პოპულარობა და მათი გამოყენების სიხშირე ამა თუ იმ საზოგადოებაში სხვადასხვა ფაქტორზეა დამოკიდებული და, შესაბამისად, ცვალებად ფენომენს წარმოადგენს. აქვე მნიშვნელოვანია ცდისპირთა რაოდენობის, მათი შერჩევის პრინციპისა და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებაც. ამასთან, გამოკითხვის პროცესის დროში შეზღუდულობა ხშირად აფერხებს ცდისპირისგან საჭირო მასალის მიღებას. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ანდაზა ზეპირმეტყველებაში, ანუ ბუნებრივ სიტუაციაში რეალიზდება, ხელოვნურად შექმნილ გარემოში მისი რეალიზების ალბათობა ეჭვქვეშ აყენებს აღნიშნული მეთოდის ვარგისიანობას.

პარემიოლოგიურ მინიმუმთან დაკავშირებული ემპირიული კვლევები ქართველურ ენათა ვრცელი მასალის მიხედვით აქამდე არ ჩატარებულა. ერთადერთი ავტორი, რომელიც ნაწილობრივ, ერთი კონკრეტული კუთხით შეეხო ამ საკითხს, არის მ. ღამბაშიძე, რომელმაც ქართული და გერმანული ენების მასალაზე გააანალიზა სოციალურ ქსელში გამოყენებული ანდაზები და შეადგინა ერთგვარი სია, რომელსაც უწოდა „თანამედროვე ქართული საზოგადოებისთვის „ანდაზა-მინიმუმის“ სტანდარტი“ (ღამბაშიძე 2017:88). სტატიაში ავტორი სამწუხაროდ არ უთითებს ისეთ მნიშვნელოვან და ღირებულ ინფორმაციას, როგორცაა: კერძოდ ვისგან, სად და რა მეთოდების გამოყენებით შეაგროვა კვლევისთვის საჭირო მასალა და სხვ. აღნიშნულის გამო, მსგავს შემთხვევებში პარემიოლოგიური მინიმუმის შესახებ საბოლოო დასკვნის გამოტანა ნაადრევი გვეჩვენება.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ ანდაზების პოპულარობის კვლევა რამდენიმე მიმართულებით უნდა დაიგეგმოს და მოიცვას როგორც ზეპირი (ადამიანთა ყოველდღიური მეტყველება, სატელევიზიო გამოსვლები, სხვადასხვა შინაარსის გადაცემები და ა.შ.), ისე წერილობითი

(საგაზეთო სტატიები, ელექტრონული და ბეჭდური მედია, სოციალური ქსელები და სხვ.) დისკურსი, საზოგადოების ცხოვრების სხვადასხვა სფერო. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია „პარემიოლოგიური მინიმუმი“ დადგინდეს ბალანსირების პრინციპზე დამყარებით: ადამიანთა ფართო, მრავალფეროვან და მრავალრიცხოვან წრეში: სხვადასხვა ასაკის, სქესის, სოციალური წრის, განათლების, საცხოვრებელი ადგილისა და სხვა თავისებურებების გათვალისწინებით. ცხადია, ამ მოცულობის სამუშაოების ჩატარება ძალზე შრომატევადია, დიდ სირთულეებს უკავშირდება და ჯგუფურ მუშაობას მოითხოვს. ვფიქრობთ, რომ „პარემიოლოგიური მინიმუმის“ გამოსარკვევად სწორედ ამგვარად შეგროვებული ემპირიული მასალა იქნება ოპტიმალური კვლევის რელევანტური შედეგების მისაღებად.

„პარემიოლოგიური მინიმუმის“ განსაზღვრა რამდენიმე მიმართულებითაა აქტუალური. ყველაზე ხშირად გამოყენებული ანდაზებისა და იდიომების მონაცემთა ბანკი თარგმანთმცოდნეობისა და მეორე ენის სწავლა-სწავლების დროს მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, რადგან უცხო ენისა და კულტურის აღქმა-გააზრებისას ძირითად სირთულეებს არა ცალკეული სიტყვები თუ გრამატიკული წესების ერთობლიობა, არამედ დიდწილად სწორედ ამგვარი ენობრივი ერთეულები ქმნიან (Liu 2003; Vanyushkina 2007; Haas 2008; Kukovec 2013). ამასთან, „პარემიოლოგიურ მინიმუმთან“ დაკავშირებული კვლევის შედეგები, და, შესაბამისად, ანდაზათა დადგენილი ჯგუფის პოპულარულობა და გავრცელებულობა, „რჩეული ანდაზების“ მსგავსი კრებულების გამოცემისას ემპირიული მასალის განსაზღვრისთვისაც გამოიყენება⁴⁴.

3. ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზა: რესურსების შექმნის ძირითადი პრინციპები

თანამედროვე თეორიული და ტექნოლოგიური ინოვაციების გათვალისწინებით, რომელთა შესახებაც ზემოთ ნაწილობრივ უკვე ვისაუბრეთ, დიგიტალური ჰუმანიტარიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა დიდ მონაცემთა ბაზების (big data) შექმნა ტექსტური კორპუსების სახით; აღნიშნული თანაბრად ეხება როგორც დამწერლობის მქონე, ისე დამწერლობის არმქონე ენებს (თანდაშვილი, გიპერტი 2023). აქედან გამომდინარე, ქართული, მეგრული, ლაზური

⁴⁴ ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია გ. ტიტელმანის ნაშრომები (Titelman 1997, 2000), თუმცა აქაც გასათვალისწინებელია ის ფაქტორი, რომ ქვეყნის ერთ კუთხეში, რეგიონში, ქალაქში გავრცელებული ანდაზა შეიძლება მეორეგან საერთოდ არ იყოს პოპულარული.

და სვანური ანდაზების ელექტრონული ბაზა, რომელშიც ბეჭდურად გამოცემული და საველე სამუშაოებისას მოპოვებული და//ან დაზუსტებული მასალა გარკვეული პრინციპით იქნება კლასიფიცირებული და კვალიფიცირებული, უპირველეს ყოვლისა, ხელს შეუწყობს ქართველურ ენათა ემპირიული მასალის ჩართვას კორპუსლინგვისტურ კვლევებში და, ზოგადად, ქართველოლოგიური კვლევების პოპულარიზაციასაც.

ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზის შექმნა ითვალისწინებს შემდეგი ამოცანების გადაჭრას:

პირველ რიგში, ქართულ ანდაზებს უნდა დაეძებნოს შესაბამისი სემანტიკური ეკვივალენტები მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში და დაჯგუფდეს შინაარსობრივ-თემატურად, რის შემდეგაც უნდა შეიქმნას ქართველურ ენათა ანდაზების დიგიტალური კორპუსი, რომელიც ღია რესურსის სახით უნდა განთავსდეს ინტერნეტში. თანამედროვე ვითარების საჩვენებლად და არსებული ბეჭდური მასალის გადასამოწმებლად აუცილებელია ველზე მუშაობაც, რომლის დროსაც დამატებით გამოიკვეთება ანდაზების ტრანსფორმაციის მიმართულება, დინამიკა და სხვ. ასე ნაბიჯ-ნაბიჯ შესრულებული სამუშაო ხელს შეუწყობს საბოლოო პროდუქტად სანდო და რელევანტური რესურსის შექმნას.

ოთხივე ქართველური ენის ანდაზების მონაცემთა ელექტრონული ბაზისთვის, რომელიც მომავალში შეიქმნება, საყრდენი (ამოსავალი) საკვლევი ემპირიული მასალა ბეჭდურად გამოცემული ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზებია, თუმცა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, იგი შეიძლება შეივსოს და დაზუსტდეს საარქივო და ველზე მოპოვებული მასალებითაც. ბაზა საშუალებას მოგვცემს გამოვალინოთ ქართველურ ენათა შინაარსობრივად ეკვივალენტური ანდაზები, რაც გამოკვეთს საერთოქართველურსა და თითოეული ქართველური ენისთვის დამახასიათებელ ენობრივ თავისებურებებსაც.

ამდენად, ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, საბოლოო პროდუქტმა რამდენიმე მიმართულებით უნდა შეავსოს საერთოქართველური ენობრივი სურათი პარემიოლოგიაში. რაც ყველაზე მთავარია, სიახლე იქნება ერთი მხრივ ის, რომ ერთ სივრცეში განთავსდება ოთხივე ქართველური ენის ანდაზები, ხოლო მეორე მხრივ – დაინტერესებულ პირს საშუალება ექნება რომელიმე კონკრეტული ქართული ანდაზის მეგრული, ლაზური და სვანური ეკვივალენტი მარტივად მოიძიოს ბაზაში.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ელექტრონული ბაზის შექმნის გამოცდილება ქართულ სამეცნიერო სივრცეში უკვე არსებობს⁴⁵; არსებული რესურსი გვიჩვენებს, რომ ამგვარი სამუშაოს ჩატარება მთლიანად ქართველურ ენათა მასალაზეც გადაუდებელი საქმეა. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ქართველურ ენათა ანდაზების მონაცემთა ელექტრონული ბაზა იქნება ჩვენში „კორპუსმშენებლობის“ მიმართულებით გადადგმული კიდევ ერთი ნაბიჯი. ამასთანავე, იგი გახდება რესურსი, რომელიც თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს და მოუმზადებს ნიადაგს პარემიოლოგიაში ქართველურ ენათა მასალაზე კორპუსლინგვისტური კვლევების სამომავლოდ დაგეგმვასა და განხორციელებას.

ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზის პირველადი კონცეპტუალური ჩარჩო ასეთია: პირველ რიგში, აუცილებელია ჩვენს ხელთ არსებული ემპირიული მასალის კვალიფიცირება და კლასიფიცირება. კერძოდ, ქართველურ ენათა ანდაზების დალაგება:

- ა) იდეურ-სემანტიკური ეკვივალენტების მიხედვით;
- ბ) თემატური პრინციპით (კონცეპტების მიხედვით).

ანდაზების კლასიფიკაცია კონცეპტების მიხედვით მოითხოვს შემდეგი ძირითადი ჯგუფების გამოყოფას:

1. ადამიანური თვისებები:

- ა) დადებითი: მეგობრობა, სიკეთე, სიყვარული, მეზობლობა, პატიოსნება და მისთ.
- ბ) უარყოფითი: ბოროტება, შური, გაუტანლობა, სიზარმაცე, ღალატი და მისთ.

- 2. ოჯახის წევრთა ურთიერთობა;
- 3. თავისუფლება;
- 4. მშვიდობა;
- 5. ბედი;
- 6. იმედი;
- 7. შრომა/მუშაობა;
- 8. ჯანმრთელობა, ავადმყოფობა;
- 9. სილამაზე/მშვენიერება;
- 10. სტუმარმასპინძლობა და სხვ.

---

⁴⁵ იხ. ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების მონაცემთა ბაზა შემდეგ ელექტრონულ მისამართზე: <http://idioms.tsu.ge/> (ბოლო წვდომა: 03.04.2024).

რაც შეეხება ქართველურ ენათა ანდაზების მონაცემთა ბაზის ტექნოლოგიურ მხარეს⁴⁶, საწყის ეტაპზე, ბაზაში შესაძლებელი იქნება მარტივი ძიების პარამეტრების გამოყენება. ამგვარი საბაზისო ძებნის სისტემა საშუალებას იძლევა საძიებო ველში დაინტერესებულმა პირმა შეიტანოს როგორც სრული სახით ანდაზა, ისე მასში შემავალი ცალკეული ფრაზა ან სიტყვა. ამასთან, ბაზაში ძიება შესაძლებელი იქნება ე.წ. „ნებისმიერი ნიშნის“ პრინციპით, რაც იმას ნიშნავს, რომ ზუსტი სიტყვა-ფორმების გარდა შესაძლებელია ბაზაში მოვიძიოთ ლექსემა ნებისმიერი დაბოლოებით. მაგალითისთვის, გამოსახულება **კაც*** იქნება ბრძანება, რომლის ჩაწერის შემდეგაც ბაზამ უნდა შემოგვთავაზოს ყველა ის ანდაზა, რომელშიც წარმოდგენილია აღნიშნული ფუძე ნებისმიერი დაბოლოებით//სუფიქსით (*კაც-მა, კაც-ით* და მისთ.). ამის პარალელურად, ***კაც** ბრძანებით ძიება შესაძლებელი იქნება სიტყვის პრეფიქსული პოზიციის ნებისმიერობის პრინციპითაც (*უ-კაცური, არა-კაცი* და ა.შ.). ამასთან, ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზის მომხმარებელს შეეძლება ძიების შეზღუდვა გარკვეული პარამეტრების მიხედვით (მაგალითად, სიტყვაფორმების ძიება მხოლოდ რომელიმე ქართველური ენის ანდაზურ ფონდში).

გარდა ამისა, ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონულ ბაზაში მასალის მოძიება იდეურ-თემატური პრინციპითაც იქნება შესაძლებელი, რაც ანდაზებში წარმოდგენილ კონცეპტებს დაემყარება (ნიმუშისათვის ის. ანდაზებში ზემოთ გამოყოფილი 10 ძირითადი ჯგუფი). მაგალითად, წინასწარ დამუშავებულ, საგანგებოდ მარკირებულ და ბაზაში თავმოყრილ მასალაში მომხმარებელს საშუალება ექნება მოძებნოს ყველა ის ანდაზა, რომლის კონცეპტუალური პარადიგმა ეხება ადამიანის ბედს, იღბალს, ხვედრს და სხვ.

ზემოთქმულთან ერთად, სამომავლოდ, ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზის განვითარება საინტერესო იქნება რამდენიმე მიმართულებით. მათ შორის, პირველ რიგში, მნიშვნელოვანია ბაზაში რთული ძიების შესაძლებლობის დამატება (მაგ., ძიება მეტყველების ნაწილების მიხედვით). ამასთან, ელექტრონული ბაზის „სამომხმარებლო ნიღბის“ გაუმჯობესება სასურველია ტრანსლიტერაციის პრინციპების მიხედვით საძიებო სისტემის ჩართვით, რაც, თავის მხრივ, აღნიშნული რესურსის ფართო მოხმარების თვალსაზრისითაც იქნება ღირებული.

⁴⁶ ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზის ტექნოლოგიურ ჩარჩო-მოდელთან დაკავშირებული მსჯელობისთვის გამოყენებულია ქართული ენის ეროვნული კორპუსის მაგალითი (იხ. <http://gnc.gov.ge>).

4. დასკვნა

ამდენად, ქართველურ ენათა ანდაზების შესწავლა ციფრულ ეპოქაში ინტერდისციპლინური კვლევების ახალ პერსპექტივებს აჩენს. უახლესი ტექნოლოგიური მიღწევებისა და მეთოდოლოგიური სიახლეების კვალდაკვალ შესაბამისი ემპირიული მასალის მოპოვება და დამუშავება მკვლევართა წინაშე ახალ მოთხოვნებს აყენებს, რის გამოც ვრცელ ემპირიულ მასალაზე დაფუძნებული კვლევები სრულიად ახალ ეტაპზე გადადის. ზემოაღნიშნულის პარალელურად გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თანამედროვე რესურსების დახმარებით ენობრივი მასალის პროგრამულად დამუშავება და შედეგად მიღებული სტატისტიკური სურათი აუცილებლად უნდა იყოს გამყარებული საკვლევი ენის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზით. სწორედ ამგვარი თანხვედრა უზრუნველყოფს საბოლოო დასკვნების ვალიდურობას და ჩატარებული კვლევის სარწმუნოებას.

ვფიქრობთ, რომ ქართველურ ენათა პარემიოლოგიური ფონდის კომპლექსურად შესწავლასა და საერთოქართველური ენობრივი სურათის უკეთ წარმოჩენაში, ასევე, მიღებული შედეგების ტიპოლოგიურ კვლევებში ჩასართავად მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს ქართველურ ენათა ანდაზების ელექტრონული ბაზა. ამასთან, იგი ხელს შეუწყობს არა მხოლოდ თემატური კორპუსების განვითარებას, არამედ უზრუნველყოფს კორპუსზე დამყარებული და/ან კორპუსით განპირობებული კვლევების განხორციელებასაც. სამომავლოდ საყურადღებო შედეგები უნდა მოგვცეს მონათესავე ქართველურ ენებში „პარემიოლოგიურ მინიმუმთან“ დაკავშირებული საკითხების სწორმა მეთოდოლოგიურმა, ბალანსირების პრინციპის გათვალისწინებით განხორციელებულმა კვლევებმაც. საბოლოო ჯამში, ქართველურ ენათა ანდაზების კორპუსი დაგვეხმარება იმის გარკვევაში, თუ რა ნიუანსობრივ სხვაობას ავლენს თითოეული ქართველური ენა თემატურ-შინაარსობრივად მსგავს ანდაზებში და რაში გამოიხატება ლოკალური ნიშნით მოცემული განსხვავებები. გარდა ამისა, ელექტრონული ბაზა ქართველური ენების მაგალითზე გამოკვეთს მოდიფიცირებული ანდაზების გარდაქმნის დინამიკას და ნათლად წარმოაჩენს იმ ენობრივ-გამომსახველობით ინვენტარს, რომლის მიხედვითაც ანდაზა წარმოგვიდგება მოქნილი და ტევადი შინაარსის სპეციფიკური ინტონაციით წარმოსათქმელ ფრაზად.

ყოველივე ზემოთქმული, თავის მხრივ, რამდენიმე მიმართულებით შეაგებს საერთოქართველურ ენობრივ ცნობიერებას და საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ კულტურულ-მენტალურ სურათს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აფრიდონიძე 1989: შ. აფრიდონიძე, თედო სახოკიას არქივიდან (დაბადების 120 წლისთავისათვის), იკე, XXVIII, გვ. 227-239, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
2. ბრეგაძე 2020: ლ. ბრეგაძე, „მასალათა კრებულის...“ ქართული ანდაზების კოლექციითა მნიშვნელობისათვის, აბრეშუმის გზის ქვეყნების ფოლკლორი (XIV საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
3. ბრეგაძე 2013: ლ. ბრეგაძე, მოგზაურობა „ლე კოკაზ ილიუსტრეს“ ფურცლებზე, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
4. გელოვანი 1973: ა. გელოვანი, მას საუკუნის ტვირთი ეკიდა, გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“, 9 აგვისტო, №184 (6814), გვ. 3.
5. გომართელი 1966: ივ. გომართელი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბილისი.
6. ვირსალაძე და სხვები 1973: ე. ვირსალაძე, ფ. ზანდუკელი, მ. გოგიჩაიშვილი, ქართული ფოლკლორის მოკლედ ანოტირებული ბიბლიოგრაფია (1829-1901), წიგნი I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
7. თანდაშივილი 2020: მ. თანდაშივილი, ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდები და ინსტრუმენტები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
8. თანდაშივილი 2016: მ. თანდაშივილი, ენის დიგიტალური დოკუმენტირება (შესავალი დოკუტინგვისტიკაში), ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი.
9. თანდაშივილი, გიპერტი 2023: მ. თანდაშივილი, ი. გიპერტი, წინასიტყვაობა საერთაშორისო სამეცნიერო ონლაინჟურნალისა „დიგიტალური ქართველოლოგია“, ტ. II, გვ. V-XV, თბილისი, <https://adh.ge> (ბოლო ვედომა: 28.01.2024).
10. თანდაშივილი, ყამარაული 2021: მ. თანდაშივილი, მ. ყამარაული, შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში, გამომცემლობა „ივერიონი“, თბილისი.
11. თანდაშივილი და სხვები 2020: მ. თანდაშივილი, რ. ხალვაში, რ. პაპიაშივილი, მ. ხახუტაიშივილი, გრ. კახიანი, ნ. ცეცხლაძე, ენისა და კულტურის ელექტრონული დოკუმენტირების თანამედროვე ინსტრუმენტები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

12. **იოსელიანი 2003:** რ. იოსელიანი, ხალხური სიბრძნის მარგალიტები, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, V, გვ. 448-451, გამომცემლობა „მემატიანი“, თბილისი.
13. **ლეჟავა 1965:** ლ. ლეჟავა, შესავალი წერილი წიგნში „ხალხური სიბრძნე“, ტ. V (ანდაზები, მახვილსიტყვაობა, გამოცანები), გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი.
14. **ლეჟავა 1959:** ლ. ლეჟავა, ქართული ანდაზების ენა, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, გვ. 139-264, თბილისი.
15. **მაკარაძე 1978:** ა. მაკარაძე, სასარგებლო წიგნი (რეცენზია ალ. ჩავლეიშვილის წიგნისა „ანდაზები, აფორიზმები“), გაზეთი „დროშა“ (შუახვევი), №18 (2489), ხუთშაბათი, 9 თებერვალი, გვ. 4.
16. **ომიაძე 2009:** ს. ომიძე, ქართული დისკურსის კულტუროლოგიური პარადიგმა, თბილისი.
17. **ოქროშიძე 1948:** თ. ოქროშიძე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფოლკლორულ-შემკრებლობითი მუშაობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, „ლიტერატურული ძიებანი“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
18. **სახოკია 1969:** თ. სახოკია, ავტობიოგრაფია (მოთავსებულია თ. სახოკიას შრომათა კრებულში), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
19. **ქალდანი 1973:** მ. ქალდანი, შესავალი წერილი დართული ა. დავითიანის წიგნზე „სვანური ანდაზები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
20. **ღლონტი 1973:** ალ. ღლონტი, სვანური ანდაზები (რეცენზია). გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, 10 აგვისტო, №32 (1877), გვ. 4.
21. **შამელაშვილი 1973:** რ. შამელაშვილი, სვანური ანდაზები (რეცენზია), გაზეთი „ახალი სვანეთი“, 16 აგვისტო, №96 (3065), გვ. 4.
22. **შანიძე 1973:** ა. შანიძე, წინასიტყვაობა ა. დავითიანის წიგნისა „სვანური ანდაზები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
23. **წერეთელი 1871:** ა. წერეთელი, უფალო რედაქტორო, გაზეთი „დროება“, №28 (17 ივლისი), გვ. 2-3.
24. **ჭყონია 1926:** ა. ჭყონია, ბიბლიოგრაფია (ქართული ანდაზები, ლევ. მეტრეველის მიერ შედგენილი და გამოცემული), გაზეთი „კომუნისტი“, №11 (1466), პარასკევი, 15 იანვარი, გვ. 5.

25. **ჯღარკავა 2024:** გ. ჯღარკავა, ქართველურ ენათა ანდაზების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი, სადოქტორო დისერტაცია (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი.
26. **ჯღარკავა 2023:** გ. ჯღარკავა, ქართველურ ენათა ანდაზების ლინგვისტური კვლევის საკითხები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
27. **ჯღარკავა 2020:** გ. ჯღარკავა, ანდაზების ტრანსფორმაცია და მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიური საკითხები, სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“ (ედვენება აკადემიკოს აკაკი შანიძეს), ტ. VI-VII, გვ. 301-308, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
28. **Albig 1931:** W. Albig, Proverbs and social control, *Sociology and social research*, Vol. 15, pp. 527-535.
29. **Anand 2014:** A. Anand, Proverb and Antiproverb, *Studies on the Teaching of Asian Languages in the 21st Century*, Cambridge Scholars Publishing, pp. 23-28.
30. **Briggs 1985:** C. L. Briggs, The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish, *American Anthropologist*, 87(4), 793–810.
31. **Bryan, Mieder 1997:** G. B. Bryan, W. Mieder, *The Proverbial Charles Dickens: An Index to the Proverbs in the Works of Charles Dickens*, New York: Peter Lang.
32. **Bryan, Mieder 1994:** G. B. Bryan, W. Mieder, *The Proverbial Bernard Shaw: An Index to Proverbs in the Works of George Bernard Shaw*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.
33. **Charteris-Black 1999:** J. Charteris-Black, The survival of English proverbs: a corpus-based account, *De Proverbio (An Electronic Journal of International Proverb Studies)*, №5(2).
34. **Coinnigh 2014:** M. M. Coinnigh, Structural Aspects of the Proverb, *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 112-132.
35. **Dent 1984:** R. W. Dent, *Proverbial Language in English Drama Exclusive of Shakespeare, 1495-1616: An index*, Berkeley, California: University of California Press.
36. **Drude 2016:** S. Drude, Language Documentation and its Methodology, Presentation at the summer school „Digital Humanities – Electronic documentation of language and culture”, August 25-31, Batumi.
37. **Gippert et al 2006:** J. Gippert, N. P. Himmelmann, U. Mosel, *Essentials of Language Documentation*, Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
38. **Grzybek 2014:** P. Grzybek, Semiotic and Semantic Aspects of the Proverb, *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 68-111.

39. **Haas 2008:** H. A. Haas, Proverb Familiarity in the United States: Cross-Regional Comparisons of the Paremiological Minimum, *The Journal of American Folklore*, №121(481), pp. 319–347, <http://www.jstor.org/stable/20487611>
40. **Himmelmänn 1998:** N. P. Himmelmänn, *Documentary and Descriptive Linguistics*, vol. 36, no. 1, pp. 161-196. <https://doi.org/10.1515/ling.1998.36.1.161> (Last access: 15.06.2023).
41. **Jesenšek 2014:** V. Jesenšek, *Pragmatic and Stylistic Aspects of Proverbs, Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 133-161.
42. **Konstantinova 2014:** A. Konstantinova, *Proverbs in Mass Media, Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 276-293.
43. **Kukoveč 2013:** M. Kukoveč, *Proverbs and idiomatic expressions with body parts: tasks for translation students*, Faculty of Philosophy, pp. 133-155, <https://flf.ukim.mk> (Last access: 04.12.2023).
44. **Levin 1968:** M. I. Levin, *The Structure of the Russian Proverb*, Article from *Studies Presented to Professor Roman Jakobson by His Students*, <https://files.eric.ed.gov> (Last access: 05.07.2023).
45. **Lewandowska, Antos 2014:** A. Lewandowska, G. Antos, *Cognitive Aspects of Proverbs, Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 162-182.
46. **Litovkina 2014:** A. T. Litovkina, *Anti-Proverbs, Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 326-353.
47. **Litovkina 1996:** A. T. Litovkina, *Conducting a Paremiological Experiment in Hungary*, *Proverbium*, Yearbook of International Proverb Scholarship, №13, pp. 161-183.
48. **Liu 2003:** D. Liu, *The Most Frequently Used Spoken American English Idioms: A Corpus Analysis and Its Implications*, *TESOL Quarterly*, №37(4), pp. 671–700, <https://www.jstor.org/stable/3588217>
49. **Lundberg 1958:** G. A. Lundberg, *The Semantics of Proverbs, ETC: A Review of General Semantics* 15, no. 3, <http://www.jstor.org/stable/42581747> (Last access: 03.06.2023).
50. **Mieder 2022:** W. Mieder, *International Proverb Scholarship: An Updated Bibliography*, *Proverbium*, №39, pp. 373-410.
51. **Mieder 2013:** W. Mieder, “My tongue – is of the people”: The Proverbial Language of Friedrich Nietzsche’s Thus Spoke Zarathustra, *Proverbium* 30 (1), pp. 171-226.
52. **Mieder 2012:** W. Mieder, *International Proverb Scholarship: An Updated Bibliography*, *Proverbium*, №29, pp. 467-536, <https://hrcak.srce.hr/file/403132> (Last access: 21.11.2023).

53. **Mieder 2010:** W. Mieder, “Proverbs and Poetry are Like Two Peas in a Pod”: The Proverbial Language of Modern Mini-poems, Proceedings of the third interdisciplinary colloquium on proverbs, 8th to 15th November 2009, at Tavira, Portugal (R. J. B. Soares, O. Lauhakangas (Eds.)), pp. 263-289, Tavira: Tipografia Tavirense.
54. **Militz 1999:** H. M. Militz and K. U. Militz, Proverb-Antiproverb: Wolfgang Mieder's Paremiological Approach, *Western Folklore* Vol. 58, No. 1, pp. 25-32.
55. **Moreno 2005:** A.I. Moreno, An Analysis of the Cognitive Dimension of Proverbs in English and Spanish: The Conceptual Power of Language Reflecting Popular Beliefs, <http://www.skase.sk> (Last access: 31.05.2023).
56. **Norrick 1985:** N. R. Norrick, How Proverbs Mean, *Semantic Studies in English Proverbs*, Mouton Publisher, Berlin. New-York. Amsterdam.
57. **Pavlović 2016:** V. Pavlović, ANTI-PROVERBS IN ENGLISH AND SERBIAN, *FACTA UNIVERSITATIS Series: Linguistics and Literature* Vol. 14, №2, pp. 129-136.
58. **Permyakov 1973:** G. L. Permyakov, On the paremiological level and paremiological minimum of language, *Proverbium* №22, pp. 862-863.
59. **Sakhokia 1903:** Th. Sakhokia, *Les Proverbes Géorgiens*, Émile Lechevalier, Ernest Leroux, Paris.
60. **Schuster 1998:** E. Schuster, Proverbs: A Path to Understanding Different Cultures, *Extension Journal*, February, Volume 36, Number 1.
61. **Sergienko 2016:** O. S. Sergienko, English and Russian Equivalents to the Proverbs of Czech Active Paremiological Fund, PhD dissertation, Saint-Petersburg State University.
62. **Silverman-Weinreich 1981:** B. Silverman-Weinreich, Towards a Structural Analysis of Yiddish Proverbs (In “The Wisdom of Many: Essays on the Proverb” (W. Mieder, A. Dundes (eds.)), pp. 65-85), *Wisconsin: The University of Wisconsin Press*.
63. **Solano 2010:** R. M. Solano, Proverbs in the press: from ‘sentence-like units’ to ‘word-like units’, Proceedings of the 3rd Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, pp. 310-320.
64. **Steyer 2014:** K. Steyer, Proverbs from a Corpus Linguistic Point of View, Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (eds.), De Gruyter, p.p. 206-228.
65. **Titelman 2000:** G. Titelman, *America’s Popular Proverbs and Sayings*, Random House Reference Publishing.
66. **Titelman 1997:** G. Titelman, *Popular Proverbs & Sayings*, Gramercy Books.
67. **Vanyushkina 2007:** N. Vanyushkina, Proverbial Language and its Role in Acquiring a Second Language and Culture: The Case of Russian, *Russian Language Journal / Русский Язык*, №57, pp. 109–133, <http://www.jstor.org/stable/43669791>
68. **Кипшидзе 1914:** И. А. Кипшидзе, *Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем*, Санкт-Петербург, тип. акад. наук.
69. **Левин 1984:** И. Ю. Левин, *Проблемы проverbs // Паремнологические исследования (Сб. Статей)*, М.: Наука, стр. 109-126.

ბეჭდური და ელექტრონული წყაროები: ლექსიკონები, ტექსტები

1. **ანდრონიკაშვილი 2014:** ლ. ანდრონიკაშვილი, ქართული ანდაზები, თბილისი.
2. **ასათიანი 1974:** ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
3. **ახალაია და სხვები 2015:** ნ. ახალაია, წ. ბაწაში, გ. ლორთქიფანიძე, ო. მემიშიში, ზ. ქავთარაძე, ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
4. **ბაქრაძე, დარჩიაშვილი 2008:** ი. ბაქრაძე, რ. დარჩიაშვილი, ქართული ხალხური ანდაზები, გამომცემლობა „პალიტრა“, თბილისი.
5. **ბილანიშვილი 1913:** ზ. გ. ბილანიშვილი, ანდაზები და სიტყვის მასალა, „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. V, განყოფ. V, გვ. 86-114, ტფილისი.
6. **გაჩეჩილაძე 1909:** ს. გაჩეჩილაძე, ანდაზები, ჩქარა სათქმელი და ზმა, „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. I, განყოფ. IV, გვ. 97-100, ტფილისი.
7. **გვარამაძე 1913-1914:** კ. გვარამაძე, ანდაზები და სიტყვის მასალები, „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. III, განყოფ. V, გვ. 276-307, ტფილისი.
8. **გვარამაძე 1895:** კ. გვარამაძე, მესხური ანდაზები და გამოცანები, ნაწილი I, კ. თავართქილაძის სტამბა, ახალ-სენაკი.
9. **გვიჩიანი, გვიჩიანი 1965:** ვ. გვიჩიანი, ე. გვიჩიანი, სვანური ანდაზები, „სოფლის ცხოვრება“, 5 მარტი, №53 (1243), გვ. 4, თბილისი.
10. **დავითიანი 1973:** ა. დავითიანი, სვანური ანდაზები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
11. **დანელია, ცანავა 1991:** კ. დანელია, ა. ცანავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II (მეგრული ტექსტები), გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს კორნელი დანელიამ და აპოლონ ცანავამ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
12. **ერთელიშვილი 2002:** ფ. ერთელიშვილი, ძალა და აღმართი (იგავ-არაკები ქართული ანდაზების თემებზე) (რედაქტორი თ. ღვინაძე), გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი.

13. **ერთელიშვილი 1963:** ფ. ერთელიშვილი (გამოქვეყნებულია ფსევდონიმით ფ. გიორგაძე), ძალა და აღმართი (იგავ-არაკები ქართული ანდაზების თემებზე), გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი.
14. **ერისთავი, ჭავჭავაძე 1873:** რ. ერისთავი, ი. ჭავჭავაძე, გლეხური სიმღერები, ლექსები და ანდაზები. წ. 1, მელიქიშვილის და ამხ. სტ., თფილისი.
15. **ვაჟა-ფშაველა 1913:** ვაჟა-ფშაველა, ფშაველი და მისი წუთისოფელი, „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. II, განყოფ. IV, გვ. 344-349, ტფილისი.
16. **თანდილავა და სხვები:** ზ. თანდილავა, ე. ზოიძე, ე. დავითაძე (შემდგ.), ქართული ანდაზები და გამოცანები, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
17. **ივერია 1889:** ძველი ზნე-ჩვეულებანი (ფელეტონი), გაზეთი „ივერია“, №51 (9 მარტი), გვ. 1.
18. **ივერია 1886:** ახალი ამბავი, გაზეთი „ივერია“, №84 (19 აპრილი), გვ. 2.
19. **კალანდაძე 2009:** გ. კალანდაძე, მსოფლიოს ხალხთა ანდაზები და გამოწინააღმდეგებები, გამომცემლობა „დიადემა“, თბილისი.
20. **კანდელაკი 1965:** ა. კანდელაკი, ქართული ანდაზები (ფშავ-ხევსურული; შეკრიბა ივ. ხორნაშულმა), „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბილისი.
21. **კანდელაკი 1959:** ა. კანდელაკი, ქართული ანდაზები, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი.
22. **კვირტია 2019:** მ. კვირტია, კვიმატი, მეორე შეესებული გამოცემა, თბილისი.
23. **კორძაია 2000:** ა. კორძაია, ლაპროკდ არი (სვანური ანდაზები), გამომცემლობა სომა პრეს („ჯალი“), თბილისი.
24. **კოტეტიშვილი 2005:** ვ. კოტეტიშვილი, მოუკრეფავნი (ქართული სკაბრეზული ფოლკლორის ნიმუშები), გამომცემლობა „დიოგენე“, თბილისი.
25. **მეგრული 2020:** მეგრული ხალხური ზღაპრები, ანდაზები, გამოცანები, ლექსები, სიმღერები, გამომცემლობა „იალონი“, თბილისი.
26. **მემიშიში 2015:** ო. მემიშიში, ლაზური ანდაზები და იდიომები, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
27. **მერკვილაძე 1898:** ს. მერკვილაძე, ხალხური ანდაზები და გამოცანები, შეკრებილი და გადმოცემული სოსიკო მერკვილაძისაგან, ტფილისი.

28. **მეტრეველი 1926:** ლ. მებრეველი, ქართული ანდაზები, ს.ს.მ.უ.ს. პოლ-ტრესტის 1-ლი სტ., ტფილისი.
29. **მიქაძე 2013:** მ. მიქაძე, ქართული ანდაზა ინგლისური, რუსული, გერმანული და ფრანგული შესატყვისებით, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
30. **მსხალაძე 1984:** ა. მსხალაძე, ქართული (აჭარული) ანდაზები, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
31. **ნადარაია 2013:** ფ. ნადარაია, მარგალური მოკოეფი (მებრული ანდაზები).
32. **ნიჟარაძე 1913:** ბ. ნიჟარაძე (თავისუფალი სვანი), სვანური ანდაზები და გამოცანები, „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, ტ. II, განყოფ. II, გვ. 98-100, ტფილისი (ტექსტის საინტერნეტო გამოცემა იხ. TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონულ ბაზაზე: <https://titus.uni-frankfurt.de>)
33. **სამუშია 1990:** კ. სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება (მებრული ნიმუშები), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
34. **სახოკია 1989:** თ. სახოკია, მებრული ანდაზები და გამოთქმები, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXVIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
35. **სახოკია 1897:** თ. სახოკია, მებრული ანდაზები, „მოამბე“, №10, ოქტომბერი, გვ. 162.
36. **სვანური 1939:** სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსხემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი.
37. **სვინტიძე 1955:** თ. სვინტიძე, ქართული ანდაზები, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი.
38. **უმიკაშვილი 1964:** პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, პოეზია: სატრფიალო ლექსები, სასიმღერო ლექსები, აფორიზმები, შეგონებანი, შაირები, ანდაზები, გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბილისი.
39. **უმიკაშვილი 1937:** პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ნაწილი I, ლექსები, ანდაზები, გამოცანები, „ფედერაცია“ სტამბა, თბილისი.
40. **უმიკაშვილი 1876:** პ. უმიკაშვილი, ქართული ანდაზები, მელიქიშვილის და ამხ. სტ., ტფილისი.
41. **ქართული ანდაზები 2016:** ქართული ანდაზები, გამომცემლობა „გლოსა“, თბილისი.
42. **ღლონტი 1957:** ალ. ღლონტი, რჩეული ქართული ანდაზები და სიტყვის

- მასალები, სამეცნ.-მეთოდ. კაბინეტის გამომცემლობა, თბილისი.
43. **შეროზია, მემიშიში 1994:** რ. შეროზია, თ. მემიშიში, ხალხური სიბრძნე (მეგრული და ლაზური ანდაზები), გამომცემლობა „მსგეფსი“, თბილისი.
44. **ჩავლეიშვილი 1977:** ალ. ჩავლეიშვილი, ანდაზები, აფორიზმები, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
45. **ჩოხარაძე და სხვები 2015:** მ. ჩოხარაძე, ლ. თანდილავა, მ. ფადავა, თ. მემიშიში, მ. ბარამიძე, ჯ. ვარშალომიძე, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, თ. შიოშვილი, მ. თავდგირიძე, ც. ნარაკიძე, ჯ. მიქელაძე, სარფი, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი.
46. **ცისკარი 1853:** „სხტა და სხტა ანდაზანი ხმარებულნი ხალხთაგან“, ჟურნალი „ცისკარი“, №2, გვ. 43-58.
47. **ხალხური სიტყვიერება 1915-1917:** ხალხური სიტყვიერება, ლექსები, ანდაზები, სიტყვის მასალა და გამოცანები (ამოღებულია „ძველი საქართველოს“ I, II და III ტომებიდან), წიგნი I (ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით), საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბილისი.
48. **ხორნაული 1984:** ვ. ხორნაული, ქართული ანდაზები, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი.
49. **ჯავრიშვილი 1992:** ვ. ჯავრიშვილი, ანდაზები და ნაკვესები, „წიგნის ფაბრიკა“, თბილისი.
50. **ჯორჯანელი 2003:** კ. ჯორჯანელი, რჩეული ქართული ანდაზები, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.
51. **Kosanoğlu 2020:** R. Kosanoğlu, Lazca Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü, LAZURI ZİTPE DO DİDEPEŞİ NENAPE, SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.
52. **Сборник 1881-1929:** Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа (СМОМПК): <https://books.google.com.cu> (ბოლო წვდომა: 11.05.2023).
53. **Цагарели 1880:** А. А. Цагарели, Мингрельские этюды: Вып. 1-2. Санкт-Петербург: тип. Имп. Акад. наук.
54. **Цагарели 1877:** А. А. Цагарели, ИЗЪ ПОЪЗДКИ ВЪ ЗАКАВКАЗСКІЙ КРАЙ ЛЪТОМЪ 1877 ГОДА, Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП), №194, 208-231), <https://runivers.ru/upload/iblock/dbf/194.pdf> (ბოლო წვდომა: 20.11.2023).
55. <http://idioms.tsu.ge/> – ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზა (ბოლო წვდომა: 03.04.2024).
56. <http://gnc.gov.ge/gnc/page> – ქართული ენის ეროვნული კორპუსი (ბოლო წვდომა: 22.02.2023).

57. <https://titus.uni-frankfurt.de/indexe.htm> – TITUS (Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien) მონაცემთა ელექტრონული ბაზა (ბოლო წვდომა: 13.03.2023).
58. www.ena.ge – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ელექტრონული ვერსია (ბოლო წვდომა: 20.10.2020).
59. <https://www.ice.ge/liv/liv/lazur.php#> – არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ვებგვერდზე განთავსებული ლექსიკონები (ბოლო წვდომა: 03.03.2023).
60. <http://www.nplg.gov.ge> – საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებგვერდი (ბოლო წვდომა: 20.10.2020).
61. <https://unesdoc.unesco.org> (ბოლო წვდომა: 15.01.2024).
62. <https://lev.ge/> (ბოლო წვდომა: 05.07.2023).
63. <http://www.colloquium-proverbs.org/icp/en/> (ბოლო წვდომა: 25.05.2023).
64. <https://voyant-tools.org/?lang=en> (ბოლო წვდომა: 15.09.2023).
65. <http://nuchs-corpus.japanwest.cloudapp.azure.com/kwic/> (ბოლო წვდომა: 03.03.2024)
66. <https://archive.mpi.nl/tla/elan> (ბოლო წვდომა: 24.10.2023).

საარქივო მასალები

- საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივის კოლ. 1813, №282, №284 – *გიორგი თევდორეს ძე ჟორდანიას* პირადი ფონდი.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივის კოლ. 1446, №689 – *ივ. გომელაურის* მიერ შედგენილი „ზეპირსიტყვაობის შემკრების წრის რეგული“.
- ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 1, ანაწერი 1, საქმე №4856, გვ. 18-19.

Digital Methods of Comparative Manuscript Research: The Martyrdom of St. Febronia¹

Mariam Kamarauli

(University Hamburg)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7992>
mariam.kamarauli@uni-hamburg.de || ORCID: [0009-0006-0404-4424](https://orcid.org/0009-0006-0404-4424)

Abstract: The Martyrdom of St Febronia, a nun persecuted, tortured and killed under Emperor Diocletian for not renouncing her faith, has been recorded in Georgian in several manuscripts, four of which are introduced and analysed in the present article: Sinai, St Catherine’s Monastery, georg. 6 (*nuskhuri* script, dated to the 10th c.), Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts, A-95 (*nuskhuri* script, datable to the 10th c.), Oxford, Bodleian Libraries, MS Georg. b. 1 (*nuskhuri* script, datable to the 11th c.) and Sinai, St Catherine’s Monastery, georg. NF 84+90 (double palimpsest, *asomtavruli* script; the Martyrdom of St Febronia contained in its middle layer is datable to the 9th–10th cc.). The analysis focuses on the comparison of these four versions concerning differences and their types (additions, grammatical and lexical variations, word order), including a calculation and evaluation of the differences via Levenshtein distances and their visualisation.

Keywords: Georgian manuscripts, palimpsests, Old Georgian, Martyrdom of St Febronia

Introduction

The Martyrdom of St Febronia is a hagiographic text that recounts the life and sufferings of the eponymous woman, a virtuous, devout and beautiful young nun who was persecuted under the Roman emperor Diocletian (284–305 CE). The emperor promised her freedom in exchange for her renunciation of faith and for her marriage to his nephew Lysimachus, who was considering becoming a Christian. When Febronia refused, she was subjected to torture, mutilation, and, ultimately, death. After seeing her suffering, Lysimachus became a convert.

The present paper deals with the analysis of six Georgian manuscripts containing the martyrdom:²

- Sinai, St Catherine’s Monastery, georg. NF 84+90, double palimpsest: middle layer in *asomtavruli* script, datable to the 9th–10th centuries;
- Sinai, St Catherine’s Monastery, georg. 6: *nuskhuri* script, datable to 981–983;
- Oxford, Bodleian Libraries, MS georg. b.1: *nuskhuri* script, datable to 1038–1040;
- Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts (hereafter: KKNCM), A-95: *nuskhuri* script, datable to the eleventh century;
- Mt Athos, Iviron Monastery, georg. 79 (lacunose, beginning and end missing): *nuskhuri* script, datable to 1042–1055;³
- Tbilisi, KKNCM, A-1769: *nuskhuri* script, datable to 1042–1055.⁴

---

¹ This publication is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006).

² Cf. Gabidzashvili 2004, 348–349, nos 1116–1120 for a listing of the manuscripts containing texts on St. Febronia; for a revised list cf. Kamarauli (forthc.).

³ Cf. Gippert, Outtier and Kim 2022, 637.

⁴ Not mentioned in Gabidzashvili 2008.

The latter two manuscripts are two fragments of the same manuscript: KKNCM A-1769 (smaller part, two folios, with parts of the martyrdom contained on fols. 2^r–2^v) is kept in Georgia while Ivir. georg. 79 (with parts of the martyrdom on fols. 7^{fv}, I^r–II^v, 1^r–6^v) has remained on Mt. Athos.⁵ KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79 and Sin. georg. NF 84+90 are both incomplete; around one half of the text is missing in the former and only around one tenth of it persists in the latter. The remaining manuscripts mentioned above contain the complete martyrdom. The text version in KKNCM A-1769+Ivir. georg. 79 was translated newly by Euthymius the Athonite from Greek, so it is very different from the other ones – this is the reason why this version is not considered for the deeper analysis below.

The precondition for a thorough analysis consisted of transcribing all six texts, parallelising the palimpsested text with the other Georgian versions (and the other relevant versions, in Greek, Latin and Armenian) and highlighting the differences between the Georgian texts to compare them with each other. The research question behind is to find out the interrelation between the palimpsested text and the other Georgian witnesses: do they depend on one and the same model, and was the palimpsested text the model for one or several of the other witnesses? Based on that, the second task concerns the source of the Georgian texts: do they depend on an existing Greek version (*BHG* 659 etc.) or on the existing Armenian one (*BHO* 303)?

1. The manuscripts

The Georgian manuscripts that were used for this analysis are listed in Table I with relevant information as to their date, the persons involved and the pages which contain the martyrdom.

Manuscript	Date	Persons	Pages
Sin. georg. NF 84+90, middle layer	9 th –10 th c.	Unknown	6 ^r –7 ^v ; 26 ^r –27 ^v , 30 ^r –37 ^v
Sin. georg. 6	981–983	John Zosimus	184 ^r –200 ^v
Bodl. MS georg. b. 1	1038–40	Prochorus the Iberian	181 ^r –193 ^v
KKNCM A-95	11 th c.	Gabriel Patarai	305 ^v –319 ^v
KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79	990	Euthymius the Athonite	2 ^r –2 ^v ; 7 ^{fv} , I ^r –II ^v , 1 ^r –6 ^v

Table I: Georgian manuscripts used for the analysis

Sin. georg. NF 84+90 is the only palimpsest among these manuscripts, with three distinguishable layers (upper, middle and lowest) containing the following texts:⁶

- upper layer:
  - apophthegms and homilies⁷

⁵ It is unclear how and when the fragment (A-1769) came to Tbilisi (Gippert, Outtier and Kim 2022, liii).

⁶ Cf. Kamarauli, *forthc.* for a codicological description of the palimpsest.

⁷ These contain I.A. part of a sermon on the Passion and Chrysostom, for a detailed description, cf. Gippert-Outtier (2021).

- lowest layer:
  - Mt. 6.33–7.11 and 7.22–8.3 (*khanmeti*)
  - Athanasius of Alexandria, On Nativity (*khanmeti*, fragmentary; cf. *CPG* 4560)
  - Psalter (*khanmeti-haemeti*,⁸ fragmentary; cf. Gippert-Outtier 2021)
- middle layer:
  - Martyrdom of St Febronia (fragmentary; cf. *BHG* 659, *BHL* 2844, *BHO* 303)
  - John Chrysostom, On Dormition (fragmentary; cf. *CPG* 5175)
  - St Xenophon et soc. (fragmentary; cf. Gippert forthc.).

On some of the palimpsest pages, all three layers are visible as shown in Fig. 1 (Sin. georg. NF 84, fol. 7^v and Sin. georg. NF 90, fol. 6^v).

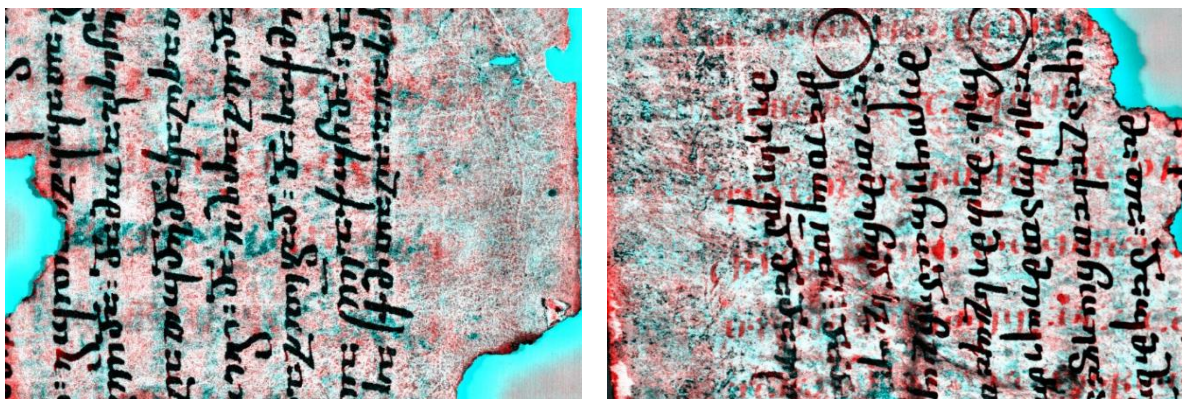

Figure 1: fol. 7^v of Sin. georg. NF 84 (left) and fol. 6^v of Sin. georg. NF 90 (right); multispectral images processed by K. T. Knox, © Sinai Palimpsests Project

The decipherment of Sin. georg. NF 84 (cf. the left image in Fig. 1) turned out to be quite challenging, as both lower layers are not only overlapping but were also equally erased – only fragments of words and letters could be deciphered. Sin. georg. NF 90 (cf. the right image in Fig. 1), on the other hand, was fairly well readable as visible in the image.

As stated above, a comparison with Greek, Latin and Armenian versions is indispensable for the question of their interdependence and the original text; the chosen manuscripts and editions for the mentioned languages are:⁹

- Greek: *Acta Sanctorum Junii VII*, 16–31 (*BHG* 659);
- Latin: *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum* by Bonino Mombritius, datable to the late fifteenth century, 535–543; *Magnum Legendarium Austriacum* (Austrian National Library, Cod. 336), datable to 1190–1210, 289^r–292^v (*BHL* 2844);
- Armenian: ‘Lives and Martyrdoms of Saints’,¹⁰ Vol. 2, 409–429 (*BHO* 303).

⁸ The terms *khanmeti* and *haemeti* refer to grammatical phenomena in Old Georgian written documents: in *khanmeti* texts (5th–7th centuries), 2nd person subjects and 3rd person objects are marked by a verbal prefix *x-*, whereas in *haemeti* texts, we find a prefix *h-* instead of the *x-*.

⁹ For a further description of *Acta Sanctorum*, *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, *Vark’* and the underlying manuscripts used, cf. Kamarauli, forthc.

¹⁰ *Vark’ ew vkayabanowtiwnk’ srboc’*.

2. Analysis

2.1 Textual Analysis

As mentioned above, the version by Euthymius the Athonite as contained in KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79 is very different from the other four versions so that it could not be included in the comparative analysis; the excerpt in Table II shows a small evidence of how it follows the Greek version (with a small structural difference) and also the similarity between the remaining four Georgian versions.

<i>Acta Sanctorum</i> (22 [19], ll. 20–24)	Λαβόντες οὖν αὐτήν οἱ στρατιῶται ἐξῆλθον. Ὑπέστρεψεν δὲ ἡ Βρυένη ἐν τῷ μοναστηρίῳ ὀδυρομένη καὶ θρηνοῦσα καὶ ῥίψασα ἑαυτήν εἰς τὸ ἔδαφος ἐν τῷ ἐκκληρίῳ, βῶσα ἰκέτευε τὸν Θεὸν περὶ τῆς Φεβρονιάς. – ‘Then the soldiers seized her and went outside. But Bryene returned to the monastery weeping and mourning, and throwing herself on the ground in the courtyard, she begged God crying for Febronia.’
KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79 (Ivir. georg. 79, 2^r, ll.17–21)	და თვთ მოიქცა მონასტრად გოდებით : შევიდა ეკლ(ეს)(ია)დ დავარდა პირსა ზ(ედ)ა და ევედრებოდა ლ(მერ)თსა ფებრონიასთვს : ხ(ოლო) მკედართა წარიყვანეს იგი მძლავრისა : ‘and [she] herself returned to the monastery weeping. [She] went inside the church, fell on the ground and was begging God for Febronia. But the soldiers took her away forcibly.’
Sin. georg. NF 84+90 (26^r, ll. 5–9)	წარიყვანეს იგი მკედართა მათ და შევიდა ბრენი ეკლესიად და დავარდა ქოჯყანასა ზ(ედ)ა ევედრებოდა ლ(მერ)თსა ფებრონიასთვს : ‘the soldiers took her away. And Bryene entered the church and fell on the ground, [she] was begging God for Febronia’
Sin. georg. 6 (193^r, ll. 2–5)	და წარიყვანეს იგი მკედართა მათ ხ(ოლო) ბრენი შევიდა ეკლესიად და დავარდა ქუეყანასა ზ(ედ)ა : ევედრებოდა ლ(მერ)თსა ფებრონიასთვს : ‘and the soldiers took her away. But Bryene entered the church and fell on the ground, [she] was begging God for Febronia’
KKNCM A-95 (313ra, ll. 19–24)	და წარიყვანეს იგი მკედართა მ(ა)თ და წარვიდეს ხ(ოლო) ბრენი შევიდა ეკლესიად და დაეცა ქ(უე)ყ(ა)ნასა ზ(ედ)ა და ევედრებოდა ლ(მერ)თსა ფებრონიასთვს : ‘and the soldiers took her and went away. But Bryene entered the church and fell on the ground and [she] was begging God for Febronia’
Bodl. MS georg. b. 1 (187vb, ll. 13–19)	და წარიყვანეს იგი მკედართა მ(ა)თ და წარვიდეს ხ(ოლო) ბრენი შევიდა ეკლესიად და დაეცა ქ(უე)ყ(ა)ნასა ზ(ედ)ა, ევედრებოდა ლ(მერ)თსა ფებრონიასთვს : ‘and the soldiers took her and went away. But Bryene entered the church and fell on the ground, [she] was begging God for Febronia’

Table II: Parallelisation of a line in one Greek and five Georgian versions

As the Table shows, the four pre-Athonian Georgian text versions (Sin. georg. 84+90, Sin. georg. 6, KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1) are almost identical except for some word order differences (*ševida breni* (Sin. georg. 84+90) vs *breni ševida* (Sin. georg. 6, KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1)), additions (*da çarvides* is only attested in KKNCM A-95) and lexical variations (*davarda* ‘[she] fell down’ vs *daeca* ‘[she] hit (the ground)’). In contrast, only Euthymius’ text (KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79) reflects the additional sentence of the Greek text according to which Bryene returned to the monastery weeping (*da twt moikca monastrad godebit* in Georgian; Ὑπέστρεψεν δὲ ἡ Βρυῆνη ἐν τῷ μοναστηρίῳ ὀδυρομένη καὶ θρηνοῦσα in Greek). Nonetheless, there are still two differences between the Greek version and Euthymius’ text (KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79): first, the Greek text states that Bryene mourns **after** the soldiers take Febronia away while in KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79, Bryene mourns **before** they take Febronia, and second, this process is intensified by the notion of force (*mžlavrisa* ‘force (GEN.SG)’ in Georgian. Concerning the former difference, one additional remark must be made here: the last sentence (*x(olo) mqedarta çariqvanes igi mžlavrisa* ‘But the soldiers took her forcibly’ contains the 3rd person personal pronoun *igi* ‘(s)he/it’ that anaphorically refers to last person mentioned which should be Febronia but is Bryene in this scenario. I assume this to be a mistake, as the text goes on with *dauteva breni eklesiassa šina* ‘[she] left Bryene in the church’ (Ivir. georg. 79, 2^r, l. 23).

For the most part, it was not possible to parallelise Euthymius’ text with the other four versions line-by-line, so I could only proceed with a parallelisation by paragraphs. This parallelisation was determined by the content of the paragraphs but not much could be parallelised as half of the text passages are missing in KKNCM A-1769 + Ivir. georg. 79. As for the remaining four versions, a line-by-line parallelisation was possible; this was done according to the line breaks in Sin. georg. NF 84+90.

It will come as no surprise that these four versions are not identical throughout the remaining text either. For the various types of differences, a classification was needed, here represented by different font colours as applied in the transcripts in Figures 2–4:

- green colour for additions,
- red colour for grammatical and lexical variations, and
- blue colour for word order variations.

		Sin. georg. NF 90, 6r, 1ff.	Sin. georg. 6, 184v, 13 ff.
6r	01	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მომეჩვეთ აქ[ა] სწრაფ(ლ ვ) [ყო]	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მოხვედით ვყოთ
	02	ქორწილი [ი] <მაგისი და> [ა ესე] ვ(ითარც)ა ესმა [ვერ]-	ქორწილი მაგისი და ესე ვ(ითარც)ა ესმა ვერღარა
	03	[ლარა იკ] <ადრეს მიგებამ [მე]ფ[ისა :]	იკადრეს მიგებამ მეფისა :
	04	[მაშინ] <მან წარიყვანა სიმრავლე მკე-	მაშინ მან წარიყვანეს სიმრავლ მკედრებისა
	05	[დრებ] <ისა და წარ[ე]მართა [აღმოსა]-	და წარემართნეს აღმოსავალით
	06	{ვა} <ლით კერძო : ხ(ოლო) ლ> [ო]კსიმახოს {წარიყვ}ანა	კერძო : ხ(ოლო) ლუსიმახოს წარიყვანა
	07	{პრ} <იმენ სპ> [ასა]ლარი [რ(ომელ)]ი ნა {თესავი}	პრემენ სპასალარი რ(ომელ)ით ნათესავი
	08	<ი> {ყ} <ო დედით> და და {ა} დ {გინა იგი} მ {ვედართა ზ} ე-	იყო დედით და დაადგინა იგი მკედართა ზ(ედ)ა
	09	<და > {მსაჯულა} [დ] <და> [ა განმეგებ]-	მსაჯ(უ)ლად და განმეგებლად :
	010	<ლად> {აღმ} <ოსავალ> [ა] დ : კერძო {ო} და მ [ი]-	და მიიწინეს იგინი აღმოსავალით კერძო
3v	011	{იწინნეს იგინი სოფლებსა} [მას სალმ]-	სოფლებსა მას სალმურისასა :
	012	<ოჯრისასა და შოვამდე> [ი] {წარისასა}	და შოვამდი წარისასა
	013	<და შეიპყრნ>ეს აღ {მსაარებე} [ლნი ქ(რისტ)] {ეს} -	და შეიპყრნეს აღმსაარებელნი ქ(რისტ)ესნი
	014	{ნი და} თქოვეს ვ(ითარმე)დ ქრისტეანე ვართ :	და თქოვეს ვ(ითარმე)დ ქ(რისტ)ეანე ვართ :
	015	[რ(ომელ)] <წიმე ცეცხლსა> მისცნეს {სელინოს}	რ(ომელ)წიმე ცეცხლსა მისცნა სელინოს
	016	[მ]სა<ჯოჯლმან> და რ(ომელ)თამე მახვლითა	მსაჯულმან და რ(ომელ)თამე მახვლითა
	017	თავ [ი მო] <კვოვეთა> : და რ(ომელ)თამე ჯორც-	თავები მოკვოვეთა : და რ(ომელ)თამე ჯორცთა
	018	თამ ოჯზრმანა> მიყრამ მალლთა {}	უზრმანა მიყრამ მალლთა :
	019	და დაეცა] <შიმი დიდი> მკვდრთა აღმოსა-	და დაეცა შიმი დიდი მკვდრთა აღმოსავალისათა
	020	ვალისათა >	

Figure 2: Comparison of the same text passage in Sin. georg. NF 84+90 vs. Sin. georg. 6

		Sin. georg. NF 90, 6r, 1 ff.	A-95, 306va, 2 ff.
6r	01	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მომეჩვეთ აქ[ა] სწრაფ(ლ ვ) [ყო]	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მოიქვეთ აქვე სწრაფით ვყო
	02	ქორწილი [ი] <მაგისი და> [ა ესე] ვ(ითარც)ა ესმა [ვერ]-	ქორწილი მაგისი და ესევ(ითარც)ა ესმა ვერღარა
	03	[ლარა იკ] <ადრეს მიგებამ [მე]ფ[ისა :]	იკადრეს მიგებამ სიტყვსა
	04	[მაშინ] <მან წარიყვანა სიმრავლე მკე-	მაშინ წარიყვანეს მათ თანა სიმრავლ მკედრებისა
	05	[დრებ] <ისა და წარ[ე]მართა [აღმოსა]-	და წარემართნეს აღმოსავლად
	06	{ვა} <ლით კერძო : ხ(ოლო) ლ> [ო]კსიმახოს {წარიყვ}ანა	ხ(ოლო) ლუსიმახოს წარიყვანა
	07	{პრ} <იმენ სპ> [ასა]ლარი [რ(ომელ)]ი ნა {თესავი}	პრისიმან სპასალარი რ(ომელ)ი ნათესავ
	08	<ი> {ყ} <ო დედით> და და {ა} დ {გინა იგი} მ {ვედართა ზ} ე-	ეყოლად და დაადგინა იგი მკედართა ზ(ედ)ა
	09	<და > {მსაჯულა} [დ] <და> [ა განმეგებ]-	მსაჯულად და განმეგებლად
	010	<ლად> {აღმ} <ოსავალ> [ა] დ : კერძო {ო} და მ [ი]-	და მიიწინეს იგინი აღმოსავლად კერძო
3v	011	{იწინნეს იგინი სოფლებსა} [მას სალმ]-	და მიიწინეს იგინი სოფელსა მას სალმორისასა
	012	<ოჯრისასა და შოვამდე> [ი] {წარისასა}	შოვამდინარისასა :
	013	<და შეიპყრნ>ეს აღ {მსაარებე} [ლნი ქ(რისტ)] {ეს} -	და შეიპყრნეს აღმსაარებელნი ქ(რისტ)ესნი
	014	{ნი და} თქოვეს ვ(ითარმე)დ ქრისტეანე ვართ :	რ(ომელ)თა თქ(უ)ეს ვ(ითარმე)დ ქ(რისტ)ეანე ვართ :
	015	[რ(ომელ)] <წიმე ცეცხლსა> მისცნეს {სელინოს}	და რ(ომელ)ნი მათ განნი ცეცხლსა მისცნეს : სელინოს
	016	[მ]სა<ჯოჯლმან> და რ(ომელ)თამე მახვლითა	მსაჯულმან და რ(ომელ)თა მე
	017	თავ [ი მო] <კვოვეთა> : და რ(ომელ)თამე ჯორც-	თავი მოკვოვეთა და რ(ომელ)თამე ჯორცთა
	018	თამ ოჯზრმანა> მიყრამ მალლთა {}	ზრმანა მალლთა მიყრამ
	019	და დაეცა] <შიმი დიდი> მკვდრთა აღმოსა-	და დაეცა შიმი დიდი მკვდრთა აღმოსავალისათა
	020	ვალისათა >	

Figure 3: Comparison of the same text passage in Sin. georg. NF 84+90 vs. KKNCM A-95

		Sin. georg. NF 90, 6r, 1 ff.	Bodl. MS. georg. b. 1, 181vb, 8 ff.
6r	01	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მომეჩვეთ აქ[ა] სწრაფ(ლ ვ) [ყო]	და რ(ა)ჟ(ამ)ს მოიქვეთ ჰყო
	02	ქორწილი [ი] <მაგისი და> [ა ესე] ვ(ითარც)ა ესმა [ვერ]-	ქორწილი მაგისი : და ესევ(ითარც)ა ესმა ვერღარა
	03	[ლარა იკ] <ადრეს მიგებამ [მე]ფ[ისა :]	იკადრეს მიგებამ მეფისა :
	04	[მაშინ] <მან წარიყვანა სიმრავლე მკე-	მაშინ წარიყვანეს სიმრავლ მკედრებისა
	05	[დრებ] <ისა და წარ[ე]მართა [აღმოსა]-	და წარემართნეს აღმოსავალით
	06	{ვა} <ლით კერძო : ხ(ოლო) ლ> [ო]კსიმახოს {წარიყვ}ანა	კერძო : ხ(ოლო) ლუსიმახოს წარიყვანა
	07	{პრ} <იმენ სპ> [ასა]ლარი [რ(ომელ)]ი ნა {თესავი}	პრემენ სპასალარი · რ(ომელ)ი ნათესავ
	08	<ი> {ყ} <ო დედით> და და {ა} დ {გინა იგი} მ {ვედართა ზ} ე-	ეყო დედით · და და ადგინა იგი მკედართა ზ(ედ)ა
	09	<და > {მსაჯულა} [დ] <და> [ა განმეგებ]-	მსაჯულად და განმეგებლად :
	010	<ლად> {აღმ} <ოსავალ> [ა] დ : კერძო {ო} და მ [ი]-	და მიიწინეს იგინი აღმოსავალით კერძო
3v	011	{იწინნეს იგინი სოფლებსა} [მას სალმ]-	სოფლებსა მას სალმურისასა :
	012	<ოჯრისასა და შოვამდე> [ი] {წარისასა}	და შოამდინარისასა ·
	013	<და შეიპყრნ>ეს აღ {მსაარებე} [ლნი ქ(რისტ)] {ეს} -	და შეიპყრნეს აღმსაარებელნი ქ(რისტ)ესნი :
	014	{ნი და} თქოვეს ვ(ითარმე)დ ქრისტეანე ვართ :	და რ(ომელ)თა თქოვეს ვ(ითარმე)დ ქ(რისტ)ეანე ვართ ·
	015	[რ(ომელ)] <წიმე ცეცხლსა> მისცნეს {სელინოს}	რ(ომელ)წიმე ცეცხლსა მისცნა სელინოს
	016	[მ]სა<ჯოჯლმან> და რ(ომელ)თამე მახვლითა	მსაჯულმ(ან) · და რ(ომელ)თამე მახვლითა
	017	თავ [ი მო] <კვოვეთა> : და რ(ომელ)თამე ჯორც-	თავები მოკვოვეთა · და რ(ომელ)თა მე ჯორცთა
	018	თამ ოჯზრმანა> მიყრამ მალლთა {}	უზრმანა მიყრამ მალლთა :
	019	და დაეცა] <შიმი დიდი> მკვდრთა აღმოსა-	და დაეცა შიმი დიდი მკვდრთა აღმოსავალისათა
	020	ვალისათა >	

Figure 4: Comparison of the same text passage in Sin. georg. NF 84+90 vs. Bodl. MS georg. b. 1

As Table III shows, Sin. georg. 6 and Bodl. MS georg. b. 1 are the most similar with only 708 distances; the calculation of all other comparisons resulted in distances of more than 1,000 (the highest one being Bodl. MS georg. b. 1 vs. Sin. georg. NF 84+90 with 1276 distances). This result is visualised in Fig. 6 in a tree form based on the ‘neighbour joining’ (NJ) algorithm, which is derived from the Levenshtein distances.¹¹

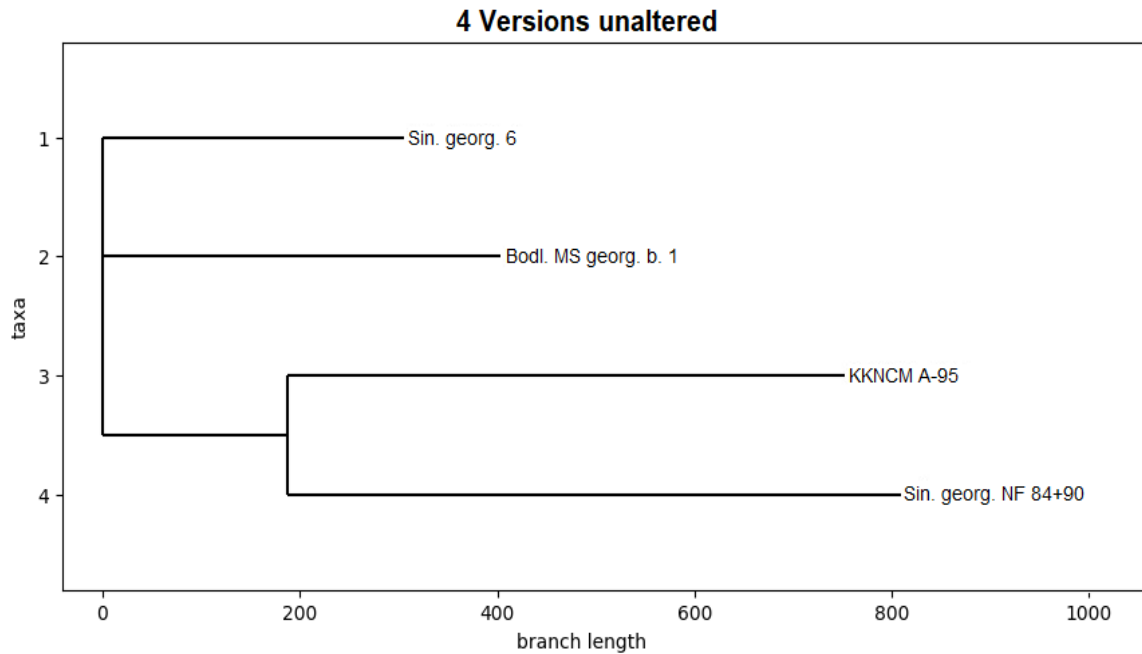

Figure 6: Visualisation of the results of the quantitative analysis

According to these calculations, the most similar to Sin. georg. 6 is Bodl. MS georg. b. 1 ; the most similar to Bodl. MS georg. b. 1 is KKNCM A-95 and lastly, Sin. georg. NF 84+90 is listed as the least similar.

It should be noted here that graphical differences (including punctuation) should be considered separately, as they are less informative on the question of textual interdependence than lexical, grammatical and syntactic differences, so a reduced analysis is necessary for them. Table IV shows the differences between the four texts after having been customised, with different punctuation marks and graphical representations being excluded.

¹¹ The NJ algorithm helps determining the relationship between sequences by identifying the sequences in the Table with the fewest differences between them and then joins two nodes in one iteration; as we have four versions, we have only two groupings, thus, after grouping Sin. georg. 6 and Bodl. MS Georg. b. 1, KCCNM A-95 and Sin. georg. NF 84+90 are grouped together.

	Sin. georg. NF 84+90	Sin. georg. 6	KKNCM A-95	Bodl. MS georg. b. 1
Sin. georg. NF 84+90	0	641	820	778
Sin. georg. 6	641	0	944	503
KKNCM A-95	820	944	0	882
Bodl. MS georg. b. 1	778	503	882	0

Table IV: Levenshtein distances of the comparison all four texts after having been customised

In comparison to Table III, the amount of differences changes drastically when the texts are customised (as shown in Table IV): the distances between Sin. georg. 6 and Bodl. MS georg. b. 1 still remains the lowest, followed by those of Sin. georg. NF 84+90 and Sin. georg. 6. However, the third most similar versions in this analysis now are Sin. georg. NF 84+90 and Bodl. MS georg. b. 1, which were the most different in the previous analysis.

The tree visualisation of the corresponding results is presented in Fig. 7.

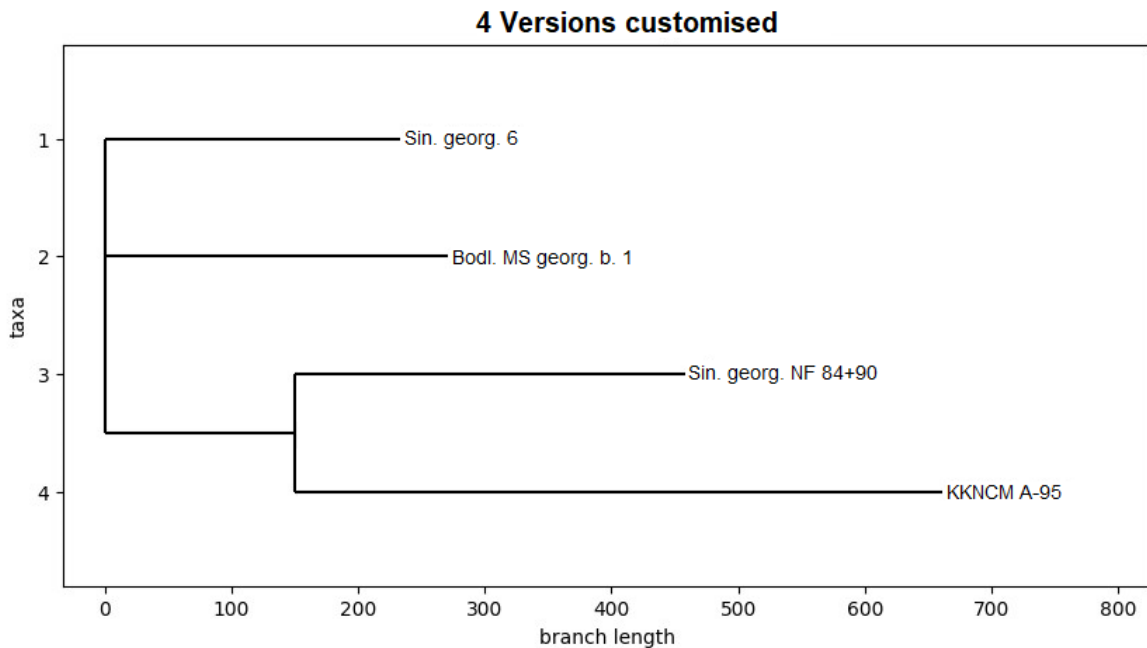

Figure 7: Visualisation of the results of the qualitative analysis after customisation

2.3 Classifying the differences

As stated above, lexical, grammatical and syntactic differences between the four text versions are relevant for the question of interdependence and can be classified more precisely. I have identified the following types and subtypes:

<i>Type of differences</i>	<i>Example</i>
Word order	<i>qopad ese</i> ‘to be (like) this ’ (Sin. NF 90, 6 ^v , l. 9) vs <i>ese qopad</i> ‘to be (like) this ’ (Sin. 6, 185 ^r , l. 11; georg. b.1, 182 ^{ra} , l.24; A-95, 306 ^{vb} , ll. 20)
Additions	<i>xolo kbilni misni</i> ‘but her teeth’ (Sin. NF 90, 33 ^r , l. 2; Sin. 6, 198 ^v , l. 11; georg. b.1, 122 ^{ra} , ll. 14–15) vs <i>xolo kbilni</i> ‘but (the) teeth’ (A-95, 317 ^{va} , ll. 29)
<i>Lexical variation</i>	
Nominal	<i>migebay mepisa</i> ‘the reply to the king ’ (Sin. NF 90, 6 ^r , l. 3; Sin. 6, 184 ^v , l. 15) vs <i>migebad mepisa</i> ‘to reply to the king ’ (georg. b.1, 181 ^{va} , l. 26) vs <i>migebay sitqwsay</i> ‘replying to the word ’ (A-95, 306 ^{va} , l. 6–7)
Verbal	<i>cecqli šeowdva mis koweše</i> ‘[he] put a fire under her’ (Sin. NF 90, 31 ^r , l. 4–5) vs <i>cecqli šeudves kueše misa</i> ‘[they] put a fire under her’ (Sin. 6, 196 ^r , l. 1) vs <i>cecqli šeugznes kušē</i> ‘[they] ignited a fire under ’ (A-95, 315 ^{rb} , l. 26–27) vs <i>cecqli šeugznes kueše misa</i> ‘[they] ignited a fire under her’ (georg. b.1, 190 ^{ra} , l. 2–3)
<i>Grammatical variation</i>	
Case and/or number	<i>natesavi</i> ‘relative (nom.sg)’ (Sin. NF 90, 6 ^r , l. 7; Sin. 6, 184 ^v , l. 19) vs <i>natesav</i> ‘relative (abs.sg)’ ¹² (A-95, 306 ^{va} , l. 14, l. 22; georg. b.1, 181 ^{vb} , l. 24–25)
Postpositions	<i>šišisagan</i> ‘from fear (gen.sg+ from)’ (A-95, 311 ^{vb} , l. 11; georg. b.1, 182 ^{va} , l. 22) vs <i>šišisa</i> ‘of fear (gen.sg)’ (Sin. NF 90, 27 ^r , l. 5; Sin. 6, 185 ^r , l. 10)
Verbal forms	<i>çariqvana</i> ‘[he] led away’ (Sin. NF 90, 6 ^r , l. 4) vs. <i>çariqvanes</i> ‘[they] led away’ (Sin. 6, 184 ^v , l. 16; georg. b.1, 181 ^{vb} , l. 18; A-95, 306 ^{va} , l. 8)
Errors	<i>mohkues</i> ‘[they] cut off’ (georg. b.1, 186 ^{ra} , l. 26, with <i>et</i> missing after <i>u</i>) vs <i>mohkuetes</i> ‘[they] cut off’ (Sin. 6, 190 ^v , l. 14; A-95, 311 ^{rb} , ll. 13–14)

Table V: Classified differences with examples

The majority of the differences are additions (approx. 56.2%), followed by lexical and grammatical variations (33.6%). These can be classified into several subtypes; lexical variations are grouped according to whether they concern the nominal or the verbal domain. The same subclassification is applied to grammatical variations but these are further categorised into case

¹² For more information about the “absolute” case, cf. Gippert (2023:30).

and/or number and the application of postpositions in the nominal domain and verbal forms in the verbal domain. The fewest differences are represented by word order changes (7.1%) and errors (3.1%).

Graphic representations have neither been included in the qualitative analyses nor in Table V above; even if they are not relevant for the question of interdependence, they are nonetheless interesting and should be mentioned here shortly as indicated in Table VI.

	Sin. georg. NF 84+90	Sin. georg. 6	KKNCM A-95	Bodl. MS georg. b.1
y instead of <i>i</i>	28	—	—	—
ey instead of <i>ē</i>	2	—	—	—
ow instead of <i>u</i>	132	5	7	5
w instead of <i>u</i>	—	—	3	—

Table VI: Graphic variation in the text versions

A recurring but not constant characteristic of Sin. georg. NF 84+90 is the representation of *i* as *y*; this happens 28 times throughout the martyrdom in the palimpsest. In 20 of the 28 examples, *y* is found in word-initial position, with four examples concerning the personal name Ieria (Ἰερία) spelt *yeria*. This leaves 16 examples of *y* in initial position (without the four mentions of *yeria*) and 8 further examples of *y* representing *i* elsewhere within the word, two of them concerning the name of Thomais/Θωμαΐδα represented as *tomays*. In the remaining 6 examples, *y* is found in verbs, more precisely between the preverbs *da-*, *mo-* or *še-* and the verbal stem. As for the 20 examples in which *y* is used initially, **when** they appear, they do so with the previous word ending in a vowel or a sonorant – no other pattern is detectable in the choice of *y* instead of *i*.¹³ That being said, there are 22 cases of *i* in an initial position after a word ending in vowels or sonorants so that the choice of *y* instead of *i* seems almost arbitrary. One example stands out in particular, namely *lusḱumay ygi* ‘the coffin’, in which the noun ends in *y* and the postponed article starts also with *y*. This seems to rule out any argument that the use of *y-* could serve to facilitate pronunciation.¹⁴

Another interesting graphemic representation in the palimpsest is that of *ē*: two words are represented with the digraph *ey* instead of *ē* (*simravley* ‘multitude’, Sin. NF 90, 6r, l. 4 and *simdabley* ‘humility’, Sin. NF 90, 37r, l. 3). The digraph *ow* is only presupposed by the abbreviations of the *nomina sacra* *o(wpal)o* ‘Lord’ and *i(eso)w* ‘Jesus’ in Sin. 6, A-95 and georg. b. 1. The only exception is A-95, where it is once used in the verbal form *owbrzana* ‘he commanded’; this is due to the fact that the *o* is here represented as a majuscule initial and thus, *u* had to be represented by the digraph *ow*. A-95 is characterised by other special characteristics such as the representation of *u* as *w*, which is attested three times in the parallelised excerpt (*makws* ‘I have’, *uḱwdavisa* ‘of the immortal’ and *monaḱwettay* ‘of the pieces’); the entire text in A-95 contains over 30 examples in which *w* is used instead of *u*. According to Zurab Sarjveladze, ‘the grapheme ჯ (*w*) quite often expresses the /ui/ diphthong, but irregularities are

¹³ The same can be observed in the other texts of the middle layer (John Chrysostom, On Dormition (CPG 5175) and St Xenophon et soc. (cf. Gippert forthc.), which is to be expected as they are written by the same hand.

¹⁴ For a more thorough analysis of this phenomenon, cf. Kamarauli (forthc.).

also observed here: ჳ is sometimes replaced by უ (u) (as in *ჳwma* || *ჳuma*; *ჳwli* || *culi*). There are also cases of ჳ where u should be written: *gwli* (for *guli*) etc.’.¹⁵

3. Selected examples: grammatical, syntactic and lexical differences

All four Georgian text versions contain interesting grammatical, syntactic and/or lexical peculiarities, some of which will be analysed here. The first example shows how the postposition *-gan* ‘from’ is suffixed to different elements depending on whether the phrase is definite, and which other case can take on the ablative function:

(1a)	<i>gamoasxa</i>	<i>mqedar-i</i>	<i>ygi</i>
	cast out.S3SG.AOR	soldier-NOM.SG	the.NOM.SG

monastr-is-a-gan

monastery-GEN.SG-EXT.V-from

‘[Primus] cast out the soldier **from** the monastery’ (NF 90, 27^r, l. 2)

(1b)	<i>gamoasxa</i>	<i>mqedar-i</i>	<i>monastr-is-a</i>
	cast out.S3SG.AOR	soldier-NOM.SG	monastery-GEN.SG-EXT.V

mis-gan

the.GEN.SG-from

‘[Primus] cast out the soldier **from the** monastery’ (Sin. 6, 191^r, ll. 16–17)

(1c)	<i>gamoasxa</i>	<i>mqedar-i</i>	<i>igi</i>
	cast out.S3SG.AOR	soldier-NOM.SG	the.NOM.SG

monastr-it

monastery-INSTR.SG

‘[Primus] cast out the soldier **from** the monastery’ (A-95, 311vb, ll. 7–8)

(1d)	<i>gamoasxna</i>	<i>mqedar-n-i</i>	<i>monastr-it</i>
	cast out.S3SG.AOR	soldier-PL-NOM	monastery-INSTR.SG

‘[Primus] cast out the soldiers **from** the monastery’ (Bodl. MS georg. b. 1, 186va, ll. 13–15)

In (1a), the postposition *-gan* is suffixed to *monastrisa* ‘monastery (GEN.SG.)’, whereas in (1b), the postposition is suffixed to the article *mis* ‘the (gen.sg.)’ accompanying *monastrisa* ‘monastery (GEN.SG.)’. In contrast, A-95 (1c) and georg. b. 1 (1d) use the instrumental case to express the ablative instead of the postposition *-gan* in combination with the genitive case. This is not the only case of the postposition *-gan* being suffixed to different elements of the phrase, as a little bit further in the text we can find the phrases *šišisa tkuenisagan* ‘of fear from you’

¹⁵ Sarjveladze 1984: 129: ‘ჳ გრაფემა საკმაოდ ხშირად გამოხატავს /უი/ დიფთონგს, მაგრამ დარღვევები აქაც შეინიშნება: ჳ ზოგჯერ შეცვლილია უ-თი: ჳჳმა || ჳჳმა; ცჳლი || ცჳლი. არის შემთხვევები ჳ-ს დაწერილობისა იქ, სადაც უ უნდა იწერებოდეს: გჳლი (გჳლი) და მისთ.’.

(NF 90, 27^r, l. 5), *šišisa šenisagan* ‘of fear from you’ (Sin. 6, 191^r, l. 19), and *šišisagan tkuenisa* ‘of fear from you’ (A-95, 311vb, ll. 11–12; georg. b. 1, 186^v, l. 18).

The texts also reveal some interesting differences concerning the choice of finite verbs vs deverbal constructions:

(2a) *pebronia*   *saṭanžvel-s-a*   *mieca*
 Febronia.NOM.SG   torment-DAT.SG-EXT.V   **give.S3SG.AOR**
 ‘Febronia **was tormented** (lit. **given** to torment)’ (NF 90, 26^v, l. 7)

(2b) *pebronia*   *saṭanžvel-s-a*   *micemul*   *ars*
 Febronia.NOM.SG   torment-DAT.SG-EXT.V   **given.ABS.SG**   **be.S3SG.PRES**
 ‘Febronia **is tormented** (lit. **given** to torment)’ (Sin. 6, 193^r, ll. 19–20; georg. b. 1, 188ra, ll. 8–6)

(2c) *pebronia*   *saṭanžvel-s-a*   *miecemis*
 Febronia.NOM.SG   torment-DAT.SG-EXT.V   **give.S3SG.PRES**
 ‘Febronia **is tormented** (lit. **being given** to torment)’ (A-95, 313rb, ll. 16–17)

Even if all three example versions (2a–c) practically express the same information (namely that Febronia is tortured), there is a significant difference concerning the form of the verb: NF 90 (2a) and A-95 (2c) contain a simple verb in the passive, only differing in tense (in NF 90, the aorist passive verb *mieca* ‘was given’ is chosen whereas A-95 prefers the present passive form *miecemis* ‘is being given’), while Sin. 6 and georg. b. 1 contain the stative passive verbal construction *micemul ars* ‘is given’ with the past participle *micemul*.

The next example here shows a NP which demonstrates the principle of *Suffixaufnahme*¹⁶ and its characteristics:

(3a) *da*   *creml-it-a*   *moigēs*   *gowam-i*   *igi*
 and   tear-INST.SG-EXT.V   take.S3SG.AOR   **body-NOM.SG**   **the.NOM.SG**
 ‘and with tear(s) they took **the body**’ (NF 90, 30^v, l. 8)

(3b) *da*   *creml-it-a*   *moigēs*   *guam-i*   *mis-i*
 and   tear-INST.SG-EXT.V   take.S3SG.AOR   **body-NOM.SG**   **her.NOM.SG**
 ‘and with tear(s) they took **her body**’ (Sin. 6, 198^v, l. 8–9)

(3c) *da*   *creml-it-a*   *moigēs*   *çmida-y*   *igi*
 and   tear-INST.SG-EXT.V   take.S3SG.AOR   **holy-NOM.SG**   **the.NOM.SG**

guam-i

body-NOM.SG

‘and with tear(s) they took **the holy body**’ (georg. b. 1, 192ra, ll. 8–11)

¹⁶ “*Suffixaufnahme* is the phenomenon of postpositioned attributive nouns (in the genitive), adjectives or pronouns adding (and thus duplicating) the case endings of preceding nouns” (Kamarauli 2022, 29–32).

(3d) *da* *creml-it-a* *moïges* *guam-i* *igi*
 and tear-INST.SG-EXT.V take.S3SG.AOR **body-NOM.SG** **the.NOM.SG**

çmid-is-a-y *mis*
holy-GEN.SG-EXT.V-NOM.SG **the.GEN.SG**

‘and with tear(s) they took **the body of the saint**’ (A-95, 317va, ll. 23–25)

Examples (3a) and (3b) contain only simple NPs consisting of a noun and a definite article (*gowami igi* ‘the body’, 3a) or a possessive pronoun (*guami misi* ‘her body’, 3b). The NP *çmiday igi guami* ‘the holy body’ in example (3c) is supplemented by the prepositional adjective *çmiday* ‘holy’, followed by the article *igi* ‘the’, which mostly takes the second position within the NP (also called the Wackernagel position), and lastly, the noun *guami* ‘body’. In contrast to this, example (3d) contains a more complex NP demonstrating some significant rules of *Suffixaufnahme*: the NP starts with the noun *guami* ‘body’ accompanied by its definite article *igi*, which is then followed by the genitive noun *çmidisay* ‘of the saint’ also accompanied by its article, *mis*. The rules of *Suffixaufnahme* stipulate that the last element of the genitive NP should additionally receive the case marking of the head noun, which here is in the nominative case. But as the last element of the NP is an article and Old Georgian does not tolerate *Suffixaufnahme* on articles, it finds a remedy in performing it on the last noun, adjective or possessive pronoun in the NP, which is *çmidisa-y* in this case. Accordingly, the article is only marked for its own case, namely, the genitive.

4. A special case of differences: name variations

Some of the differences between the witnesses of the martyrdom can be found in the representations of the personal names mentioned in the text. Table VII displays all name variations found in the four Georgian text versions, contrasted with the two Latin versions (*Sanctuarium seu Vitae sanctorum* and *Magnum Legendarium Austriacum*), the Armenian version (*Vark' ew vkayabanowtiwnk' srboc'*) and the Greek text (*Acta Sanctorum*).

The name of the protagonist, Febronia/Φεβρωνία, varies only in the place and manner of articulation of the initial consonant ([f] vs [p]); otherwise, the name appears constant across the four languages. The name of Diocletian/Διοκλήτιανός undergoes only minor changes in the Latin, Armenian and Georgian texts: it is represented partly with an *i* (*Dioclitianus* and *Dioclecianus* in Latin, *Diokletianos* in Armenian, *Diokliṭiane* in Sin. georg. NF 84+90) and partly with an *e* (*Deokliṭiane* in Sin. georg. 6, KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1).¹⁷

¹⁷ The text fragments of the martyrdom which are available in Ivir. georg. 79+A-1769 do not contain the passages where the emperor is mentioned, thus no name version.

	Febronia	Diocletian	Lysimachus	Bryene	Selinus	Primus	Ieria	Thomais
Greek (AS)	Φεβρωνία	Διοκλητιανός	Λυσίμαχος	Βρυένη	Σέληνος	Πρίμος	Ίερία	Θωμαίδα
Latin (SsVs)	Febronia	Dioclitianus	Lysymachus	Brucimis	Sylenus	Primus	Hieria	Thomais
Latin (MLA)	Febronia	Dioclecianus	Li/ysimag/chus	Bruenna	Silimag/chus	Primus	Ieria	Tomais
Armenian (Vark')	Փեբրոնիա P'ebronia	Դիոկղեսիանոս Diokletianos	Լիսիմաքոս Lisimakh'os	Բրիովնիա Briovnia	Սիլովիանոս Silowianos	Պրիմոն Primon	Երիա/յ Eria/y	Թումայիս T'owmayis
Sin. georg. NF 84+90	ფებრონია Pebronia	დიოკლიტიანე Dioklitiane	ლოუსიმახოს Lowsimaxos	ბრ(ვ)ენი Br(w)eni	სელინოს Selinos	პრიმენ, პრიმოს Primen, Primos	ი/ეერია I/Yeria	თომას Tomays
Sin. georg. 6	ფებრონია Pebronia	დეოკლიტიანე Deoklitiane	ლუსიმახოს Lusimaxos	ბრენი Breni	სელინოს Selinos	პრიმენ Primen	იერია Ieria	თომას Tomais
KKNCM A-95	ფებრონია Pebronia	დეოკლიტიანე Deoklitiane	ლუსიმახოს Lusimaxos	ბ(ივ)რენი B(iv)reni	სელინოს Selinos	პრისიმან, პრიმენ Prisiman, Primen	იერია Ieria	თომაია Tomaia
Bodl. MS georg. b. 1	ფებრონია Pebronia	დეოკლიტიანე Deoklitiane	ლუსიმახოს Lusimaxos	ბ(ივ)რენი B(iv)reni	სელინოს Selinos	პრიმე/ონ Prime/on	იერია Ieria	თომაია Tomaia
Ivir. georg. 79+A-1769	ფებრონია Pebronia	—	ლუსიმახოს Lwsimaxos	ბრენი Breni	სელინოს Selinos	პრიმოს Primos	იერია Ieria	თომაიდა Tomaida

Table VII: Name variations

The most interesting differences in Table VII concern the variations of the name Lysimachus/Λυσίμαχος: the representation of the Greek upsilon as [u] (*Lusimaxos* in Sin. georg. 6, KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1, *Lowsimaxos* in Sin. georg. NF 84+90) is very rare and can indicate a certain date or place of origin (such as Jerusalem) for the four Georgian witnesses under scrutiny here; on the other hand, the representation of the Greek upsilon as <y>, <w> or <iw> in Ivir. georg. 79+A-1769 (as in Latin and Armenian) is to be expected in an Athonite manuscript.

The names of Bryene/Βρυένη, Selinus/Σέληνος and Primus/Πρίμος show an equally interesting picture. Bryene is represented as *Brucimis* and *Bruenna* in Latin, as *Briovnia* in Armenian and *Breni* in all Georgian versions. Additionally, Sin. georg. NF 84+90 shows a representation in the form of *Brweni* (which is to be expected because of the Greek upsilon), and KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1 contain also the form *Bivreni*. The latter form is peculiarly interesting because in KKNCM A-95, it appears seven times (the first five times are also the first five mentions of Bryene in the text) while the “regular” form *Breni* is used 46 times. It is clear that the Georgian scribe did not know the name and copied it in the form of *Bivreni* the first five times. One explanation of how this name was formed could be that we have a simplification of the name Βρυένη here as there are no words with *brw-/brvi-* attested in Old Georgian; we might also assume a metathesis *Brvieni* > *Bivreni*. As for the remaining two occurrences of *Bivreni* further down in the text of KKNCM A-95 (after the name *Breni* is already introduced), I cannot even propose an assumption. In Bodl. MS georg. b. 1, *Breni* is used 51 times (including the first times where the name is mentioned) and only one time, towards the end of the martyrdom, we find *Bivreni*; surprisingly, it is in exactly the same text passage as the last mention of *Bivreni* in KCCNM A-95. The simplest justification for this could be that this already occurred in the common model of the four witnesses.

In contrast to this, a quite uniform picture emerges in the Georgian representations of the name Selinus/Σέληνος: all four witnesses show *Selinos*, while Armenian represents the name as *Silowianos* and Latin as *Sylenus* and *Silimag/chus*. The latter is quite interesting as it was obviously formed secondarily after Lysimachus; the name was originally probably Sylvanus. The representation of the name Primus/Πρίμος, on the other hand, is again quite different in Georgian. There are mainly the three forms *Primen*, *Primos* and *Primon*, the differences of which can be partly explained by an influence of the Greek endings *-os* (nom.sg.) and *-on* (acc.sg.; the form *Primon* is only attested in Bodl. MS georg. b. 1 and the Armenian version). Again, KCCNM A-95 offers another form of the name, namely *Prisiman*, which is only used one time where the character is introduced. It can be assumed again that the scribe did not know the name and copied it as *Prisiman* just once and then used the form *Primen*.

The name Ieria/Ιερία reveals no peculiarities in its adaptations to the different languages: Georgian shows a consistent representation as *Ieria* (or in the graphical variant *Yeria* in the palimpsest, see chapter 3.3), while Armenian represents it as *Eria/Eriay* and Latin as *Hieria* and *Jeria*. The same goes for the name of Thomais/Θωμάϊδα: Latin and Sin. georg. 6 use consistently the form *Thomais/Tomais*, Armenian and Sin. georg. NF 84+90 provide the similar forms *T'owmayis* and *Tomays*, and KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1 contain the name form *Tomaia*; Ivir. georg. 79+A-1769 follows the Greek directly with the form *Tomaida*.

4. Conclusion

The analyses presented in this paper have yielded some results but also introduced some new questions. The results yielded from applying Levenshtein distances in 3.2, where the four Georgian text versions Sin. georg. NF 84+90, Sin. georg. 6, KKNCM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1 were compared with each other, are summarised in Fig. 8.

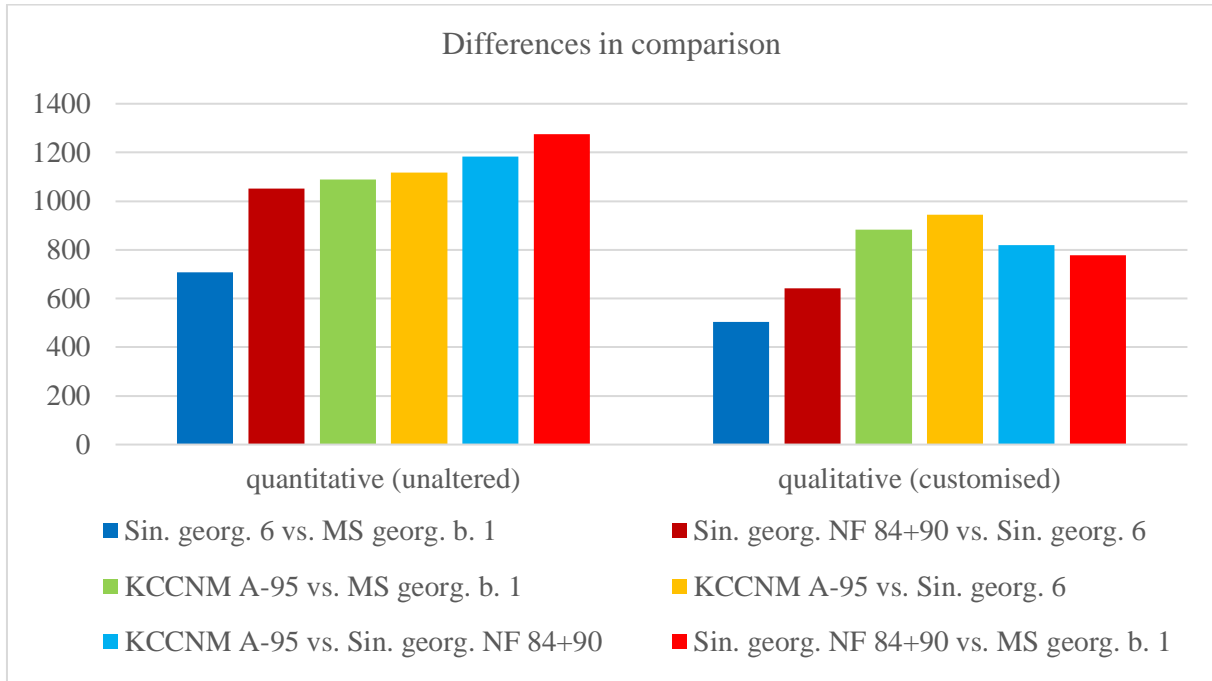

Figure 8: Differences between the four texts in comparison, calculated by Levenshtein distances

In both analyses, quantitative and qualitative, Sin. georg. 6 and Bodl. MS georg. b. 1 are the most similar, followed by Sin. georg. NF 84+90 vs. Sin. georg. 6.; Sin. georg. NF 84+90 vs. Bodl. MS georg. b. 1, which are the most different from each other in the quantitative analysis, are the third most similar qualitatively. The biggest differences can be found in the comparison of KCCNM A-95 and Sin. georg. 6 (944 differences) and A-95 and Bodl. MS georg. b. 1 (882 differences) according to the qualitative analysis, which can be due to their different origin: Sin. georg. 6, Sin. georg. NF 84+90 and Bodl. MS georg. b. 1 probably came from the same place (Jerusalem, Palestine; Bodl. MS georg. b. 1 is from the Holy Cross monastery) and relied on the same model, thus they are quite similar to each other; on the other hand, KCCNM A-95 is from Tao-Klarjeti, and its relation to the other witnesses remains unclear (at least based on the Levenshtein distances; the representation of the name Bryene seems to suggest a closer connection between KCCNM A-95 and Bodl. MS georg. b. 1, cf. Table 7).

Concerning the classification of the differences, we may summarise that most of the differences are in form of additions, followed by lexical and grammatical variations, with c. 82% of those variations being of grammatical nature, mostly as variations in the nominal domain (case, number, postpositions).

Lastly, the representations of the personal names mentioned in the text require some more attention in my opinion: the similarities and especially the differences of the names in the four Georgian witnesses compared with each other and with the Greek, Latin and Armenian versions provide an exciting picture and are likely to yield more insights on the basis of a deeper analysis.

The question whether there was one old translation into Georgian from which all four witnesses were copied or more than one, still remains open. For further research, it is essential that a complete text-critical analysis be carried out in order to find a final answer to our research question.

References

- Acta Sanctorum* (1867): *Acta Sanctorum, Junii* tomus septimus, Paris: Bollandists.
- BHG* = François Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, 3rd edn (Subsidia Hagiographica, 8a), Bruxelles: Bollandists, 1957; *Novum Auctarium* (Subsidia Hagiographica, 65), Bruxelles: Bollandists, 1984.
- BHL* = *Bibliotheca Hagiographica Latina*, 2 vols. Brussels: Bollandists, 1898–1901, with a supplement by H. Fros, 1986.
- BHO* = Paul Peeters, *Bibliotheca Hagiographica Orientalis* (Subsidia Hagiographica, 10), Bruxelles: Bollandists, 1910.
- CPG* = Maurits Geerard, *Clavis Patrum Graecorum, II: Ab Athanasio ad Chrysostomum*, Turnhout 1974.
1. **Gabidzashvili, Enriko** 2004: ენრიკო გაბიძაშვილი, ქართული ნათარგმნი ჰაგიოგრაფია / Hagiographical Works Translated into Georgian, Tbilisi: Georgian Academy of Sciences, K. Kekelidze Institute of Manuscripts.
  2. **Gippert 2023**: J. Gippert, *Old Georgian 'Suffixaufnahme' Revisited (II)*, in: *Digital Kartvelology, Vol. 2*, 29–56.
  3. **Gippert (forthc.)**: J. Gippert, “Palimpsests from the Caucasus and the DeLiCaTe Project”, to appear in the proceedings of the conference ‘Removed and Rewritten II’ (Hamburg, 10–11 July 2023).
  4. **Gippert, Outtier 2021**: Gippert, Jost and Bernard Outtier, “The Oldest Georgian Psalter – a Preliminary Account”, *Mravaltavi* 27, 41–65.
  5. **Gippert, Outtier, Kim 2022**: J. Gippert, B. Outtier, S. Kim, *Catalogue of the Georgian Manuscripts*, Mount Athos: Holy Monastery of Iviron.
  6. **Kamarauli, M. (forthc.)**, M. Kamarauli, “The Oldest Georgian Witness of the Martyrdom of St Febronia in Georgian”, to appear in: *Palimpsests and related phenomena across languages and cultures, SMC 42*, Berlin, Boston: De Gruyter.
  7. **Mombritius 1910**: B. Mombritius, *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum. Novam hanc editionem curaverunt duo monachi Solesmenses, Tomus Primus*, Paris: apud Albertum Fontemoing.
  8. **Sarjveladze 1984**: ზურაბ სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი / [Introduction to the History of Georgian literary Language], Tbilisi, Ganatleba.
  9. **Vark‘ 1874**: *Vark‘ ew vkayabanowtiwnk‘ srboc‘*, 2. Venice: San Lazzaro.

Manuscripts

- Austria, Vienna, Austrian National Library, Cod. 336
- Egypt, Saint Catherine, Saint Catherine's Monastery, Sin. georg. 6
- Egypt, Saint Catherine, Saint Catherine's Monastery, Sin. georg. NF 84
- Egypt, Saint Catherine, Saint Catherine's Monastery, Sin. georg. NF 90
- Georgia, Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts, A collection, A-95
- Georgia, Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts, A collection, A-1769
- Mount Athos, Monastery of Iviron, georg. 79
- United Kingdom, Oxford, Bodleian Libraries, University of Oxford, Bodl. MS georg. b. 1

ხელნაწერთა შედარებითი კვლევის დიგიტალური მეთოდები: წმ. ფებრონიას წამება

მარიამ ყამარაული

(ჰამბურგის უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7992>

mariam.kamarauli@uni-hamburg.de || ORCID: [0009-0006-0404-4424](https://orcid.org/0009-0006-0404-4424)

შესავალი

სტატიაში განხილულია ციფრული მეთოდების გამოყენების მნიშვნელობა ხელნაწერთა შედარებითი კვლევისათვის წმ. ფებრონიას წამების ტექსტის მაგალითზე. წმ. ფებრონიას წამება არის ჰაგიოგრაფიული ტექსტი. იგი მოგვითხრობს ახალგაზრდა, სათნო, ღვთისმოსავი მონაზონის – ფებრონიას ცხოვრებისა და ტანჯვის შესახებ, რომელიც ქრისტიანული რელიგიის აღმსარებლობისა და მისდამი ერთგულების გამო იდეგნებოდა რომის იმპერატორის დიოკლეტიანეს (284–305 წწ.) დროს.

წმ. ფებრონიას წამების ტექსტი 30-მდე ხელნაწერის სახით არის შემორჩენილი, რომლებიც აღწერილია ქართულ ხელნაწერთა კატალოგებში (Gabidzashvili 2008; Gippert et al 2022). წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია წმ. ფებრონიას წამების შემცველი ყველაზე ძველი ექვსი ქართული ხელნაწერი, რომელთა შორის ერთი ორმაგ პალიმფსესტს წარმოადგენს. კერძოდ, ეს ხელნაწერებია:

- (1) Sinai, St Catherine's Monastery, georg. NF 84+90, ორმაგი პალიმფსესტი: შუა ფენა შესრულებულია ასომთავრული დამწერლობით, IX–X სს.
- (2) Sinai, St Catherine's Monastery, georg. 6: გადაწერილი ნუსხურით, 981–983 წწ.
- (3) Oxford, Bodleian Libraries, MS georg. b.1: გადაწერილი ნუსხურით, 1038–1040 წწ.
- (4) Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts (შემდგომში: KKNCM A-95: გადაწერილი ნუსხურით, XI ს.
- (5) Mt Athos, Iviron Monastery, georg. 79 (თავ-ბოლონაკლული): გადაწერილი ნუსხურით, 1042–1055 წწ.
- (6) Tbilisi, KKNCM, A-1769: გადაწერილი ნუსხურით, 1042–1055 წწ.

უკანასკნელი ორი ხელნაწერი ერთი და იმავე ხელნაწერის ორი ფრაგმენტია: KKNCM A-1769 (სულ 2 ფურცელი; შეიცავს წმ. ფებრონიას წამების მცირე ნაწილს; წამების ტექსტი მოცემულია 2rv-ზე) ინახება საქართველოში, ხოლო Ivir. georg. 79 (წამების ტექსტი მოცემულია შემდეგ გვერდებზე: 7rv, Ir-IIv, 1r-6v)

დაცულია ათონის მთაზე. ორი ხელნაწერი – KKNCM A-1769+Ivir. georg. 79 და Sin. georg. NF 84+90 – არასრულია: პირველ ხელნაწერს აკლია ტექსტის დაახლოებით ნახევარი, მეორე ხელნაწერში კი ტექსტის მხოლოდ მეათედი არის შემორჩენილი. ზემოთ ჩამოთვლილი დანარჩენი ხელნაწერები წამების სრულ ტექსტს შეიცავს. KKNCM A-1769+Ivir. georg. 79 ხელნაწერში დაცული ტექსტი ხელახლა არის თარგმნილი ბერძნულიდან ექვთიმე მთაწმიდელის მიერ. შესაბამისად, წამების ტექსტი ძალიან განსხვავდება დანარჩენ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ვერსიისაგან. აღნიშნული მიზეზის გამო ეს უკანასკნელი არ არის გათვალისწინებული ქვემოთ მოცემული ანალიზის დროს.

1. მეთოდოლოგია

სტატიაში მოცემულია წმ. ფებრონიას წამების ტექსტის შემცველი ოთხი ხელნაწერის შედარებითი ანალიზი კვლევის ციფრული მეთოდების გამოყენებით. ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევა მიზნად ისახავდა:

- ა) წმ. ფებრონიას წამების ოთხი შერჩეული ტექსტის შედარებით ანალიზს, კერძოდ, ტექსტებს შორის არსებული განსხვავებების გამოთვლას ლევენშტაინის დისტანციის მეთოდის გამოყენებით. ტექსტის ანალიზი მოიცავდა როგორც რაოდენობრივ (გრაფიკული და პუნქტუაციური განსხვავებების გათვალისწინების გარეშე), ისე ხარისხობრივ ანალიზს (ტექსტები ადაპტირებული იყო პუნქტუაციისა და გრაფიკული განსხვავებების თვალსაზრისით);
- ბ) განსხვავებების კლასიფიკაციას (ლექსიკური, გრამატიკული და სინტაქსური განსხვავებები);
- გ) სახელების განსხვავებული დაწერილობის გამოვლენას ქართულ ტექსტებში და მათ შედარებას ბერძნულ (*Acta Sanctorum*), სომხურ (*Vark' ew vkayabanowtiwnk' srboč*) და ლათინურ (*Sanctuarium seu Vitae sanctorum* და *Magnum Legendarium Austriacum*) ვერსიებთან.

2. ანალიზი

წმ. ფებრონიას წამების ტექსტის გამოკვლევამ ლევენშტაინის დისტანციის მეთოდის გამოყენებით აჩვენა, რომ, როგორც რაოდენობრივი, ისე ხარისხობრივი თვალსაზრისით, Sin. georg. 6-სა და Bodl. MS georg. b.1-ში დაცული ტექსტები ყველაზე ახლოსაა ერთმანეთთან. მსგავსების თვალსაზრისით მეორე

ადგილზეა ხელნაწერები: Sin. georg. NF 84+90 და Sin. georg. 6; რაოდენობრივი ანალიზის თვალსაზრისით, ყველაზე მეტად ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ხელნაწერები: Sin. georg. NF 84+90 და Bodl. MS georg. b.1, თუმცა ხარისხობრივი სიახლოვის თვალსაზრისით ისინი შეიძლება მესამე ადგილზე დავაყენოთ. ყველაზე მეტი განსხვავება ხარისხობრივი თვალსაზრისით დასტურდება KKNCM A-95-სა და Sin. georg. 6 ხელნაწერებს შორის (944 განსხვავება) და A-95-სა და Bodl. MS georg. b.1 ხელნაწერებს შორის (882 განსხვავება). შდრ. ცხრილი 1 და ცხრილი 2:

	Sin. georg. NF 84+90	Sin. georg. 6	KKNCM A-95	Bodl. MS georg. b. 1
Sin. georg. NF 84+90	0	1051	1184	1276
Sin. georg. 6	1051	0	1118	708
KKNCM A-95	1184	1118	0	1088
Bodl. MS georg. b. 1	1276	708	1088	0

ცხრილი 1: სხვაობები ხელნაწერებში: რაოდენობრივი ანალიზი ლევენშტაინის დისტანციების მიხედვით

	Sin. georg. NF 84+90	Sin. georg. 6	KKNCM A-95	Bodl. MS georg. b. 1
Sin. georg. NF 84+90	0	641	820	778
Sin. georg. 6	641	0	944	503
KKNCM A-95	820	944	0	882
Bodl. MS georg. b. 1	778	503	882	0

ცხრილი 2: სხვაობები ხელნაწერებში: ხარისხობრივი ანალიზი ლევენშტაინის დისტანციების მიხედვით

რაც შეეხება განსხვავებების კლასიფიკაციას, კვლევამ აჩვენა, რომ განსხვავებების უმეტესობა დასტურდება ტექსტში შეტანილი დამატებების სახით (ტექსტში მარკირებულია მწვანე ფერით), რასაც მოჰყვება ლექსიკური და გრამატიკული ვარიაციები (ტექსტში მარკირებულია წითელი ფერით). განსხვავებები დასტურდება ასევე სიტყვათა თანმიმდევრობაში (ტექსტში მარკირებულია ლურჯი ფერით). ოთხივე ხელნაწერის შეპირისპირებითი ანალიზის ფრაგმენტი მოცემულია ცხრილში 3.

	Sin. georg. NF 90, 6r, 1 ff.	Sin. georg. 6, 184v, 22 ff.	A-95, 306va, 2 ff.	Bodl. MS. Georg. b. 1, 181vb, 8 ff.
6r	61 და რ(ა)ე(ა)მს მოაქცეთა აქვე სწრაფი ვყო	და რ(ა)ე(ა)მს მოხედეთ ვყო	და რ(ა)ე(ა)მს მოიქეთ აქვე სწრაფი ვყო	და რ(ა)ე(ა)მს მოიქეთ ვყო
	62 ქორწილი მავისი და ესე ვითარცა ესმა ვერღარა	ქორწილი მავისი და ესე ვითარცა ესმა ვერღარა	ქორწილი მავისი და ესე ვითარცა ესმა ვერღარა	ქორწილი მავისი : და ესე ვითარცა ესმა ვერღარა
	63 [ლარა იკადრეს მოგება შექცესა]	იკადრეს მოგება შექცესა	იკადრეს მოგება სიტყვისა	იკადრეს მოგება შექცესა
	64 [მათი] ვაჟ წარუყვანს სომრეულ მკვდრებისა	მათი მას წარუყვანს სომრეულ მკვდრებისა	მათი წარუყვანს მათი თანა სომრეულ მკვდრებისა	მათი წარუყვანს სომრეულ მკვდრებისა
	65 [დრე] იხსა და წარქმარა [ცემისა]	და წარქმარა აღმოსავალი	და წარქმარა აღმოსავალი	და წარქმარა აღმოსავალი
	66 [კა]ლით კურთ : ხ(ი)ლი ლუსიმბოს წარუყვანს	კურთ : ხ(ი)ლი ლუსიმბოს წარუყვანს	ხ(ი)ლი ლუსიმბოს წარუყვანს	კურთ : ხ(ი)ლი ლუსიმბოს წარუყვანს
	67 [პრ]იმენ სასალარი რ(ომელი) მათესა	პრიმენ სასალარი რ(ომელი) მათესა	პრისიმ სასალარი რ(ომელი) მათესა	პრიმენ სასალარი - რ(ომელი) მათესა
	68 <და> [ს]აქლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	იყო დედიო და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	დედიო და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	ყო დედიო : და დადგინა იგი მკვდართა ზედს
	69 <და> [ს]აქლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	მაკ(უ)ლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	მაკ(უ)ლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	მაკ(უ)ლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს
	70 <და> [ს]აქლი და დადგინა იგი მკვდართა ზედს	და მიწინეს იგინი აღმოსავალი კურთ	და მიწინეს იგინი აღმოსავალი კურთ	და მიწინეს იგინი აღმოსავალი კურთ
3v	71 [იწმენეს იგინი სოფელსა] [მს სალმ]	სოფელსა მს სალმორისა :	და მიწინეს იგინი სოფელსა მს სალმორისა	სოფელსა მს სალმორისა :
	72 <ოგრისა და მოემდ[ი] [მარისა]	და მოემდო მარისა	მოემდინარისა :	და მოემდინარისა :
	73 <და შეიყრეს აღმსარებელი ქრისტესნი	და შეიყრეს აღმსარებელი ქრისტესნი	და შეიყრეს აღმსარებელი ქრისტესნი	და შეიყრეს აღმსარებელი ქრისტესნი :
	74 [მ] და თქვენ ვითარმედ ქრისტესნი ვართ :	და თქვენ ვითარმედ ქრისტესნი ვართ :	რო(მ)ელთა თქვენ ვითარმედ ქრისტესნი ვართ :	და რო(მ)ელთა თქვენ ვითარმედ ქრისტესნი ვართ :
	75 [რო(მ)ელ]ნიმე ცეცხლს მისცნა [სელინის]	რო(მ)ელნიმე ცეცხლს მისცნა სელინის	და რო(მ)ელნი მათ განი ცეცხლს მისცნა : სელინის	რო(მ)ელნიმე ცეცხლს მისცნა სელინის
	76 [მ]საუღლმან და რო(მ)ელთამე მსგელთა	მსაუღლმან და რო(მ)ელთამე მსგელთა	მსაუღლმან და რო(მ)ელთამე მსგელთა	მსაუღლმან - და რო(მ)ელთამე მსგელთა
	77 თავნი მოკვეთა : და რო(მ)ელთამე ყორცთა	თავნი მოკვეთა : და რო(მ)ელთამე ყორცთა	თავი მოკვეთა და რო(მ)ელთამე ყორცთა	თავნი მოკვეთა - და რო(მ)ელთამე ყორცთა
	78 თან თუბრანა მოურა ძალთა { }	უბრანა მოურა ძალთა :	ბრანა ძალთა მოურა	უბრანა მოურა ძალთა :
	79 და დაეცა ენი დიდი მკვდართა აღმოსავლისა	და დაეცა ენი დიდი მკვდართა აღმოსავლისა	და დაეცა ენი დიდი მკვდართა აღმოსავლისა	და დაეცა ენი დიდი მკვდართა აღმოსავლისა
	80 ველისათა >			

ცხრილი 3: ოთხივე ხელნაწერის დაპარალელური ვერსია განსხვავებების წარმოჩენით

მთლიანობაში ვარიაციების 82% გრამატიკული ხასიათისაა და ძირითადად სახელის მორფოლოგიაში დასტურდება: ეს არის განსხვავებები ბრუნვასა და რიცხვში, ასევე, თანდებულების გამოყენებაში.

წმ. ფებრონიას წამების შემცველი ხელნაწერების ანალიზი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ანთროპონიმების დაწერილობის თვალსაზრისით. ტექსტის ანალიზმა საინტერესო სხვაობები გამოავლინა საკუთარი სახელების ქართულად გადმოტანის მხრივ, რამაც მათი გადამოწმების აუცილებლობა გააჩინა სხვაენოვან ვერსიებში. ამიტომაც ანთროპონიმთა დაწერილობა ერთმანეთს შევადარეთ, ერთი მხრივ, ქართულ ხელნაწერებში, მეორე მხრივ კი, ბერძნულ, ლათინურ და სომხურ ვერსიებში. იხ. ცხრილი 4.

	Bryene
ბერძნული (<i>Acta Sanctorum</i>)	Βρυένη
ლათინური (<i>Sanctuarium seu Vitae sanctorum</i>)	Brucimis
ლათინური (<i>Magnum Legendarium Austriacum</i>)	Bruenna
სომხური (<i>Vark' ew vkayabanowtiwnk' srboc'</i>)	Բրիովնիա/Briovnia
Sin. georg. NF 84+90	ბრ(უ)ენი/Br(w)eni
Sin. georg. 6	ბრენი/Breni
KKNCM A-95	ბ(ი)რენი/B(iv)reni
Bodl. MS georg. b. 1	ბ(ი)რენი/B(iv)reni
Ivir. georg. 79+A-1769	ბრენი/Breni

ცხრილი 4: საკუთარი სახელის ვარიაციები ბერძნულ, ლათინურ, სომხურ და ქართულ ტექსტებში ანთროპონიმ ბრენის მაგალითზე

ლევენშტაინის დისტანციების მეთოდის შედეგად გამოვლენილი მსგავსებებისა და, განსაკუთრებით, განსხვავებების გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, ჯერ კიდევ ღია რჩება საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მიმართებები არსებობს განხილულ ოთხ ხელნაწერს შორის: რომელი ხელნაწერი შეიძლება მივიჩნიოთ დედნად და არის თუ არა დასაშვები სხვადასხვა დედნის არსებობა სტატიაში გაანალიზებული ოთხი ხელნაწერის შემთხვევაში.

Georgian Paleographic Fonts and their Role in Scientific Studies

David Maisuradze

(Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7993>

davit.maisuradze@tsu.ge || ORCID: [0009-0005-4558-5537](https://orcid.org/0009-0005-4558-5537)

Abstract: This article examines the role and significance of Georgian paleographic fonts in both scientific and popular contexts. Paleographic fonts, which digitally reproduce historical writing, greatly contribute to the study of the history of writing and to adequately reflect it in digital technologies. The article discusses the challenges and advancements in creating Georgian paleographic fonts, focusing on the transition from traditional to digital formats and their implications for research and public usage. Georgian paleographic fonts, still an emerging field, are essential for the accurate representation of historical scripts like Asomtavruli, Nuskhuri, and Mkhedruli. These fonts serve dual purposes: aiding scholarly research by providing detailed, authentic representations of historical writing and enhancing popular culture through their application in modern media. The article highlights specific examples of Georgian paleographic fonts, detailing their development from manuscripts and their integration into contemporary digital systems. The discussion includes the benefits of digital paleographic fonts over traditional printed materials, such as their ability to incorporate extensive graphemes, ligatures, and historical punctuation. Additionally, these fonts facilitate dynamic representation and paleographic analysis of text, offering a new way of visualizing paleographic features and making them accessible for educational and scientific purposes. Overall, the article underscores the growing importance of digital paleographic fonts in preserving Georgian script heritage, advancing scholarly research, and promoting historical awareness. Future projects aim to expand the digital repository of these fonts, increasing their functionality.

Keywords: Digital font, typeface, Georgian paleography, Unicode, manuscript

Introduction

A paleographic font is a font that combines graphemes and paleographic features. “The modern paleographic font” also implies its digital format: it is a computer program that uses vector images to determine the meanings of these images, interactions and many other functions. Latin and Greek paleographic fonts, including those freely available, have long been known to the general public. At this time, only a few Georgian paleographic fonts are known; In fact, this field, especially in the digital space, is now gaining ground.

The present article briefly reviews the importance of paleographic fonts, their value for science, on the one hand, and popular use, on the other hand, as well as the development and difficulties in the development of Georgian paleographic fonts. Samples of Georgian paleographic fonts will also be shown.

1. Basis and categorization of paleographic fonts

Depending on what the grapheme representations of the font are based on, paleographic fonts can be categorized as [1] date-based, [2] manuscript-based, [3] calligrapher-based, or [4] calligraphic school-based.

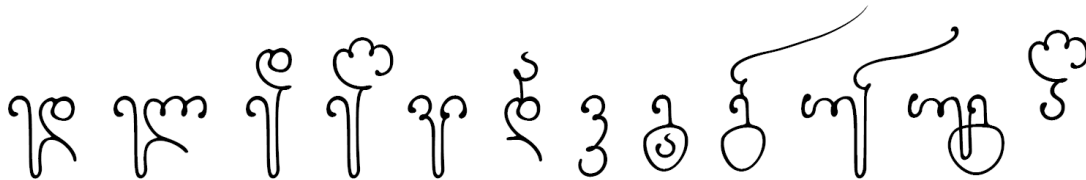
2.3. Use for academic purposes

Paleographic fonts can be viewed primarily as a digital alternative to printed paleographic albums and tables. In the 20th and 21st centuries, several Georgian paleographic albums and tables were published which made a significant contribution to the development of Georgian paleography.¹ All of them were published in printed form. Digital fonts have several important advantages over such printed publications:

- The number of graphemes in a font is unlimited. Multiple alternate shape of the same grapheme can be incorporated into one font. This allows the font to convey every paleographic nuance perfectly without any aspect of meaning being lost.

- The font has the ability to represent an unlimited number of ligatures and their alternatives, which are often ignored in printed publications. This is especially true for cursive paleographic fonts, as well as, first of all, the Mkhedruli script, but also the Nuskhuri and some calligraphic developments of Asomtavruli script.

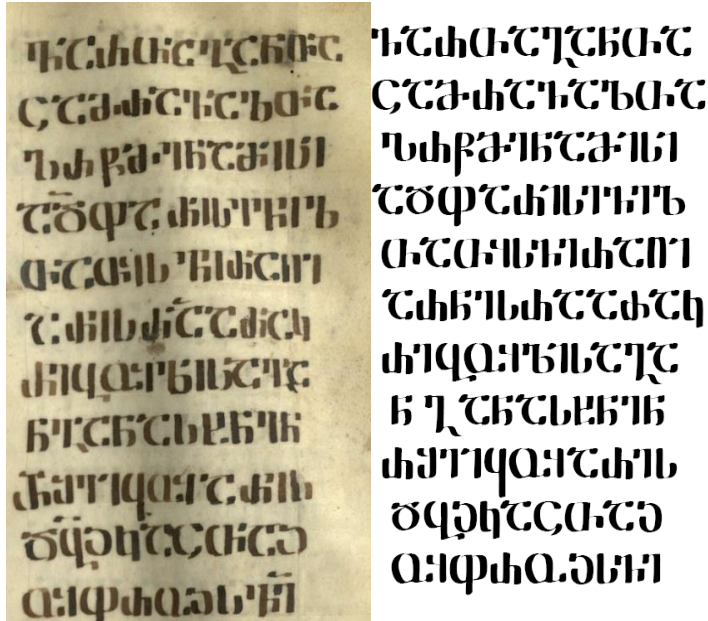
- Converting some Georgian paleographic writing styles into digital fonts would be unthinkable without ligatures. For example, the so-called *tkhzuli* (თხზული) or *dakselili* (დაქსელილი) script in which letters are interlaced. The creation of a digital font based on such writing is possible with modern technologies, which was impossible under the conditions of the limited typographical resources of the past centuries.
- The historical punctuation often ignored in printed editions, which varies depending on the century and the calligrapher, is fully integrated into the fonts.

¹ Some of the important ones are: *Taqaiashvili, E. (ed.), Album paléographique. I Livraison*, Tiflis, 1909; *Taqaiashvili, E. (ed.), Album paléographique. II Livraison*, Tiflis, 1920; აბულაძე, ი., ქართული წერის ნიმუშები: პალეოგრაფიული ალბომი, რედ. ა. შანიძე, თბ., 1949; აბულაძე, ი., ქართული წერის ნიმუშები: პალეოგრაფიული ალბომი, რედ. ე. მეტრეველი, თბ., 1973; The paleographic table is also attached in: ჯავახიშვილი, ი., ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბილისი, 1949; Dated Georgian manuscripts, 9th-16th cc., Z. Aleksidze, B. Kudava (ed.), translated by N. Aleksidze, Tbilisi, 2015.

“ .:; , :. ! ? " ' ( ) [ ] { } - < = > ~ 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 @ № § € \$

The next capital font is DM Mokvi-Cap, which is designed for a specific paleographic purpose: it shows the placement of capital letters in the Mokvi Gospels in relation to lower-case letters. In the image below, the reddish bar shows the placement of the lower-case letters:

This font is based on a famous 14th century (1300 AD) manuscript, the Mokvi Gospel⁴. The forms of the letters show the later, slightly stylized forms of the Asomatruli script. This font will not be successful for popular use because it is too specific and the uppercase Asomtavruli letters, which should be of equal height in the classical case, are placed unusually. Therefore, this font does not contain anachronisms.

3.2. Nuskhuri fonts based on Palestinian-Sinaitic calligraphy

The collection of Georgian manuscripts of St. Catherine's Monastery in Sinai is of special importance for scientific purposes. The first book samples of Nuskhuri script are preserved in this collection. The oldest example is the Sinai Polycephalon⁵, according to which a font was already created, although it is not comprehensive since not all the letters are used in this 9th century manuscript itself (only a small colophon was transcribed in the Nuskhuri script):

⁴ Georgian National Centre of Manuscripts, Q 902.

⁵ O.Sin.Geo.32-57-33.

ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ

Based on the whole group of 10th century Sinaitic Nuskhuri manuscripts, the characters are currently being selected and digitized. According to each manuscript, one individual font will be created. On the basis of some manuscripts, it is possible to create two or more fonts if their copyists are different. This image provides a preview of this future project:

- O.Sin.Geo.64 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.6 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.20 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.1 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.15 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.26 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
- O.Sin.Geo.39 ᄡᄢᄣᄤᄥᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ

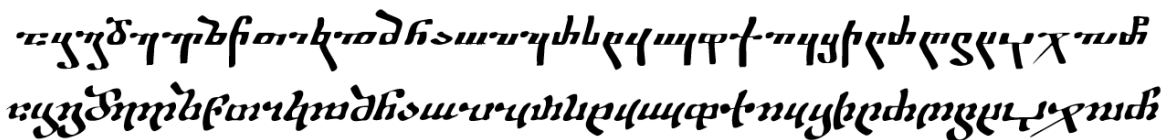
This project is interesting in that, on the one hand, the fonts reflect an individual manuscript. On the other hand, their combination presents the paleographic features of both the era and the Palestinian-Sinaitic school, which is quite different from other Georgian calligraphic schools of the later period. The creation of Palestinian-Sinaitic paleographic scripts could be a good basis for a better study of this calligraphic school.

3.3. Nuskhuri fonts based on Athonian manuscripts

Similar in importance to the group of Palestinian-Sinaitic fonts is another planned project, which involves the creation of Nuskhuri fonts based on the Georgian collection of the Iviron Monastery in Athos. However, the digitization of Athonian manuscripts in the form of fonts has not yet begun. It will be a further continuation of the Palestinian-Sinaitic project and will use the experience gained there. However, unlike Sinaitic manuscripts, Athonian manuscripts are relatively difficult to access (including in digital photo format), making the development of perfect fonts difficult.

3.4. Other Nuskhuri fonts

The font DM A1 is based on the manuscript A1 of Georgian National Center of Manuscripts . The font shows 11th century classical Nuskhuri graphics. Also based on a manuscript (A79) preserved at the Georgian National Center of Manuscripts is the font DM A79, which shows an iteration of 12th century handwriting.

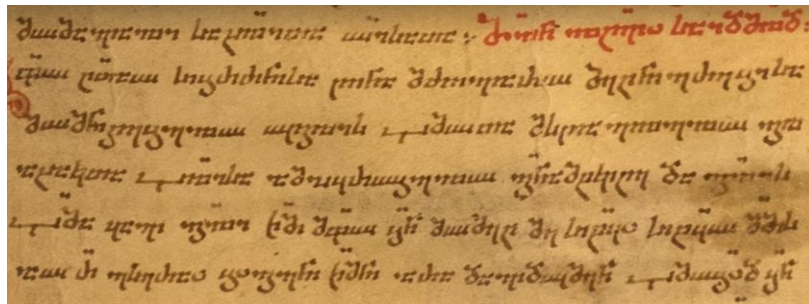
Fonts DM A1 (above) and DM A79 (below)

On the basis of the DM A79 font, a non-paleographic but general typeface (DM Lazare) was created which is used by scientific publications to write non-paleographic texts. This font includes all the necessary symbols, which are necessary for the orthography of the ancient or modern Georgian language:

რეკონსტრუირებული ძველი ქართული ნუსხური ანტიკვანძული სიმბოლოები !”“’()~+,-,.,:;~:~“””

Font DM Lazare

DM Gagnili is another Nuskhuri font with a relatively large volume in terms of characters. It was created by me in collaboration with GEpra⁶ and the National Archives of Georgia, which involved finding and digitizing all the symbols used in the manuscript. The font is based on a 14th-15th century scroll, the Euchologion, which is kept in the National Archives of Georgia. In addition to authentic graphemes, the font also includes all the necessary modern symbols, including Arabic numerals, modern punctuation, currency symbols and more. This ensures, on the one hand, the usefulness of the font for popular purposes, and on the other hand, authenticity with the original scroll, as shown in the following image:

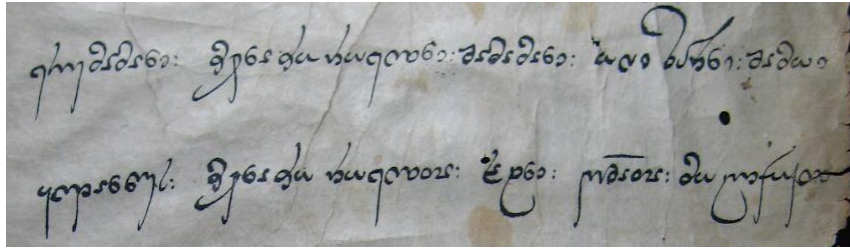
შამხურეიანი სეკრეტარი: აქლესარი: შინი-თარღო სეიშდომი:
ყაა რთაა სოცხობინა: რთინ: მძითრე-მია ძიღინი-ღბიღელა:
შამხურე-გოგოთაა აქვითინს ო-მთათ: მსურე-გოგოთათაა უგო
არაღთ: ო-რთინს: რ-მუყმას-გოგოთაა უგინ: მსურე-ღ ბ: უგოთინს
ო-რ-მ: გრე-გი უგოთ (ბი მყაა ყნი შამიღი ბი სოგო სოგოა მბინ
რაა ბი ოღბინა: უგო-გინი (ბინ რ-მ: მ-გო-შამიღი ო-რ-მ-აგ-ბ ყნი

Font DM Gagnili

3.5. Mkhedruli fonts based on Georgian historical documents

The font DM Photine is based on the oldest Georgian legal document, the deed of Opiza⁷, which reflects an early form of Mkhedruli script, 11th century:

⁶ PR and Marketing Communications company which supports the production of digital fonts: <https://gepra.ge/fonts/> <24.06.2024>.
⁷ Georgian National Centre of Manuscripts, Sd-1201.

Handwritten text in the old Georgian script, showing two lines of text.

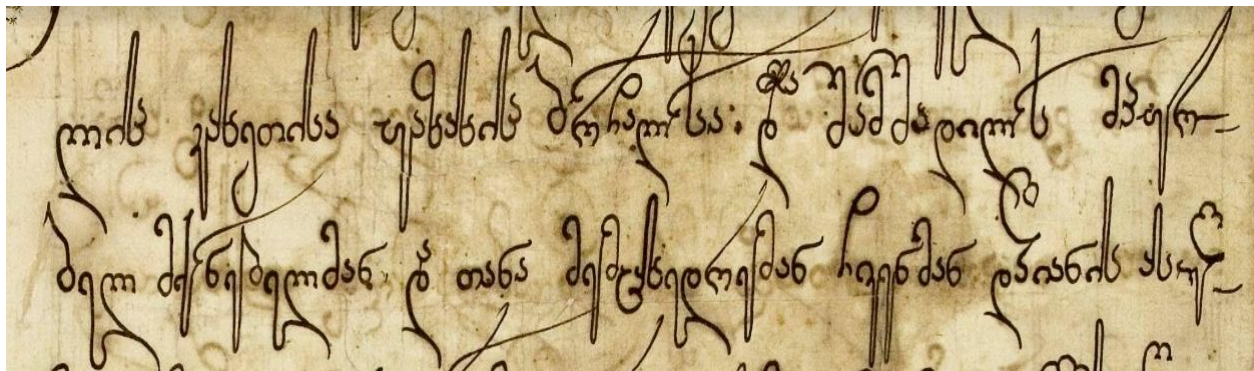
The letters in this font represent a transitional step between the Nuskhuri and Mkhedruli scripts. This type of script is not legible for modern Georgians, so it is unlikely that this font will be used for popular purposes in the future.. It is more interesting from the paleographic point of view.

In contrast, the font DM Batonishvili, based on the calligraphy of one of the deeds⁸ issued by King Erekle II of Kartl-Kakheti, 18th century, has found great use for popular purposes:

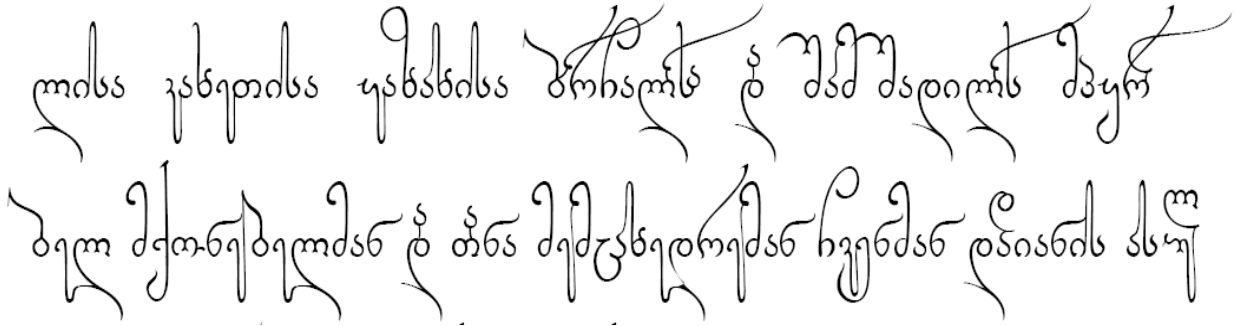
Handwritten text in the DM Batonishvili font, showing a single line of text.

Font DM Batonishvili

This font contains a number of ligatures that ensure the authenticity of the typed text with the original text:

⁸ Georgian National Centre of Manuscripts, Hd 13168.

Font DM Batonishvili

3.6. Mkhedruli fonts based on manuscripts

The first paleographic font based on a Mkhedruli manuscript (not a document) is DM Medea, which reproduces the calligraphy of an 18th-century manuscript (The Story of Medea and Jason) preserved in the National Archives of Georgia. This font was also created by me in collaboration with GEPR and the National Archives. It accurately reproduces the shapes of the letters, but does not display the multitude of ligatures, as it was originally intended more for popular purposes, and the complication of legibility with ligatures was avoided. However, it is planned to enrich this font with ligatures, in which case the user will be able to enable or disable them at will.

Font DM Batonishvili

The most voluminous is the font DM Begtabeg, which is based on the 17th-century manuscript of The Knight in the Panther's Skin preserved in the Georgian National Manuscript Center⁹. This manuscript is distinguished by its exquisite calligraphy, which is why it was chosen as the basis for the “My Rustaveli” project¹⁰. On the initiative of the author of the project, Prof. Manana Tandashvili, the multilingual portal of The Knight in the Panther's Skin provides the text of the epic in Georgian, German, English, French, Italian, Greek, and Spanish. The purpose of the created font is to create the mood of the manuscript, not only in Georgian, but also in other languages. Therefore, the font not only repeats the outlines of the Georgian letters of the original manuscript, but also includes Latin and Greek letters, the design of which is a free creation and based on Georgian graphics. As a result, the Greek and Latin outlines of the "Georgian ductus" are created. Although the project currently does not include other languages with original scripts, the

⁹ Georgian National Centre of Manuscripts, H-54.

¹⁰ See: <https://myrustaveli.com/> <24.06.2024>.

font also includes the Arabic and Cyrillic alphabets, allowing multilingual texts to be typed with a common aesthetic:

ვინ მისუყარს არა ვერცხს, იგი თავის მტერს.

Wer seinen Geliebten nicht sucht, ist sein eigener Feind

Χто не ищет своего коханого, тот сам собі ворог

Αυτός που δεν αναζητά τον εραστή του είναι εχθρός του εαυτού του

من لا يبحث عن حبيبته فهو عدو نفسه

Font DM Begtabeg, different scripts

The font DM Begtabeg includes a number of ligatures (about 400), stylistic alternatives and positional alternatives, which provide an exceptionally high degree of authenticity. The user has the option to turn the ligatures on or off, as well as include only historical ligatures or only ligatures that are easy to read for today's readers. This ensures the significance of the font in both scientific and popular use.

იყ :: არაბეთს :: არსტეგან :: მეფე :: ღმრთისაგან :: სვანი ::
მალნი :: ოსვი :: მღბნი :: ღმრთისაგან :: ყმინი ::
მოსამართლე :: ღ :: მწყნე :: მტყმთი :: ვნელებანი ::
თვთმეწანი :: თებნი :: კვი :: მოსანი :: წყინი.

იყო :: არაბეთს :: როსტეგან :: მეფე :: ღმრთისაგან :: სვანი ::
მალნი :: ოსვი :: მღბნი :: ღმრთისაგან :: ყმინი ::
მოსამართლე :: ღ :: მოწყნე :: მოტყმთი :: ვნელებანი ::
თვთმეწანი :: თებნი :: კვი :: მოსანი :: წყინი.

აყო :: აბაბეთს :: ლოსტევეან :: მეფე :: ღმერთისაგან :: სვიანი ::
მალალო :: სესვი :: მდებალი :: ლაშქარმთავალი :: უმიანი ::
მოსამართლე :: და :: მოწყალე :: მოწმული :: ვანგებიანი ::
თვითმეთმანი :: სეებლო :: კვლას :: მოსებანი :: წყლიანი ::

The font form closest to the original manuscript is shown in red. The black color shows a text loaded with ligatures that are still easy to read today. The blue text is devoid of any ligatures or alternatives.

3.7. Fonts based on the handwriting of Georgian figures of the 19th and 20th centuries

Since 2014, in collaboration with the Georgian National Center of Manuscripts, and later with GEPRA, fonts have been created based on the handwriting of a number of Georgian public figures of the 19th and 20th centuries. These fonts are distinguished by dynamic, italic style and are popular in general use. Some of them are presented below:

Ilia Chavchavadze	<i>აბეკუბთიკ — მნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>
Ivane Javakhishvili	<i>აბეკუბთიკომნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>
Akaki Tsereteli	<i>აბეკუბთიკ — მნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>
Luarsab Andronikashvili	<i>აბეკუბთიკომნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>
Ambrosi Khelaia	<i>აბეკუბთიკომნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>
Galaktion Tabidze	<i>აბეკუბთიკომნაჟისტყუაქოყმხიქმხჳ</i>

These fonts (about 40 in total) can be represented as a sample of the development of everyday handwriting in the 19th and 20th centuries. In this regard, they can acquire a certain paleographical scientific value. All these fonts contain the symbols needed to write the modern Georgian language.

4. Conclusion

In summary, it can be said that paleographic fonts have benefits, on the one hand, in terms of popular use (which in turn also contributes to the popularization of science). On the other hand,

they contribute to the development of paleography and thus help humanity in general. They properly show the development of writing in time and space, authentically convey the original style of writing and are integrated into modern digital systems. This also contributes to the study of paleography, the increase in the quality of printed scientific publications, and the provision of illustrative material for them. By means of paleographic fonts, it is possible to simplify the research on the features of one era or calligraphic school.

To date, a number of Georgian paleographic fonts have been created for the Mkhedruli, Asomtavruli and Nushuri scripts. All of them are digital and based on the Unicode standard, which ensures their use on any screen. Future planned production of fonts will make even more clear the similarities and differences between different calligraphic schools, their relationships and developments.

References

1. **Abuladze 1973:** I. Abuladze, Samples of Georgian writing: Paleographic album, edited by E. Metreveli, Tbilisi, 1973 (Original in Georgian: ი. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები: პალეოგრაფიული ალბომი, რედ. ე. მეტრეველი, თბ., 1973).
2. **Abuladze 1949:** I. Abuladze, Samples of Georgian writing: Paleographic album, edited by A. Shanidze, Tbilisi, 1949 (Original in Georgian: ი. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები: პალეოგრაფიული ალბომი, რედ. ა. შანიძე, თბ., 1949).
3. **Javakhishvili 1949:** I. Javakhishvili, Georgian Paleography, Tbilisi, 1949 (Original in Georgian: ი. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბილისი, 1949).
4. **Dated Georgian manuscripts (9th-16th cc.),** Z. Aleksidze, B. Kudava (ed.), translated by N. Aleksidze, Tbilisi, 2015.
5. **Album paléographique,** E. Taqaishvili (ed.), Vol. I, Livraison, Tiflis, 1909.
6. **Album paléographique,** E. Taqaishvili (ed.), Vol. II, Livraison, Tiflis, 1920.

E-Resources

Project “My Rustaveli – Multilingual online portal for the Georgian diasporas” with and the font “DM Begtabeg” created for this project: <https://myrustaveli.com/en/> <01.09.2024>.

Fonts based on the handwriting of Georgian figures of the 19th and 20th centuries, project by Georgian National Centre of Manuscripts: <https://manuscript.ge/sazogado-mogvatseta-shriftebi/> <01.09.2024>.

Fonts based on the handwriting of Georgian figures of the 19th and 20th centuries in the Unicode standard: https://calligraphy.ge/fonts/?swoof=1&product_tag=mogvatseta <01.09.2024>.

Project “Gallery of Handwritten Fonts” by GEPRA and David Maisuradze: <https://gepra.ge/fonts/> <01.09.2024>.

Project page of the font “DM Anbandidi” and related images: <https://calligraphy.ge/fonts/dm-anbandidi/> <01.09.2024>.

Project page of the font “DM Gagnili” and related images: <https://calligraphy.ge/fonts/dm-gagnili/> <01.09.2024>.

Project page of the font “DM Batonishvili” and related images: <https://calligraphy.ge/fonts/dm-batonishvili/> <01.09.2024>.

Project page of the font “DM Photine” and related images: <https://calligraphy.ge/fonts/dm-photine/> <01.09.2024>.

ქართული პალეოგრაფიული შრიფტები და მათი მნიშვნელობა სამეცნიერო კვლევისთვის დავით მაისურაძე

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7993>
davit.maisuradze@tsu.ge || ORCID: [0009-0005-4558-5537](https://orcid.org/0009-0005-4558-5537)

თანამედროვე პალეოგრაფიული შრიფტი გულისხმობს კომპიუტერულ პროგრამას, რომელიც აერთიანებს პალეოგრაფიული ნიშნებით დატვირთული გრაფემების ვექტორულ გამოსახულებებს, განსაზღვრავს მათ მნიშვნელობებს, იძლევა ტექსტის აკრეფისა და სხვადასხვა დიგიტალურ სისტემაში წარმოდგენის საშუალებას. მათი მნიშვნელობა დიდია როგორც პოპულარული, ისე სამეცნიერო მიზნით გამოყენების თვალსაზრისით.

პალეოგრაფიული შრიფტი შეიძლება დაეფუძნოს 1) რომელიმე ეპოქის ხელწერას, 2) კონკრეტულ ხელნაწერს, 3) კონკრეტული გადამწერის ან 4) მთელი კალიგრაფიული სკოლის კალიგრაფიას. ეპოქის ან კალიგრაფიული სკოლის ხელწერაზე დაფუძნებული შრიფტები უფრო განზოგადებულ სურათს იძლევიან; მათში დიდია გრაფიკოსი დიზაინერის შემოქმედებითი სუბიექტურობის როლი. მას უწევს, აარჩიოს მისი აზრით საუკეთესო ნიმუშები ეპოქის ან სკოლის თავისებურებების გადმოსაცემად, რაც შრიფტის ავთენტურობას და მნიშვნელობას მეცნიერებისთვის მეტ-ნაკლებად ამცირებს. ამის საპირისპიროდ, ავთენტურობის მაღალი ხარისხია შენარჩუნებული კონკრეტულ ხელნაწერზე ან კონკრეტული კალიგრაფის ხელწერაზე დაფუძნებულ შრიფტებში, რის გამოც სამეცნიერო მიზნებისათვის ამგვარ შრიფტებს უნდა მიენიჭოთ უპირატესობა. ამავე დროს, ასეთი ვიწრო სპეციფიკისა და მაღალი ავთენტურობის მქონე შრიფტების სიმრავლე სათანადოდ უზრუნველყოფს ეპოქის თუ კალიგრაფიული სკოლის ზოგადი სურათის წარმოდგენასაც.

დღეისათვის ისტორიული კალიგრაფიული ხელწერა განსაკუთრებით პოპულარულია წიგნის ყდების, პოსტერების, ლოგოტიპების, ნიშნებისა და სხვა მსგავსი პროდუქციის დასამზადებლად. თუმცა, რაც შემთხვევებში გამოყენებული შრიფტები უხარისხოა, გრაფემები არასწორადაა მოხაზული, დარღვეულია პროპორციები და სხვ. ამის მიზეზი ხარისხიანი შრიფტების არარსებობა და მეცნიერების პოპულარიზაციის ნაკლებობაა. დიგიტალური პალეოგრაფიული შრიფტების წარმოება და გავრცელება ამ ორივე პრობლემას აგვარებს.

პოპულარული მიზნით გამოყენებისათვის ქართული პალეოგრაფიული შრიფტების უმრავლესობა შეიცავს თანამედროვე ორთოგრაფიისთვის საჭირო სიმბოლოებს, მათ შორის ისეთ ანაქრონიზმებსაც, როგორცაა, მაგალითად, კითხვის ნიშანი და ბრჭყალები XII საუკუნის კალიგრაფიაზე დაფუძნებულ შრიფტში. ყველაზე სრულყოფილი პალეოგრაფიული შრიფტები ყველა იმ ქართულ გრაფემასაც მოიცავენ, რომლებიც Unicond-ის სისტემაშია აღიარებული (მათ შორის გრაფემები ქართველური და სხვა კავკასიური ენებისთვის).

პალეოგრაფიული შრიფტები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სამეცნიერო მიზნებით. შესაძლებელია შეიქმნას პორტალი, დიგიტალური პალეოგრაფიული ალბომი, რომელიც მომხმარებელს მიაწვდის უფრო დეტალურ ინფორმაციას დამწერლობის განვითარების, ეტაპების, დროისა და რეგიონის მიხედვით ვარიაციების შესახებ და ა.შ. თანამედროვე პალეოგრაფიულ შრიფტებს არაერთი უპირატესობა აქვთ ბეჭდური სახით გამოქვეყნებულ პალეოგრაფიულ ალბომებთან და ტაბულეტთან შედარებით:

- არაა შეზღუდული გრაფემების რაოდენობა, რაც ყველა ალტერნატიული მოხაზულობის წარმოდგენის საშუალებას იძლევა;
- შესაძლებელია აგრეთვე ლიგატურებისა და მათი ალტერნატივების განუსაზღვრელი რაოდენობით ინტეგრირება შრიფტის ერთ ფაილში. ეს იძლევა ურთულესი ქართული კალიგრაფიული მიმართულებების (მაგ., თხზულ-დაქსელილის) შრიფტის სახით გაციფრულების შესაძლებლობასაც;
- დიგიტალური შრიფტი აერთიანებს ისტორიული პუნქტუაციის, განკვეთილობისა და დაქარაგმების ნიშნებსაც, რაც ხშირად უგულებელყოფილია ბეჭდურ გამოცემებში (ძირითადად შრიფტის არარსებობის გამო);
- დიგიტალური შრიფტი დამწერლობის დინამიკურად წარმოდგენის საშუალებას იძლევა. ის უჩვენებს არა მხოლოდ ცალკეულ სიმბოლოებს, არამედ ზოგადად პალეოგრაფიული ნიშნებით დატვირთულ ტექსტს, გრაფემების ურთიერთობას, დისტანციას, გადაბმებს, ალტერნატივებს და სხვ.;
- დიგიტალური შრიფტის ყველა გრაფიკული გამოსახულება ვექტორულია, რაც უზრუნველყოფს მაღალი ხარისხის ვიზუალს ნებისმიერ ზომაში;
- თანამედროვე პალეოგრაფიული შრიფტები Unicond-ის სტანდარტების დაცვითაა შექმნილი, რაც იძლევა არა მხოლოდ ტექსტის ბეჭდვის, არამედ ნების-

მიერ ეკრანზე მათი წარმოდგენის საშუალებას. Unicon-ის სტანდარტი შრიფტების უპრობლემო ურთიერთშენაცვლებასაც უზრუნველყოფს (ერთი შრიფტის მეორეზე გადართვით ტექსტი არ ზიანდება).

პალეოგრაფიული შრიფტები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ასევე აკადემიური სწავლების ფარგლებში პალეოგრაფიის შესასწავლად: სტუდენტს საშუალება აქვს, თავად აკრიფოს ტექსტი დინამიკური შრიფტის გამოყენებით და დააკვირდეს, როგორ გამოისახება ესა თუ ის ასო, სიტყვა, წინადადება ამა თუ იმ ეპოქის ან კალიგრაფის ხელწერაში.

2010 წლიდან დღემდე ჩემ მიერ შექმნილია დაახლოებით 30 პალეოგრაფიული შრიფტი; მათ შორის:

- VII და IX საუკუნეების ხელწერის ორი წიგნური ასომთავრული შრიფტი;
- მოქვის ოთხთავის სახედაო ასოებზე დაფუძნებული ასომთავრული შრიფტი;
- სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში დაცულ ქართულ ხელნაწერებზე დაფუძნებული ნუსხური შრიფტები IX-X საუკუნეების სინური კალიგრაფიით. 8 შრიფტი უკვე შექმნილია; პროექტი მიმდინარეა;
- რამდენიმე ნუსხური შრიფტი ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა და საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული ხელნაწერების მიხედვით;
- ქართული ისტორიული იურიდიული საბუთების (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი) ხელწერაზე დაფუძნებული რამდენიმე შრიფტი (გარდამავალი მხედრული, მდივან-მწიგნობრული);
- რამდენიმე მხედრული შრიფტი ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა და საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული XVI-XVIII საუკუნეების ხელნაწერების მიხედვით;
- ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული პირადი არქივების საფუძველზე შექმნილი „საზოგადო მოღვაწეთა შრიფტების“ სერია, რომელიც XVIII-XX საუკუნეებში მოღვაწე ცნობილ პირთა ხელწერას გადმოსცემს.

სამომავლოდ დაგეგმილია ასევე ქართულ ხელნაწერთა ათონურ კოლექციაზე დაფუძნებული შრიფტების შექმნაც. ციფრული პალეოგრაფიული შრიფტების სამომავლო წარმოება და გამრავლება უკეთ წარმოაჩენს ქართული დამწერლობის მრავალფეროვნებას დიგიტალურ სისტემებში, კალიგრაფიული სკოლების თავისებურებებს, მათ მსგავსებებსა თუ განსხვავებებს და ურთიერთობას ერთმანეთთან.

The Issue of Equivalence of Aphorisms in the English Translations of Shota Rustaveli's "The Knight in the Panther's Skin"¹ (Based on One Aphorism)

Mariam Gobianidze

(Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7994>

mariam.gobianidze@tsu.ge || ORCID: [0009-0009-1608-0969](https://orcid.org/0009-0009-1608-0969)

Abstract: Shota Rustaveli's *The Knight in the Panther's Skin* is an exceptional work within medieval Georgian literature, renowned for its profound cultural and literary significance. The epic has been preserved in over 160 manuscripts and translated into 58 languages, including multiple English versions. The richness of Rustaveli's language and the depth of his aphorisms present unique challenges for translators. This article investigates the complexities and nuances involved in translating aphorisms from *The Knight in the Panther's Skin* into English, focusing on the works of Marjory Scott Wardrop (1912), Venera Urushadze (1968), and Lyn Coffin (2015). By analysing the aphorism „ოდეს ტურფა გაიეფდეს აღარა ღირს არცა ჩირად“ (“When the lovely is cheapened, it is no longer worth even dried fruit”), the article highlights the diverse approaches and strategies employed by these translators.

Keywords: Translation studies, Digital Rustvelology, Georgian Language

Introduction

Shota Rustaveli's *The Knight in the Panther's Skin* is an exceptional work of medieval Georgian literature, renowned for its profound cultural and literary significance. This epic poem has been preserved in over 160 manuscripts and translated into 58 languages, including multiple English versions. The richness of Rustaveli's language and the depth of his aphorisms present unique challenges for translators. This article investigates the complexities and nuances involved in translating aphorisms from *The Knight in the Panther's Skin* into English, focusing on the works of Marjory Scott Wardrop (1912), Venera Urushadze (1968), and Lyn Coffin (2015). By analyzing the aphorism „ოდეს ტურფა გაიეფდეს აღარა ღირს არცა ჩირად“ / odes t'urpa gaiepdes, aryara yirs artsa t'irad (“When the lovely is cheapened, it is no longer worth even dried fruit”), the article highlights the diverse approaches and strategies employed by these translators.

Aphorisms are concise, pithy statements that convey significant moral or philosophical truths. In Rustaveli's epic, aphorisms are not only integral to the narrative but also encapsulate the poet's wisdom and the cultural ethos of the time. Translating these aphorisms into English poses

---

¹ This research [PHDF-22-851] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG)."

the challenge of maintaining their brevity, poetic nature, and deep meaning, while also making them accessible and resonant for contemporary readers.

1. Discussion

Marjory Scott Wardrop, one of the earliest translators of *The Knight in the Panther's Skin*, aimed to stay as close to the original text as possible. Her translation of the aphorism "When the lovely is cheapened, it is no longer worth even dried fruit" is direct and maintains the structure and key elements of the Georgian text. Wardrop's approach is characterized by a high degree of fidelity to the original, but this often comes at the expense of capturing the idiomatic nuances that give the aphorism its cultural flavor.

In contrast, Venera Urushadze's translation takes a more interpretive approach. Urushadze aims to convey the underlying meaning and cultural context of Rustaveli's aphorisms rather than adhering strictly to the literal wording. Her rendition of the aphorism focuses on the idea that when something beautiful becomes common or devalued, it loses its worth. By doing so, Urushadze provides a translation that resonates more deeply with modern readers while preserving the aphorism's core message.

Lyn Coffin's translation, based on a word-by-word translation by Dodona Kiziria, represents a balanced approach between fidelity to the original text and the use of English idiomatic expressions. Coffin translates the aphorism as "When the lovely is cheapened, it is not worth a fig anywhere" using an English idiom (worth a fig) that captures the essence of the original while making it more relatable for an English-speaking audience. Coffin's translation reflects an understanding of both the linguistic and cultural dimensions of the aphorism, striving to maintain Rustaveli's poetic style and thematic depth.

2. Analysis

The analysis of these translations highlights the inherent challenges in translating aphorisms, which often carry rich cultural and linguistic significance. This study employs a contemporary methodological framework, utilizing a multilingual parallel corpus of *The Knight in the Panther's Skin* and integrating concepts from functionalist and descriptive translation studies. By evaluating the translation strategies and linguistic nuances of each translator, the article sheds light on the delicate balance between linguistic fidelity and cultural resonance.

The article delves into the specific aphorism in question, analyzing how each translation reflects the translators' different priorities and strategies. In Rustaveli's original text, the aphorism is part of a dialogue involving a rose, symbolizing beauty and value. Wardrop's direct translation preserves the original structure but may lack the idiomatic richness of the Georgian text. Urushadze's more artistic translation captures the functional meaning and cultural context, offering

a version that resonates with modern readers. Coffin's use of the idiomatic expression "worth a fig" in English captures both the original meaning and the idiomatic essence, providing a balance between fidelity and relatability.

3. Results

In conclusion, the article provides a comprehensive examination of the translation of aphorisms from *The Knight in the Panther's Skin*, offering insights into the nuances of translating culturally and linguistically rich texts. It highlights the delicate balance translators must maintain between preserving the original meaning and adapting the text to resonate with a new audience. The analysis of Wardrop, Urushadze, and Coffin's translations demonstrates the diverse approaches and challenges in rendering Rustaveli's aphorisms into English, emphasizing the importance of both linguistic and cultural fidelity in translation.

By examining these translations through a contemporary methodological framework, the article contributes to the broader discourse on translation studies, particularly in the context of medieval Georgian literature. It underscores the significance of understanding the cultural and idiomatic intricacies inherent in the source text and the translator's role in bridging these nuances for a modern audience. Through this exploration, the article not only sheds light on the specific challenges of translating *The Knight in the Panther's Skin* but also offers valuable insights into the broader field of translation studies, highlighting the ongoing dialogue between linguistic fidelity and cultural adaptation.

Ultimately, the article emphasizes that translation is not a mere linguistic exercise but a cultural one. Translators of *The Knight in the Panther's Skin* must navigate the complex interplay of language, culture, and meaning to convey Rustaveli's timeless wisdom to a global audience. The work of Wardrop, Urushadze, and Coffin illustrates the diverse strategies that can be employed to achieve this goal, each bringing unique strengths and perspectives to the translation process. By recognizing and appreciating these different approaches, we gain a deeper understanding of both the art of translation and the enduring significance of Rustaveli's epic.

აფორიზმის ეკვივალენტობის საკითხი შოთა რუსთაველის
„ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურ თარგმანებში
(ერთი აფორიზმის მაგალითზე)²

მარიამ გობიანიძე

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7994>

mariam.gobianidze@tsu.ge || ORCID: [0009-0009-1608-0969](https://orcid.org/0009-0009-1608-0969)

შესავალი

შოთა რუსთაველი XII საუკუნის ქართველი პოეტია, რომელსაც ეკუთვნის შუა საუკუნეების მწერლობის ერთ-ერთი გამორჩეული ლიტერატურული ძეგლი „ვეფხისტყაოსანი“. პოემა ქართული სულიერი კულტურის უმაღლესი გამოხატულებაა. პოემის ტექსტი ჩვენამდე მოღწეულია 160-ზე მეტი ხელნაწერის სახით. მსოფლიო ლიტერატურაში ქართველი ერის იდენტობა სწორედ რომ „ვეფხისტყაოსანთან“ ასოცირდება: ისევე, „როგორც ჰომეროსია ელადა, დანტე – იტალია, შექსპირი – ინგლისი, კალდერონი და სერვანტესი – ესპანეთი, ასევე რუსთაველი საქართველოა“ (Бальмонт 1933).

პოემის აქტუალობა და მნიშვნელობა დიდი ხანია გასცდა საქართველოს ფარგლებს და უცხოელი მკითხველის ინტერესის სფერო გახდა. პოემა 58 ენაზე ითარგმნა და ზოგიერთ ენაზე რამდენიმეჯერაც. ამჯერად ჩვენი კვლევის საგანი აფორიზმის ეკვივალენტობის საკითხის შესწავლაა პოემის ინგლისურ თარგმანებში.

„ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე სხვადასხვა დროს ითარგმნა ხუთი მთარგმნელის მიერ. პოემა პირველად ინგლისელმა ქართველოლოგმა და მთარგმნელმა მარჯორი სკოტ უორდროპმა თარგმნა. უორდროპმა, რომელიც წლების განმავლობაში სწავლობდა ქართულ ენას და კულტურას, პოემის თარგმნას დაახლოებით ოცი წელი მოანდომა. თარგმანი გამოვიდა 1912 წელს ლონდონში³ მარ-

---

² კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (SRNSFG) მხარდაჭერით (გრანტის ნომერი PHDF-22-851).

³ Rust'haveli, Shot'ha. The Man in the Panther's Skin: A romantic epic / A close rendering from the Georgian attempted by Marjory Scott Wardrop. _ London: The Royal Asiatic Society, 1912. _ XVIII, 274.

ჯორი სკოტ უორდროპის გარდაცვალების შემდეგ. პოემა პროზაულადაა თარგმნილი.

„ვეფხისტყაოსნის“ მეორე ინგლისური თარგმანი ეკუთვნის ვენერა ურუშაძეს, რომელიც ჯერჯერობით პოემის ერთადერთი ქართველი მთარგმნელია. მის მიერ თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“ პირველად გამოიცა 1968 წელს თბილისში.⁴ თარგმანი არის პოეტური.

„ვეფხისტყაოსნის“ მესამე თარგმანი შესრულებულია ინგლისელი ფილოლოგის, მწერლის, მთარგმნელისა და ქართველოლოგის - ქეთრინ ვივიენის მიერ. პოემა 1977 წელს დაიბეჭდა ლონდონში.⁵ პოემის ძირითადი ტექსტი პროზაულადაა თარგმნილი, პროლოგი და ეპილოგი კი – პოეტურად.

პოემის მეოთხე თარგმანი შესრულებულია ინგლისელი ისტორიკოსის, მთარგმნელისა და ქართველოლოგის – რობერტ სტივენსონის მიერ, რომელმაც 1977 წელს გამოსცა თარგმანი ნიუ-იორკში.⁶ პოემა თარგმნილია რიტმული პროზის სახით.

„ვეფხისტყაოსნის“ უახლესი ინგლისურენოვანი თარგმანი ეკუთვნის ამერიკელ მწერალსა და მთარგმნელს ლინ კოფინს. თარგმანი გამოვიდა 2015 წელს თბილისში.⁷ პოემა პოეტური სახითაა თარგმნილი. პოემის ინგლისურენოვანი პწკარედი შესრულებულია დოდონა კიზირიას მიერ. წინამდებარე კვლევა დაეყრდნობა მარჯორი უორდროპის, ვენერა ურუშაძისა და ლინ კოფინის ინგლისურენოვან თარგმანებს. ჩვენი მიზანია, რომ შევაფასოთ „ვეფხისტყაოსნის“ აფორიზმის პოეტური თარგმანის ხარისხი, ამიტომ საკვლევად ვიღებთ პოეტურ თარგმანებსა და დოდონა კიზირიას პწკარედს, თუმცა, იქიდან გამომდინარე, რომ მარჯორი უორდროპის თარგმანი პირველია და, შესაძლოა, სხვა თარგმანების წყარო ყოფილიყო, გამოვიყენებთ უორდროპის პროზაულ თარგმანსაც. აქვე გვინდა მივუთითოთ, რომ

⁴ Rustaveli, Shota. *The Knight in the Panther's Skin* / Transl. from the Georgian by Venera Urushadze / Ill. by Zurab Kapanadze / This translation is dedicated to the memory of Marjory Scott Wardrop. _ Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1968.

⁵ Rustaveli, Shota. *The Knight in Panther Skin* / A free transl. in prose by Katharine Vivian / Forward by Professor David M. Lang / Prefatory Note by Academician A. G. Baramidze / Ill. by Mamuka Tavakarashvili / To the Georgian People and to Tess and Vivien. _ London: The Folio Society, 1977.

⁶ Rustaveli, Shota. *The Lord of the Panther-skin: A Georgian romance of chivalry* / Transl. by R. H. Stevenson; A. G. Teacher and Friend in memory _ Albany: State Univ. of New York Press, 1977.

⁷ Rustaveli, Shota. *The Knight in the Panther Skin* / new transl. by Lyn Coffin; ill Michaly Zichy; ed. Nodar Natadze. – 1st ed. – Tbilisi: Poezia Press, 2015.

პოემის ქართული ტექსტი ეყრდნობა „ვეფხისტყაოსნის“ 1957 წლის აკადემიურ გამოცემას,⁸ დოდონა კიზირიას პწკარედი კი გამოყენებულია ხელნაწერის უფლებით.

1. აფორიზმის განსაზღვრებისათვის

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, „აფორიზმი [ბერძ. *aphorismos* განსაზღვრება] სხარტი გამონათქვამია, რომელშიც განზოგადებულია ხალხის ცხოვრებისეული გამოცდილება, საუკუნოვანი სიბრძნე“⁹ სხვა განმარტების მიხედვით, აფორიზმი ბერძნული სიტყვაა და მოკლედ, სხარტად და სტილისტურად დასრულებული ფორმით გამოხატულ აზრს ნიშნავს.¹⁰ სამეცნიერო ლიტერატურაში აფორიზმისა და აფორისტული მეტყველების შესახებ არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი მოიპოვება და მათში აფორიზმის განმარტებები არაერთგვაროვანია. ფარნაოზ ერთელიშვილი, რომელიც საგანგებოდ იკვლევდა აფორიზმების საკითხს, მიუთითებს, რომ „აფორიზმი არის ზოგადი ხასიათის აღმზრდელობითი გამონათქვამი, რომელიც ერთ წინადადებაშია მოქცეული (და რომელშიც დამრიგებლობითი შინაარსი უშუალოდ გვეძლევა)“ (ერთელიშვილი 1958:165); Merriam-Webster-ის ლექსიკონის მიხედვით,¹¹ აფორიზმი არის 1. აღიარებული ჭეშმარიტების ლაკონურად ფორმულირება; 2. სხარტად ნათქვამი სიბრძნე; 3. ექსპრესიული სტილი: აფორისტული ენა. ცნობილი ინგლისელი მწერალი და ლექსიკოგრაფი სემუელ ჯონსონი (1709-1794) აფორიზმის ამგვარ განმარტებას გვთავაზობს: „აფორიზმის ხელოვნება გულისხმობს არა იმდენად რაიმე ორიგინალური ან ღრმა იდეის გამოხატვას, რამდენადაც სულ ორიოდ სიტყვით სასარგებლო და გასაგები აზრის გადმოცემას“ (არილი 1994:10). რუმინეთის პოლიტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი კოსმინ კონსტანტინ ბაიასი სტატიაში „აფორიზმი: ფუნქცია და დისკურსული

⁸ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, რედ.: აკაკი შანიძე, კორნელი კეკელიძე, ალექსანდრე ბარამიძე, „სახელგამი“, თბილისი, 1957.

⁹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <http://ena.ge/explanatory-online/>. (ბოლო ნახვა 20.01.2024).

¹⁰ იხილეთ: <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=7&t=74> (ბოლო ნახვა 20.01.2024).

¹¹ თარგმანი ჩვენია: „Aphorism is 1. a concise statement of a principle; 2. a terse formulation of a truth or sentiment: ADAGE; 3. an ingeniously terse style of expression: aphoristic language.“

სტრატეგია¹² (“The Aphorism: Function and Discursive Strategy”) საუბრობს აფორიზმების მნიშვნელობაზე. მისი თქმით: „ზოგადად, აფორიზმი არის ავტორის მიერ ორიგინალურად ნაფიქრალი, ზეპირად ნათქვამი ან წერილობით გადმოცემული მოკლე და ორიგინალური აზრი“¹³ (Băiaș 2014:2268). წიგნის – „ვებსტერის ახალი სამყარო – საუკეთესო წიგნი აფორიზმებზე“¹⁴ (“Webster’s New World - Best Book of Aphorism”) – შესავალში აფორიზმი ამგვარადაა განმარტებული: „(მორალური, ზნეობრივი) ღირებულების ლაკონიური ფორმულირება, მოკლე წინადადება, რომელიც გადმოსცემს ბრძნულ ან სხარტ დაკვირვებას ან ზოგად ჭეშმარიტებას“¹⁵. ჯეიმს გერი მონოგრაფიაში „სამყარო ფრაზებით: აფორიზმების მოკლე ისტორია“¹⁶ (“The World in a Phrase: A Brief History of The Aphorism”) გამოყოფს ხუთ მთავარ პრინციპს, რის მიხედვითაც ფრაზა კვალიფიცირდება აფორიზმად. ფრაზა უნდა იყოს: 1. მოკლედ ფორმულირებული: ლაკონიურობა აუცილებელია; 2. პერსონალური: პირადულობა გადამწყვეტია; 3. განმარტებითი: ზუსტი ახსნა განმსაზღვრელია; 4. ფილოსოფიური: ფილოსოფიური მნიშვნელობა ძირითადია; 5. ორიგინალური: მოულოდნელობისა და გაოცების ელემენტები აუცილებელია (Geary 2005).

„ვეფხისტყაოსანი“ აფორიზმების სიმრავლით გამორჩეული პოეტური ნაწარმოებია. ზ. გამსახურდია მიუთითებს: „რუსთაველი თავის ყოველ სტრიქონში აფორისტია და არა მხოლოდ პოემის იმ გამოთქმებში, რომელნიც „აფორიზმების“ სახელით არიან ცნობილნი“ (გამსახურდია 1972:43). შესაბამისად, თარგმანების შეფასებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აფორისტული სტილის გადმომცემი ფორმულების ეკვივალენტობის საკითხს.

¹² იხილეთ: <https://www.sciencedirect.com/science> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

¹³ თარგმანი ჩვენია: “In common language, the aphorism is an original thought spoken or written by an author in a concise and memorable form”.

¹⁴ იხილეთ: <https://www.sciencedirect.com/science/article> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

¹⁵ თარგმანი ჩვენია: “a concise statement of a principle, a short pointed sentence expressing a wise or a clever observation or a general truth”.

¹⁶ თარგმანი ჩვენია: “The World in a Phrase: A Brief History of The Aphorism” 1. It Must Be Brief - conciseness is a requirement; 2. It Must Be Personal - a personal touch is crucial; 3. It Must Be Definitive - it should present a definitive statement; 4. It Must Be Philosophical - it should carry philosophical significance; and 5. It Must Have A Twist - an element of surprise or twist is necessary.

წინამდებარე ნაშრომში რუსთველის ერთი აფორიზმის განხილვის საფუძველზე ვეცდებით შევაფასოთ სხვადასხვა მთარგმნელთა მიერ ინგლისურ ენაში აფორიზმის გადატანის იდეური სიზუსტე და ფუნქციური ადეკვატურობა.

2. აფორიზმის „ოდეს ტურფა გაიფდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“ ანალიზი ინგლისურ თარგმანებში

„ვეფხისტყაოსნის“ 36-ე თავი „პოვნა ავთანდილისაგან დაბნედილის ტარიელისა“ მოგვითხრობს ავთანდილის ტარიელთან დაბრუნების ეპიზოდს. მას შემდეგ, რაც ავთანდილი გულწასულ და გონებაზე არმყოფ ტარიელს იპოვის, ყველანაირი მეთოდით შეეცდება, რომ ის გონზე მოიყვანოს და რეალური სამყაროს აღქმა დაუბრუნოს. ავთანდილი აღნიშნავს, რომ ტარიელის მდგომარეობაში სხვაც ყოფილა, ეს ტანჯვა სხვასაც უნახავს და სიყვარული დიდი განსაცდელის გარეშე არ არსებობს (36.877. „არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუკრებიან!“). ავთანდილი ტარიელის დარწმუნებას ხატოვანი გამონათქვამით, ანუ მხატვრული ხერხის გამოყენებით ცდილობს: „ოდეს ტურფა გაიფდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“. დასახელებული სტრიქონი აფორიზმია და მისი აზრია: თუ ტურფა (ე.ი. როდესაც მაღალი ღირებულების / ესთეტიკურობის მატარებელი პირი/საგანი. მ.გ.) ყველასთვის ხელმისაწვდომი ხდება, ის ღირებულებას კარგავს.

განვიხილოთ კონტექსტი, რომელშიც ზემოთ ხსენებული აფორიზმი არის გამოყენებული:

36.878.¹⁷ ვარდსა ჰკითხეს: „ეგ ზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტანად, პირად?
მიკვირს, რად ხარ ეკლიანი? პოვნა შენი რად არს ჭირად?“
მან თქვა: „ტკბილსა მწარე ჰპოვებს, სჯობს, იქმნების რაცა ძვირად:
ოდეს ტურფა გაიფდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“.

დასახელებული სტროფი სტრუქტურულად ორ ნაწილად შეიძლება დავეყოთ: შეკითხვა და პასუხი. პირველი ნაწილი ვარდის მისამართით დასმულ სამ შეკითხვას მოიცავს:

1. ეგ ზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტანად, პირად?
2. მიკვირს, რად ხარ ეკლიანი?
3. პოვნა შენი რად არს ჭირად?

¹⁷ დამოწმებისას ვასახელებთ თავისა და სტროფის ნომერს.

მეორე ნაწილში ვარდის პასუხია გადმოცემული, რომელშიც ზემოთ დასმულ შეკითხვებზე ასეთ შეფასებას იძლევა ვარდი: ტკბილის მისაღებად სიმწარის განცდაა საჭირო და უკეთესია ის, რაც ძვირად/ძნელად მოსაპოვებელია, ანუ ძნელად ხელმისაწვდომია:

„მან თქვა: „ტკბილსა მწარე ჰპოვებს, სჯობს, იქმნების რაცა ძვირად: ოდეს ტურფა გაიფუდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“.

სტროფის ბოლო ნაწილი – „**ოდეს ტურფა გაიფუდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად**“ – აფორიზმია. მასში გადმოცემულია მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი. რუსთაველი ჯერ სვამს საკითხს, აყენებს დებულებას, რომ თუ ტურფა ყველასთვის ხელმისაწვდომი გახდება, მაშინ შედეგი ის იქნება, რომ ის გაუფასურდება. ამ ინფორმაციულ სტრუქტურას რუსთაველთან არსებითი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ჯერ იხსნება თემა, ისმება საკითხი და ამის შემდეგ გვთავაზობს ავტორი ამ პროცესის შედეგს.

დასახელებული აფორიზმი განსხვავებულადაა გადატანილი პოემის ინგლისურენოვან თარგმანებში:

36.878. ოდეს ტურფა გაიფუდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“.

36.858. (M.W¹⁸.) when the lovely is cheapened it is no longer worth even dried fruit.'

36.868. (V.U.) Thus speaks the rose that is only a soulless, inanimate flower.

36.887. (L.C.) When the lovely is cheapened, it is not worth a fig anywhere.'

858 36/13 (D.K.) when the lovely is cheapened it is no longer worth even dried fruit.* (The last phrase could be also understood as whatever is rare is better).

აფორიზმში გამოყენებულ კონცეპტებს ცალ-ცალკე განვიხილავთ სამივე მთარგმნელთან. მარჯორი უორდროპის თარგმანში „ტურფა“ გადატანილია ლექსიკური ერთეულით **lovely**. დიდი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის მიხედვით, **lovely** – adjective [ˈlʌvli] 1. ლამაზი, მშვენიერი, მიმზიდველი; lovely woman ლამაზი / მშვენიერი ქალი; lovely picture [scene] მშვენიერი სურათი [სცენა]; 2. საუბ. შესანიშნავი, ჩინებული, საუცხოო; lovely joke ჩინებული ხუმრობა; lovely weather საუცხოო ამინდი; lovely note შესანიშნავი წერილი / ბარათი; a good man and a lovely preacher კარგი

¹⁸ ინიციალების განმარტება: **M.W.** - მარჯორი უორდროპი, **V.U.** - ვენერა ურუმბე, **L.C.** - ლინ კოვინი, **D.K.** - დოდონა კიზირია.

ადამიანი და ჩინებული მქადაგებელი; to have a lovely time დროის საუცხოოდ გატარება; 3. არსებ. მნიშვნ. საუბ. ლამაზი ქალი, ლამაზმანი.¹⁹ დიდ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონში ტურფა განმარტებულია შემდეგნაირად: **ტურფა** p.noun adj. beautiful (woman), beguiling 1. Beloved²⁰. ეკვივალენტობის თვალსაზრისით, ქართულ ლექსებას „ტურფა“ თარგმანში დენოტაციური ეკვივალენტი **lovely** შეესატყვისება. აფორიზმის პირველი ნაწილი, რომელშიც მიზეზია დასახელებული, მარჯორი უორდროპთან ზუსტადაა გადატანილი, შენარჩუნებულია რუსთველისეული კონცეპტები („ტურფა“, „გაიაფება“) და არ არის დარღვეული ინფორმაციული სტრუქტურა, თუმცა აფორიზმის მეორე ნაწილში, რომელშიც შედგება გადმოცემული, პირდაპირი თარგმანი გვაქვს. უორდროპის ინგლისურ თარგმანში ჩირის ეკვივალენტად გამოყენებულია **dried fruit** (ქართ. *გამხმარი ხილი*), რაც ქართული იდიომატური გამოთქმის სიტყვასიტყვით თარგმანს წარმოადგენს და ფუნქციურად არ ეთანადება წყარო-ტექსტში მოცემულ სათანადო მეწყვილეს.

ვენერა ურუშაძისეულ ინგლისურ თარგმანში აღნიშნული აფორიზმი სხვაგვარად არის გადატანილი: თარგმანში აფორიზმის ფუნქციური მნიშვნელობა ბოლომდეა შენარჩუნებული – Thus speaks the rose that is only a soulless, inanimate flower. აღსანიშნავია, რომ „ტურფას“ ეკვივალენტად „ვარდის“ გამოყენება მთარგმნელის სტრატეგიაზე მიუთითებს. ვარდს ჰკითხეს, ასეთი ტურფა რატომ ხარ, რატომ არის შენი მოპოვება ასე ძნელიო, რაზედაც ვარდი პასუხობს: ვარდი ადვილად ხელმისაწვდომი რომ გახდეს ყველასთვის, მაშინ იგი თავის ღირებულებას დაკარგავსო. აქ მთარგმნელი უარს ამბობს ქართული იდიომის გადატანაზე (ჩირად არ ღირს), აგრძელებს აღნიშნულ სტროფში მოცემულ ერთიან ხაზს და ვარდის პასუხს, დამყარებულს თვითრეფლექსიაზე, ასეთი ფორმულირებით გადმოგვცემს ინგლისურად: loveliness cheapened is worthless'. Thus speaks the rose that is only a soulless, inanimate flower („იაფფასიანი სილამაზე უსარგებლოა. ამას ამბობს ვარდი, რომელიც მხოლოდ უსულო ყვავილია“ – თარგმანი ჩვენია).

¹⁹ იხილეთ: <https://dictionary.ge/ka/word/lovely/> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

²⁰ იხილეთ: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=46> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

ლინ კოფინის თარგმანი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დოდონა კიზირიას პწკარედის საფუძველზე არის შესრულებული. ამიტომ, მართებული იქნება, თუ ლინ კოფინის თარგმანში აღნიშნული აფორიზმის გაანალიზებამდე დოდონა კიზირიას პწკარედულ თარგმანს განვიხილავთ.

დოდონა კიზირია ამ აფორიზმის თარგმნისას იმეორებს მარჯვორი უორდროპის თარგმანის ტექსტს, თუმცა, სიცხადისთვის, ფრჩხილებში უთითებს აფორიზმის მნიშვნელობას (“The last phrase could be also understood as whatever is rare is better”. *ბოლო ფრაზა შეიძლება ასევე გავიგოთ, რაც იშვიათია, უკეთესია* - თარგმანი ჩვენია). ამ განმარტების მიზანია, რომ მთარგმნელისათვის გასაგები გახადოს აფორიზმის მნიშვნელობა და ეკვივალენტის პოვნა გაუადვილოს.

ლინ კოფინის მიერ თარგმნილი ამ აფორიზმის პირველი ნაწილი მარჯვორი უორდროპის თარგმანის იდენტურია (ისევე, როგორც დ. კიზირიას პწკარედში), მეორე ნაწილში კი ჩირის ეკვივალენტად გვაქვს შემდეგი ფრაზა – *worth a fig*. ინგლისურ ენაში დასტურდება იდიომატური გამოთქმა **worth a fig**, რაც ნიშნავს *უმნიშვნელოს, შეუმჩნეველს*.²¹ ამ შემთხვევაში მთარგმნელს კარგი სტრატეგია აქვს შერჩეული – ის, ერთი მხრივ, ინარჩუნებს აფორიზმის დედნისეულ მნიშვნელობას, მეორე მხრივ, თარგმანის ენაში შენარჩუნებულია ორიგინალის აზრი და ინგლისური ენისთვისაც ბუნებრივი იდიომატური ეკვივალენტია შერჩეული. ლინ კოფინის მიერ ამ კონკრეტული აფორიზმის თარგმანში იგრძნობა რუსთაველიც და ინგლისური ენის მხატვრული შესაძლებლობაც.

ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზაში²² საგანგებოდაა ყურადღება შეჩერებული ჩვენ მიერ დასახელებულ აფორიზმსა და მის ინგლისურენოვან შესატყვისზე: „ოდეს ტურფა გაიაფდეს, აღარა ღირს არცა ჩირად“ – *What we obtain too cheaply we esteem too lightly; it is dearness only which gives everything its value*.²³ დასახელებული ინგლისურენოვანი ფრაზა ეკუთვნის წარმოშობით ინგლისელ და ამერიკაში მცხოვრებ პოლიტიკურ აქტივისტს, ფილოსოფოსს,

²¹ იხილეთ: <https://idioms.thefreedictionary.com/not+worth+a+fig> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

²² იხილეთ: <https://idioms.tsu.ge/> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

²³ იხილეთ: <https://idioms.tsu.ge/?p=17875> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

პოლიტიკის თეორეტიკოსსა და რევოლუციონერ თომას პეინსს (1737-1809). ეს ფრაზა დასტურდება მის წიგნში „ამერიკის კრიზისი“.²⁴ რა ინფორმაციული სტრუქტურა გვაქვს პეინსის ფრაზაში? ფრაზის მნიშვნელობა არის შემდეგი: იმას, რასაც ძალიან მარტივად ვიღებთ, ჩვენ ძალიან ზედაპირულად ვაფასებთ.²⁵ პეინსის დასახელებული ფრაზის თარგმანი შეიძლება შემდეგ იყოს: როდესაც რაღაცას მარტივად ვიღებთ, არ ვფიქრობთ, რომ ის ძალიან მნიშვნელოვანია. მხოლოდ მაშინ, როცა რაღაც ძნელი მოსაპოვებელია ან ძვირია, ჩვენ ვხვდებით, თუ რამდენად ღირებულია ის სინამდვილეში (პეინსის ფრაზის ჩვენეული ინტერპრეტაცია ქართულად). შინაარსობრივი თვალსაზრისით, პეინსის ეს ფრაზა მიემართება რუსთველისეულ აფორიზმს. განსხვავება ისაა, რომ რუსთაველთან მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი გვაქვს, რაც მთარგმნელებმაც სწორად გაიმეორეს. პეინსის ეს ფრაზა/აფორიზმი, სავარაუდოდ, სამივე მთარგმნელისთვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ არც ერთმა მათგანმა არ გამოიყენა საკუთარ თარგმანში, შესაძლოა იმიტომაც, რომ რუსთველისეული ინფორმაციული სტრუქტურა არ დარღვეულიყო. მათ უპირატესობა რუსთაველის ორიგინალური იდეების თანმიმდევრულობასა და მთლიანობას მიანიჭეს. ინფორმაციული სტრუქტურის შენარჩუნებით, მთარგმნელებმა მიზნად დაისახეს მკითხველისთვის რუსთაველის ფილოსოფიური და ენობრივი ნიუანსების წარმოჩენა.

დიდ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონში **ჩირის** ასეთი განმარტებაა მოცემული: *ჩირი* - *p.noun* dried fruit: ჩირად არ მიღირს It's worthless to me; ფშავური cube of meat (for barbecuing).²⁶ ცალკეა გამოყოფილი იდიომატური გამოთქმა **ჩირად არ მიღირს**, რომლის ეკვივალენტადაც შემოთავაზებულია – It's worthless to me.

ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების მონაცემთა ბაზაში ცალკეა გამოყოფილი იდიომატური გამოთქმა „ჩირად არ ღირს“ (It's not worth it). ამ იდიომატური გამოთქმის ინგლისური ეკვივალენტები შემდეგია:

²⁴ “Thomas Paine. The American Crisis. Philadelphia, Styner and Cist, 1776–77”. Indiana University. Archived from the original on October 20, 2019. Retrieved November 15, 2007. <https://www.123helpme.com/essay/What-We-Obtain-Too-Cheap-We-Esteem-PCLC9HL4TYM> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

²⁵ თარგმანი ჩვენია.

²⁶ იხილეთ: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=46&t=304210> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

ჩირად არ ღირს (უვარგისია, ფასი არა აქვს) - Be of no value; be worthless; Not to be worth a damn (thing); Not be worth a pin; Not to be worth a farthing; Not to be worth a bean; Not to be worth a doit; Not to be worth a tinker's damn; Not to be worth a plugged nickel; Not to be worth a red cent.²⁷

დამოწმებული ინგლისურენოვანი იდიომების სიტყვასიტყვითი თარგმანი ქართულ ენაზე შემდეგია:²⁸

Be of no value - ღირებულება არ აქვს;

be worthless - უვარგისია;

Not to be worth a damn (thing) – არაფრად ვარგა, კაპიკია მისი ფასი;

Not be worth a pin - ქინძისთავის (ჩაღის) ფასი აქვს;

Not to be worth a farthing²⁹ - გროშია (კაპიკია) მისი ფასი;

Not to be worth a bean³⁰ - გახვრეტილ გროშიადაც (ლობოს მარცვლად) არ ღირს;

Not to be worth a do it - გასაკეთებლადაც არ ღირს;

Not to be worth a tinker's damn³¹ - უსარგებლოდ მოხეტილ ხელოსანზე უარესი;

Not to be worth a plugged nickel - ღირებულების არმქონე „ძვირფასი“ მეტალი;

Not to be worth a red cent - კაპიკია მისი ფასი.

მთარგმნელთათვის იდიომების ერთი ენიდან მეორეზე გადატანა დიდი გამოწვევაა, რადგან მხატვრული ერთეულების თარგმნისას განმსაზღვრელია ორიგინალში იდიომატური მნიშვნელობის ზუსტი გაგება და თარგმანის ენაზე მისი ზუსტი ან სათანადო ეკვივალენტის პოვნა. მთავარი სირთულე კი ისაა, რომ იდიომები, ხშირ შემთხვევაში, კულტურული ნიუანსების მატარებელი არიან და, ამასთან, კონტექსტში სპეციფიკურ მნიშვნელობას იძენენ. ამიტომაც შესაძლოა, რომ დედანში არსებულ იდიომატურ გამოთქმას არ ჰქონდეს ზუსტი ეკვივალენტი თარგმანის ენაში.

ჯონ რაიტი წიგნში „იდიომების სისტემატიზატორი“ (“Idioms Organizer”) სვამს კითხვას, შესაძლებელია თუ არა იდიომების თარგმნა? ავტორს ამ შეკითხვაზე ცალსახად უარყოფითი პასუხი აქვს. იდიომების თარგმნისას ენობრივად რთულ

²⁷ იხილეთ <https://idioms.tsu.ge/?p=5535> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

²⁸ თარგმანი ჩვენია.

²⁹ იხილეთ: <https://dictionary.ge/ka/word/farthing/> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

³⁰ იხილეთ: <https://dictionary.ge/ka/word/bean+I/> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

³¹ იხილეთ: <https://dictionary.ge/ka/word/tinker+I/> (ბოლო ნახვა 10.05.2024).

საკითხს ვეხებით, რომელშიც ენები ავლენენ მნიშვნელოვან განსხვავებებს. მიუხედავად იმისა, რომ არის შემთხვევები, როდესაც იდიომები ითარგმნება ერთი ენიდან მეორეზე და ზუსტი ეკვივალენტების პოვნა შესაძლებელია, უფრო ხშირად, ეს ამოცანა დაუძლეველი რჩება და იდიომატური გამოთქმების ადეკვატური თარგმანი ვერ ხერხდება. რაიტი სიტყვასიტყვითი თარგმანის წინააღმდეგია: „მნიშვნელოვანია, რომ ძალიან ფრთხილად იყოთ, თუკი იდიომებს თარგმნით. არასოდეს თარგმნოთ იდიომატური გამოთქმები სიტყვასიტყვით. უნდა ითარგმნოს მთელი ფრაზა. ზოგჯერ შესაძლებელია ითარგმნოს დედნისეული იდიომი იდიომად თარგმანის ენაზე. თუმცა, შეიძლება თარგმანის ენაში არ არსებობდეს შესაბამისი ეკვივალენტი და უბრალოდ მოგიწიოთ მნიშვნელობის ახსნა“ (თარგმანი ჩვენი)³² (Wright 1999:10).

თუ შევაფასებთ ამ აფორიზმის თარგმანის ხარისხს, ჩვენი აზრით, ვენერა ურუშაძესა და ლინ კოფინს მართებული სტრატეგია აქვთ შერჩეული, რადგან ორივე მთარგმნელის შემთხვევაში შენარჩუნებულია აფორიზმის მთავარი იდეა, და, ამასთან, ლინ კოფინს მყარი სიტყვათშეთანხმებისა და ინგლისური ენისათვის დამახასიათებელი ბუნებრივი იდიომატური გამოთქმით აქვს შეცვლილი „ჩირად გახდომა“. რუსთველისეული აფორიზმის („ოდეს ტურფა გაიფედეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“) მეორე ნაწილი, რომელიც იდიომატურ გამონათქვამს წარმოადგენს, მარჯორი უორდროპის თარგმანში, ვფიქრობთ, ბუნდოვანი იქნება ინგლისურენოვანი მკითხველისათვის, რადგან **dried fruit**-ის ამ კონტექსტში გამოყენება თარგმანის ენისათვის არაბუნებრივია. რაც შეეხება დოდონა კიზირიას პწკარედულ თარგმანს, ფრჩხილებში მითითებულმა განმარტებითი სახის ინფორმაციამ და მის მიერ აფორიზმის მართებულმა შეფასებამ ლინ კოფინს სწორი არჩევანის გაკეთების საშუალება მისცა.

სტატიაში განხილული იყო აფორიზმის ეკვივალენტობის საკითხი „ვეფხისტყაოსნის“ სამი ინგლისური თარგმანის ერთი აფორიზმის მაგალითზე. მთარგმნელთა მიერ აფორიზმის თარგმნის სტრატეგიების განხილვისას გამოიკვეთა, რომ:

³² შდრ.: “It is important that you are very careful if you have to translate idioms. Never translate an idiom word for word. You must translate the whole expression. Sometimes you will be able to translate the English idiom into an idiom in your own language. However, there may be no idiom and you may just have to explain the meaning”.

მარჯორი უორდროპი აფორიზმს სიტყვასიტყვით თარგმნის, რის შედეგადაც იკარგება აფორიზმისათვის დამახასიათებელი უმთავრესი კრიტერიუმი – ბრძნული აზრი, რაც გადმოსცემს აფორიზმის ცენტრალურ იდეას. გაანალიზებულ მაგალითში ორიგინალ ენაში არსებული აფორიზმის შინაარსი აშკარად არ ასოცირდება თარგმანის ენაში გადატანილ შინაარსთან.

ვენერა ურუშაძე იდიომატური გამოთქმის ინგლისურ ენაზე მხატვრულად თარგმნით ეფექტურ სტრატეგიას იყენებს. „ვარდი“, როგორც განმსაზღვრელი მეტაფორა, მთარგმნელს საშუალებას აძლევს შეცვალოს იდიომატური გამოთქმა („არღარა ღირს არცა ჩირად“) უსულო ყვავილის კონცეპტით და შექმნას ფუნქციური ეკვივალენტი.

დოდონა კიზირიას განმარტება ლინ კოფინს საშუალებას აძლევს გამოიყენოს შესაბამისი სტრატეგია, თარგმნოს ქართული იდიომატური გამოთქმა ეკვივალენტური იდიომატური გამოთქმით ინგლისურ ენაზე. ამ მიდგომით შენარჩუნებულია იდიომის შინაარსი და, ამასთან, ასახულია ინგლისური ენის ენობრივი და ექსპრესიული მახასიათებლები.

3. დასკვნა

„ვეფხისტყაოსნის“ აქ განხილული აფორიზმის სტრუქტურულმა და ფუნქციურმა ანალიზმა გვაჩვენა, რომ მხატვრული ერთეულების თარგმნა არის ლინგვისტური და კულტურული ინფორმაციის გადაცემის რთული პროცესი. საკითხის ამ კუთხით კვლევა გადამწყვეტია ერთი ენიდან მეორეზე მხატვრული ერთეულების თარგმანის მრავალმხრივი ბუნების გასაგებად. სხვადასხვა მთარგმნელის მიერ გამოყენებული მრავალფეროვანი მთარგმნელობითი სტრატეგიების სისტემური შესწავლა საშუალებას იძლევა, რომ შევიმუშაოთ, ერთი მხრივ, მხატვრული ერთეულების შეფასების კრიტერიუმი თარგმანში და, მეორე მხრივ, დავადგინოთ აფორიზმების ეკვივალენტობის ხარისხი თარგმანში და სწორი კვალიფიკაცია მივცეთ მთარგმნელთა მიერ შერჩეულ სტრატეგიებს.

ჩვენი ნაშრომი სცილდება უბრალო ლინგვისტურ კვლევას და მოიცავს კულტურული ნიუანსების კვლევასაც. მთარგმნელებისათვის მხატვრული ერთეულების გადატანისას მთავარია არა მხოლოდ იდეური შინაარსის თარგმნა, არამედ მათში

ჩადებული კულტურული რეზონანსების ასახვაც. მთარგმნელი, ერთი მხრივ, დედნისა და თარგმანის ენის ერთგული უნდა დარჩეს და, მეორე მხრივ, კულტურული ნიუანსებიც უნდა გაითვალისწინოს.

მაგალითების შესწავლისას გამოიკვეთა ენისა და კულტურის რთული ურთიერთკავშირი. ნათელია, რომ თითოეული მთარგმნელი ირჩევს თარგმანის ინდივიდუალურ სტრატეგიას, რაც ლინგვისტურ და კულტურულ კონტექსტში აისახება. მაშასადამე, აფორიზმების თარგმნა ხდება დინამიკური პროცესი, რომელიც სცილდება მხოლოდ ეკვივალენტების პოვნის პოვნის და გულისხმობს ენობრივი და კულტურული პროცესების გადმოცემას თარგმანის ენის კულტურულ გარემოში.

აფორიზმისა და იდიომატური გამოთქმების თარგმანი არ არის მექანიკური ამოცანა, არამედ ესაა გააზრებული გადაწყვეტილების მიღების პროცესი. მთარგმნელები, როგორც კულტურული შუამავლები, ასრულებენ გადამწყვეტ როლს ამ ლაკონური, კულტურული ინფორმაციით დატვირთული გამონათქვამების იდეის შენარჩუნებაში. განხილული მაგალითი გვიჩვენებს მთარგმნელობით სტრატეგიას, ენისა და კულტურის სირთულეებს, ასახავს იმ ნიუანსურ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც მიღებულ იქნა იმის უზრუნველსაყოფად, რომ თარგმნილი აფორიზმი ავთენტურად უდერდეს თარგმანის ენაზე.

არსებითად, ეს შემთხვევები ამდირებს ჩვენს ცოდნას აფორიზმების თარგმნის შესახებ. ხაზს უსვამს მთარგმნელთა მიერ არა მხოლოდ დედნისა და თარგმანის ენების სისტემურად ცოდნის აუცილებლობას, კულტურული ნიუანსების გათვალისწინებას, არამედ კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ მთარგმნელის მიერ ტექსტის ფუნდამენტური შესწავლა და მთარგმნელობითი სტრატეგიების შერჩევა განმსაზღვრელია.

შემოკლებებია სია

D.K. - დოდონა კიზირია

L.C. - ლინ კოფინი

M.W. - მარჯორი უორდროპი

V.U. - ვენერა ურუშაძე

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **გამსახურდია 1984:** ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსანი ინგლისურ ენაზე, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“.
2. **ერთელიშვილი 1958:** ფ. ერთელიშვილი, აფორიზმის ცნების საკითხისათვის. მნათობი, N. 5, გვ. 162-168.
3. **თანდაშვილი, ყამარაული 2021:** მ. თანდაშვილი, მ. ყამარაული, შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში, თბილისი, გამომცემლობა „ივერიონი“.
4. **თანდაშვილი 2022:** მ. თანდაშვილი, დიგიტალური რუსთველოლოგია, გამო-წვევები, პერსპექტივები, ამოცანები. თბილისი, გამომცემლობა „ივერიონი“.
5. **მუავანაძე 2023:** მ. მუავანაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული თარგმანების კორპუსლინგვისტური და კრიტიკული. ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სადისერტაციო ნაშრომი, ხელნაწერის უფლებით.
6. **რუსთაველი 1957:** შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, რედ. ა. შანიძე, კ. კეკელიძე და ა. ბარამიძე, თბილისი, გამომცემლობა „სახელგამი“.
7. **ჩაჩანიძე 1980:** ვ. ჩაჩანიძე, ვეფხისტყაოსანი მსოფლიოს ხალხთა ენებზე. თბილისი, გამომცემლობა „ხელოვნება“.
8. **ჩხეიძე, თაქთაქიშვილი 2016:** მ. ჩხეიძე, ლ. თაქთაქიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემათა ბიბლიოგრაფია 1712-2015. თბილისი, გამომცემლობა „სეზანი“.
9. **ჯონსონი 1994:** ს. ჯონსონი, „აფორიზმის ხელოვნება“, ჟურნალი არილი, 1994, 10 აგვისტო (მთარგმნელი ბ. ქურხული), გვ. 10-12.
10. **ხინთიბიძე 2006:** ე. ხინთიბიძე, ვეფხისტყაოსანი შექსპირისა და მისი თანამედროვეების ინგლისურ დრამატურგიაში. თბილისი, გამომცემლობა „საჩინო“.
11. **Бальмонт 1933:** Руставели Ш. Носящий барсову шкуру: Грузинская поэма XII века. Перевод К. Д. Бальмонта. Париж, издание Д. Хеладзе.
12. **Băiaș 2015:** C. Băiaș, The Aphorism: Function and Discursive Strategy. (P. D. Uzunboylu, Ed.) The Proceedings of 6th World Conference on educational Sciences, 191, P. 2267-2271. (2015, June 2) doi:<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.229>.
13. **Douglas, Strumpf 1989:** A. Douglas, M. Strumpf, Webster's New World, Best Book of Aphorisms. New York: Arco.
14. **Geary 2005:** J. Geary, The World in a Phrase: A Brief History of The Aphorism, New York: Bloomsbury.

15. **Hasselgård 2020:** H. Hasselgård, Corpus-based contrastive studies: Beginnings., Oslo, Norway. doi:<https://doi.org/10.1075/lic.00015>.
16. **Paine 1776-77:** T. Paine, The American Crisis. Philadelphia, Styner and Cist: Indiana University. Archived from the original on October 20, 2019. Retrieved November 15, 2007.
17. **Wright 1999:** J. Wright, Idioms organizer Organised by metaphor, topic and key word. Boston: Heinle ELT.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანები

1. **Rustaveli 1912:** Shota Rustaveli, The Man in the Panther's Skin; Translated by Marjory Scott Wardrop. London: The Royal Asiatic Society.
2. **Rustaveli 1979:** Shota Rustaveli, The Knight in the Panther's Skin, Translated by Venera Urushadze. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo.
3. **Rustaveli 2015:** Shota Rustaveli, The Knight in the Panther Skin, Translated by Lyn Coffin. Tbilisi: POEZIA Press.

ელექტრონული რესურსები

1. დიდი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი <https://dictionary.ge/en/>
2. დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი <http://www.nplg.gov.ge/>
3. „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია-ლექსიკონი <http://www.nplg.gov.ge>
4. ლექსიკონი ქართული <http://www.nplg.gov.ge>
5. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/>
6. ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების მონაცემთა ბაზა <https://idioms.tsu.ge/>
7. ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი <http://www.nplg.gov.ge>
8. Armenian-English dictionary - <http://www.nayiri.com/>
9. Collins dictionaries <https://www.collinsdictionary.com/>
10. Merriam-Webster Online Dictionary and Merriam-Webster Online Thesaurus <https://www.merriam-webster.com/>

Corpus-Linguistic Analysis of *Verba Sentiendi* in Georgian and Basque

Julian Hasche
(Frankfurt University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7997>
julian.hasche@gmail.com || ORCID: [0009-0002-3878-8457](https://orcid.org/0009-0002-3878-8457)

Abstract: The aim of the present analysis, which is based on a BA thesis in Empirical Linguistics at Goethe University Frankfurt, is to examine the translational relationship between the Georgian epic *Vepxistqaosani* and its Basque translation by Xabier Kintana (1999). The *verba sentiendi*, which represent a separate group of verbs due to their specific characteristics, are in the focus of the analysis and are discussed in detail. The equivalence model by Henjum and Koller (2020) serves as a theoretical framework for the analysis of the relationship between source and translation. The third chapter of the epic (წახვეა არაბთა მევხისტყაოსან მის ყმისა ვეფხისტყაოსნისა / *Arabiako erregeak zaldun tigrelarruduna dakusa*) was chosen as an example for the study. The methodological framework is based on the principle of phrase alignment, based on the methodology of the corpus project “Rustaveli goes digital”. For the empirical analysis, the verbs which were identified as *verba sentiendi* are analysed grammatically and two surrounding sentences each are translated and parsed to examine the contextual content. The core part of the analysis consisted of a detailed comparative consideration of the previously determined and analysed verbs regarding their textual environment. For this article, the procedure of the empirical analysis is presented exemplarily, with the focus lying on the presentation and discussion of the results of the empirical analysis.

Keywords: Translation studies, Digital Rustvelology, Georgian Language, Basque Language

Introduction

The epic *Vepxistqaosani* by Šota Rustaveli not only occupies a prominent position in the Georgian literary, artistic and cultural heritage, but has also been widely received around the world – to this day, translations and adaptations exist in 58 languages. The article examines this reception process and the relationship between translation and source. For this analysis, the Georgian edition of the epic by Akaši Šaniže (1975) and the Basque translation by Xabier Kintana (1999) were selected.

To investigate these relationships and processes, the focus was placed on the group of *verba sentiendi*. This semantic and grammatical group of verbs denotes sensory perceptions (e.g. see, hear) or mental activities (e.g. think, believe, know; Glück, Glück-Schmidt 2016: 751). This specific group of verbs is used here to examine translation strategies and the relationship between the Basque translation and the Georgian original.

The empirical data for the study are based on the international corpus project *Rustaveli goes digital*, the aim of which is to create an annotated parallel corpus of the *vepxistqaosani* translations to serve as a database and tool for many different scientific approaches to digital humanities.

First, the article describes the group of *verba sentiendi* in more detail to define the subject of the study and the model of equivalence classification on which the study is based. The methodology and working methods are then described, followed by an explanation of the results of the empirical experiment. Finally, the results are evaluated and discussed regarding further research questions.

1. *Verba sentiendi*

The understanding of the term *verba sentiendi* differs depending on the definition. Verbs of perception, thinking, willing or emotional feeling can be classified in several categories due to their complex processual character. Anna Wierzbicka deals with the complexity and processuality of emotional concepts in the context of explaining semantic fields in the English lexicon:

<i>Disappointment</i>
X feels something
sometimes a person thinks something like this:
something good will happen
I want this
after this, this person thinks something like this:
I know now: this good thing will not happen
because of this, this person feels something bad
X feels something like this

Table 1: Semantic concept of *disappointment* (Wierzbicka 1996: 179)

As a result of this semantic complexity, Wierzbicka addresses the problem of equivalents in the translation process. As an example, she cites the comparison of the Polish word *szczęśliwy* and the English *happy*. Although both are the respective “dictionary” equivalents, the scope and interpretation differ. For example, *szczęśliwy* is limited to deeply positive events and is therefore significantly less frequent than the much more frequently used *happy*, which is considered to have significantly less depth (Wierzbicka 1996: 214–216).

This example indicates the problem that the present study is aimed at: what strategies underlie the translations of these verbs? The focus is on highlighting the distinctive similarities and differences between the source and the translation.

The method for classifying the semantics of verbs is based on Van Valin’s model of thematic roles (Van Valin 2005: 31). Using this semantic role model, the arguments were classified and, based on them, the verbal actions were categorized.

Two aspects are fundamental for the semantic role models: On the one hand, the semantic roles function independently of grammatical relations (Van Valin 2005: 22-23). On the other hand, the semantic roles of the arguments are dependent on the predicate. Thus, the specific verb semantics determines the roles of the arguments. Depending on the verb semantics, one and the same phrase can have a different role.

a.	I have cut up <i>the book</i> .	The book = Patient
b.	I have received <i>the book</i> .	The book = Topic
c.	<i>The book</i> scared me.	The book = Stimulus

Table 2: Illustration of different semantic roles due to different verb semantics.

Based on the classification of thematic roles by Van Valin (2005: 31), the following subcategories are used in this paper: a) *verba sentiendi*, b) *verba cogitandi* and *verba sapiendi*, c) *verba volendi*, d) verbs of emotion, and e) verbs with combinations of a) to d).

Specific grammatical relations and constructions can be observed not only in diatheses but also in certain semantic verb classes. This means that in certain constructions and when certain semantic roles are present, the arguments in the sentence are coded in a specific way. Such specific codings of arguments depending on verb semantics can be observed in Georgian. In Georgian, among other factors, the category of intention in *verba sentiendi* conditions the coding of arguments. One example for this is the verb *ბძღვს smena* (‘to hear’):

(I)	მას	მოისმინა	ის
	man	moismina	is
	PP.3SG.ERG	hear.V.S3SG.O3SG.AOR	PP.3SG.NOM
	‘he/she heard it (with intention)’		
(IIa)	მას	მოესმა	ის
	mas	moesma	is
	PP.3SG.DAT	hear.V.S3SG.O3SG.AOR	PP.3SG.NOM
	‘he/she heard it (without intention)’		

As can be seen in this example, intention is an important category in the classification of *verba sentiendi*. The Metzler Lexikon Sprache defines intention as the orientation of an organism towards a behavioral goal by means of an internal goal representation that controls the behavior (Rehbock 2016: 299). This category plays an important role in Van Valin’s classification of semantic roles, also as an indicator in the categorization of agentivity, which he illustrates with the adverb *intentionally* (Van Valin 2005:24, 33):

- a. *Many tourists *intentionally* saw the parade.
- a’. Many tourists *intentionally* watched/looked at the parade.

Table 3: Sample of the scope of *intentionally* (Van Valin 2005:33)

The example shows a contrast in the way an action is carried out with intention, which derives from the respective verb semantics. This results in different semantic roles for the two verbs. While this is realized lexically in English (partly also in Basque), it can be expressed grammatically in Georgian. The verb *to see* describes the perceiving entity as an experiencer and what is perceived as a stimulus, because the action occurs without intention, i.e. as a physically automatic optical perception. In the case of *to watch*, the perceiving entity is also an experiencer, but primarily an agent, which predominates in the semantic role hierarchy (Van Valin 2005:31–32). It is an active decision by the agent – which also requires cognitive involvement in the process – to carry out the process of visual perception and thus to process it cognitively at the same time. Due to the importance of intentionality in relation to the group of *verba sentiendi*, this category is also considered in the analysis.

Lastly, the process of determining and categorizing equivalents should be explained. The basic assumption of an equivalent follows the idea of phrase alignment. In the Georgian original, the individual verses were first subdivided into individual phrases, with the focus on the semantic components. The sum of these individual building blocks constitutes the semantic content of the sentence or verse. This is illustrated by the fourth verse of the 84th stanza:

<ph1>ცრემლსა</ph1> <ph2>ვარდი</ph2> <ph3>დაეთრთვილა</ph3> <ph4>გულსა მდულრად ანატირსა</ph4>
<ph1>tears</ph1> <ph2>rose</ph2> <ph3>dewed</ph3> <ph4>from a sorrowful heart</ph4>

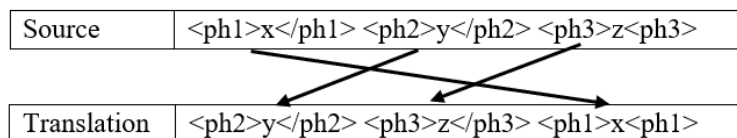
In abstract form, a sentence with 3 arguments would be represented as follows:

<ph1>x</ph1>, <ph2>y</ph2>, <ph3>z</ph3>

The analysis of the Georgian text and one or more translations of it is performed using a contrastive approach based on the phrase alignment already carried out in the Georgian source. Thus, the Basque equivalents of the phrases in Georgian were determined. Applied to the corresponding Basque passage, *Zaldunaren suzko malkoek bihotzetik irtenda aurpegiko arrosa izozten zioten*, the analysis can be structured as follows, with the numeration of the phrases mirroring the syntax in Basque:

<ph1>ცრემლსა</ph1> <ph2>ვარდი</ph2> <ph3>დაეთრთვილა</ph3> <ph4>გულსა მდულრად ანატირსა</ph4>
<ph1>Zaldunaren suzko malkoek</ph1> <ph2>bihotzetik irtenda</ph2> <ph3>aurpegiko arrosa</ph3> <ph4>izozten zioten</ph4>
<ph1>The knight's fiery tears</ph1> <ph2>coming out of the heart</ph2> <ph3>the rose of his face</ph3> <ph4>froze (him) </ph4>

In this particular example, corresponding phrases can be identified in Basque for all Georgian phrases. In abstract form, a sentence with three arguments can be represented as follows:

In the Georgian-Basque comparison of a verse, differences in the semantics of the Georgian and Basque phrases are already apparent when comparing the English translations. This paper examines these relationships between source and translation as well as the type of equivalents, with a focus on the *verba sentiendi*. The theoretical basis for the categorization of these relationships of equivalents is the equivalence theory of Henjum and Koller (2020). Henjum and Koller subdivide denotative equivalence into five types of correspondence: 1:1-correspondence, 1:n-correspondence, n:1-correspondence, 1:0-correspondence and 1:*pars*-correspondence (Henjum / Koller 2020:253-279).

These categories were adapted for the analysis of *verba sentiendi* as follows:

1:1-correspondence: A *verbum sentiendi* in the Georgian source has a direct equivalent in the Basque translation in semantic terms.

1:n-correspondence: A *verbum sentiendi* in the Georgian source is translated by several verbs or verbal phrases in the Basque translation.

n:1-correspondence: Several connected *verba sentiendi* in the Georgian source are merged into one verb or verbal phrase in the Basque translation.

1:0-correspondence: A *verbum sentiendi* in the Georgian source has no semantically corresponding verb or verbal phrase in the Basque translation.

1:*pars*-correspondence: A *verbum sentiendi* in the Georgian source has only a limited equivalent in the Basque translation, or only a partial equivalent on a semantic level, but is to be regarded as an equivalent on the phrasal level. This category includes differences in the basic semantics of the verb (e.g. a *verbum sentiendi* is translated as a verb of movement) or differences in intention. The phenomena of 1:*pars*-correspondences in particular are discussed in more detail in the discussion of the results of the empirical analysis.

2. Methodology

As already explained above, the basic methodology is based on phrase-by-phrase parallelization, using the methodology of the international project “Rustaveli goes digital”. Following the project’s model, the comparative approach was applied to the Georgian text and the Basque translation – both texts were parallelized, the phrases aligned and translated.

At the beginning of the analysis, the verbs in the Georgian text were recorded and categorized; only phrases with finite verbs were considered. For the analysis, only the verbs of the group of *verba sentiendi* were identified and subdivided according to the established categories: a) *verba sentiendi*, b) *verba cogitandi* und *verba sapiendi*, c) *verba volendi*, d) verbs of emotion and e) verbs with combinations of a) to d). The next step was to analyze the Basque text for suitable equivalents based on the phrases identified in Georgian. Not only finite verb phrases, but also nominal phrases etc. were included in the analysis and classified according to the above-mentioned categories. If a verb or verb phrase was identified as a possible candidate according to the criteria of the study, two verses or the entire stanza were always considered in parallel to discuss the occurrences in detail. The following example illustrates the working method:

84.1-2. ნახეს, უცხო მოემე ვინმე ჯდა მტირალი წყლისა პირსა,
 შავი ცხენი სადავითა ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა,
 ‘They saw a stranger sitting by the water’s edge, weeping,
 He held a black horse by the reins, like a lion and hero.’

73.1-2. Halako batean, handik gertu, zaldun ezezagun bat **ikusi zuten** negarrez, uraren ondoan eseria.
 Ondoan zaldi beltz bat zuen loturik. Gizona lehoiaren parekoa zen, heroi gisakoa.
 ‘Suddenly, very close by, **they saw** an unknown warrior crying, sitting by the water.
 Nearby he had a black horse tied up. The man was like a lion, like a hero.’

A closer look reveals that both the Georgian *ნახეს naxes* (‘to see’, S3PL.DO3SG.AOR) and the Basque *ikusi zuten* (‘to see’, S3PL.DO3SG.PST.PRF) semantically describe optical perception without intention. Therefore, this is a 1:1 correspondence.

3. Results of the empirical analysis

According to the analysis criteria, a total of 53 occurrences can be identified in the Georgian text. In Basque, 47 equivalents can be identified, which represent 1:0-correspondences or n:1-correspondences. When considering whether the equivalents in the Basque translation are finite verb phrases or non-finite verb phrases, 32 of the 47 equivalents (and consequently 15 non-finite verb phrases) are finite verb phrases. With regard to the category of intention, the general ratio is 12:41 (with intention : without intention) in Georgian and 12:35 in Basque. A contrastive analysis of the two translations reveals the following result:

		Georgian	
		+ Intention	- Intention
Basque	+ Intention	10	2
	- Intention	0	35
	No equivalent	2	4

Table 4: Contrastive analysis of intention in Georgian and Basque

There are 35 matches where there is no intention in both languages and 8 matches where there is intention in both languages. In addition, there are cases in which there is no equivalent for a Georgian verb in Basque. Particularly noteworthy are two cases in which there is a difference between the two languages. The first case is a difference in the perspective of the action (111.4./100.4.) and the second case is a difference in verb semantics and transitivity (90.3./79.3.).

A general analysis of the frequency of semantic classes shows the following result:

	Georgian	Basque
Emotion	14	11
Optical perception	10	6
Communicative process (acoustic perception + cognitive process)	5	2
Optical perception + cognitive process	4	3
Cognitive perception	3	2
Cognitive process	3	5
<i>verbum sapiendi</i>	3	6
Acoustic perception	2	2
Emotional transformation	2	3
Impulse + cognitive process	2	1
Impulse + Emotion	2	0
Acoustic perception + cognitive process	1	1
Impulse + Optical perception	1	1
Motion	0	1
Event	0	1
Impulse + <i>verbum sapiendi</i>	0	1
Psychic transformation	0	1

Table 5: Overview of the quantitative frequency of semantic classes (Georgian-Basque)

An overview of the semantic (verb) classes shows some differences between the Georgian and Basque translations (of course also because of to the difference in the total number). Particularly noticeable are the four semantic classes that appear in Basque but not in Georgian and thus appear as equivalents for other Georgian verbs: Motion, Event, Impulse + *verbum sapiendi* and psychic Transformation.

A contrastive analysis of the relationships between semantic (verb) classes identifies a total of 34 matching equivalents out of a possible 47, resulting in a 72.34% correspondence rate. The comparison of the divergent cases, which are to be regarded as 1:*pars*-correspondences, shows the following picture:

Georgian		Basque	
Passage	Semantic class	Passage	Semantic class
93.3.4	Impulse + cognitive process	82.3.4.	Cognitive perception
95.1.3	Impulse + Emotion	84.1.2.	Psychic transformation
104.4.1	Communicative process (acoustic perception + cognitive process)	93.4.1.	<i>verbum sapiendi</i> (+ Emotion)
107.1.5	Cognitive perception	96.1.4.	<i>verbum sapiendi</i>
108.1.3	Emotion	97.1.3.	Event
108.2.2	Cognitive perception	97.2.2.	Emotional transformation
109.3.1	Emotion	98.3.2.	<i>verbum sapiendi</i>
109.3.2	<i>verbum sapiendi</i>	98.3.3.	Emotion
111.1.3	Optical perception	100.1.3.	Cognitive process
111.4.3	Emotion	100.4.3.	Motion
112.1.2	Emotion	101.1.2.	Cognitive process
114.4.1	Communicative process (acoustic perception + cognitive process)	103.4.1.	<i>verbum sapiendi</i>
118.4.3	Impulse + Emotion	107.4.4.	Impulse + <i>verbum sapiendi</i>

Table 6: Contrastive analysis of passages with deviations in semantic classes (Georgian-Basque)

This overview shows that the deviations are particularly concentrated in stanzas 96–101 (61.53% of all deviations).

For a contrastive analysis, the most frequent semantic classes were analyzed from the perspective of the Georgian source looking for equivalents in the Basque translation.

There are ten matches for emotion, in one case there is no equivalent and in four passages there are differences in the semantics: 108.1. emotion vs. 97.1. event, 109.3. emotion vs. 98.3. *verbum sapiendi*, 111.4. emotion vs. 100.4. motion, 112.1. emotion vs. 101.1. cognitive process. For the semantic class of visual perception there are six matches, in three cases there is no equivalent and in one case there is a deviation: 111.1. visual perception vs. 100.1. cognitive process.

For the cases in which a communicative process occurs, there are two matches, one is with no equivalent and there are differences in two cases: 104.4. communicative process vs. 93.4. *verbum sapiendi*, 114.4. communicative process vs. 103.4. *verbum sapiendi*. In the passages where visual perception occurs in combination with cognitive processes, there are three matches and in one case no equivalent.

In the passages where cognitive perception appears, there is agreement in one case and in two cases there are differences: 107.1. cognitive perception vs. 96.1. *verbum sapiendi*, 108.2. cognitive perception vs. 97.2. emotional transformation.

For the passages where a cognitive process occurs, there are only matches, namely three in number.

Finally, the *verba sapiendi* show two matches and one deviation: 109.3. *verbum sapiendi* vs. 98.3. emotion.

In the case of emotion, two completely different classes, motion and event, were chosen for the translation in two places. In these two places, we are dealing with transferred representations of actions that can be interpreted as metaphorical. However, many other differences also show that a different subcategory of *verba sentiendi* were chosen for the translation.

A detailed analysis of the *verba sentiendi* reveals Rustaveli's profound understanding of these verbs. Rustaveli shows a complex perspective on the processual character of these verbs. What may initially appear to be a hendiadys often reflects the complex emotional experience of the subjects. The first two lines of stanza 91 are an example for this:

91.1-2. მეფე გაჰკვირდა, გა-ცა-წყრა, გული უც მისთვის მწერომარე;
 გაგზავნა მონა თორმეტი მისი წინაშე მღვთმარე.
 'The king was astonished, he was upset, his heart was beating furiously;
 he sent twelve of his servants standing before him,'

Rustaveli draws a multifaceted portrait of the process from acoustic and cognitive processing to an emotional outbreak as a result of the thwarting of expectation: გაჰკვირდა *gahkvirda* ('to wonder') is followed by a profound emotional process, გა-ცა-წყრა *ga-ca-cqira* ('to get upset'), which is intensified, გული უც მისთვის მწერომარე ('the heart beats furiously'), and which ultimately causes Rostevan to initiate an active and deliberate action, namely the sending of the servants. Similar structures using a sequence of different verbs to describe a complex process can also be found, for example, in 85.4., 95.1., and 95.2.

The analysis of translation strategies resulted in the following formal categories: I) equivalent not present (1:0-correspondence) and II) equivalent present. Further subcategories can be identified under II): a) no verbal equivalent or participle and b) verbal equivalent. For category IIb) equivalents, the following translation strategies were observed:

1:1-correspondence: The verbs in the Basque translation agree with the Georgian original in terms of semantics and intention.

1:*pars*-correspondence: Differences in verb semantics and differences in intention are significant. There are divergences in the semantic category of the verb used in the Basque translation compared to the Georgian source, e.g. 111.4. vs. 100.4: In this verse, the Georgian verb მოვსძულდი *movszuldi* ('to be hated'), which as a result describes a strong emotional process, is translated in Basque as *utzi nau* ('to leave'), which describes a verb of motion. Thus, in the Basque translation, the result of an emotional process is described metaphorically by means of a verb of motion: the absence of God as a result of the emotional process.

n:1-correspondence: These correspondences are realized as the merging of 2 or more verbs in the Georgian text into one verbal phrase in the translation. As already described, Rustaveli's writing style is characterized by its detailed portrayal of complex processes regarding the *verba sentiendi*, often using a sequence of several *verba sentiendi*. An example of this can be found at 85.4./74.4: In Georgian, there is a verb of optical perception, ნახეხ *naxes* ('to see'), and a verb phrase that describes an intended impulse towards optical perception, ნახვა მოუნდა *naxva mounda* ('to want to see'). In the Basque translation, this is conveyed via a single verb phrase that denotes an intentional impulse towards visual perception, *ikusteko gogoaz zeuden* ('to have a desire to see').

The differences in perspective are presented in more detail, as they show a fundamentally different view of the narrative and therefore also have an effect on verb

semantics (separate category of 1:*pars*-correspondences). Differences in the narrative perspective also have an impact on the equivalents of *verba sentiendi* in the Basque translation. An example that illustrates this phenomenon can be found at 90.4./79.4.: In Georgian we encounter the verb *ვახმინებ* *vasmine* (‘to make someone listen to something’), the Basque equivalent is *dit [...] entzun nahi izan* (‘to want to listen’, S3SG.O3SG.IO1SG.PRS.PRF). The difference in perspective is that in Georgian the action is presented from the servant’s point of view, indicating that it was impossible for him to initiate a communicative process with the unknown one. Grammatically, this is classified on the one hand by the negation particle of impossibility, *ვერ*, and on the other hand by the diathesis of the verb, the first level of causative. In contrast, the Basque translation focuses on the communication attempts from the perspective of the unknown one, which he actively blocks without paying any attention to the servant. Here we find the negation particle *ez*, which does not convey modality, and *nahi*, which appears as a modal construction of impulse or volition. Such differences in perspective could be explained by stylistic considerations in the narrative dynamics of the translation. Of course, they could also reflect other translations that may have served as a model. Something similar can be observed, for example, in 97.1–2./86.1–2.

A quantitative overview of the translation strategies shows the following picture:

1:0	6
1:1	28
1: <i>pars</i>	15
➔ Of these, differences due to perspective	2
n:1	4

Table 7: Overview of correspondence strategies

4. Conclusion

The contrastive analysis of the Georgian text and the Basque translations based on the third chapter of *Vepxistqaosani* reveals many different phenomena and translation strategies. The methodology based on the “Rustaveli goes digital” project provided a practical tool and working method for corpus linguistic analyses. The third chapter alone reveals many different perspectives on Rustaveli’s epic, the reception of his language, the effect of his metaphors and his almost psychological perspective on processes of perception, emotion and cognition. It should be noted that, on the one hand, there are adequate translations of these processual actions in the translation, which often applies participles. On the other hand, some passages show that Rustaveli’s profound approach to complex emotional processes or the gradual depiction of perceptual processes have not been transferred. Most significant here are fundamental differences in verb semantics, e.g. in 111.4./100.4., or the merger of two (or more) verbs into one verb, whereby the complex processual character is lost (e.g. in 85.4./74.4.). In addition, many of the examples discussed show the direct connection between different verb semantics and different perspectives and intentions.

It should be noted that a large percentage of deviations in verb semantics are concentrated in the five stanzas in which Rostevan tells Tinatin what happened to him and describes the accompanying inner processes of his emotional world. This confluence of

evidentiality, the blurring of reality and the multitude of inner processes presumably caused the translator to contemplate on the adequate depiction of the story, the comprehensibility for the readership or the narrative style, perhaps also a different understanding of the deeper semantics of the *verba sentiendi*. Translators always find themselves in a field of tension between the original and its translation, with the linguistic means of expression and literary and linguistic traditions, as well as personal stylistic decisions, having a strong impact on the relationship.

The empirical analysis shows a diversity of translation strategies and reveals insights both into Rustaveli's use of *verba sentiendi*, which form the pivotal point for the semantics and semantic roles of entire sentences, and into the handling of these particular verbs in the Basque translation.

It would be promising to extend the analysis to further chapters for more comprehensive impressions, to work with further translations in other languages, which would multiply the insights into the intertextual relationships, and to carry out a deeper semantic analysis of the verbs, also regarding their processuality.

Particularly revealing was the complexity of the information structure of Rustaveli's epic and the profound structure of his linguistic expression, a closer analysis of which in different translations would certainly provide further insights into translation strategies and strategies of different languages as well as into Rustaveli's timeless epic.

Bibliography

1. **Glück, Glück-Schmidt 2016:** Glück, H., Glück-Schmidt A., "Verbum sentiendi." In: Glück, Helmut & Michael Rödel (eds.), *Metzler Lexikon Sprache*. 5th edition, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag. 751.
2. **Henjum, Koller 2020:** Henjum, K., Koller, W., *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 9th edition. Tübingen: Narr Francke Attempt Verlag.
3. **Rehbock 2016:** Rehbock, H., "Intention", In: Glück, Helmut & Michael Rödel, eds. *Metzler Lexikon Sprache*. 5th edition. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag. 299-300.
4. **Rustaveli 1999:** Rustaveli, X., *Zaldun tigrelarruduna*. Transl. Xabier Kintana. Madrid: Grupo Santillana de Ediciones / Zubia Editoriala.
5. **Šanize, 1975:** Šanize, A. (ed.), *Vepxišq̄aosani*. Tbilisi: Sabčota Sakartvelo.
6. **Van Valin 2005:** Van Valin R. D., 2005. *An Introduction to Syntax*. 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.
7. **Wierzbicka 1996:** Wierzbicka A., *Semantics. Primes and Universals*. New York/Oxford: Oxford University Press.

გრძნობა-აღქმის ზმნების კორპუსლინგვისტური ანალიზი

„ვეფხისტყაოსნის“ დედანსა და

პოემის ბასკურ თარგმანში

იულიან ჰაშე

(ფრანკფურტის უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7997>
julian.hasche@gmail.com || ORCID: [0009-0002-3878-8457](https://orcid.org/0009-0002-3878-8457)

შესავალი

შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ არა მხოლოდ ქართული ლიტერატურის, ხელოვნებისა და კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს, არამედ იგი მსოფლიოში ფართოდ გავრცელებული ლიტერატურული ძეგლია – პოემის თარგმანები 58 ენაზეა შესრულებული სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მთარგმნელის მიერ. ჩვენი კვლევის მიზანია პოემის ქართული ტექსტისა და მისი ბასკური თარგმანის შედარება. ანალიზისათვის შერჩეულია აკაკი შანიძის (1975) მიერ გამოცემული „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული ვერსია და ხაბიერ კინტანას (1999) ბასკური თარგმანი.

ჩვენი ნაშრომის საკვლევი ობიექტია ე.წ. გრძნობა-აღქმის (*verba sentiendi*) ზმნები. დასახელებული სემანტიკური ზმნების ჯგუფი მრავალფეროვანია და აღნიშნავს სენსორულ (მაგალითად: დანახვა, მოსმენა) ან კოგნიტიურ აღქმას (მაგალითად: ფიქრი, რწმენა, ცოდნა) (Glück, Glück-Schmidt 2016:751). სწორედ ზმნათა ეს სპეციფიკური ჯგუფი არის შერჩეული ქართული ორიგინალისა და ბასკური თარგმანის ურთიერთმიმართების შესასწავლად თარგმანის სტრატეგიების გამოვლენის თვალსაზრისით.

კვლევის ემპირიული მონაცემები აღებულია „ვეფხისტყაოსნის“ მრავალენოვანი პარალელური კორპუსიდან „რუსთაველი ციფრულ ეპოქაში“ (*Rustaveli goes digital*)¹. აღნიშნული კორპუსი წარმოადგენს დიდ მონაცემთა ბაზასა და თანამედროვე სამეცნიერო კვლევის ეფექტურ ხელსაწყოს ინტერდისციპლინური კვლევების განსახორციელებლად. აღნიშნული კორპუსის შექმნა 2019 წელს დაიწყო ფრანკფურტის უნივერსიტეტის ემპირიული ენათმეცნიერების ინსტიტუტში კავკასიოლოგიის კათედრაზე. პროექტის მიზანია ვეფხისტყაოსნის თარგმანების ანოტირებული პარალელური კორპუსის შექმნა 58 ენაზე.

¹ <https://rustaveli-goes-digital.de/>

1. *Verba sentiendi* - თეორიული ჩარჩო

ტერმინის *verba sentiendi* გაგება სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგვაროვანია და განსხვავდება იმის მიხედვით, თუ რა პარამეტრების მიხედვით ვახდენთ მათ დეტერმინაციას. ზოგადი განმარტების მიხედვით, ეს არის ზმნათა სემანტიკური ნიშნით გამოყოფილი ჯგუფი, რომელიც განსხვავდება პრედიკაციის სხვა შემთხვევებისაგან. ზოგადად, ამ ჯგუფს მიაკუთვნებენ გრძნობის, აღქმის, აზროვნების, ნებისყოფის ან ემოციური განცდის ზმნებს, რომლებიც შეიძლება თავის მხრივ დაიყოს რამდენიმე კატეგორიად მათი რთული პროცედურული ხასიათის გამო. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ ვეყრდნობით ზმნათა სემანტიკური კლასიფიკაციის ვან ვალინისეულ თემატური როლების მოდელს (Van Valin 2005:31), რომლის მიხედვითაც ზმნის არგუმენტები თემატურად არიან კლასიფიცირებულნი და ზმნით გადმოცემული მოქმედებების კატეგორიზება თემატური როლების საფუძველზე ხორციელდება.

ვან ვალინის თეორიაში ორი ასპექტი არის ფუნდამენტური სემანტიკური როლების მოდელისთვის: ერთი მხრივ, სემანტიკური როლები გრამატიკული მიმართებებისაგან დამოუკიდებლად ფუნქციონირებენ, მეორე მხრივ, ზმნის არგუმენტების სემანტიკური როლების განსაზღვრება პრედიკატზე არის დამოკიდებული. ამრიგად, არგუმენტების როლს კონკრეტული ზმნის სემანტიკა განსაზღვრავს (Van Valin 2005:22-23). შესაბამისად, ზმნის სემანტიკიდან გამომდინარე, ერთსა და იმავე სახელურ ფრაზას (არგუმენტს) შეიძლება ჰქონდეს განსხვავებული როლი, მაგალითად:

a.	I have cut up <i>the book</i> .	<i>the book</i> = პაციენსი
b.	I have received <i>the book</i> .	<i>the book</i> = ტოპიკი
c.	<i>The book</i> scared me.	<i>the book</i> = სტიმული

ვან ვალინის თემატური როლების კლასიფიკაციის საფუძველზე სტატი-აში გამოყოფილია შემდეგი ქვეკატეგორიები: ა) „გრძნობა-აღქმის“ ზმნები, ბ) „აზროვნების“ და „ცოდნის“ ზმნები, გ) „მიზნის“ ზმნები, დ) „ემოციის“ ზმნები და ე) ჩამოთვლილ ზმნათა კომბინაციები ა-დან დ-ს ჩათვლით (Van Valin 2005:31).

2. კვლევის მეთოდოლოგია

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტისა და ბასკური თარგმანის ანალიზის დროს ეკვივალენტების განსაზღვრის თეორიულ ჩარჩოს გამოვიყენეთ ჰენიუმისა და

კოლერის (2020) ეკვივალენტობის თეორია. ჰენიუმი და კოლერი ხუთი ტიპის ეკვივალენტს გამოყოფენ: 1:1-შესატყვისობა, 1:n-შესატყვისობა, n:1-შესატყვისობა, 1:0-შესატყვისობა და 1:pars-შესატყვისობა (Henjum, Koller 2020:253-279). ეს კატეგორიები ადაპტირებულნი იქნენ „გრძნობა-აღქმის“ ზმნების ანალიზისთვის შემდეგნაირად:

- 1) 1:1-შესატყვისობა: ორიგინალში არსებულ გრძნობა-აღქმის ზმნას პირდაპირი სემანტიკური ეკვივალენტი მოეპოვება ბასკურ თარგმანში;
- 2) 1:n-შესატყვისობა: ორიგინალში არსებული გრძნობა-აღქმის ზმნა რამდენიმე ზმნით ან ზმნური ფრაზითაა გადატანილი ბასკურ თარგმანში.
- 3) n:1-შესატყვისობა: ორიგინალში არსებული ერთმანეთთან დაკავშირებული გრძნობა-აღქმის რამდენიმე ზმნა გაერთიანებულია ერთ ზმნად ან ზმნურ ფრაზად ბასკურ თარგმანში;
- 4) 1:0-შესატყვისობა: ორიგინალში არსებულ გრძნობა-აღქმის ზმნას არ აქვს სემანტიკური ეკვივალენტი ბასკურ თარგმანში;
- 5) 1:pars-შესატყვისობა: ქართული ორიგინალის გრძნობა-აღქმის ზმნას ბასკურ თარგმანში მხოლოდ ნაწილობრივი ან შეზღუდული ეკვივალენტი აქვს, მაგრამ ფრაზის დონეზე განიხილება როგორც ეკვივალენტი. ეს კატეგორია მოიცავს განსხვავებებს ზმნის ძირითად სემანტიკაში (მაგალითად, გრძნობა-აღქმის ზმნა ითარგმნება როგორც მოძრაობის ზმნა ან განზრახვა. 1:pars-შესატყვისობა საგანგებოდ და დეტალურად არის განხილული ემპირიული მასალის ანალიზისას.

რუსთაველის მრავალენოვან პარალელურ კორპუსში ბასკური ტექსტი ფრაზული აღინიშნების პრინციპით არის დაპარალელელებული ქართულ ტექსტთან. ბასკური თარგმანი გაანალიზდა შედარება-შეპირისპირებითი კვლევის მეთოდის გამოყენებით.

3. ემპირიული ანალიზის შედეგები

საანალიზო კრიტერიუმების მიხედვით, ქართულ ტექსტში არსებული 53 შემთხვევიდან ბასკურში დაფიქსირდა 47 ეკვივალენტი, რომლებიც წარმოადგენს 1:0-შესატყვისობას ან n:1-შესატყვისობას. ეკვივალენტები ბასკურ თარგმანში გადატანილია ზმნის პირიანი ფორმით ან ზმნის უპირო ფორმით. 47 ეკვივალენტიდან 32 არის ზმნის პირიანი ფორმით თარგმნილი (შესაბამისად, 15 ზმნის უპირო ფორმით). განზრახვის კატეგორიის მიხედვით, საერთო შეფარდება არის

12:41 (განზრახვით : განზრახვის გარეშე) ქართულში და 12:35 ბასკურში. ქართული და ბასკური თარგმანების შეპირისპირებითი ანალიზის შედეგად ვიღებთ:

ქართული

		+ განზრახვა	- განზრახვა
ბასკური	+ განზრახვა	10	2
	- განზრახვა	0	35
	არ არის ეკვივალენტი	2	4

ცხრილი 1: განზრახვის შეპირისპირება ქართულსა და ბასკურში

მასალის კვალიტატიურმა და კვანტიტატიურმა ანალიზმა შემდეგი სურათი გამოავლინა: დადასტურდა 8 შემთხვევა, როდესაც ორივე ენაში არის განზრახვა და 35 შემთხვევა, როდესაც არც წყარო ენაში და არც ბასკურში არ დასტურდება განზრახვა. გარდა ამისა, დადასტურდა რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ქართულ ზმნას არ მოეპოვება ეკვივალენტი ბასკურში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი ორი შემთხვევა. პირველი შემთხვევა არის განსხვავება მოქმედების პერსპექტივის თვალსაზრისით (111.4./100.4.) და მეორე შემთხვევა არის განსხვავება ზმნის სემანტიკასა და გარდამავლობაში (90.3./79.3.).

ზმნების სემანტიკური კლასების სიხშირის ზოგადი ანალიზი გვიჩვენებს შემდეგ სურათს:

	ქართული	ბასკური
ემოცია	14	11
ოპტიკური აღქმა	10	6
კომუნიკაციის პროცესი (აკუსტიკური აღქმა + კოგნიტური პროცესი)	5	2
ოპტიკური აღქმა + კოგნიტური პროცესი	4	3
კოგნიტური აღქმა	3	2
კოგნიტური პროცესი	3	5
ცოდნის გამოხატვა <i>verbum sapiendi</i>	3	6
აკუსტიკური აღქმა	2	2
ემოციური ტრანსფორმაცია	2	3
იმპულსი + კოგნიტური პროცესი	2	1
იმპულსი + ემოცია	2	0

აკუსტიკური აღქმა + კოგნიტური პროცესი	1	1
იმპულსი + ოპტიკური აღქმა	1	1
მოძრაობა	0	1
მოვლენა	0	1
იმპულსი + ცოდნის გამოხატვა <i>verbum sapienti</i>	0	1
ფსიქიკური ტრანსფორმაცია	0	1

ცხრილი 2: ზმნის სემანტიკური ჯგუფების რაოდენობრივი სიხშირე ქართულსა და ბასკურში

ზმნის სემანტიკური ჯგუფების მიმოხილვა აჩვენებს გარკვეულ განსხვავებებს ქართულსა და ბასკურს შორის. „კომუნიკაციის პროცესი“, „ცოდნის გამოხატვა“ (*verbum sapienti*), „ემოციური ტრანსფორმაცია“, „ფსიქიკური ტრანსფორმაცია“ და „მოძრაობა“ არა მხოლოდ სპეციფიკურად არის გადმოცემული ბასკურ თარგმანში, არამედ ისინი რაოდენობრივადაც აჭარბებენ ზმნის სხვა სემანტიკურ ჯგუფებს.

ზმნის სემანტიკურ ჯგუფებს შორის ურთიერთკავშირის კონტრასტული ანალიზი 47 შემთხვევიდან გვიდასტურებს 34 ეკვივალენტს, რაც იძლევა 72.34%-იან თანხვედრის მაჩვენებელს. განსხვავებული შემთხვევების შედარება, რომლებიც 1:pars-თანხვედრად უნდა განიხილებოდეს, შემდეგ სურათს აჩვენებს:

ქართული		ბასკური	
სტროფი	სემანტიკური ჯგუფი	სტროფი	სემანტიკური ჯგუფი
93.3.4	იმპულსი + შემეცნებითი პროცესი	82.3.4.	შემეცნებითი აღქმა
95.1.3	იმპულსი + ემოცია	84.1.2.	ფსიქიკური ტრანსფორმაცია
104.4.1	კომუნიკაციური პროცესი (აკუსტიკური აღქმა + შემეცნებითი პროცესი)	93.4.1.	<i>verbum sapienti</i> (+ ემოცია)
107.1.5	შემეცნებითი აღქმა	96.1.4.	<i>verbum sapienti</i>
108.1.3	ემოცია	97.1.3.	მოვლენა
108.2.2	შემეცნებითი აღქმა	97.2.2.	ემოციური ტრანსფორმაცია
109.3.1	ემოცია	98.3.2.	<i>verbum sapienti</i>
109.3.2	<i>verbum sapienti</i>	98.3.3.	ემოცია
111.1.3	ოპტიკური აღქმა	100.1.3.	შემეცნებითი პროცესი
111.4.3	ემოცია	100.4.3.	მოძრაობა
112.1.2	ემოცია	101.1.2.	შემეცნებითი პროცესი

114.4.1	კომუნიკაციური პროცესი (აკუსტიკური აღქმა + შემეცნებითი პროცესი)	103.4.1.	<i>verbum sapiendi</i>
118.4.3	იმპულსი + ემოცია	107.4.4.	იმპულსი + <i>verbum sapiendi</i>

ცხრილი 3: სემანტიკური ჯგუფის ზმნების შესატყვისობები – გადახრების მქონე პასაჟების კონტრასტული ანალიზი ქართულსა და ბასკურში

ცხრილის მიხედვით, გადახრების მაჩვენებელი ყველაზე მაღალია შემდეგ სტროფებში: 96–101 (ყველა გადახრის 61.53%).

კონტრასტული ანალიზისთვის ყველაზე ხშირი სემანტიკური ჯგუფები გაანალიზებულია ქართული წყარო ტექსტის პერსპექტივიდან და მოძებნილია მათი ეკვივალენტები ბასკურ თარგმანში.

ემპირიული მასალის ანალიზის შედეგად შევეცადეთ გამოგვევლინა მთარგმნელობითი სტრატეგიები. ცხრილში მოცემულია ბასკური თარგმანის სტრატეგიების მიმოხილვა და მისი რაოდენობრივი მაჩვენებელი:

1:0	6
1:1	28
1:pars	15
➔ პერსპექტივის ცვლით გამოწვეული განსხვავებები	2
n:1	4

ცხრილი 4: სტრატეგიების სტატისტიკური მიმოხილვა თარგმანში

4. დასკვნა

ქართული ტექსტისა და ბასკური თარგმანის კონტრასტული ანალიზი, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ მესამე თავის საფუძველზე ჩატარდა, გვაჩვენებს მთარგმნელთა მიერ მრავალფეროვან და განსხვავებულ მთარგმნელობით სტრატეგიებს. „ვეფხისტყაოსნის“ მრავალენოვან პარალელურ კორპუსზე დაფუძნებული კვლევის მეთოდოლოგია წარმოადგენს კორპუსლინგვისტური ანალიზისათვის პრაქტიკულ ხელსაწყოს. პოემის მესამე თავი მრავალმხრივია მნიშვნელოვანი, რადგან გრძობა-აღქმის ზმნების სიმრავლე საშუალებას გვაძლევს აღვწეროთ მთარგმნელობითი სტრატეგიები. კორპუსლინგვისტური ანალიზის მეშვეობით შესაძლებელია პოემა სხვადასხვა პერსპექტივიდან ვიკვლიოთ, გავაანალიზოთ ორიგინალისა და თარგმანის პოეტური ენა, განვსაზღვროთ მეტაფო-

რულობის ხარისხი და სხვა. აღსანიშნავია, რომ თარგმანში ხშირად რუსთველისეული ღრმა ფილოსოფიური თუ ფსიქოლოგიური პასაჟები ზედმიწევნით არის გადატანილი. თუმცა თარგმანის ზოგიერთი ნაწილის ანალიზი აჩვენებს, რომ რუსთაველის დამოკიდებულება რთული ემოციური მოვლენებისადმი ან აღქმის პროცესების თანდათანობითი აღწერა არ არის სათანადოდ გადატანილი. განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ზმნის სემანტიკური ჯგუფების ძირითადი განსხვავებები, როგორებიცაა 111.4/100.4. ან ორი (ან მეტი) ზმნის ერთ ზმნურ ერთეულში გაერთიანება, რის შედეგადაც აღნიშნული პასაჟის კომპლექსური პროცესული ხასიათი დაკარგულია (მაგ. 85.4/74.4). გარდა ამისა, განხილული მაგალითები აჩვენებს, თუ როგორ არის ზმნური სემანტიკა გადაჯაჭვული სხვადასხვა პერსპექტივასა და განზრახვასთან.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზმნური სემანტიკის გადახრების დიდი ნაწილი ფიქსირდება იმ სტროფებში, რომლებშიც როსტევანი თინათინს თავის თავგადასავალზე უყვება და აღწერს საკუთარ შინაგან ემოციურ პროცესებს. ამ მრავალფეროვანმა შიდა პროცესებმა, სავარაუდოდ, აიძულა მთარგმნელი სიუჟეტის ადეკვატური გადმოცემის შესახებ ეფიქრა, მკითხველისთვის გასაგები ენა შეერჩია ან თხრობითი სტილის შესაფერისი მიდგომა გამოენახა. შესაძლოა ამ გარემოებას სხვა ახსნაც მოვუძებნოთ - ეს არის მთარგმნელის მხრიდან პასაჟის სემანტიკური სიღრმეების განსხვავებული აღქმა. მთარგმნელს მუდმივად უწევს რთული არჩევანის გაკეთება და მრავალი ლიტერატურული თუ ენობრივი ნიუანსის გათვალისწინება, ამასთან, არ უნდა დაგვავიწყდეს მთარგმნელის პირადი სტილისტური და ენობრივი არჩევანის ფაქტორიც.

ემპირიული მასალის ანალიზი გვიჩვენებს როგორც რუსთაველის მიერ *გრძნობა-აღქმის* სემანტიკის გამომხატველი ზმნების გამოყენების, ისე მისი თარგმანში გადატანის სტრატეგიების მრავალფეროვნებასა და ტრანსფორმაციის ხარისხს.

სამომავლო კვლევისათვის საინტერესო იქნება ზმნის სემანტიკური ჯგუფების სიღრმისეული ანალიზი და შედარება არა მხოლოდ ბასკურ, არამედ სხვა თარგმანებთანაც. დარწმუნებული ვართ, რომ ინფორმაციული სტრუქტურის შესწავლა-ანალიზი „ვეფხისტყაოსანში“ კვლევის უფრო ფართო და მრავალმხრივ პერსპექტივებს წარმოაჩენს. სიღრმისეული კვლევა-ძიება კიდევ უფრო საინტერესოს გახდის პოემის მეტაფორული სტილის, თარგმანის სტრატეგიებისა და თვით რუსთაველის მარადიული ეპოსის გაგებას.

Semantical Analyses of Deverbal Functional Elements from a Corpus-linguistic Point of View

Mariam Rukhadze

(Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7999>
mariko.rukhadze@gmail.com || ORCID: [0009-0003-1664-9285](https://orcid.org/0009-0003-1664-9285)

Abstract: The paper focuses on grammaticalisation processes in the Georgian Language and examines functional elements of verbal origin. These elements include $\delta\text{-}\rho\text{z}\text{-}\delta$ *a-dg-a* (PR-stand-AOR.S.3.SG) meaning “s/he stood up” and indicating an abrupt start of an action”; $\delta\text{-}\sigma\text{q}\text{-}\sigma$ *a-i-y-o* (PR-SV-take-AOR.S.3) meaning “s/he took something” and signifying an “action without further ado”; $\beta\text{sb-l}$ *čan-s* (be_visible-S.3) meaning “it is visible” and conveying the sense of “it seems”. The study presents the functional and semantic characteristics of these elements. Methods such as lexical substitution and elimination are employed to describe their functions, and a language competency test is used to assess their roles in discourse. The paper aims to provide a quantitative analysis of data obtained from a corpusbased study of these functional elements. Additionally, it offers combinatorial rules to address the issue of homonymy caused by such grammaticalised functional elements in the Georgian national corpus (GNC). The research primarily relies on the Georgian National Corpus (GNC) (<http://gnc.gov.ge/>). Empirical data is collected from the Georgian Reference Corpus (GRC), which encompasses contexts from Old, Middle and Modern Georgian, as well as the subcorpora of political and law texts. The article analyses the contexts provided for the elements under research across eleven TAM categories. Functional elements pose challenges in computer-based language processing, particularly in computer linguistics. Since the Georgian language lacks proper functional processing, the Georgian National Corpus (GNC) provides no algorithm yet to differentiate functional elements from those belonging to paradigmatic classes. This leads to homonymy and unresolved disambiguation issues. The paper aims to address these ambiguities and proposes rules based on the positional distribution scheme of the research elements. The formal rules are illustrated in charts.

Keywords: Grammaticalisation, Georgian Language, Corpus Linguistics

Introduction

Grammaticalisation is a well-known phenomenon in typology. During the process of grammaticalisation, a lexical unit loses its historically developed semantics and, after desemantisation, acquires a specific grammatical function; consequently, we obtain a functional element. The process of grammaticalisation involves a change in the paradigmatic class of the linguistic sign. This change does not occur all at once; it is gradual, which results in the process of grammaticalisation. The paper refers to the process of grammaticalisation in Georgian and represents functional elements of verbal origin, such as $\delta\text{-}\rho\text{z}\text{-}\delta$: *a-dg-a* (PR-stand-AOR.S.3.SG) meaning “s/he stood up” and indicating an abrupt start of an action”; $\delta\text{-}\sigma\text{q}\text{-}\sigma$: *a-i-y-o* (PR-SV-take-AOR.S.3) meaning “s/he took something” and signifying an action without further ado”; $\beta\text{sb-l}$: *č an-s* (be_visible-S.3) meaning “it is visible” and conveying the sense of “it seems”.

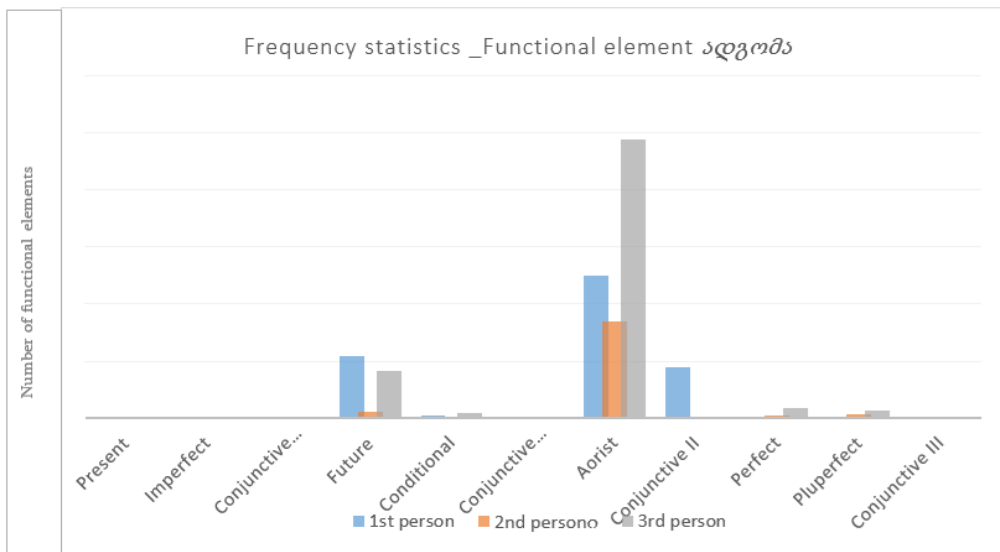

1. Methods

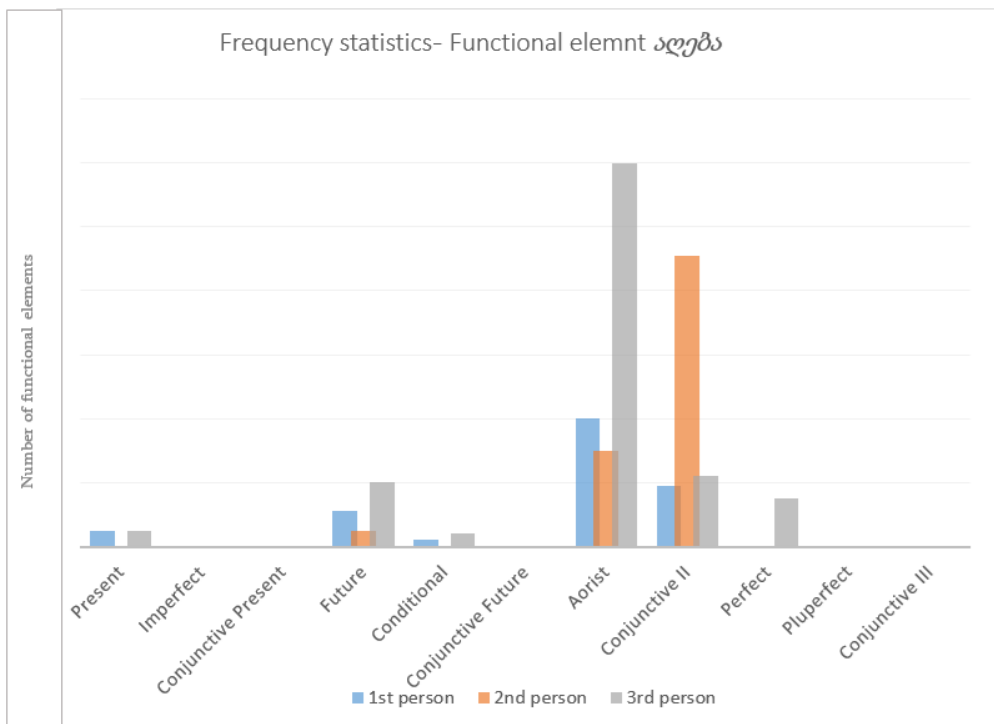
The research is conducted using the corpus method, primarily relying on the Georgian National Corpus (GNC). Empirical data is collected from Georgian Referential Corpus (GRC). The article analyses the contexts provided for the research items across eleven TAM categories.

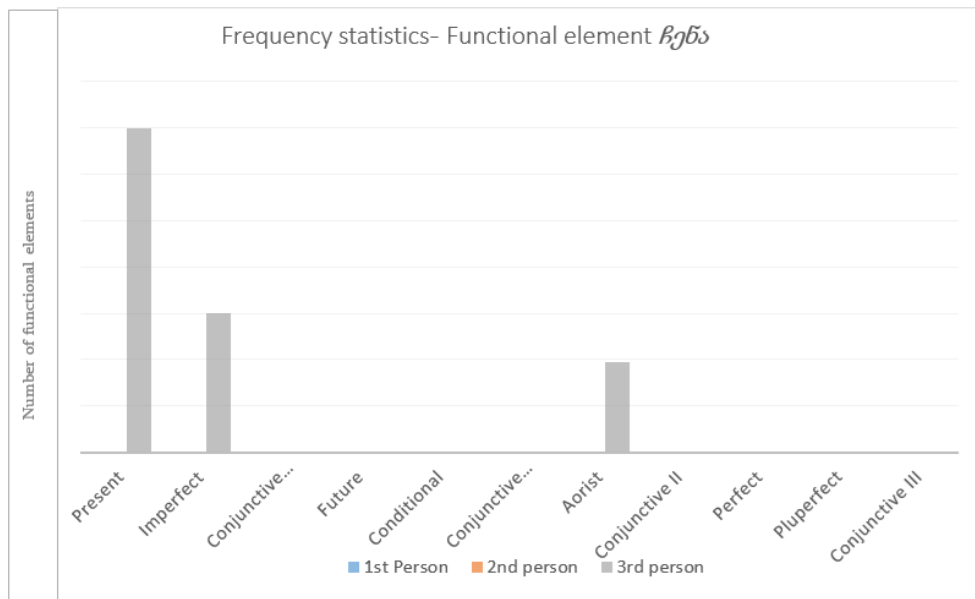
According to the corpus study, we distinguished between the cases of using research forms in both lexical and functional senses. We described the positional distribution of functional elements and prepared a statistical analysis of the studied material. We present a comparative analysis of the results in the form of the charts below, which reflect the frequency of use of adverbial functional elements in all TAM by persons.

Scheme 1

Scheme 2

The paper presents the **functional** and **semantic** characteristics of these research items. Methods such as *lexical substitution*, and *elimination* are employed to describe the functions of the items, and a *language competency test* is used to assess their roles in discourse.

2. Analysis

The analysis of the data shows that the linguistic units selected by the informants to replace the form of functional *აღვრძა* [to stand up] should not be determined solely by the semantics of a single word, but rather by the entire sentence. This is quite logical, as in the contexts provided to the informants, the *აღვრძა* functions as an element resulting from grammaticalisation, whose scope extends throughout the entire sentence.

Essentially, the semantics of the *აღვრძა* [to stand up] as a functional element expresses the beginning of an action; however, it does not specify the modality associated with that beginning nor determine the speaker's attitude toward the action conveyed by the verb in the sentence. Instead, as a functional element, *აღვრძა* carries the semantics of the action's initiation, while the specific type of action is identified by the verb or predicate in the sentence.

What about *აღებდა* [to take], regarding the research unit being analysed, the overwhelming majority of informants used the unit "to get up" as a replacement for the original unit. This, in the corresponding form and person, should be considered evidence that "taking" functions as a functional element. Like other functional elements, it conveys the semantics of the beginning of an action in the sentence and belongs to the category of elementary or inchoative expressions.

As for the functional element *ḥḡḃḍ* [*It seems*], the results of the analysis of the linguistic competence test indicate that the primary function of the grammaticalised unit is to reflect the speaker's attitude towards the action conveyed by the sentence, thereby expressing modality.

3. Conclusions

The object of research discussed in the present article is the functional elements obtained as a result of the ongoing grammaticalization process in the living language system.

Corpus research shows that the frequency of use of these functional elements *ḥḡḃḍ*; *ḥḡḃḍ*; *ḥḡḃḍ* is high, and the area of use is wide. Verbal forms of series I, II and III are found as functional elements in singular and plural, and the statistical picture of their positional distribution was presented in the article in the form of charts, which reflected the frequency of use of adverbial functional elements across persons and series.

In the recent paper, we presented the functional-semantic analysis of the research elements, outlined their functions according to the contexts.

The article presents combinatorial rules aimed at solving the homonymy problem related to research elements. The development of the named rules was made possible based on the results of qualitative and quantitative research of empirical material. Each rule is accompanied by a table showing the quantitative indicator.

ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტების სემანტიკური ანალიზი კორპუსლინგვისტურ ჭრილში

მარიამ რუხაძე

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.7999>

mariko.rukhadze@gmail.com || ORCID: [0009-0003-1664-9285](https://orcid.org/0009-0003-1664-9285)

შესავალი

სტატიაში წარმოდგენილი კვლევის ობიექტია ქართულ ენაში მიმდინარე გრამატიკალიზაციის პროცესი, კერძოდ, მასში განხილულია გრამატიკალიზაციის პროცესის შედეგად მიღებული ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტები ქართულში როგორც ფუნქციურ-სემანტიკურ, ისე კორპუსლინგვისტურ ჭრილში. წინამდებარე სტატია წარმოადგენს ამ მიმართულებით ჩვენ მიერ უკვე გამოქვეყნებული სტატიის¹ გაგრძელებას, რომელშიც დაწვრილებით აღიწერა საკითხთან დაკავშირებული თეორიული დებულებები, გრამატიკალიზაციის პროცესის არსი, მისი მიმდინარეობის საფეხურები და ის სირთულეები, რომლებიც უკავშირდება ენობრივ კორპუსში გრამატიკალიზებული ფუნქციური ელემენტების ავტომატურ ანალიზს.

როგორც ზემოხსენებულ სტატიაში აღვნიშნავდით, გრამატიკალიზაცია ლექსიკური ერთეულისათვის პარადიგმატული კლასის ცვლილებას გულისხმობს, იგი უნივერსალური ფენომენია და ენის განვითარების ლოგიკურად თანმხლებ მოვლენად მიიჩნევა. გრამატიკალიზაცია უნდა გავიგოთ, როგორც ევოლუციური პროცესი, რომელშიც ენობრივი სისტემა ივითარებს გრამატიკული მნიშვნელობის სხვადასხვა ფუნქციურ არეს, სემანტიკური ან პრაგმატიკული მნიშვნელობის კოდირებისათვის (Lehmann 20015:8). ნათქვამი რომ შევაჯამოთ, „გრამატიკალიზაცია გულისხმობს დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულების ცვლილებას, მათი ლექსიკური მნიშვნელობის დაკარგვას, ანუ დესემანტიზაციას და ამ ფორმების გრამატიკული ფუნქციის მატარებელ ფორმებად, ანუ ფუნქციურ ელემენტებად გარდაქმნას“ (Hopper 1996:217).

---

¹ იხ. მარიამ რუხაძე, გრამატიკალიზებული ადგა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი, მილენიუმი, ტომი I, 2023 წ., გვ. 71-87. <https://adh.ge/wp-content/uploads/2023/04/4-Rukhadze-Millennium-2023.pdf>, DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.1.2023.7251>.

გრამატიკალიზაცია დროში განფენილი პროცესია და ეტაპობრივად მიმდინარეობს. გრამატიკალიზაციის პროცესის მიმდინარეობისას, დროის გარკვეულ შუალედში, ენობრივი ერთეულები გრამატიკალიზაციის სხვადასხვა ხარისხით ხასიათდება (თანდაშვილი 2016:194). გრამატიკალიზაციის პირველ ეტაპზე ლექსიკური ელემენტი კარგავს სემანტიკას, შემდგომ ეტაპზე იზრდება და ფართოვდება მისი მოხმარების არეალი, ანუ მატულობს მისი გამოყენების სიხშირე (ექსტენცია), მესამე ეტაპზე კარგავს გრამატიკულ ნიშნებს - ფორმაცვალებადი (ბრუნებადი, უღლებადი) სიტყვიდან ნელ-ნელა ყალიბდება ფორმაუცვლელ სიტყვად, გრამატიკალიზაციის ბოლო ეტაპზე კი განიცდის ცვეთას (ეროზიას) და იქცევა კლიტიკად (თანდაშვილი 2016:194).

გრამატიკალიზაციის პროცესის შედეგად მიღებული ფუნქციური ელემენტები განსაკუთრებულ სირთულეებს წარმოქმნიან ტექსტის დიგიტალური მეთოდებით დამუშავებისას, კერძოდ კი ავტომატური ანალიზის პროცესში. ავტომატური ანალიზი ენობრივი ანალიზატორის საშუალებით ხორციელდება. ანალიზატორის სრულფასოვანი ფუნქციონირებისთვის საჭიროა, რომ ანალიზის პროგრამამ ავტომატურად ამოიცნოს ენობრივ ბაზაში არსებული ყოველი ცალკეული ტოკენი და შეძლოს მათი სწორად კვალიფიკაცია. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენის ეროვნული კორპუსი ანოტირებული კორპუსია (იგი აღჭურვილია მორფოსინტაქსური ანალიზატორით), ანალიზატორს არ გააჩნია ალგორითმი, რომელიც გრამატიკალიზებული ფუნქციური ელემენტების გამიჯვნას შეძლებს. შედეგად, კორპუსში წარმოიქმნება ომონიმის პრობლემა და რთულდება ორაზროვნების მოხსნის შესაძლებლობა.

წინამდებარე სტატია მიზნად ისახავს ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტების ფუნქციურ-სემანტიკური კვლევის შედეგად მიღებული მახასიათებლების აღწერას, მათი სემანტიკური ნიშნების განსაზღვრას და კორპუსული კვლევის თვისებრივ და რაოდენობრივ ანალიზზე დაყრდნობით შემუშავებული ფორმალური წესების შეთავაზებას დაინტერესებული მკვლევრებისთვის.

თანამედროვე ქართულ ენაში ზმნური წარმოშობის არა ერთი ფუნქციური ელემენტი დასტურდება, რომელთა ჩამონათვალს წარმოვადგენთ ტაბულის სახით.

გრამატიკალიზაციის პროცესში მყოფი ნაზმნარი ფუნქციური ერთეულები	
ადგა	<i>ადგა და გახეთში ვეებერთელა სტატია გამოაცხო სულისშემძვრელი სა-თაურით.</i>
აიღო	<i>შეიძლება ნაწილობრივი რესტავრაცია, მაგრამ ასე, აიღო და შენობას უცბად გუმბათი დაადგა, ასეთი პრაქტიკა მიუღებელია.</i>
ჩანს	<i>ჩანს, მატარებლის მოსვლის დროც კარგად იცოდა და ამგვარ საქმეზეც არ იყო პირველად.</i>
მიდი	<i>პოდა, მიდი და იფიქრე, შენ ვინ გამოდიხარ - თქვა ტოლსტოიმ.</i>
მოდი	<i>ღმერთო ჩემო! მოდი და ნუ გაიცინებ!</i>
ეტყობა	<i>ეტყობა, ბარმენს შევეცოდე, მოვიდა და მითხრა - ძალიან ვწუხვარ თქვენი მეგობრის გამო.</i>
ნახე	<i>გასაღებების ასხმულაზე შებმული ჯაყვა გახსნა ამირანამ, ნახე, ნახე, ხმას ვერ იღებს.</i>
უყურე	<i>უყურე, ხმაურობა თანდათან ახლოვდება, თითქოს აქეთ მოდიანო.</i>
შეხედე	<i>იქით! ახლო არ მომეკარო! შეხედე, შეხედე ამ გარყვნილს!</i>

წარმოდგენილი ზმნური ფორმები თანამედროვე ქართულ ენაში გრამატიკალიზაციის პროცესში მყოფი ერთეულებია, რაც იმას გულისხმობს, რომ მათი გრამატიკალიზაციის პროცესი დასრულებული არ არის, ისინი გამოიყენება როგორც ლექსიკური, ისე ფუნქციური მნიშვნელობით.

ზემოთ ჩამოთვლილი ფუნქციური ელემენტებიდან სტატიაში წარმოვადგენთ სამ, განსხვავებული მორფო-სინტაქსური ნიშნების მქონე, ნაზმნარ ფუნქციურ ელემენტს, ესენია: *ადგობა*; *ადგა*, *ჩენა* საწყისთა შესაბამისი ზმნური ფორმები, რომელთა ზეპირმეტყველებაში გამოყენების სიხშირე განსაკუთრებით მაღალია და შესაბამისად, ფუნქციური თვალსაზრისით მათი კვლევა მეტად ღირებულია.

1. კვლევის მეთოდოლოგია

სტატიაში წარმოდგენილი კვლევა კორპუსულ მეთოდს ეფუძნება და ქართული ენის ეროვნული კორპუსის (GNC) ბაზაზე განხორციელდა. საკვლევი მასალა შეკრებილია ქართული ენის რეფერენციალურ კორპუსში (GRC), რომე-

ლიც, თავის მხრივ, აერთიანებს ძველი, საშუალო და ახალი ქართულის, ქართული დიალექტური ქვეკორპუსების მონაცემებს, ასევე ქართული პოლიტიკური კორპუსისა და იურიდიული კორპუსის ტექსტებს. აღსანიშნავია, რომ ქართული პოლიტიკური ტექსტების ქვეკორპუსში შემავალი მასალის უმრავლესობა ზეპირმეტყველების გატექსტებულ ვარიანტს წარმოადგენს, რაც შესაძლებელს ხდის არა მხოლოდ წერილობითი, არამედ გატექსტებული ზეპირმეტყველების მონაცემების ჩართვას კვლევის პროცესში. ემპირიულ მასალად აღებულია ქართული ენის რეფერენციალურ კორპუსში (GRC) - ტოკენებისთვის *ადგობა; აღება; ჩენა* - წარმოდგენილი I, II და III პირის მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში, თერთმეტივე მწკრივში.

სიტყვაფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკური ნიშნების განსაზღვრისას სტატიაში ვეყრდნობოდით **ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტს**. ტესტი შემდგენაირად განხორციელდა: ცდისათვის შეირჩა 10 ცდისპირი, მათ მივაწოდეთ წინადადებათა სია და ინსტრუქცია, შეეცვალათ წინადადებაში ხაზგასმული სიტყვა იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვით და ისე გადაეწერათ წინადადება, რომ არ შეცვლილიყო წინადადებით გადმოცემული აზრი.

შერჩეული ელემენტების ფუნქციურ-სემანტიკური ნიშნების კვლევისას ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტი მეტად ღირებულ შედეგს გვაძლევს. ენობრივი ერთეული ცოცხალ საკომუნიკაციო პროცესში ივითარებს და ასრულებს კონკრეტულ ფუნქციას, ეს ფუნქცია კი გრამატიკალიზაციის პროცესის ადრეულ საფეხურზე შესაძლოა განსხვავდებოდეს მოლაპარაკეთა მიხედვით, აქედან გამომდინარე, იმის დადგენა, თუ რა სემანტიკას, რა ფუნქციას უკავშირებს საკვლევ ერთეულებს სხვადასხვა ცდისპირი, გვეხმარება, გამოვკვეთოთ და განვსაზღვროთ მათი ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები, ჯგუფები და ქვეჯგუფები.

სტატიაში მოცემული ფორმალური წესების შემუშავებისას ვეყრდნობოდით საკვლევ ელემენტთა პოზიციურ ანალიზს, მათი პოზიციური განაწილების სქემას, რომელიც ემპირიული მასალის როგორც თვისებრივი, ისე რაოდენობრივი ანალიზის შედეგად მივიღეთ.

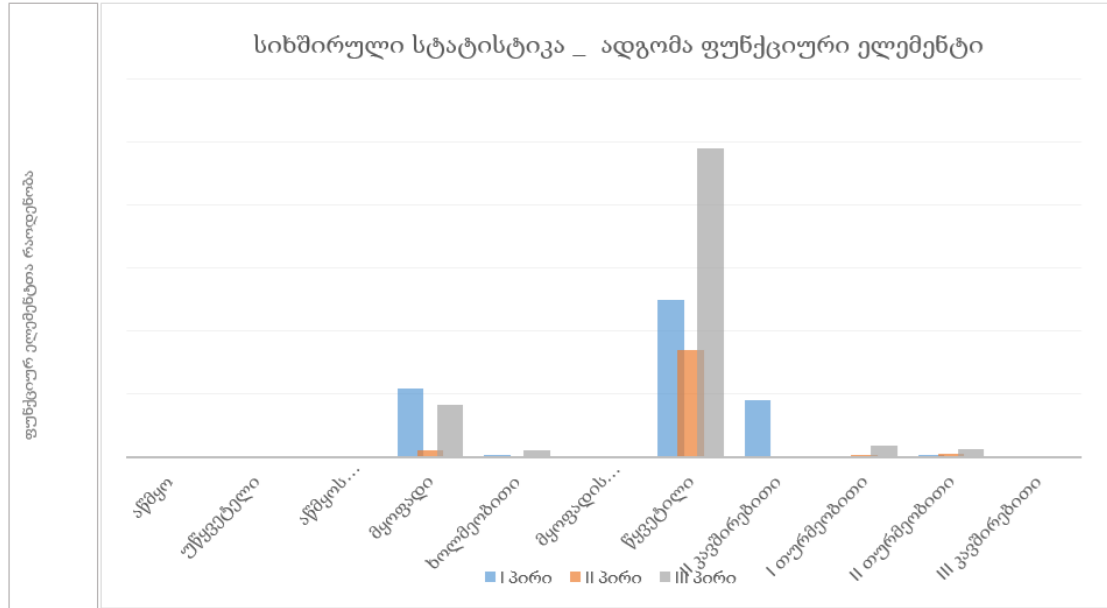
2. სტატისტიკური ანალიზი

შერჩეულ ელემენტთა კვლევის პირველ საფეხურზე ერთმანეთისაგან გავმიჯნეთ საკვლევ ფორმათა ლექსიკური და ფუნქციური მნიშვნელობით გამოყენების

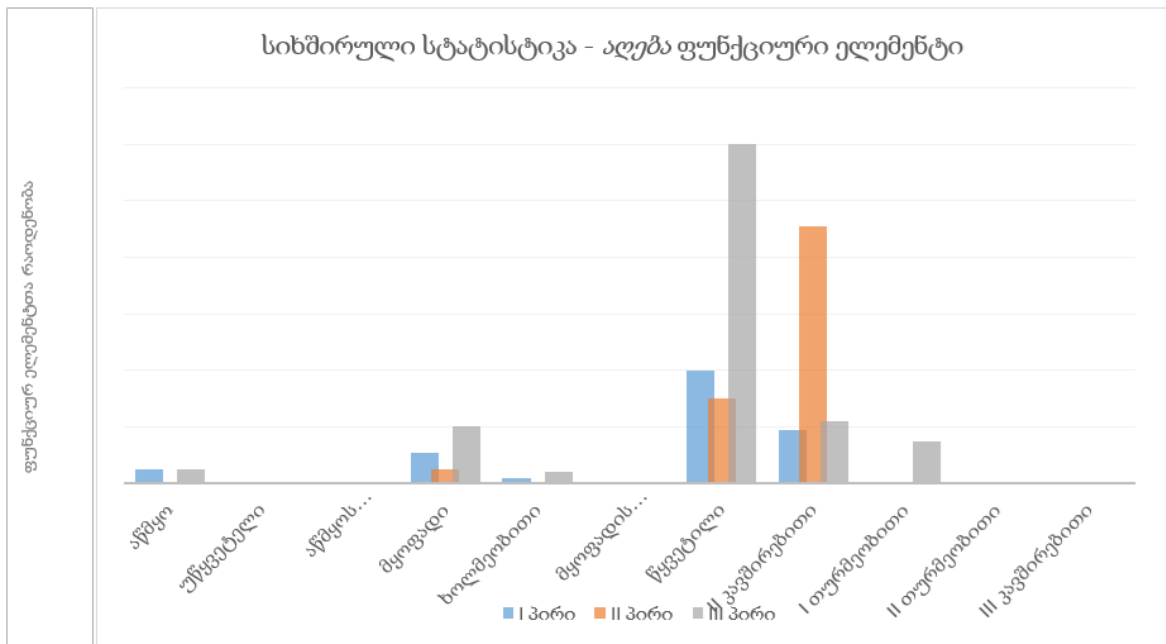
შემთხვევები, აღვწერეთ ფუნქციურ ელემენტთა პოზიციური განაწილების საკითხი და მოვამზადეთ შესწავლილი მასალის სტატისტიკური ანალიზი.

მიღებული შედეგების შეპირისპირებით ანალიზს წარმოვადგენთ ქვემოთ მოცემული სქემების სახით, რომლებიც ასახავს, ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში მოცემულ მასალაში, სერიებსა და მწკრივებში ნაზმნარ ფუნქციურ ელემენტთა გამოყენების სიხშირეს პირთა მიხედვით.

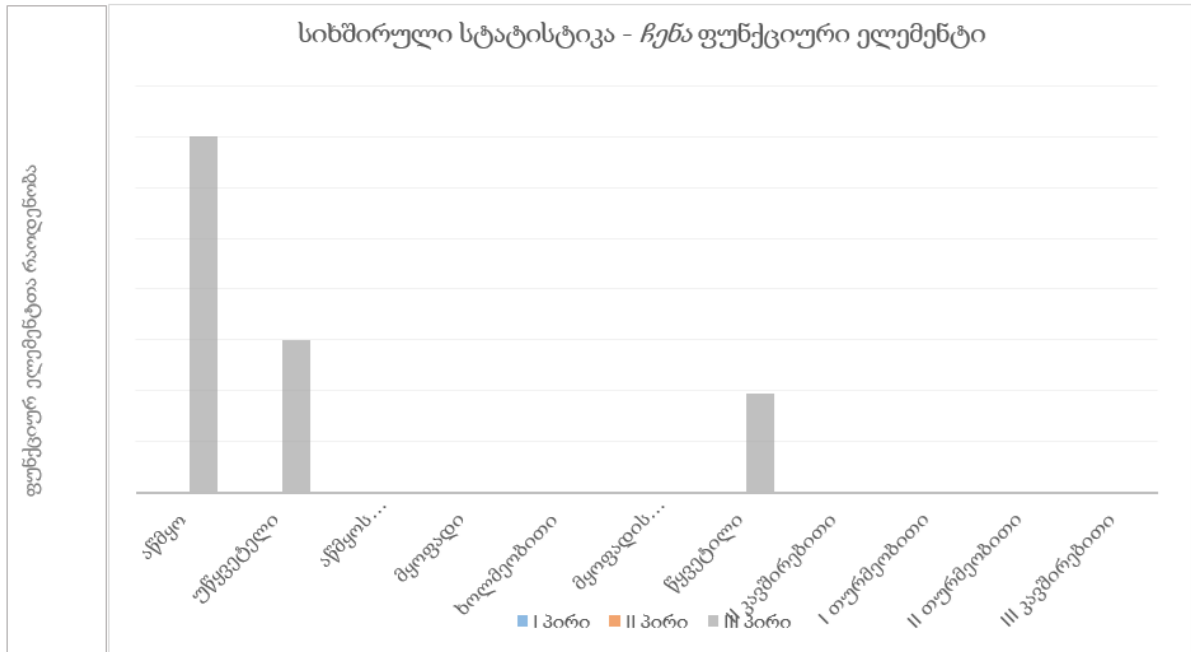
სქემა 1

სქემა 2

3. გრამატიკალიზებული ელემენტების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი

სტატიაში განხილული ფუნქციური ელემენტების სემანტიკური ნიშნების გამოსარკვევად გამოვიყენეთ ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტი. იმისათვის, რომ ტესტს სრულფასოვანი და რელევანტური სურათი ეჩვენებინა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ინფორმანტებისთვის მისაწოდებელ წინადადებათა შერჩევის კრიტერიუმები. კორპუსული კვლევა აჩვენებს, რომ საკვლევი ერთეულები ფუნქციური სახით სხვადასხვა პოზიციაში გხვდება, წინადადების საწყის, შუა და აბსოლიტურ ბოლო პოზიციებში, ამასთანავე, საკვლევი ფუნქციური ელემენტები შინაარსობრივად განსხვავებულ წინადადებებშია წარმოდგენილი. შესაბამისად ამისა, წინადადებათა შერჩევისას გავითვალისწინეთ როგორც ერთეულთა პოზიციები, ისე მიწოდებულ წინადადებათა სემანტიკური მრავალფეროვნება.

სტატიის ფორმატი შესაძლებლობას არ გვაძლევს სქემატურად წარმოდგინოთ ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტის შედეგად მიღებული პირველადი მონაცემები, ამიტომ წინამდებარე პარაგრაფში წარმოვადგენთ მიღებული მონაცემების ანალიზს და მასზე დაყრდნობით განვიხილავთ საკვლევი ერთეულთა ფუნქციურ-სემანტიკურ ნიშნებს. პირველ რიგში, წარმოვადგენთ ადგობა და აღება ფუნქციური ელემენტების სემანტიკურ ანალიზს.

ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტის მონაწილე ცდისპირები ფუნქციური ადგომა ფორმის ჩასანაცვლებლად სხვადასხვა ენობრივ ერთეულს იყენებენ, მაგალითად:

1) ჩვენი პატივცემული ჟურნალისტი კი ადგა ეველაფერი მისხალ-მისხალ ჩაიწერა და დაბეჭდა.

vs.

(1ა) ჩვენმა პატივცემულმა ჟურნალისტმა კი აიღო ეველაფერი მისხალ-მისხალ ჩაიწერა და დაბეჭდა.

2) ო, რა კარგად გამახსენეთ ეს ამბავი! ადგა თქვენი გაზეთი და ერთი ამბავი აუტეხა, მთლად ასეც არ ყოფილა საქმე.

vs.

(2ა) ო, რა კარგად გამახსენეთ ეს ამბავი! მიღდა თქვენი გაზეთი და ერთი ამბავი აუტეხა, ასეც არ ყოფილა საქმე!

მონაცემების ანალიზი გვაჩვენებს, რომ ფუნქციური ადგომა ფორმის ჩასანაცვლებლად ინფორმანტთა მიერ შერჩეული ენობრივი ერთეულები არა ცალკეული სიტყვის, არამედ მთლიანი წინადადების სემანტიკით უნდა იყოს განპირობებული, რაც სავსებით ლოგიკურია, რადგან ინფორმანტათვის მიწოდებულ კონტექსტებში ადგა გრამატიკალიზაციის შედეგად მიღებული ფუნქციური ელემენტია, რომლის მოქმედების არეალიც მთელი წინადადების ფარგლებში ვრცელდება. არსებითად, ადგას, როგორც ფუნქციური ელემენტის, სემანტიკა მოქმედების დასაწყისის გამოხატვაა, იგი არ აკონკრეტებს მოქმედების დასაწყისთან დაკავშირებულ მოდალობას, არ განსაზღვრავს მოქმედების დასაწყისს წინადადებაში ზმნით გადმოცემული მოქმედებისადმი. ადგა, როგორც ფუნქციური ელემენტი, წინადადებაში მოქმედების დასაწყისის სემანტიკის მატარებელია, ხოლო იმას, თუ რა სახისაა მოქმედება, წინადადებაში მოცემული ზმნა ანუ პრედიკატი აზუსტებს.

ვფიქრობთ, ფუნქციური ადგა ამ თვალსაზრისით უკავშირდება ადგომა ზმნური ფორმისთვის მახასიათებელ ინხოატივის ანუ დაწყებითობის კატეგორიას, რაც სავსებით ლოგიკურია. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია ცნობილი, ინხოატივი არის ზმნური პრედიკატის ისეთი სემანტიკური მახასიათებელი, რომელიც გადმოგვცემს ამა თუ იმ მოქმედების დაწყებითობას (შაბაშვილი 2018:41). ინხოატივის შესახებ ქართულში ვრცელი გამოკვლევა ეკუთვნის ბესარიონ ჯორბენაძეს. ავტორი მიმოიხილავს ინხოატივის წარმოების როგორც მორფოლოგიურ საშუალებებს, ისე აღწერითი წარმოების ინხოატივის საკითხს

ქართულში. ინხლაციის სემანტიკური სტრუქტურის განხილვისას იგი მიუთითებს, რომ „ინხლაციის სემანტიკური სტრუქტურა ორი კომპონენტისგან შედგება; ესენია: „დაწყება + „გარკვეული მოქმედება (მდგომარეობა)“ (ჯორბენაძე 1989:177). ვფიქრობთ, ადგობა, როგორც მოქმედების გამომხატველი, მასტიმულირებელი ზმნა, ფუნქციურ ელემენტად ქცევის შემდეგაც ინარჩუნებს კავშირს მის პირვანდელ, ზმნურ მახასიათებლებთან და ფუნქციურ ელემენტად ქცეული მოქმედების დასაწყისის სემანტიკას გადმოსცემს.

ინფორმანტათვის მისაწოდებელ წინადადებათა შერჩევისას იმთავითვე საინტერესოდ მიიჩნეოდა მიმდევრობა *ადგობა + კავშირი* და კვლევის საწყის ეტაპზევე ცხადი იყო, რომ ფუნქციური ელემენტის სახით ყველაზე ხშირად *ადგობა* სწორედ ამ მიმდევრობაში გამოიყენება. კორპუსულმა კვლევამ დაადასტურა, რომ *ადგობა + კავშირი* და მყარი სიტყვათშეთანხმებაა და კორპუსში მოცემულ კონტექსტთა უმეტესობაში იგი ფუნქციურ მნიშვნელობას გადმოსცემს.

- 3) *ადექი და ყველაფერი გულახდილად მოუყევი რომელიმე სურას.*
- 4) *ჩემი და ადგა და ვიღაც მდიდარს გაჰყვა ცოლად.*
- 5) *ისე, ახი არ იქნება, რო ადგუ და ეს სახლი მართლა გაყვიდო?*
- 6) *თუ მაინცდამაინც გიუდება ქართულ ღვინოზე, ადგეს და მეტი გადაიხადოსო.*
- 7) *შენ კი ამდგარხარ და, საქმე ცუდად გამიჩნიაო და, მეხუთედ უჩივი მოსამართლე ქალბატონს!*
- 8) *ახალგაზრდა ხარ, ჯან-ღონით სავსე, ამდგარიყავი და გემუშავა!*

რაც შეეხება *ადება* საკვლევ ერთეულს, ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტის ფარგლებში ცდისპირებს მიეწოდათ წინადადებათა სია, რომელიც *ადება* ფუნქციური ელემენტის სხვადასხვა მწკრივისა და პირის ფორმებს აერთიანებდა.

კორპუსული კვლევა აჩვენებს, რომ ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში მოცემულ კონტექსტებში *ადება* ერთეული ფუნქციური მნიშვნელობით გვხვდება მხოლოდ *ადება + კავშირი* და მიმდევრობაში, განსხვავებით *ადგობა* ერთეულისგან, რომელიც მართალია, ფუნქციური ელემენტის სახით ყველაზე ხშირად სწორედ და *კავშირთან* მეზობლობაში გვხვდება, მაგრამ ფუნქციური მნიშვნელობით იგი დამოუკიდებლად მდგომიც გამოიყენება.

საყურადღებოა, რომ ცდისპირთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ ალება ერთეულის ჩასანაცვლებლად ადგომა ერთეული გამოიყენა, შესაბამისი მწკრივისა და პირის ფორმით, რაც იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ალება ფუნქციური ელემენტი, ადგომა ფუნქციური ელემენტის მსგავსად, წინადადებაში მოქმედების დასაწყისის სემანტიკის მატარებელია და დაწყებითობის, ანუ ინხოატივის კატეგორიის, გამოსატვის ფუნქციას ასრულებს. სანიმუშოდ წარმოვადგენთ რამდენიმე მაგალითს:

9) მაკარტისაც აუღია და პირდაპირ კანისთვის დაურეკია!

10) მაკარტიც ამდგარა და პირდაპირ კანისთვის დაურეკია!

11) 5 წლის განმავლობაში ეძახდნენ კუზიანს, ბოლოს აიღო და მოკლა პატრონი.

12) 5 წლის განმავლობაში ეძახდნენ კუზიანს, ბოლოს ადგა და მოკლა პატრონი.

გამონაკლისის სახით გვაქვს ერთი ცდისპირის მიერ ალება ერთეულის ჩასანაცვლებლად *მისვლა* ერთეულის გამოყენების შემთხვევები ქვემოთ მოყვანილ წინადადებებში:

13) ან ვაკელები მონახე, ვინც სცემეს, ან აიღე და თქვი, რომ ჩვენ საყვარლები ვიყავითო.

14) ან ვაკელები მონახე, ვინც სცემეს, ან მიდი და თქვი, რომ ჩვენ საყვარლები ვიყავითო.

15) მისი გარემოცვის წარმომადგენლები, რომლებიც, პირდაპირ რომ ვთქვათ, იდუბენ და ანადგურებენ სხვის ბიზნესს.

16) მისი გარემოცვის წარმომადგენლები, რომლებიც, პირდაპირ რომ ვთქვათ, მიდიან და ანადგურებენ სხვის ბიზნესს.

17) მაკარტისაც აუღია და პირდაპირ კანისთვის დაურეკია!

18) მაკარტისაც მისვლა და პირდაპირ კანისთვის დაურეკია!

მისვლა, ისე როგორც ალება და ადგომა ერთეულები, თანამედროვე ქართულ ენაში გრამატიკალიზაციის პროცესში მყოფი ფუნქციური ელემენტია და მისი, როგორც ჩამნაცვლებელი ერთეულის გამოყენება, სავსებით ლოგიკურია და სავარაუდებელი.

რაც შეეხება *ჩანს* ფუნქციურ ელემენტს, ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტის ანალიზის შედეგები გვაჩვენებს, რომ გრამატიკალიზებული *ჩანს* ერთე-

ულის უმთავრესი ფუნქცია არის მთქმელის დამოკიდებულების ჩვენება წინადადებით გადმოცემული მოქმედებისადმი, ანუ მოდალობის გამოხატვა. ამასთანავე, უნდა ითქვას, რომ „ნაზმნარი ფორმების გამოყენება მოდალური ელემენტების დანიშნულებით ქართულში არაიშვიათი მოვლენაა. ზმნურ ფორმათა და შესიტყვებათა ქცევა ნაწილაკად, კავშირად, შორისდებულად შესაძლებელია თვით ამ ზმნათა ამოსავალი სემანტიკისა და სინტაქსური კონსტრუქციის თავისებურების საფუძველზე. როდესაც ზმნური ფორმები კარგავენ ზმნურ ნიშნებს და მოდალურ ელემენტებად იქცევიან, ისინი განსხვავდებიან ამოსავალი პირიანი ზმნებისგან სინტაქსური და მორფოლოგიური თავისებურებებით, ხშირად კი ფონეტიკური ცვლის შედეგად - ფორმითაც (ჭუმბურიძე 2016:154).

რაც შეეხება მოდალობას, მოდალობა უნივერსალური კატეგორიაა და მისი გამოხატვა სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა საშუალებით ხდება. მოდალობის კატეგორიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მკვლევარი, პალმერი, მოდალობას გრამატიკულ-სემანტიკურ კატეგორიად მიიჩნევს და ხაზს უსვამს ერთი და იმავე ფორმით სხვადასხვა მოდალობის გადმოცემის შესაძლებლობას, რასაც წინადადება, ტექსტი ან დისკურსიც კი შეიძლება განაპირობებდეს (პალმერი 1990: 1). ერთმანეთისგან განარჩევენ ეპისტემურ და დეონტურ მოდალობებს. ეპისტემური მოდალობა მთქმელის ცოდნასა და რწმენას გამოხატავს, დეონტური მოდალობა კი გულისხმობს შინაარსს, რომელშიც სუბიექტი ასრულებს მოქმედებას და ეს მოქმედება განპირობებულია მოლაპარაკის სურვილით ან სხვა სპეციფიკური მოთხოვნით.

ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტში გამოყენებული ჩამნაცვლებელი ერთეულების შესწავლის შედეგად უნდა დავასკვნათ, რომ *ჩანს* გრამატიკალიზებულ ფუნქციურ ელემენტთან დაკავშირებული მოდალობები უეჭველობის/ ვარაუდის სემანტიკურ ჯგუფში ერთიანდება, რაც, თავის მხრივ, ეპისტემური მოდალობის ქვეკატეგორიას წარმოადგენს².

3. ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტები კორპუსლინგვისტურ ჭრილში

ენობრივ კორპუსში ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტების ავტომატური ანალიზისას ომონიმის პრობლემას ვაწყდებით, ვინაიდან ერთი და იგივე ენობრივი ფორმა ორ სხვადასხვაგვარ მნიშვნელობას, ლექსიკურსა და ფუნქციურს, გადმოსცემს, ფორმობრივად კი მათი განსხვავება არ ხდება, წარმოიქმნება

² *ჩანს* ფუნქციური ერთეულის მოდალობის განსაზღვრისას სტატიაში ვეყრდნობით მინდტის მიერ შემოთავაზებულ მოდალობების ჩამონათვალს.

ორაზროვნების საკითხი. ავტომატური ანალიზისას ანალიზატორის პროგრამა ფუნქციურ ელემენტებს ზმნის მარკერს ანიჭებს, შედეგად იკარგება ინფორმაცია ელემენტთა ფუნქციური მნიშვნელობის შესახებ და კორპუსის მომხმარებლებს არასრული ლინგვისტური ანალიზი მიეწოდებათ.

შესავალშივე აღვნიშნეთ, რომ წინამდებარე სტატია გაგრძელებაა ჩვენ მიერ უკვე გამოქვეყნებული სტატიისა,³ რომელშიც დაწვრილებით აღიწერა საკითხთან დაკავშირებული თეორიული დებულებები, გრამატიკალიზაციის პროცესის არსი, მისი მიმდინარეობის საფეხურები და ამასთანავე, ფუნქციური ელემენტებით განპირობებული ომონიმის საკითხი კორპუსლინგვისტიკაში.

მოცემულ სტატიაში წარმოვადგენთ იმ ფორმალურ წესებს, რომლებიც ემპირიული მასალის კორპუსული კვლევისას მივიღეთ და ვფიქრობთ, რომ მათი გამოყენება შეამცირებს კორპუსში ფუნქციურ ელემენტებთან დაკავშირებული ორაზროვნების პრობლემას. ვინაიდან კომპიუტერული ანალიზატორის პროგრამა მნიშვნელობათა წაკითხვის შესაძლებლობას მოკლებულია, პრობლემის რელევანტურ გადაწყვეტად ფორმალური წესების შემუშავება მივიჩნით. ფორმალური წესების შემუშავებისას ვეყრდნობოდით საკვლევ ელემენტთა პოზიციურ ანალიზს, მათი პოზიციური განაწილების სქემას, რომელიც ემპირიული მასალის როგორც თვისებრივი, ისე რაოდენობრივი ანალიზის შედეგად არის მიღებული.

სტატიის ფორმატში სამივე საკვლევ ერთეულისთვის ადგომა; ადება; ჩენა შემუშავებული ფორმალური წესების წარმოდგენა ვერ ხერხდება, ამიტომ სანიმუშოდ წარმოვადგენთ ჩენა ფუნქციური ელემენტისთვის შემუშავებულ ფორმალურ წესებს.

ჩენა ფუნქციური ელემენტი გვხვდება I სერიის აწმყოსა და უწყვეტლის მწკრივებში და II სერიის წყვეტილის მწკრივში. ჩენა ფუნქციური ელემენტისთვის შემუშავებულ კომბინატორულ წესებსა და რაოდენობრივ მაჩვენებელს წარმოვადგენთ ქვემოთ მოცემული წესებისა და ტაბულების სახით.

- I სერია – აწმყოს მწკრივი

წესი I. ჩანს ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა იგი წინადადების ინიციალურ პოზიციაშია და მისი მარჯვენა კოოკურენტია მძიმე: ჩანს,

³ მარიამ რუხაძე, გრამატიკალიზებული ადგა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი, მილენიუმი, ტომი I, 2023 წ., გვ. 71-87. <https://adh.ge/wp-content/uploads/2023/04/4-Rukhadze-Millennium-2023.pdf>

ტაბულა 1

აწმყოს მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	134
ფუნქციური ელემენტი	134
ზმნა-შემასმენელი	0

წესი II. ჩანს ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა მისი მარჯვენა და მარცხენა კოლოკურენტებია მიძიმები: , ჩანს,

ტაბულა 2

აწმყოს მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	1193
ფუნქციური ელემენტი	1193
ზმნა-შემასმენელი	0

წესი III. ჩანს ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი როცა მას წინ უსწრებს ტოკენი რფორტ: *რფორტ ჩანს* და

- 1) მისი მარცხენა კოლოკურენტია წერტილი, ხოლო მარჯვენა კოლოკურენტი - მიძიმე.
- 2) ან/და მისი მარცხენა კოლოკურენტია მიძიმე, მარჯვენა კი - წერტილი.
- 3) ან/და მისი მარჯვენა და მარცხენა კოლოკურენტებია მიძიმე.

ტაბულა 3

აწმყოს მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	30627
ფუნქციური ელემენტი	30627
ზმნა-შემასმენელი	0

- უწყვეტლის მწკრივი

წესი IV. ჩანდა ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა მისი მარჯვენა და მარცხენა კოლოკურენტებია მიძიმე: , ჩანდა,

ტაბულა 4

უწყვეტლის მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	90
ფუნქციური ელემენტი	78
ზმნა-შემასმენელი	12

წესი V. ჩანდა ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა იგი წინადადების ინიციალურ პოზიციაშია და მისი მარჯვენა კოლოკურენტია მიძიმე: . ჩანდა,

ტაბულა 5

უწყვეტლის მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	126
ფუნქციური ელემენტი	111
ზმნა-შემასმენელი	17

წესი VI. *ჩანდა* ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა იგი წინა-დადების ბოლო პოზიციაშია და მისი მარცხენა კოლოკანტია მძიმე, *ჩანდა*.

ტაბულა 6

უწყვეტლის მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	3
ფუნქციური ელემენტი	3
ზმნა-შემასმენელი	0

წესი VII. *ჩანდა* ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა მას წინ უსწრებს ტოკენი *როგორც: როგორც ჩანდა* და:

- 1) მისი მარცხენა კოლოკურენტია წერტილი, ხოლო მარჯვენა კოლოკურენტი - მძიმე.
- 2) ან/და მისი მარცხენა კოლოკურენტია მძიმე, მარჯვენა კი - წერტილი.
- 3) ან/და მისი მარჯვენა და მარცხენა კოლოკურენტებია მძიმე.

ტაბულა 7

უწყვეტლის მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	209
ფუნქციური ელემენტი	206
ზმნა-შემასმენელი	3

- II სერია – წყვეტილის მწკრივი

წესი VIII. *გამოჩნდა* ტოკენს მიენიჭოს ფუნქციური ელემენტის მარკერი, როცა მას წინ უსწრებს ტოკენი *როგორც: როგორც გამოჩნდა* და:

- 1) მისი მარცხენა კოლოკურენტია წერტილი, ხოლო მარჯვენა კოლოკურენტი - მძიმე.
- 2) ან/და მისი მარცხენა კოლოკურენტია მძიმე, მარჯვენა კი - წერტილი.
- 3) ან/და მისი მარჯვენა და მარცხენა კოლოკურენტებია მძიმე.

ტაბულა 8

წყვეტილის მწკრივი	
კონტექსტების რაოდენობა	178
ფუნქციური ელემენტი	169
ზმნა-შემასმენელი	9

4. შეჯამება და დასკვნითი დებულებები

სტატიაში განხილული კვლევის ობიექტს ცოცხალ ენობრივ სისტემაში მიმდინარე გრამატიკალიზაციის პროცესის შედეგად მიღებული ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტები, კერძოდ, *ადგომა*, *აღება* და *ჩენა* საწყისთა შესაბამისი ზმნური ფორმები წარმოადგენდა.

კორპუსული კვლევა გვაჩვენებს, რომ დასახელებული ნაზმნარი ფუნქციური ელემენტების გამოყენების სიხშირე მაღალია, გამოყენების არეალი კი ფართო. ფუნქციური ელემენტის სახით გვხვდება როგორც I, ისე II და III სერიის ზმნური ფორმები მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში, მათი პოზიციური განაწილების სტატისტიკური სურათი სტატიაში წარმოვადგინეთ სქემების სახით, რომლებშიც აისახა სერიებსა და მწკრივებში ნაზმნარ ფუნქციურ ელემენტთა გამოყენების სიხშირე პირთა მიხედვით.

სტატიაში წარმოვადგინეთ საკვლევ ელემენტთა სემანტიკური ანალიზი, ანალიზისას ვყვრდნობოდით ლინგვისტური კომპეტენციის ტესტს. ტესტი გვაჩვენებს, რომ ერთმანეთისგან განსხვავდება საკვლევ ელემენტთა ფუნქციური მნიშვნელობები. *ადგომა*, *აღება* ელემენტის ფუნქციური მნიშვნელობა მოქმედების დასაწყისის სემანტიკის გადმოცემაა და ამით იგი ინხოატივის კატეგორიას უკავშირდება, ხოლო *ჩენა* ფუნქციური ელემენტის შემთხვევაში მის მნიშვნელობად ეპისტემური მოდალობის, კერძოდ კი, უჭკველობა/ვარაუდის სემანტიკის გადმოცემა განისაზღვრა.

სტატიაში ასევე მოცემულია კომბინატორული წესები, რომლებიც საკვლევ ელემენტებთან დაკავშირებული ომონიმის პრობლემის გადაჭრას ისახავს მიზნად ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში. დასახელებული წესების შემუშავება შესაძლებელი გახდა ემპირიული მასალის თვისებრივი და რაოდენობრივი კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით, თითოეულ წესს თან ახლავს რაოდენობრივი მაჩვენებლის ამსახველი ტაბულა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **თანდაშივილი 2016:** მ. თანდაშივილი, ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საფუძვლები, „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
2. **რუხაძე 2023ა:** მ. რუხაძე, გრამატიკალიზებული ადგა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი, მილენიუმი, ტომი I, 96-108.
DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.1.2023.7251>
<https://adh.ge/wp-content/uploads/2023/04/4-Rukhadze-Millennium-2023.pdf>
3. **რუხაძე 2023ბ:** მ. რუხაძე, გრამატიკალიზებული ჩანს ელემენტი და მასთან დაკავშირებული სირთულეები კორპუსლინგვისტიკაში, სპეკალი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალი, მე-17 ნომერი, თბილისი.
<https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/17/301>
4. **შაბაშივილი 2018:** გ. შაბაშივილი, ქართული ზმნის სემანტიკური მახასიათებლები, გამომცემლობა „საიმედო“, თბილისი.
5. **შარაშენიძე 2020:** ნ. შარაშენიძე, მოდალობის კატეგორია ქართულში, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი.
6. **ჭუმბურიძე 2016:** ნ. ჭუმბურიძე, ზმნის მნიშვნელობის („ზმნურობის“) დაკარგვის შემთხვევები; ზმნის გადაქცევა ნაწილაკად, კავშირად, მოდალურ ელემენტად, ახალი ქართული ენა, წიგნი II, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, გვ. 149 – 155.
7. **ჯორბენაძე 1989:** ბ. ჯორბენაძე, ინსოატივი ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება XXVIII, არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი, გვ. 172-186.
8. **Hopper, Traugott 2003:** Hopper P.J. Traugott E.C., Grammaticalization; Cambridge University Press, Second edition.
9. **Lehman 2015:** Lehman Ch., Thoughts on grammaticalization, Second edition, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität, Erfurt.
10. **Palmer 1990:** Palmer F. R., Modality and the English Modals, Second Edition, University of California.

Can Counting Words *make* Sense?

A Simple Application of Visual Tools for Basic Machine Learning in Linguistics

Marc-Daniel Rahn
(Frankfurt University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8000>
marcrahn51@gmail.com || ORCID: [0009-0003-6744-372X](https://orcid.org/0009-0003-6744-372X)

Abstract: The field of Natural Language Processing (NLP) is rapidly advancing with the development of tools for automatic text and language processing. The introduction of Chat GPT and other similar tools has sparked discussions about the use of artificial intelligence (AI) in society and academia. These tools are typically based on machine learning (ML), which allows computer programs to learn from data and generate models to make decisions. While ML models can be trained on language data to predict answers to research questions, they are not always easily accessible or optimized for linguists. This paper proposes using simple graphical tools for machine learning to help linguists formulate research questions and hypotheses, thus allowing them to assess the potential for fruitful investigations with specific data sets. By providing a user-friendly interface, these tools aim to overcome the barriers that deter linguists from utilising machine learning techniques. To illustrate the application of such a tool for preliminary studies, three experiments are described in this paper, all of which represent real questions of interest from within the field of Caucasiology. In the appendix, a step-by-step guide to recreate the process is given.

Keywords: Machine Learning, Caucasiology, Linguistics, Graphical Tools

Introduction

Very new to computer Sciences? Here's some words to know beforehand:

Program. A program is anything a computer can run, either interacting with the user or running in the background.

Algorithm. An algorithm is any piece of computer code that takes in some information and puts out some other information. For example, an algorithm may take in two numbers and put out another number (like their sum), or take in an image and put out the number of pixels in that image, or, as is the case for most applications described here, take in a dataset (like a corpus of text) and put out a model of what these texts are about.

Model. A model is an abstraction of how something works. For example, we have a model of how gravity works (the theory of gravity) and can use it to predict what an object will do when we let go of it. In the field of machine learning, a model is the end result of **training**. The well known ChatGPT (Brown et al. 2020) for example has been trained on a lot of text data, using its training algorithm, to build a model of how to create text in response to a prompt.

Prompt. This word is associated with generative AI. It is the input that language based models need to create a response to. Most AI-powered image creation tools use language based models to understand prompts given by the user, which are then used to create the image.

1. The Typical Buzzwords

Artificial Intelligence, Machine Learning, Neural networks, Transformers - all these are terms from computer science with a very concrete meaning. However, they are often colloquially used as mere buzzwords, standing for a multitude of techniques and used interchangeably. In this paper, my aim is to first clarify these terms and to show how they are actually used. Then, the field of machine learning will be explored a little further, with a focus on applications in linguistics. Lastly, three simple experiments are done to show the potential and possibility of machine learning even for non-computer-science linguists. Let us begin by clarifying the aforementioned terms:

Colloquially, **Artificial Intelligence** (AI) means that a computer is able to learn (anything) and can act autonomously. This is what is often referred to as **strong AI** in computer science. A true strong AI does not exist yet (c.f. Diez 2022). On the other hand **weak (or narrow) AI** is the ability of a program to learn a very specific task, like ChatGPT has the ability to write in a human-like way, while Stable Diffusion models can create images. As our experience with AI has grown over the last years, the general term AI has been shifting in meaning to a more concrete understanding more closely related to weak AI.¹

The actual core behind the **models** mentioned above is called **machine learning**. The term refers to the ability of a software to build and adapt a model of something — let's say how to play a game or how to speak a language — by being fed data on correct solutions for the task at hand, while trying to derive statistical tendencies from within that data. Many such models exist, some rather simple and some very complex, but the point here is that the way the software reaches a conclusion at the end is *not* pre-programmed into it from the beginning. Instead, through statistical inference, the program can “learn” how to deal with new data. The end result of machine learning is the creation of a model that an AI can use to make decisions.

1.1 Machine Learning

1.1.1 Most common techniques

There are many different techniques for machine learning, which I will not go over in detail in this paper (c.f. Alpaydin 2020 for an introduction to all these methods). However, here's a quick overview of some that are applicable to linguistics: **Regression Algorithms** are machine learning methods where a model is built by finding or approximating a mathematical correlation (also called “trend”) between data points. These are good, for example, to predict what the temperature will be like next year given the temperature data of previous years.

Clustering Algorithms like k-nearest-neighbor and many others try to divide data sets into smaller groups and are good for classifying tasks where speed is a factor.

Neural Networks are modeled after a very simplified version of the human brain and are multi-purpose learners, hence they are good at many different tasks. The downside is that they need large amounts of data to be trained. For many linguistic questions, especially for low- or mid-

---

¹ It is important to note that AI refers to the capability of a program to make decisions and does not specify at all how the program got these capabilities. In this sense, even the program controlling an enemy in a computer game is sometimes referred to as an AI, even though these “AIs” are not actually capable of learning, but instead often work with premade if-then statements.

ressource languages, such amounts of data might simply not be readily available to the researcher, making this a difficult route to take.

Transformers are a relatively new family of models introduced by the breakthrough paper “Attention is all you need” by Vaswani et al. (2017). The main application for these models is language generation, and they are the basis of programs like ChatGPT. Transformers improve on the older idea of neural networks by introducing the concept of “attention”, that is, the continual awareness of what the conversation is about. Given the complexity of these models, it would exceed the scope of this paper to explain them here.

However, for most real applications, like ChatGPT or Stable Diffusion, a **multitude of techniques** are used to achieve a result. Often many heuristics, that is pre-programmed rules, are added to a program to reduce the reliance on pure data, due to the difficulty of coming up with that much data for any given problem. While ChatGPT has learned many languages, it can’t learn a language very well for which it does not have such enormous amounts of data. While the training data set for GPT4 has not been made public to our awareness, the Training data size for GPT3 was 45 Terabytes of plain text, which was filtered down to 570 Gigabytes for the actual learning process.

With all these terms, it is important to understand that “**learning**” is not used in its colloquial everyday meaning. Human “learning” is a complex psychological process that cannot yet be fully explained. What is meant by learning here is the recognition of statistical correlations in the data. The extent to which this can be compared with human learning is an open debate in psychology, biology, information science and philosophy. Ultimately, learning itself is not the goal for machine learning algorithms - it is rather a necessary means to solve problems posed to the machine by humans, as Alpaydin (2020) clarifies:

“Note that unlike in psychology, cognitive science, or neuroscience, our aim in machine learning is not to understand the processes underlying learning in humans and animals, but to build useful systems, as in any domain of engineering.”

(Alpaydin 2020:14)

Brief overview: Applications for machine learning in linguistics

There are many applications for machine learning techniques in linguistics, and this list is probably not exhaustive. Also, not all techniques fit every application, and new techniques are found all the time. However one can say that the most prominent applications for machine learning in computer linguistics right now are:

- Automatic word class annotation (“POS tagging”)
- Automatic syntactic annotation
- Automatic morphological annotation
- Automatic annotation of semantic roles
- Optical character recognition (OCR for short)
- Text classification according to topic, genre, author, etc. (“Classification”)
- Text synthesis (e.g. chatbots such as Chat GPT)
- Automatic translation (“machine translation”)
- Recognition of spoken language (“Speech Recognition”)
- Synthesis of spoken language (“Speech Synthesis”)

1.1.2 Basic types of Machine Learning approaches

Despite the multitude of methods that have been introduced so far in this paper, all these have some things in common. Machine learning algorithms in general can be classified into two families of applications, sometimes combined into an iterative process, but ultimately being fundamentally different from each other. The next section explains these two routes.

1. **Supervised Learning:** *A clear task that can already be done by humans, but the computer should learn to do it instead of us to save us time.*

Supervised learning is a machine learning technique where a computer learns from previously labeled data and applies this knowledge to new data. For instance, to teach a computer what a car looks like, it would need a large dataset of car images labeled as "car" and non-car images labeled as "not car". The computer would then analyze these images and identify common properties of cars, such as having four wheels and wheels being on the bottom. *The computer doesn't need to understand these properties*, but it - for example - recognizes that images labeled as "car" always have a circle of black pixels at the bottom. This learned knowledge can then be used to classify new, unfamiliar images. However, it's important to ensure that the training data is not biased or unbalanced. If, for example, most cars in the images are red, the computer may classify any red object in the middle of an image as a car, regardless of whether it is a car or not. To avoid this, we must **supervise** the computer by checking its results, then realizing that it is having trouble distinguishing "being red" from "being a car", and then feed it more data showing red objects being labeled as "not car", so that it can learn that "being a car" does not depend on "being red".

2. **Unsupervised Learning:** *The data should be searched for yet unknown correlations which are difficult for humans to recognize.*

This is called "unsupervised learning". Here, we want the computer to find correlations (often called "trends" in statistics) in a set of data on its own. For example, the computer could again receive many images of cars and and not cars and try to find similarities (i.e. patterns) among these images. However, it would not know what it was really looking for, but would search for all the correlations ("regularities", Alpaydin 2020:12) that it could find. In doing so, it would try to group all the available images in different ways. This is known as "clustering" (Alpaydin 2020: 11). This method does not need annotated data at all, but it also does not produce the same kind of results as supervised learning. Instead, the computer might choose to cluster the data in ways that are quite hard to understand for humans at all. It is not immediately clear what the computer actually recognizes and what criteria are used to establish these correlations. It may be that we as humans would obviously sort the images according to "cars" and "non-cars"; however, the computer could sort the images, regardless of their content, according to "lots of gray" and "lots of color", or according to the color of the background or the uniformity of the texture, and accordingly group a very shiny cat together with the cars to "shiny". Thus, with unsupervised learning in its basic form, we have practically no influence on these processes. Some approaches for unsupervised learning, such as

decision trees, may put out what decision factors the computer chose, but again, these factors may be very unintuitive to humans.

1.1.3 Specific techniques for language processing: Bag of Words, N-Grams and Word Embeddings

In order to progress to the actual research question, we need to clarify three more concepts from the realm of machine learning: Bag of Words, N-Grams and Word Embeddings. All three are techniques to create numbers from a text or a collection of texts, since machine learning ultimately only works on numbers. Simply put, these are:

Bag of Words: We count the words in a given stretch of text, e.g per sentence, per paragraph etc. The result of “You are a nice person and a nice teacher” would be a list of all the words (or, a bit more experimental, parts of speech) in this sentence with a number next to each word for how often it occurred in that sentence.

You	Are	a	nice	Person	and	Teacher
1	1	2	2	1	1	1

PRON	V	DET	ADJ	N	CONJ
1	1	2	2	2	1

N-Grams: Instead of counting words, we count stretches of two or more words. This way we get a count of how often groups of words appear. The result for the sentence above for a 3-gram would be all groups of three words appearing next to each other (with overlaps). For the sentence above, 3-grams would give us: (you are a), (are a nice), (a nice person), (nice person and), (person and a), (and a nice) and (a nice teacher). All of these groups would then get a count of one, because no group occurs more than once in that stretch of text. One can easily see that this makes more sense in longer collections of text, and not so much in a single sentence. **Skip-grams** is a related technique referring to a method of predicting a missing word in a sequence of words.

Word Embeddings: Here it gets a bit more complicated. The first breakthrough on this technique was the program “Word2Vec” by Mikolov et al. (2013). We count how often any word occurs together with any other word in a specified maximal distance. This means in a text with 200 different words, we would get as a result a list of two hundred words, each with a count of how often they occurred together with any other word - basically a 200 by 200 table. If words do not occur together, the count is zero, if they do occur together, the count is a number greater than zero, namely how often they did occur together. This forms one vector of 200 numbers per word. These vectors can then be embedded into a geometric space consisting of 200 “dimensions” (quite hard to imagine visually for a human), and then the distance between any two such vectors can be calculated. The smaller the distance in this space, the more closely related two words are within the given data set. Word embeddings proved to be a major breakthrough in the linguistic utility for machine learning and are the basis for most sophisticated language models nowadays. However, they are not as easy to set up and take a relatively long time to calculate, which can be a limiting factor on their usability for a single researcher.

1.2. Most Common Problem Sources for Machine Learning in Linguistics

1.2.1. Character Errors (*Giving the Computer bad source material*)

These kinds of errors often result from bad optical character recognition (OCR) when trying to scan physical texts, especially if there are other layout elements than text (tables, columns, lists, images). These can however also be misspellings in a corpus, for example when using data from websites such as Facebook, Instagram, Twitter etc. To combat this, a certain amount of **Text Pre-Processing** is typically applied, cleaning the text files by using filters and regular expressions. This is not about changing the data, but rather about removing non-data from the data. Typical technical things to remove are emojis, URLs, HTML tags and so on. Depending on the research question, one might also want to remove punctuation, stop words², words in other languages and so on. One should keep in mind though that this is also a way to accidentally skew the data (See 1.3.3.), so this should be carefully documented and done with caution.

1.2.2. Inconsistent Annotations (*Teaching the computer wrong things*)

If our data would be an annotated corpus, then the way we prepare not only the entries (words and sentences etc.) in that corpus, but especially the metadata attached to these entries plays a tremendous role in the training process. However, many corpus projects have been worked on by many different people over certain time periods, often years or decades. Therefore, both diachronic (over time) and synchronic (between the annotators) inconsistencies are a typical occurrence, confusing the computer.

1.2.3. Skewed Data (*Giving the computer one-sided examples*)

Even more subtle than inconsistencies in the annotations is the problem of skewed data. What if our data was not really representative of the phenomenon we want to research in the first place? And how can we even find out if that is the case? This is a general problem in corpora, but here it is even more pronounced, since the computer can not reason or draw from experience in the same way that a trained linguist could. In general, any corpus is not to be confused with the actual language it is created from, since it can only ever be a snapshot of that language. (c.f. Durrell 2015, Rissanen 2018)

1.2.4. Overfitting (*Letting the Computer obsess over Detail*)

A common error occurring in machine learning is called overfitting. When overfitting, the model is too precise or the computer spent too many steps on learning, leading to a degradation of actual understanding. Instead the computer learns the data “by heart”.³ Thus typically, the training of a machine learning model is stopped artificially after a time, because otherwise it would lose its capability to work on data not seen before.

---

² Stop words can be defined differently by research question, but the most common stop words are function words that occur very often in a language, such as articles or prepositions.

³ Imagine a hypothetical student that can read a text once and remember it perfectly - they will be very good at answering questions that could be read directly out of the texts, and thus pass many tests perfectly, but they will struggle to come up with their own answers to problems that require a level of abstraction, because due to their perfect memory, they never *had to* truly understand what they were memorizing.

1.2.5. Underfitting (*Giving the computer unfulfillable tasks*)

When underfitting, the type of model the program is building in the learning process is too simple to capture the reality of a phenomenon. For example, a line can approximate points on a curve, but it can't really capture the curve as a whole, as we see in the following graphic (Fig. 1). Underfitting can be avoided by making use of more complex models.

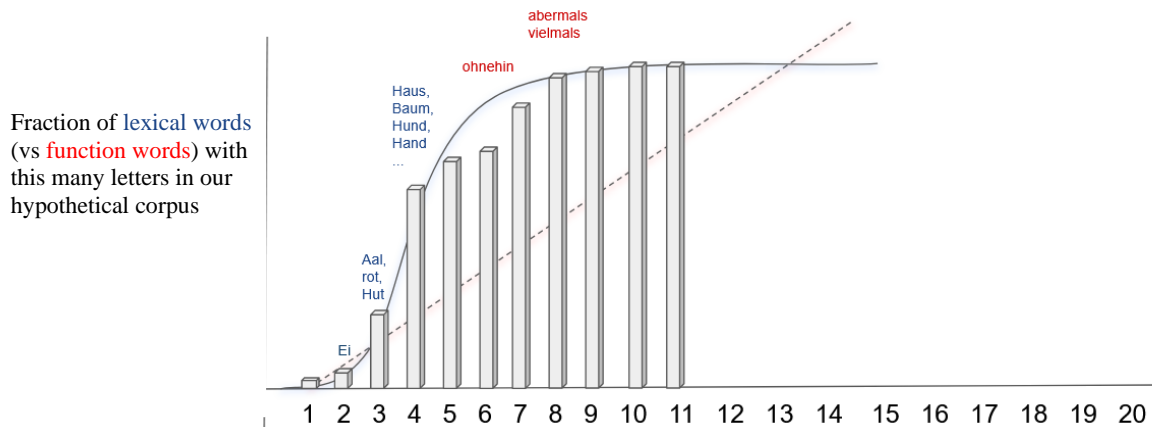

Fig. 2: Example (not real data) of a logistic regression algorithm. The gray bars show the data situation in a hypothetical training corpus: with increasing word length, function words become increasingly rare, while lexical words make up a greater percentage of all words. The algorithm attempts to find a (logistic) curve that approximates the data as closely as possible (the smooth curve). The dashed line corresponds to a linear regression algorithm. However, this can only ever approximate the data poorly (Underfitting). Logistic regression can now, for example, estimate the question “What is the probability that a word with 12 letters is a function word?” (Rahn, 2023, Translated by the author).

If that's not already enough: some more words to know from machine learning

- Pre-Training:** Training a model in a general task, to then train it even more on a specific task. For example it may (but i'm not an expert here!) make sense to train a model on the georgian language before training it on the imeretian dialect of georgian. This might also be done if there is simply not enough data on the imeretian dialect to train a model from scratch on that data alone. This is akin to first learning to drive a car in general, then learning how to drive a specific car, for example a race car.
- Deep Learning:** This refers to an especially complex neural network being trained. Nowadays, most neural network learning is deep learning. Deep learning is especially powerful on large data, but the more complex a neural network is, the harder (or basically: impossible) it is to understand how it comes to its conclusions, since it is not easily possible for us to look into the information encoded in the neural network.
- Active Learning:** This is an extreme case of supervised learning (c.f 1.2.1). Here, every data point fed to the machine learning algorithm is chosen by hand, basically shortening the time between training, evaluation, and re-training the model. This potentially yields the best results on smaller data sets, but is extremely ressource and time-intensive.

2 . Modern Graphical Tools for Linguists

Understanding these techniques in their detail (we just skimmed the surface here) may seem like an extremely daunting task to many, especially if they are not coming from the field of computer science, and actually using these techniques may seem just impossible. As is often

the case with “anything computer” then, software experts are recruited which often are not coming from the research discipline in question, making the process of working with each other difficult and misunderstandings a common occurrence. The researcher, say a linguist, often does not understand the software expert, and at least as importantly, the software expert does not necessarily understand the questions that the linguist is posing to him in their full extent. This is where modern tools come in that let linguists do basic machine learning tasks on their own computers, with limited technical knowledge, and without the need to learn a programming language.

2.1 Orange Data Mining

There are many applications that allow linguists to tap into statistical model generation., with the most popular applications probably being NLTK (Bird et al. 2009), SpaCy (Honnibal et al. 2020), Gensim (Řehůřek & Sojka 2010) and Stanford Core NLP (Manning et al 2014) - most of these however require coding skills in different programming languages to use. On the other hand, there are pre-built programs like KHcoder (Higuchi 2016), Lancsbox (Brezina et al. 2015) and many others, some freely available, some quite expensive, that can do machine learning and classification tasks for you.

Orange Data Mining (Demsar et al. 2013) is special in a way, because it is more flexible than completely pre-written programs which do a fantastical job on the task they are made for, but do not allow for real alteration of their inner workings for any particular task. In orange however, one can assemble one's own “program” from building blocks without any coding, without installing special packages and without running command line tools etc.

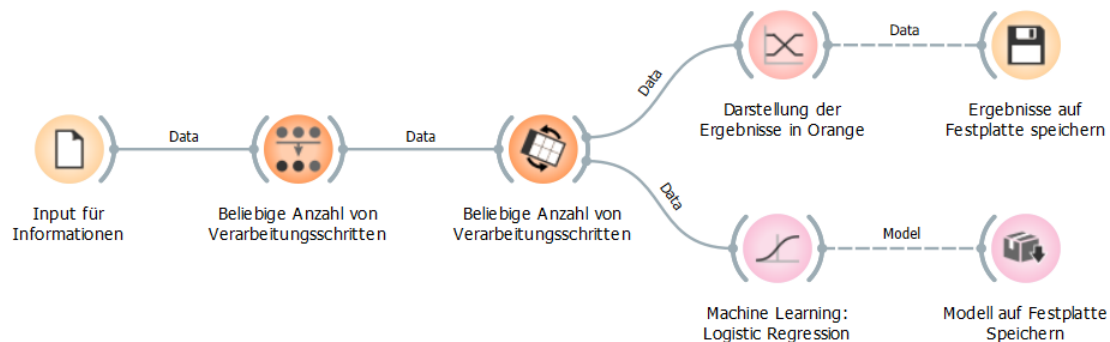

Fig. 3: A simple program sequence in orange. The circles represent individual nodes. Information is fed in on the left, which is then processed further. This processed data can then be visualized with a graph, for example, or it could be learned by a machine learning model. The results of these processes can be saved for later use.

In a previous work (Rahn 2023), I used Orange Data Mining to “solve” some example cases of “Pre-Studies” a linguist might do to understand if the data they are working with contained any tendencies that might be useful to their research question. My goal with this was that a linguist could easily understand all the steps taken and reproduce them without doing them on blind faith. My secondary goal was to only use simple methods, which would only work if tendencies were present at all and easy to find for the program. With tools like this, linguists can do their own pre-research, see if they even find potential trends in their corpus data, and then can think about how to refine these research endeavors by applying more sophisticated models of machine learning to them. With these insights, we come to our actual research question:

2.2 Overarching Research Question

Is it possible to use a simple “bag of words” approach to help linguists formulate hypotheses and get preliminary results for their research questions so that they can later be substantiated or falsified by more complex methods (e.g. word embeddings)?

Hypothesis: *If we can use the simplistic Bag of Words methods to find statistical tendencies lining up with reality, then we should be able to predict results with a better-than-chance rate of success.*

So, if we can find statistical tendencies lining up with reality, having any kind of predictive power on a given set of data with simplistic methods, then we can assume that with more sophisticated methods, better results can be achieved, and we can then think about going to a data scientist with those results and let them refine the methodology in numerous ways.

2.3 Specific Research Questions

In this specific case, we tried the bag of words methods in two classical ways and one not-so-usual way to “solve” three actually interesting test research questions:

- 1) *Is it possible to assign verses from German Rustaveli translations to their authors using a bag-of-words approach (i.e. counting word frequencies)?*
- 2) *Is it also possible with such an approach to assign verses from different Georgian epics to the respective text?*
- 3) *Is it possible to use Bag of Words to assign Khinalug participles to different functional categories?*

To clarify what we mean by “is it possible” is that we can reliably achieve better-than-chance results through these means, not that these questions can be definitely answered by these. So, for example, if there are three georgian epics that a verse might belong to in 2), and we can correctly predict the epic 50% of the time in a reliable manner (that is, testing for statistical significance), then we will count this as a success, because with three options to pick from, a chance pick would be right only 33% of the time. This might understandably sound unsatisfying to any linguist who would like to achieve 100% reliability in a method, but keep in mind that the goal here is to do some kind of quick to prepare **pre-research**, not a full inquiry on the topic, which might require far more advanced techniques not readily available to any linguist researcher.

“[With machine learning,] we believe we can construct a good and useful approximation. That approximation may not explain everything, but may still be able to account for some part of the data. We believe that though identifying the complete process may not be possible, we can still detect certain patterns or regularities. This is the niche of machine learning.”

(Alpaydin 2007:2, Context added by the Author)

2.4 Using Orange to prepare the data and run the experiments

To prepare for the tasks, a series of steps had to be taken which are listed here.

I. Preparation of the Training Data

In order to use machine learning on any data set, Orange Data Mining needs to be able to read the data. The program can read Google **Spreadsheets**, so all data was prepared as such, with each Spreadsheet consisting of many rows, but only two columns.

- **Column A** was the data at hand, so for example a word, a stretch of words, or in the case of Khinalug a stretch of POS-tags.
- **Column B** was the correct solution for the classifying task, so that the program could learn what correct solutions would look like. For the Rustaveli translations, these were the names of the translator that produced the sentence given in Column A, for the Georgian epics it was the author, and for Khinalug it was the type of Participle in that sentence. It is important that these annotations are very consistent.

II. Preparation of the Test Data

This was done exactly like the training data, but the correct answers in Column B were not given but had to be supplied by the program after training. The training data was taken from the same corpus, but no datum that appeared in the training data set was used in the test data set.

III. Graphical Programming in Orange

Lastly, a program was “written” in Orange Data Mining to actually do the machine learning. The exact process of this is described **in the Appendix** to this paper, specifically for the case of Khinalug, since this was the most complex application of the program. The other tasks used simplified versions of that same program. The methodology and results for each program are outlined in the following section.

2.4.1 Task 1: Classifying Georgian Epics

Research Question

The question here is whether Bag of Words can be used to build a simple method for reliably assigning verses to one of three Georgian texts. These were “Tamariani”, written by Chakhruchadze (18th century), “Šāhname”, translated from Persian into Georgian between the 16th and 17th centuries, and “The Knight in the Panther Skin”, created by Rustaveli at the end of the 11th century, but not written down until the 17th century. These texts were taken from TITUS (Gippert, 1995a). The main difficulty is that the verses of these texts often contain only a few tokens, as Georgian can convey a lot of meaning with just a few (but morphologically complex) words.

Methodology

The texts were collected from TITUS (Gippert, 1995a) and transferred into Excel tables, with each verse corresponding to one row. These were then divided into two sets of data, with the first 1296 verses of each text used as training data, resulting in a total of 3888 training examples. From the remaining text material, 100 sentences per text were randomly selected as test data. Punctuation marks and special characters were removed in preprocessing, while function words were retained. Using the bag of words approach, the data was fed to three different algorithms, and the overall result was determined by a majority vote.

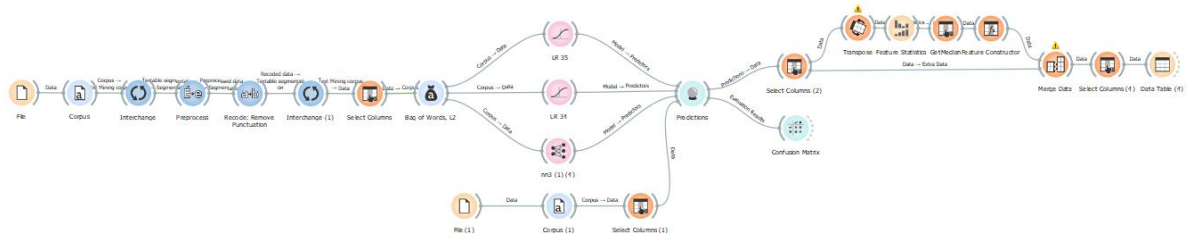

Fig. 4: Program flow in Orange Data Mining. Pre-processing on the left, the actual machine learning in the middle, and evaluation on the right using a self-built “voting” variant.

Results: Despite the small number of words per verse, the results were surprisingly good, reaching an accuracy of over 85% for the first two algorithms (Logistic Regression) and over 78% for the third (Neural Network).

Classification Accuracy (CA) of the three models			
Modell	CA (1296)	CA (648)	CA (324)
Logistic Regression 35	85,81 %	58,40 %	53,89%
Logistic Regression 34	85,52 %	57,83 %	54,51 %
Neural Network	78,93 %	64,01 %	61,17 %

Table 1: Classification Accuracy of the three different models. The training set was halved in two consecutive steps as a test for how the accuracy would diminish on a smaller training set.

2.4.2 Task 2: Classifying German Translations of “The Knight in the Panther Skin”

The question was based on a specific research interest by Dr. Manana Tandashvili. There are three well-known poetic translations of the Georgian national epic “The Knight in the Panther Skin” for German, namely by Hermann Buddensieg (1976), Marie Prittwitz (Unknown, printed in 2011) and Hugo Huppert (1955). However, Marie Prittwitz's original manuscript from the 1930s was lost and thus not available to scientific research until recently, only being rediscovered decades later and then published in 2011, long after the other two translations had been published. The relationship between these texts is therefore unclear, but some similarities in the translations are noticeable, especially in additions and interpretations in the text where different word choices and structures would actually have been expected due to the interpretative scope (Manana Tandashvili, PC, August 5, 2023). In this sense, it was of interest to highlight the similarities and differences between these texts. The idea was as follows: If machine learning can accurately assign verses from these texts to their authors, it could be informative for further research to take a closer look at those verses that the algorithm had difficulties with.

Methodology

The texts of the three translations are publicly available. Of these texts, the first four verses of each of the first 27 chapters (i.e. 16 verses each) were transferred to an Excel table (one line per verse) and the authors were annotated, resulting in a total of 1296 training examples (432 per author). Specific attention was paid to balancing the training data. All punctuation and other special characters were removed from the training data; Function words were kept because they are relevant to identifying each author's style. This training data was in turn analyzed using

“Bag of Words” and the resulting numbers were fed into three machine learning algorithms (two types of “linear regression” with different settings and a neural network). As a test set, 144 random verses (48 per author) from other parts of the epic were selected. Simple majority voting was again carried out between the models for the final result.

Results: The performance of the algorithms was not bad with an accuracy of around 68-72% (33% would be pure guessing since there were three categories), but not particularly good either, although this does help answer the original research question. Looking at which sentences the algorithms had difficulties with, it is evident that especially the verses by Huppert (1955) were often assessed as either “Buddensieg” or “Prittwitz” (see Fig. 8).

		Predicted						Predicted			
		Buddensieg	Huppert	Prittwitz	Σ			Buddensieg	Huppert	Prittwitz	Σ
Actual	Buddensieg	39	2	7	48	Actual	Buddensieg	39	2	7	48
	Huppert	13	26	9	48		Huppert	15	22	11	48
	Prittwitz	10	5	33	48		Prittwitz	8	5	35	48
Σ		62	33	49	144	Σ		62	29	53	144

Fig. 5: Confusion matrices of the algorithms used. On the left a logistic regression algorithm, on the right a neural network. If the programs had not made any errors, then all the blue fields would show 48 and all the gray would show 0. All in all, most of the mix-ups occurred with “Huppert”.

Author	Feature	Vote	lr34	LR 35	nn 314
Huppert	„Und auf meine Augen legt ich der Geliebten teure Schrift.	Huppert	Huppert	Huppert	Huppert
Huppert	Schrieb zurück: ‚O wie dich, Luna, keine Sonne übertrifft!	Huppert	Huppert	Huppert	Huppert
Huppert	Was dir mißbehagt, erspar mir Gott, denn schlimmer wär’s als Gift.	Huppert	Huppert	Huppert	Huppert
Huppert	Durch mein neues Leben wandl’ ich wie durch eines Traumlands Trift.’	Huppert	Huppert	Huppert	Huppert
Huppert	Sie stand auf und ging. Mein Herze wich den spitzen Speeren aus.	Buddensieg	Buddensieg	Buddensieg	Prittwitz
Huppert	Freude scheuchte alle Schatten, und der Gram erlosch im Haus.	Prittwitz	Prittwitz	Prittwitz	Prittwitz
Huppert	Froh zur Tischgesellschaft kehrt ich wieder, zu Gelärm und Schmaus,	Prittwitz	Prittwitz	Prittwitz	Huppert
Huppert	reich beschenkte ich die Gäste, aß und trank in Saus und Braus.“	Huppert	Huppert	Huppert	Huppert

Fig. 6: All models estimate the highlighted verse as written by Prittwitz, even though it comes from Huppert. In the example directly above or below, the models do not agree. It is probably particularly interesting to compare sentences like the highlighted one with the other versions.

Specifically, both models tend to assess texts by Huppert as coming from either Prittwitz or Buddensieg, but not the other way around. The Logistic Regression algorithm showed an accuracy of 81.25% when assessing the Buddensieg verses and 78.72% for the Prittwitz verses, but only an accuracy of 54.17% for the Huppert verses. This results in the average accuracies shown in Table 3 of approximately 67%. However, a t-test between the distribution of predictions (62, 33, 49) and a uniform distribution (48, 48, 48) only results in a statistical significance of $p = 0.51$ (barely not significant). A study with more data could possibly shed more light on this connection. I refrain from interpreting these results here, leaving this to the experts in the field of Rustaveli translations, but the result surely is encouraging further investigation. After the actual study, a performance test was carried out in relation to the size of the training data by halving it and repeating the calculation. Since there

would still be a lot of text material available, the training data could be duplicated again, but this was not done within the limited scope of this investigation.

Mean Classification Accuracy (CA) of the chosen models		
Model	CA (Full training data)	CA (Half training data)
Logistic Regression 35	67,05 %	63,21 %
Logistic Regression 34	66,83 %	64,60 %
Neural Network	66,65 %	66,74 %

Table 2: Average performance of the different methods, best performance per category highlighted.

4.2.1 Classifying Participles in Khinalug

In Khinalug, a northeast caucasian language with approximately 3000 speakers, participles can be divided into five categories: Attributive, modal, phrase-final and back-and-forth movement, abbreviated as A, M, P and B in the following text. (Rind-Pawlowski, PC, 15.07.2023). The question is whether the Bag of Words method is able to classify sentences containing a participle into these categories. Only a small training data set was available for training, making the task more very difficult for the machine.

Methodology

A morphologically annotated corpus of Khinalug was kindly made available to me by Dr. Rind-Pawlowski. From this corpus, 166 sentences with only one participle were selected and annotated as containing that participle type. The sentences were chosen at random and were not balanced (i.e. in this specific case there were more sentences in category “A” than “M”). As the amount of training data was so small, the occurring **parts of speech** (which were already annotated in the corpus) **instead of the words themselves** were counted per sentence with “Bag of Words”. A sentence such as “The man is sitting.” would thus have been read by the machine as “DET N AUX PTCP”. The machine was not provided with any data other than the POS annotation of these 166 sentences. Eight different models were trained and the three with the best performance were selected. Then, unseen sentences were given to the machine, with the three models again voting for the end result forming the output.

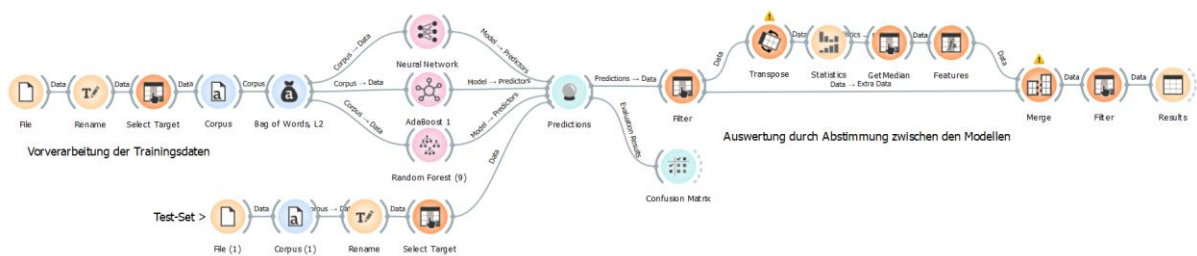

Fig. 7: The program sequence for the evaluation of the Khinalug participles (larger in Appendix B) - on the left the preprocessing, in the middle (in pink) the actual machine learning, on the right the evaluation via voting between the models. The test set is introduced at the bottom left.

The outstanding feature of this study was that a technique that is normally used to classify entire texts was instead used to classify sentences. This approach was only possible by using the parts of speech instead of the individual words, as otherwise the training dataset would have been too small for machine learning. Since only sentences containing exactly one participle were selected, the classification of the sentences could be interpreted as a classification of those

participles. The machine learning methods used were firstly a neural network, secondly AdaBoost, which is based on decision trees, and thirdly a random forest, which is also based on decision trees.

Results: Considering the chosen method, which may seem unsuitable and very unorthodox for the task at first, and the fact that the training data was not balanced, the results were not bad with over 70% accuracy (see Table 2). With four categories, 25% accuracy would be expected if the models only guessed randomly. However, if they only guessed “A” (which was the most common point in the training data), 59% accuracy would be expected. This second point is the biggest weakness of this study. To address this weakness, more training data would be needed, which unfortunately was not available.

Classification Accuracy (CA) of the models		Distribution of training data		
Modell	Classification Accuracy (CA)	Category	Absolute	Relative
Random Forest	71,4 %	A	98	59,03 %
AdaBoost	71,4 %	B	6	3,61 %
Neural Network	60,0 %	M	17	10,24 %
		P	45	27,11 %
		Total	166	100 %

Table 3: Comparison of the performance of the models used (given as a percentage). Classification Accuracy indicates how often the machine was correct on the test data. The table on the right is an overview of the actual distribution of the categories in the (evidently unbalanced) training data.

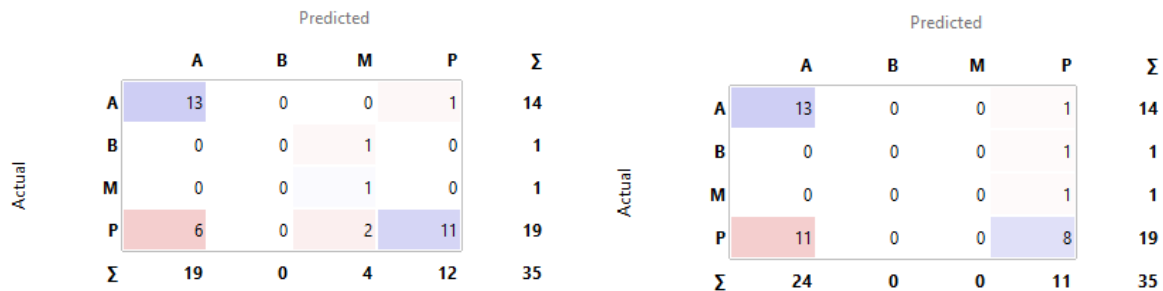

Fig. 8: On the left the predictions of “Random Forest”, on the right those of the neural network. Blue fields are “correct”, red fields are “incorrect”, i.e. mix-ups. Most of the errors stem from the fact that “P” was incorrectly classified as “A” (red field bottom left). The confusion matrices show the unbalanced nature of the training data: Since A is by far the most common type of participle in the training data (as in real language use), the machine assumes A rather than another type for new, unseen data. This shows that the majority of errors consist of a different type being classified as A.

5. Conclusion

5.1 Results of the Experiments

The aforementioned experiments were all conducted in their own right, but also to answer a common research question, namely: “Is it possible to use a simple “bag of words” approach to help linguists formulate hypotheses and get preliminary results for their research questions so that they can later be substantiated or falsified by more complex methods (e.g. word embeddings)?”

In the experiments we found better-than-chance results even for cases where we did not expect them at all (like Khinalug). One should keep in mind though that *not all* machine learning models contained in Orange Data Mining achieved such results. That however shows us that for all three cases *some* machine learning methods were able to extract information out of the very limited data they were given, and that the data in our three experiments has at least potential for more sophisticated machine learning. This can be said with more certainty for the first two experiments (Rustaweli translations and Georgian Epics) than for the last experiment (Khinalug), since with the last experiment, there is a higher chance of statistical misrepresentation using this method. In other words, the last experiment has too small of a data set for conclusive results.

However, these preliminary results merit two thoughts: For the first two experiments, it might be useful to engage with computational linguists and to improve the methods used to achieve better results. On the other hand, it will probably be worthwhile expanding the set of annotated data for the third experiment, since the data has shown to probably be useful. There are multiple ways this could be done - either tagging sentences as “containing one of these types” or tagging the types specifically on the words, which would allow a program to search for sentences where these tags occur. The second approach is probably better, because it can be used for more than just this single application. This being said, the method proposed here clearly *can* help linguists decide what step to take next with their data. Therefore, it is clear that we can answer the research question in the positive.

What does this now mean, and why is it important?

5.2 Outlook

Firstly, Machine Learning and Artificial Intelligence are extremely rapidly developing fields, and both can easily become a kind of black box in the near future where only a few experts how they actually work anymore, even though anybody can use them via some interfaces (like it is the case with ChatGPT or StableDiffusion)

Secondly, these two fields seem to be almost inevitable in the future. More and more AI models are published every day for all kinds of use cases, and tools for linguistics are not an exception. However, most of these linguistic tools are either completely pre-made (but then can't be changed to fit a specific research question) or act more as function libraries, needing a solid foundation in programming before being able to use them.

Having tools for *building* (and not only using) simple machine learning applications without pre-existing knowledge of programming makes it possible to understand at least roughly what is happening under the hood, enabling researchers to find tendencies and flaws in their data before using more complicated tools.

This is especially important for research on endangered or low resource languages, where funding by the private sector is hard to obtain and generally less likely. With such tools, it may become easier to make a case for funding a research based on preliminary results that have already been obtained.

Our hope is that this way, machine learning and artificial intelligence can be techniques that the whole scientific community can benefit from, instead of even the basics only being understood by highly trained experts working for private companies which do not share their code nor their insights with the wider public.

References

1. **Alpaydin 2020:** Alpaydin, E., *Introduction to machine learning*. MIT press.
2. **Bird, Klein & Loper 2009:** Bird, S., Klein, E., & Loper, E., *Natural language processing with Python: analyzing text with the natural language toolkit*. O'Reilly Media, Inc.
3. **Brezina, McEnery & Wattam 2015:** Brezina, V., McEnery, T. & Wattam, S., Collocations in context: A new perspective on collocation networks. *International Journal of Corpus Linguistics*, 20(2), 139-173.
4. **Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J. D., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. 2020:** Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J. D., Dhariwal, P., ... & Amodei, D., Language models are few-shot learners. *Advances in neural information processing systems*, 33, 1877-1901.
5. **Demsar, Curk, Erjavec, Gorup, Hocevar, Milutinovic, Mozina, Polajnar, Toplak, Staric, Stajdohar, Umek, Zagar, Zbontar, Zitnik, Zupan 2013:** Demsar J., Curk T., Erjavec A., Gorup C., Hocevar T., Milutinovic M., Mozina M., Polajnar M., Toplak M., Staric A., Stajdohar M., Umek L., Zagar L., Zbontar J., Zitnik M., Zupan B., Orange: Data Mining Toolbox in Python, *Journal of Machine Learning Research* 14 (Aug): 2349-2353.
6. **Diez 2020, September 01:** Diez, F., What is Artificial Intelligence and Machine Learning? *Blog of the EP-KI Team at Fraunhofer Institut, Germany*.
https://www.itwm.fraunhofer.de/en/departments/fm/latest-news/blog/ki-maschinelles-lernen-blog_EN.html (Last accessed on 2024/07/06.
7. **Durrell 2015:** 'Representativeness', 'Bad Data', and legitimate expectations. in: Gippert, J. / Gehrke, R. (Hrsg. / ed.) 2015. 13-33.
8. **Gippert 1995a:** J. Gippert, TITUS. Das Projekt eines indogermanischen Thesaurus, LDV-Forum 12/2, 1995, 35-47 (vgl. <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/titusldv.htm>)
9. **Higuchi 2016:** Higuchi, K., KH Coder 3 reference manual. *Ritsumeikan University, Kyoto*.
10. **Honnibal, Montani, Van Landeghem & Boyd 2020:** Honnibal, M., Montani, I., Van Landeghem, S., & Boyd, A., spaCy: Industrial-strength natural language processing in python.
11. **Kalyan 2023:** Kalyan, K. S., A survey of GPT-3 family large language models including ChatGPT and GPT-4. *Natural Language Processing Journal*, 100048.
12. **Manning, Surdeanu, Bauer, Finkel, Bethard & McClosky 2014 (June):** Manning, C. D., Surdeanu, M., Bauer, J., Finkel, J. R., Bethard, S., & McClosky, D., The Stanford CoreNLP natural language processing toolkit. In *Proceedings of 52nd annual meeting of the association for computational linguistics: system demonstrations* (pp. 55-60).

13. **Mikolov, Chen, Corrado & Dean 2013:** Mikolov, T., Chen, K., Corrado, G., & Dean, J., *Efficient estimation of word representations in vector space*. *CoRR*, abs/1301.3781.
14. **Rahn 2023:** Rahn, M.D., *Machine Learning in der Korpuslinguistik mit Orange Data Mining anhand von Beispielen aus der Kaukasiologie* [unpublished]. Universität Frankfurt.
15. **Řehůřek & Sojka 2010:** Řehůřek, R., & Sojka, P., Software framework for topic modelling with large corpora.
16. **Rissanen 2018:** Rissanen, M., Three problems connected with the use of diachronic corpora. *ICAME journal*, 42(1), 9-12.
17. **Vaswani, Shazeer, Parmar, Uszkoreit, Jones, Gomez & Polosukhin 2017:** Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., & Polosukhin, I., Attention is all you need. *Advances in neural information processing systems*, 30.

Historical Text References

1. Rustaveli, Š., & Huppert, H. (1955). *Der Recke im Tigerfell: altgeorgisches Poem*. Herausgegeben von der Gesellschaft für kulturelle Verbindung der Georgischen SSR mit dem Ausland, Rütten & Loening.
2. Rustaveli, Š. (1976). *Der Mann im Pantherfell: altgeorgisches Epos; Nachdichtung von Hermann Buddensieg*. Verlag Sabtschota Sakartwelo.
3. Rustaveli, Š., Prittwitz, M., & Chotiware-Jünger, S. (2011). *Der Ritter im Tigerfell: ein altgeorgisches Epos*. Shaker.
4. Rustaveli, Š. Vepxistq̄aosani. The Old Georgian Poem on The Knight in The Panther's Skin. *On the basis of the editions by Aq̄aki Šaniže (S), Tbilisi 1975 and A. Baramiže / K. Keq̄elize / A. Šaniže (K), Tbilisi 1957 edited by Jost Gippert and Vaxtang Imnaišvili, Frankfurt am Main, 31.1.1996.*
5. Čaxruxaze. Tamariani: The Old Georgian Ode to Queen Tamar. *On the basis of the editions by Nikolaj Jakovlevič Marr, Drevnegruzinskie odopiscy (XII v.), I. Pevec Davida Stroitelja; II. Pevec Tamary, S.-Peterburg 1902 and Ivane Lolašvili, Žveli kartveli mexoṭbeni I: Čaxruxaze, Keba mepisa Tamarisi, Tbilisi 1957, edited by Jost Gippert and Vaxtang Imnaišvili, Frankfurt am Main, 10.3.1996.*
6. Firdausi, A. Šāhname. *On the basis of the editions Šah-names anu mepeta çignis kartuli versiebi. Teqsṭi gamosca da çinasitq̄vaoba da leksiṭoni daurto Iusṭine Abulazem, (Sakartvelos saistorio da saetnografo sazogadoebis gamocema. Žveli kartuli mçerloba, ṭ. 1) Tbilisi 1916 and Abu-l Qasim Pirdousi Ṭuseli: Šahname. Kartuli versiebi, ṭ. II / Abu-l Kasym Firdousi: Šahname. Gruzinskie versii, tom II / Abou'l Kasim Firdouçi: Le Chah-Nameh. Versions géorgiennes, t. II. Prop. Iusṭ. Abulazis, Doc. Al. Baramižis, P. Ingoroq̄vas, Prop. K. Keq̄elizis da Prop. Aq̄. Šanižis redakciit, komentarebit da leksiṭonit, Ṭpilis 1934. digitized by Jost Gippert, Frankfurt 1996-1999; text correction and reedition by Tamaz Abašize and Xatuna Todua, Tbilisi, 2001; ARMAZI version by Jost Gippert, Frankfurt am Main, 31.12.2001 / 17.3.2007.*

აქვს თუ არა სიტყვების დათვლას აზრი? გიზუალური ხელსაწყოების მარტივი გამოყენება საბაზისო მანქანური სწავლებისათვის ლინგვისტიკაში

მარკ-დანიელ რანი

(ფრანკფურტის უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8000>
marcrahn51@gmail.com || ORCID: [0009-0003-6744-372X](https://orcid.org/0009-0003-6744-372X)

შესავალი

სტატია „აქვს თუ არა სიტყვების დათვლას აზრი?“ მიზნად ისახავს მანქანური სწავლების შესახებ ინფორმაციის მიწოდებას მკვლევართათვის, თუ როგორ შეიძლება გამოიყენონ მათ მარტივი მანქანური სწავლების პროგრამები და ტექნიკური ინსტრუმენტები, რათა განახორციელონ წინასწარი კვლევები ინფორმატიკის ცოდნის, კერძოდ, კოდირების გამოცდილების გარეშე. სტატიაში აღწერილია ტექნოლოგიური ინსტრუმენტი Orange Data Mining და მისი გამოყენების შედეგები სამი ექსპერიმენტის ბაზაზე. სტატია განკუთვნილია არაინფორმატიკოსებისათვის, უფრო კონკრეტულად - ლინგვისტებისათვის, რის გამოც საჭიროდ ჩავთვალეთ შესავალში კომპიუტერული მეცნიერების იმ საკვანძო / გასაღები სიტყვების განმარტება, რომლებიც მანქანური სწავლების სფეროში გამოიყენება, რათა სტატიაში განხილული საკითხით დაინტერესებულ პირებს მივაწოდოთ ზუსტი ცოდნა მანქანური სწავლების ძირითადი ცნებებისა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების შესახებ. სტატიის შესავალში ჩამოთვლილი ტერმინები, უმეტესად, ხშირად ხმარებული და, ერთი შეხედვით, ნაცნობი ტერმინებია, თუმცა საჭიროდ მივიჩნიეთ მათი მნიშვნელობის ახსნა მარტივი, სასაუბრო ენით, რათა მსჯელობა გასაგები ყოფილიყო კომპიუტერული ცოდნის არმქონე მკვლევართათვისაც.

1. მანქანური სწავლების არსი, მეთოდები და ინსტრუმენტები

სტატიის მომდევნო, მეორე ნაწილში ჩვენ ვსაუბრობთ მანქანური სწავლების ტექნიკების შესახებ, რომლებიც მიზნად ისახავენ მოდელების შექმნას. ამასთან აქცენტი კეთდება იმ ტექნიკებზე, რომელიც რელევანტურია ლინგვის-

ტიკის ამოცანების გადასაჭრელად. ესენია: კლასტერული ალგორითმების, რეგრესიის ალგორითმების, ნეიროლოგიური ქსელებისა და ახალი ტრანსფორმატორების ტექნოლოგიის გამოყენება ისეთ პროგრამებში, როგორცაა ChatGPT.

სტატიაში ასევე აღნიშნულია, რომ მაშინაც კი, თუ ამ პროცესს „სწავლას“ ვუწოდებთ, ის არ უნდა შევადაროთ ადამიანის უნარს ისწავლოს, პირველ რიგში იმიტომ, რომ ჩვენ ბოლომდე არ გვესმის რას ეფუძნება ადამიანის სწავლის პროცესი და როგორ ფუნქციონირებს ის, და მეორეც, იმიტომ, რომ მანქანური სწავლების ტექნიკები საჭიროებს ციფრულ მონაცემებს, რომლებიც გარდაიქმნება სიებად და რიცხვების შემცველ ცხრილებად, რათა შესაძლებელი იყოს მათზე სტატისტიკური ანალიზის გაკეთება, რაც მანქანური სწავლების მიდგომის საფუძველს წარმოადგენს.

სტატიის ამ ნაწილში ასევე ახსნილია მანქანური სწავლების პროცედურალური ცნებები: **სწავლება ზედამხედველობის მეშვეობით** და **სწავლება ზედამხედველობის გარეშე**. პირველი - **სწავლება ზედამხედველობის მეშვეობით** - გულისხმობს ისეთი ამოცანის შესრულების პროცესს, რომელიც შეიძლება გადაიჭრას მკაფიო, უკვე ცნობილი მიდგომების მეშვეობით, და რომლის შესრულებაშიც კომპიუტერს შეუძლია ჩაანაცვლოს ადამიანი, ხოლო მეორე - **სწავლება ზედამხედველობის გარეშე** გულისხმობს ისეთი ამოცანის შესრულების პროცესს, რომელიც კომპიუტერისაგან მოითხოვს ჯერ კიდევ უცნობი სტატისტიკური ტენდენციების პოვნას მონაცემთა დამუშავების გზით.

აქვე მიმოვიხილათ საგანგებოდ გამორჩეულ მეთოდებს, რომელიც გამოიყენება ლინგვისტიკაში მანქანური სწავლების დროს. როგორც აღინიშნა, მანქანური სწავლება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ხელმისაწვდომია მონაცემები რიცხვების სახით, ციფრულად. ქვემოთ ჩამოთვლილია მონაცემთა დამუშავების ის ტექნიკები, რომლებიც გამოიყენება ტექსტების რიცხვებად გარდასაქმნელად. ესენი არიან: სიტყვების ტომარა (**Bag of words**), N-გრამები (**N-grams**) და skip-გრამები (**skip grams**), სიტყვათა კომბინაცია (**Word Embeddings**).

სტატიაში ასევე ვსაუბრობთ მანქანური სწავლების პროცესში შეცდომების გამომწვევ მიზეზებზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ისეთი ტიპური შემთხვევები, როგორებიცაა:

1. ოპტიკური სიმბოლოების არასწორი ამოცნობის შედეგად მიღებული **წაკითხვის შეცდომები**;

2. ენობრივ კორპუსებში არაერთგვაროვანი ანოტაციების არსებობით გამოწვეული შეცდომები;
3. ისეთი მონაცემების დამუშავება, რომლებიც არ წარმოადგენენ რეპრეზენტაციულ მონაცემებს მოცემულ ფენომენტთან მიმართებით;
4. მოდელის გადამეტებული „მორგება“ ტექსტზე, რაც ნიშნავს კომპიუტერის ზედმეტ ვარჯიშს ძალიან მცირე მონაცემებზე;
5. მოდელის „დაქვეითება“, რაც ნიშნავს საკვლევი ობიექტისათვის ძალიან მარტივი მოდელის არჩევას.

3. გრაფიკული ხელსაწყოები

სტატიის მეორე თავში საუბარია გრაფიკულ ინსტრუმენტებზე, რომლებიც შექმნილია საგანგებოდ მანქანური სწავლებისთვის და ხელმისაწვდომია მკვლევართათვის პროგრამირების ძალიან მცირე ან წინასწარი ცოდნის გარეშე. აქ ყურადღება გამახვილებულია ხელმისაწვდომ ინსტრუმენტზე Orange Data Mining, რომელიც შემუშავებულია სლოვენის ლუბლიანას უნივერსიტეტის მიერ და წარმოადგენს ღია კოდის პროგრამას.

სტატიაში წარმოდგენილია ექსპერიმენტი, რომელიც მიზნად ისახავდა აღნიშნული ინსტრუმენტის გამოცდას ლინგვისტურ მასალაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ინსტრუმენტი არ არის შექმნილი საგანგებოდ ლინგვისტური კვლევებისთვის, ექსპერიმენტს უნდა გამოეყვინა, თუ რამდენად სასარგებლო შეიძლება იყოს ლინგვისტებისთვის მარტივი მანქანური სწავლების თანამედროვე მიდგომა დახვეწილად მორგებული მეთოდებისა და ხანგრძლივი ტრენინგის გარეშე. შესაბამისად, ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო არა კონკრეტულად ამ ინსტრუმენტის ტესტირების შედეგები, არამედ ზოგადად, ამგვარი ინსტრუმენტების ვარგისიანობისა და სანდოობის საკითხის გარკვევა. აქ გადამწყვეტი იყო კვლევის მასშტაბი: ჩვენ მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი შეიძლება განხორციელდეს ერთი ენათმეცნიერის მიერ პროგრამირების ცოდნის გარეშე მოკლე დროში. ამასთან, ექსპერიმენტს უნდა გამოეყვინა, შეუძლია თუ არა ამგვარ ექსპერიმენტებს სარგებლობის მოტანა კვლევის შედეგების ადეკვატურობის თვალსაზრისით. უფრო კონკრეტულად, რამდენად გამოსადეგია მანქანური სწავლების ინსტრუმენტის გამოყენება წინასწარი კვლევის ჩასატარებლად, სანამ კონკრეტული საკითხით დაინტერესებული მკვლევრები დაიქირავენ კომპიუტერული ლინგვისტიკის სპეციალისტებს აღნიშნული საკითხის საფუძვლიანი კვლევის ჩასატარებლად.

3. მეთოდოლოგია

მანქანური სწავლების ინსტუმენტები, რა თქმა უნდა, ვერასოდეს ჩაანაცვლებენ კომპიუტერული ლინგვისტიკის სპეციალისტების შრომას, რადგან ამგვარი ინსტუმენტები, მათ შორის სტატიაში განხილული Orange Data Mining, ძალიან მარტივია და შორს არის სრულყოფილებისაგან, თუმცა სტატიის მიზანია იმის ჩვენება, რომ თუნდაც დაბალი ხარისხის მანქანური სწავლების გამოყენების შედეგები სულაც არ არის უსარგებლო. ამის საჩვენებლად ჩვენ განვახორციელეთ მანქანური სწავლების ინსტუმენტის Orange Data Mining ტესტირება კავკასიოლოგების მიერ დასმულ სამ საკვლევ საკითხზე, რომელსაც უნდა გამოეყვლინა, რამდენად ეფექტურია მისი გამოყენება, რათა დაეხმაროს ლინგვისტებს ჰიპოთეზების ჩამოყალიბებაში და წინასწარი შედეგების მიღებაში საკვლევ თემასთან დაკავშირებით, რათა შემდგომში მათი ვერიფიცირება/ფალსიფიცირება უფრო რთული მეთოდებით განხორციელდეს? კერძოდ, ტესტირების შედეგად პასუხი უნდა გაგვეცა სამ კონკრეტულ შეკითხვაზე:

- 1) შესაძლებელია თუ არა მანქანური სწავლების ინსტუმენტების გამოყენებით რეალური შედეგი მივიღოთ თარგმანმცოდნეობაში მთარგმნელთა იდენტიფიკაციის თვალსაზრისით? კონკრეტულად, ტესტირება განხორციელდა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანული თარგმანების ბაზაზე.
- 2) შესაძლებელია თუ არა მანქანური სწავლების ინსტუმენტების გამოყენებით სხვადასხვა ნაწარმოების იდენტიფიცირება? ტესტირება განხორციელდა „ვეფხისტყაოსნის“, „თამარიანისა“ და „შაჰნამეს“ ტექსტებზე.
- 3) შესაძლებელია თუ არა ანოტირებულ ტექსტში გრამატიკულ ელემენტთა კლასიფიკაცია ფუნქციონალური კატეგორიების მიხედვით? ტესტირება განხორციელდა ჰინალულურ ენაში მიმდებარებთან მიმართებით.

სამი ექსპერიმენტიდან თითოეულის შედეგი შეჯამებულია შეცდომის სიხშირის რანგირების სახით. ყველა ექსპერიმენტში წარმოდგენილი იყო მანქანური სწავლების მინიმუმ ერთი მიდგომა 60%-ზე მეტი კლასიფიკაციის წარმატების კოეფიციენტით სამი ან ოთხი განსხვავებული კატეგორიის მიხედვით. შედეგების სიზუსტის დასადგენად ტრენინგი განვახორციელეთ სხვადასხვა მოცულობის მონაცემებზე, რათა დაგვედგინა ტრენინგისათვის აუცილებელ მონაცემთა ოპტიმალური მოცულობა სიზუსტის გაზრდის ან ვარდნის გამოსავლენად.

4. შედეგი

ექსპერიმენტის შედეგების ვალიდურობამ დაადასტურა ჩვენი მოლოდინი, რომ ეფექტურია აღნიშნული მეთოდის გამოყენება, განსაკუთრებით წინასწარი კვლევების სფეროში, და ასევე მისაღებია მანქანური სწავლების ტექნოლოგიური ინსტრუმენტის Orange data mining გამოყენება კვლევებში, განსაკუთრებით საფრთხეში მყოფი ან დაბალი რესურსის ენებისთვის. ამგვარი ექსპერიმენტების ჩატარება გამოავლენს თანამედროვე ტექნოლოგიურ შესაძლებლობას, თუ როგორ შეუძლიათ მკვლევრებს წინასწარი ცოდნის მოპოვება მარტივი ინსტრუმენტების გამოყენებით, რომელიც, როგორც ჩანს, უფრო და უფრო გარდაუვალი ხდება დღევანდელ და, განსაკუთრებით, მომავალ კვლევებში.

Contemporary Georgian Political Speech from a Gender and Party Perspectives

Tatia Tsetskhladze

(Batumi Shota Rustaveli State University)

tatiatsetskhladze19@gmail.com || ORCID: [0009-0009-0849-0423](https://orcid.org/0009-0009-0849-0423)

Anastasia Kamarauli

(FH Upper Austria Hagenberg University)

a.kamarauli@web.de || ORCID: [0009-0008-2258-8307](https://orcid.org/0009-0008-2258-8307)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8002>

Abstract: This paper investigates contemporary Georgian political speeches through the lens of gender and party affiliation, analysing linguistic strategies and rhetorical styles used by different political actors. Despite a long-standing interest in political language in Georgia, systematic politolinguistic research remains underdeveloped, particularly in applying digital methods. The study highlights various aspects that are relevant for the analysis of political speeches and presents corresponding tools.

Using quantitative and qualitative methodologies, including sentiment analysis and argument analysis, the study identifies notable differences in speech patterns. Female politicians like Salome Zurabishvili and Tako Charkviani, utilise more accessible language, more frequently employ personal pronouns, and focus on emotional appeals. In contrast, male politicians like Irakli Kobakhidze and Nika Melia exhibit more argumentative structures and a focus on factual statements, reflecting analytical and policy-oriented communication styles. The study's findings highlight the importance of considering gender and party affiliation in analysing political language, offering insights into the interplay between linguistic choices and political strategies in Georgia's evolving democratic landscape.

Keywords: Georgian political speech, corpus linguistics, politolinguistics

Introduction

If we deal with politics, we inevitably also deal with language, since language is the central instrument of politics. If we want to understand political dynamics, we have to deal with political communication, above all with the political language of politicians or political actors themselves. Since politics affects all areas of life, including private life, political language has an all-encompassing influence on society. Language, as a central tool of politics, is therefore crucial for the organisation and management of societies. The analysis of political language helps to understand how political language can regulate the perception and behaviour of society and thus also influence the political decisions of the people. Today, the discipline of politolinguistics deals in particular with the semantic and pragmatic analysis of political communication, which includes rhetorical analysis, discourse analysis, argument analysis, and sentiment analysis.

Even more than 30 years after the dissolution of the Soviet Union, post-Soviet countries are still in the process of transforming from a totalitarian-authoritarian system to democracy, with varying levels of success in the respective countries. This means that the political dynamics are still very high and are subject to a strong process of change. The linguistic analysis of

political speech in these countries is therefore essential for comprehending these transformation processes. It makes it possible to understand how politicians manage to steer the politics of these countries in one direction or the other.

For a broad-based study, it is necessary not only to choose classic analysis methods, but also to use the possibilities of digital analysis (i.e. Digital Humanities) in order to process large amounts of data. The combination of quantitative and qualitative analyses ensures versatile results, taking into account many, if not all, aspects and thus providing a more comprehensive overall picture.

1. State of Research

The discipline of political linguistics examines the role of language in political contexts. It analyses how political actors use language to construct and spread power, ideologies and identities. Political linguistics involves the study of speeches, debates, election campaigns and political texts in order to understand how rhetorical strategies and linguistic patterns contribute to influencing public opinions and political actions. Compared to its “parent disciplines”, it is a relatively new discipline that in its early stages dealt primarily with the language of totalitarian systems, such as that of National Socialism in German-speaking countries, and later with the differences in the political language of East and West Germany.¹

With the increasing use of the Internet, especially social media, the subject matter of political linguistics has expanded. The analysis of online discourses and the investigation of linguistic dynamics in social networks are now central fields of research.² The extensive use of various media has resulted in a significant increase and continuous generation of data relevant to science, creating the need for effective methods to process this vast amount of information. In addition, the increasing polarisation of political debates has increased interest in researching political language and thus in politolinguistic analyses, especially in the context of hate speech against political opponents but also against minorities.³ With the advent of digital technologies and Digital Humanities,⁴ political linguistics has made a significant leap forward, as it has now become possible to analyse large text corpora⁵ or digitally available text data and to (automatically) identify patterns and trends⁶ in political communication. This makes it possible to ideally combine quantitative and qualitative methods.

Thus, Digital Humanities, Politolinguistics, and Corpus Linguistics are methodologically intertwined. Digital Humanities provides the digital infrastructure and tools, Corpus Linguistics offers the analytical frameworks, and Politolinguistics applies these methods to specific research questions about language and politics.

A prominent tool in digital language research is the use of Corpus Linguistics software such as *AntConc*⁷ and *Voyant Tools*⁸, which enable researchers to systematically analyse large amounts of text. But special corpora for individual languages are also increasingly proving to

---

¹ For an overview of politolinguistic research see Niehr (2014).

² See, for example, Engesser, Fawzi & Larsson (2017) or Barberá et al. (2015).

³ See Meibauer (2013) and Jaki & Steiger (2023).

⁴ See Jannidis, Kohle & Rehbein (2017).

⁵ See Kupietz & Schmidt (2018) and Perkuhn, Keibel & Kupietz (2012).

⁶ The method of text mining is particularly important here. See Berry (2010) and Lemke (2016).

⁷ A corpus analysis toolkit for concordancing and text analysis,

<https://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>.

⁸ <https://voyant-tools.org/>.

be a valuable politolinguistic tool. The various tools usually offer similar functionalities such as word frequency analysis, collocation analysis and sentiment analysis, which provide valuable insights into the linguistic characteristics of political speeches. In addition to linguistic analysis, the inclusion of metadata is also interesting, as it enables a deeper contextualisation of the results and thus increases the knowledge gained. Depending on the context, various parameters are suitable for politolinguistic analysis: age, gender, party affiliation, religious affiliation, ethnicity, class affiliation, educational level, etc.

Research on gender-specific language examines the differences in the way men and women communicate, especially in political contexts. With the rise of gender studies, this aspect has also been studied in political linguistics.⁹ Previous studies show that female politicians more often use emotional and narrative elements in their speeches, while male politicians tend to use a more aggressive and analytical language. A study by Karpowitz and Mendelberg (2014) shows that women are more likely to use cooperative and community-oriented language styles in political discussions, while men are more likely to exhibit competitive and dominant language patterns. These differences can be attributed to social-cultural expectations and gender role models that influence the communication behaviour of men and women. However, recent research has shown that these gender differences are diminishing over time. An analysis of debates in the British House of Commons from 1997 to 2019 found evidence that female MPs are increasingly adopting agent-oriented and less community-oriented styles, indicating a shift towards the traditionally male-dominated style of political communication.¹⁰

In addition to gender, party affiliation is also an interesting parameter for politolinguistic analysis because it provides deeper insights into the complexity and diversity of political communication. Party affiliation reflects different ideological positions and political goals. These differences often manifest themselves in the language and rhetoric that politicians use. For example, studies have shown that conservative and progressive parties use different linguistic strategies and focuses to address and mobilise their voters.¹¹ Analysing the language of politicians from different parties can reveal how certain issues and narratives are framed in a party-specific way. This helps to understand how parties reinforce and spread their ideologies and political messages through linguistic means.

By combining gender and party affiliation, researchers can conduct more complex and nuanced analyses. This combination makes it possible to examine how gender-specific communication styles differ within the same party or how female politicians from different parties use common linguistic strategies to overcome specific challenges.

Digital Humanities, Politolinguistics and Corpus Linguistics have traditionally been strong in quantitative analysis, leveraging computational tools to analyse large datasets and uncover patterns in language use. These fields excel at quantifying aspects such as word frequency, collocations, and syntactic structures, making them ideal for large-scale studies of political speeches, media coverage, and other text genres. However, there is a growing trend to integrate these methods with qualitative analysis, particularly through argument mining¹² and

---

⁹ The aspect of gender in politics and political language has been extensively researched in recent years. There are numerous publications on the subject and even special academic journals such as *Politics & Gender* (Cambridge University Press, <https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-gender>) that are dedicated to this topic.

¹⁰ See Hargrave & Langengen (2021).

¹¹ See Schoonvelde et al. (2019).

¹² See Berry (2010), Lippi & Torroni (2016), Palau & Moens (2009) and Lawrence (2019).

sentiment analysis.¹³ Argument mining involves identifying and extracting argumentative structures occurring in texts, such as claims, premises, and conclusions, adding a qualitative dimension by exploring the logical and rhetorical strategies used in political discourse. Similarly, sentiment analysis not only quantifies the emotional tone of texts but also qualitatively assesses the sentiment conveyed, providing insights into public sentiment and emotional appeals in political communication. The integration of quantitative and qualitative approaches enhances the depth and richness of the analysis, allowing researchers to explore not just what is being said but how and why it is being communicated. This dual capability makes these fields particularly valuable for comprehending the complexities of language in social and political contexts.

2. Researching Georgian Political Speech

Politolinguistic research is still in its infancy in Georgia, although the topic of political language in Georgia has been dealt with for a long time. A very strong polarisation is mentioned again and again¹⁴ and there are already some studies on political speeches, for example concerning past election campaigns.¹⁵ What has been missing so far, however, is the systematisation of politolinguistic research and the concretisation and application of digital methods for this purpose.

The prerequisite for such an analysis is that the political speeches are available in digital form and, ideally, annotated (i.e. enriched with linguistic information). Annotated corpora, including the Georgian National Corpus (GNC), help with this.

With several sub-corpora, the GNC¹⁶ documents the Georgian language in all its stages of historical development and makes it available in digital form for scientific research. The political sub-corpus includes texts from the period of the Democratic Republic of Georgia (1918–1921), collected speeches of individual politicians since the second independence in 1991, and texts of debates and dialogues as well as parliamentary sessions. The texts in the GNC are fully grammatically annotated,¹⁷ i.e. all words are determined with regard to their morphosyntactic properties so that they can be searched for and filtered using such properties. It is possible to select different sub-corpora in the Corpus list; the texts contained in this selection are then listed in a Text list and can be viewed individually.

Two search modes can be selected for searching: “Basic search” and “Advanced search”. The results can then be further filtered, by selecting individual texts, authors or time periods. The Advanced search enables even more complex search queries (e.g., on certain authors or on the use of certain morphological categories). In addition, the search using so-called regular expressions is available for both search modes. The results of the search query submitted under “Query” are listed under “Concordance” (document locations). They can be represented as “Key word in context” (KWIC) or in a wider context.

As in most corpora, the GNC can also be searched for collocations (adjacent occurrences of words) or co-occurrences (common occurrences of words). The “Wordlist” shows the frequency of individual words.

---

¹³ See Wankhade/Rao/Kulkarni (2022) and Siegel/Melpomeni (2020).

¹⁴ See Melikidze, , Rao & Kulkarni (2022), Media Development Foundation (2018) and Kuprashvili (2019).

¹⁵ See, for example, Taliuri (2022).

¹⁶ <http://gnc.gov.ge/>.

¹⁷ Hirschmann (2019), 22–23.

While the GNC offers a powerful resource for linguistic research by providing digitally annotated corpora, it primarily functions as a tool for linguistic rather than interdisciplinary analysis. This limitation means that the GNC, in its current form, does not fully support the comprehensive needs of fields like politolinguistics, which require not only linguistic annotation but also the integration of metadata such as speaker demographics, political context, and discourse types.

For example, politolinguistic analysis often involves metrics that assess rhetorical strategies, argumentation patterns, and sentiment, which are not readily extractable using GNC's basic functionalities. Consequently, researchers may need to resort to other tools or manual methods for these aspects of analysis. Tools like sentiment analysis software, argument mining algorithms, or specific corpus linguistic software capable of deeper discourse analysis are sometimes necessary to fill these gaps.

Thus, while the GNC provides a robust foundation for linguistic data, the lack of integrated interdisciplinary tools necessitates additional steps or resources for comprehensive politolinguistic research. This situation underscores the need for future developments in the GNC or similar platforms to incorporate broader analytical capabilities that cater to the complex needs of interdisciplinary studies.

2.1 Methodology and Approach of the Present Study

This study has the following aim: on the basis of a specific question as an example, qualitative and quantitative methods of politolinguistics are to be tested in the context of political speeches in Georgia. The results will then be used as a starting point to consider what exactly is needed to carry out interdisciplinary analyses. For this purpose, two aspects were included in the study as additional analysis parameters: gender and party affiliation. Specifically, the aim was to examine whether linguistic differences can be identified with regard to these affiliations. Studies from the perspective of gender and/or party affiliation are pivotal in politolinguistics, but other starting points for the investigation could also have been of interest, such as age, educational level, or origin (ethnic, socio-economic, etc.).

When examining political texts, especially when using a comparative approach, certain principles must be adhered to in order to obtain meaningful results. The underlying material, i.e. the collection of political texts, should be representative in order to avoid distortion, which means specifically that ideally all parties should be represented. The sample must also be balanced, for example by comparing the politicians of the governing party with the politicians of the opposition parties. In addition, there should be a thematic balance, but here one aspect needs to be emphasised in particular. The corpus itself should cover a wide range of political topics, but for the comparative study one should use political speeches with the same or at least a similar thematic focus and length. Put more simply, it makes little sense to compare a political speech that deals with agricultural issues with a speech that is about protecting women in society.

For this purpose, a small sample of four Georgian politicians was selected, consisting of two women (one from the government and one from the opposition) and two men (also one from the government and one from the opposition). The idea was to see whether they reveal special features, which could then be used as a reason for a larger-scale study.

The selected politicians are:

- **Irakli Kobakhidze (male)**
  - Speaker of the party *Georgian Dream*
  - Chairman of the Parliament of Georgia
  - Representative of the government
  - Resource: interview¹⁸

- **Salome Zurabishvili (female)¹⁹**
  - President of Georgia
  - Representative of the government
  - Resource: interview²⁰

- **Nika Melia (male)**
  - Leader of the party *National Movement*
  - Representative of the opposition
  - Resource: talkshow²¹

- **Tako Charkviani (female)**
  - Leader of the party *Law and Justice*
  - Representative of the opposition
  - Resource: interview²²

2.2 Quantitative Analysis

In principle, it is advisable to start with a quantitative analysis. Quantitative results often allow us to make a decision in which direction we should move with the qualitative analysis. For the quantitative analysis we chose the following elements: token-type relations, use of functional elements, and frequency of tokens (verbs including TAM features, nouns/substantives, personal pronouns ‘I’ and ‘my’). In the quantitative analyses we focused on sentiment analysis and argumentative structures. The four speeches under concern are not included in the GNC, therefore the quantitative evaluations were carried out using the KWIC program.²³ The output is illustrated in the following tables.

---

¹⁸ Interview in the show *Aktualuri tema* on *First Channel* of 23.07.2022: <https://1tv.ge/video/interviu-irakli-kobakhidzestan-3/> (30.07.2024).

¹⁹ Although she was elected president as an independent candidate, she relied on the support of the party *Georgian Dream* and as head of state she was counted as part of the “government” for our study.

²⁰ Interview in the show *Dgis tema* on *First Channel* of 21.07.2022: <https://1tv.ge/video/interviu-saqartvelos-prezidenttan-dghistema-live/> (30.07.2024).

²¹ Talkshow *Kviris Pormula* on *Channel Pormula* of 31.07.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=qWWWuJPDk7o> (30.07.2024).

²² Interview in the show *Aktualuri shabati* on *First Channel* of 11.06.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=I5aoN7N0Wdk> (30.07.2024).

²³ <http://nuchs-corpus.japanwest.cloudapp.azure.com/kwic/>.

Word	Count
და	130
ეს	99
არის	92
არ	82
რომ	75
იყო	55
რაც	36
უნდა	32
ნუ	30
ჩვენ	25
შეიძლება	23
ერთი	22
მას	22
არა	21
როდესაც	21
თუ	20
ჩვენი	20
ვიგი	19
ის	19
მე	19

Total Token: 3574   TTR: 0.3587017
Total Type: 1282

Table 1: KWIC evaluation for Kobakhidze

Word	Count
და	162
არ	95
რომ	58
ეს	56
მე	53
არის	45
ამ	39
უნდა	38
რა	37
მიხილ	35
ხო	33
არა	29
კი	23
შეიძლება	22
ჩვენ	21
ბიძინა	20
ერთი	20
მაგრამ	19
ნუ	19
ქვლა	16

Total Token: 3368   TTR: 0.3993468
Total Type: 1345

Table 2: KWIC evaluation for Melia

Word	Count
და	176
რომ	173
არ	165
არის	124
ეს	84
მე	82
ამ	42
არა	41
იყო	40
თუ	34
უნდა	34
რაც	32
რა	24
ჩემი	24
მაგრამ	23
იმ	22
ერთი	21
რომელიც	21
როცა	21
ყველა	21

Total Token: 3876   TTR: 0.372549
Total Type: 1444

Table 3: KWIC evaluation for Zurabishvili

Word	Count
რომ	129
და	111
არ	106
მე	78
რა	68
ეს	53
უნდა	44
არის	42
აა	32
არა	30
აი	27
იმ	27
თუ	26
ერთი	23
ის	20
იგივე	20
ძალიან	19
თქვენ	18
ჩვენ	18
ააა	17

Total Token: 3420   TTR: 0.4040936
Total Type: 1382

Table 4: KWIC evaluation for Charkviani

2.2.1 Token-type Relation

A token is a single instance of a character sequence (string) in a text corpus. A token can be a single word, a punctuation mark, or a number. For example, the sentence *I eat an apple.* contains five tokens: *I, eat, an, apple* and the full stop.

A type (or token type) is a unique form or stem that occurs in the corpus. It represents all instances of that word or stem in the text. For example, if the word *apple* appears five times in the corpus, it is a type that corresponds to five tokens.

The token-type relationship is the ratio between the number of tokens and the number of types in the speech. A high token-type relationship in a person's speech indicates a diverse and varied vocabulary. This can mean that the person is able to use a wide range of words and expressions in his or her communication. A low token-type relationship indicates that the person tends to repeat certain words or phrases frequently. This indicates more limited linguistic variation in his or her speech.

The token-type relationship can also say something about the specific language style of a person. For example, a person who uses a lot of specific technical terms is likely to have a higher token-type relationship, while someone who uses more general words in his or her communication may have a lower token-type relationship. A higher token-type relationship can also indicate a more formal or literary language, while a lower token-type relationship can point to a more informal or colloquial sort of communication.

2.2.2 Frequency of Functional Elements

Functional elements, also known as function words or grammatical elements, are words or word groups in a language that primarily serve to establish grammatical functions and structure in a sentence or text, typically conveying grammatical information rather than carrying specific lexical meaning. The quantitative analysis of functional elements can provide information about the linguistic register and style of the speaker, the coherence and context of the text, as well as its redundancy and clarity.

2.2.3 Frequency of Lexical Units and their Grammatical Features

a) Verb

The frequency of verbs in a person's communication can provide various kinds of information about his or her communication style and messages. A frequent use of verbs is characteristic for a style of communication that tends to be active and action-oriented. People who use lots of verbs tend to describe their actions, activities, and experiences in detail. The frequency of verbs can also provide information about the emphasis on actions versus states or characteristics. People who use verbs more frequently may tend to focus more on action and changing states.

b) TAM

Tense, aspect and mood (TAM) are linguistic concepts used to describe the features of verbs that convey time, the nature of an action or state, and the speaker's perspective or attitude towards the action or state. These features help the listener to clarify when an event occurs, whether it is ongoing or completed, and how the speaker relates to it.

1. **Tense** refers to the time when an action takes place, such as past, present, or future. It answers the question of ‘when’ an event happens.
2. **Aspect** describes the nature of the action in terms of its flow or completeness. For example, an action can be ongoing (imperfective aspect), completed (perfective aspect), or habitual. This helps to understand ‘how’ an action unfolds over time.
3. **Mood (or modality)** reflects the speaker’s attitude towards the action, expressing possibility, necessity, permission, or obligation. It includes the use of subjunctive moods to express doubts, wishes, or hypothetical scenarios, and of the imperative mood to give commands.

Taken together, these elements allow speakers to convey not just the factual details of an event but also its temporal context, its completeness, and their subjective stance towards it. This combination enriches communication by adding layers of meaning to verb phrases in a sentence.²⁴

c) Nouns

The frequency of certain nouns can indicate a person’s interests and priorities, and they can act as key terms or buzzwords to emphasise certain ideas or concepts. The use of technical terms or specialised nouns can indicate a speaker’s expertise in a particular area, and the choice of particular nouns can indicate his or her emotional reactions or attitudes.

d) Pronouns *I* and *my*

The frequency of using ‘I’ and ‘my’ in communication can provide some information about the speaker’s communication style, perspective and self-assessment.²⁵ A high frequency of ‘I’ and ‘my’ may indicate a kind of communication that tends to be self-centred. It may indicate a desire to express oneself, share one’s perspectives, or emphasise personal experiences. A frequent use of ‘I’ and ‘my’ can also indicate confidence and a strong sense of self.

2.2.4 Visualisation

In political science, the visualisation of data and results is crucial because it makes complex information more easily accessible and understandable. Graphs, charts, and maps allow large amounts of data to be grasped at a glance and make it easier to identify patterns and relationships that would be difficult to see in pure text or table formats. These visual representations not only support the analysis and interpretation of data but also enhance communication by making the findings more engaging and easier to convey to both academic and non-academic audiences.

These principles are of great importance in political linguistics, whose analyses often generate large and complex data, for example from political speeches, debates and social media posts. Visualisations such as word clouds, network diagrams and time series analyses can help to make linguistic patterns and trends in political texts comprehensible: word clouds can highlight frequently used words in political speeches, making the key themes and rhetorical focuses of a politician visible; network diagrams can clarify the relationships between different political actors and topics by showing the links and interactions in discourses; and time series

---

²⁴ For the use and relevance of TAM in political speech see Havas & Chapp (2016) and Boicu (2007).

²⁵ See Alavidze (2017).

analyses can show how the use of certain terms or topics increases or decreases over time, indicating changes in political communication.

Since the GNC does not provide any visualisation tools, *Voyant* was used to display the evaluations. *Voyant* is a web-based text analytics platform used for performing text analysis and visualisation. It offers various tools and features that enable users to gain insights into the structure, content, and patterns of texts. Some of these features are word frequency analysis, text visualisations, concordance analysis, etc. *Voyant* can also calculate some metrics such as vocabulary density, readability indexes and average numbers of words per sentence. The “Readability Index” is used to evaluate the readability or understandability of a text. The purpose of this index is to measure the difficulty level of a text and determine how easily it can be understood by a specific audience. *Voyant* is thus a very useful tool for quantitative analysis.

2.3 Qualitative Analysis

The qualitative analysis is more difficult, especially since some concepts of the Georgian language have not been fully researched. Therefore, the qualitative analysis of Georgian data is essentially theory-based and largely “hand-made”.

2.3.1 Argumentation Structures

Arguments consist of one or more premises and a conclusion. Arguments can be easily identified by their structure using lexical markers such as ‘because’, ‘therefore’, etc. In the simplest cases, it is sufficient to look for argument markers to locate the arguments in a text. In more complex cases, argument mining methods must be used. The prerequisite for this is that argument structures in the respective language have been sufficiently researched and classified.

In some languages, including Georgian, arguments can also be used without explicit lexical markers. This is the reason why argument structures cannot be easily determined using digital quantitative methods in Georgian. In the given cases the arguments were detected using simple text analysis and evaluated only according to their frequency. The number of these lexical markers was compared to the total number of sentences in order to assess the level of argumentation in each speech. This relation was then used to evaluate how populist a speech is, since one of the characteristics (which, however, does not always apply) is a low use of argumentation and a greater use of emotional appeals and simplified statements.

2.3.2 Sentiment Analysis

Sentiment analysis is used to identify and evaluate the emotions, attitudes and opinions expressed in a text. It gives us information about the speaker’s mood and feelings as well as his or her opinion and evaluation. There are various ways to measure sentiment. When analysing larger data sets, a sentiment dictionary is used (if one is available for the language under concern). The respective words are assigned a weighting between -1 for negative and +1 for positive.

In the case of the Georgian language, as with argument analysis, basic research is still pending, so that no sentiment dictionary is currently available. Therefore, the sentiment evaluation was also carried out “manually”. The texts were examined sentence by sentence and an attempt was

made to categorise them semantically and pragmatically as to negative evaluations, rhetorical questions, categorical negative assessments, facts, criticisms, and so on.

3. Main Findings

Below we present a quantitative and qualitative analysis of speeches of the four selected politicians. In particular, we present the token-type relations and the frequency of tokens: functional elements, verbs (both lexically and with grammatical features such as TAM), nouns and pronouns.

3.1 Quantitative Findings

The differences in the number of types and proportions may indicate different linguistic styles or speech strategies used by politicians. Politicians with a higher proportion of unique words may use more diverse language to convey their messages and highlight different aspects of an issue. A lower proportion may indicate that the speaker repeats his or her key messages and themes more frequently, which in political speeches may be a strategy to emphasise important points. But personal speaking style and experience can also have an influence on the token type proportion.

The number of words in the texts varies slightly between the four politicians. As Table 5 shows, Salome Zurabishvili has the highest number of tokens (3870), while Nika Melia has the lowest (3368). The number of unique words also varies, with Salome Zurabishvili having the most (1444) and Irakli Kobakhidze, the fewest (1278) unique words.

The politicians of the government have a slightly lower type-token relation than the politicians from the opposition parties. Nika Melia and Tako Charkviani both have the highest proportion (40%), indicating that their texts have greater lexical diversity. Irakli Kobakhidze has the lowest proportion (36%), indicating that he repeats the same words more often. It is noticeable that the token-type relationship is significantly higher for opposition politicians.

With Zurabishvili, it is worth taking a closer look. She has the highest token and the highest type rate, but the token-type relation is relatively low. Given her career, it would have been reasonable to assume before-hand that she possessed a larger, if not the largest, vocabulary but the results show the opposite. One explanation could be that she came to Georgia, i.e., into a completely Georgian-speaking environment, only in the early 2000s and therefore at a later age.

Politician	Token	Type	Relation
Kobakhidze	3569	1278	36%
Melia	3368	1345	40%
Zurabishvili	3870	1444	37%
Charkviani	3414	1378	40%

Table 5: Token-type relations

The results show very clearly how important the empirical approach is, as incorrect assumptions can be eliminated at an early stage. It also shows the need to always put the results into context, since the values themselves are not meaningful without contextualisation and relationing.

3.1.1 Frequency of Tokens – Functional Elements

Table 6 shows that the functional elements that were used most frequently were *და da* ('and'), *არ ar* ('not') and *რომ rom* ('if, when, that'), although at least in Kobakhidze's case *არის aris* ('is') was also very common. *და da* 'and' is most often used by Zurabishvili, least by Charkviani. *არ ar* ('not') is most often used by Zurabishvili, least by Melia. *რომ rom* ('if, when, that') is most often used by Zurabishvili, least by Kobakhidze.

Kobakhidze uses 'is' permanently whereas it is not found to the same extent in the others' speeches. Interestingly, for Kobakhidze, *რომ rom* ('if, when, that') is not one of the most common functional elements.

The frequent use of *და da* ('and') by Salome Zurabishvili and Nika Melia might indicate that they use many complex sentences and lists in their speeches to connect several points and support their statements. The high frequency of the negator *არ ar* ('not') in Salome Zurabishvili's speech could indicate that she often criticises political opponents or defends her own positions. Tako Charkviani and Salome Zurabishvili use the word *რომ rom* ('if, when, that') frequently, which might indicate that they tend to introduce reasons or explanations in their speeches.

Politician	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Token	3569	3368	3870	3414
Functional elements	და (130)	და (162)	და (176)	რომ (129)
	ეს (99)	არ (95)	რომ (173)	და (111)
	არის (92)	რო/რომ (65)	არ (165)	არ (106)
	არ (82)	ეს (56)	არის (124)	მე (78)
	რომ (75)	მე (53)	მე (82)	ეს (53)
Σ	478	431	720	477

Table 6: Frequency of functional elements

All in all, Zurabishvili stands out because she uses functional elements most often, which in turn contrasts with her token-type relation, which was lower. Kobakhidze uses the functional elements analysed less frequently in general, suggesting that his speeches are more concise.

The analysis of the frequency of functional elements in the speeches of the four Georgian politicians shows certain differences, thus indicating different linguistic styles and

rhetorical strategies. These differences may also indicate different approaches to political communication and different strategies towards their target groups.

3.1.2 Frequency of Tokens – Verbs

In the given research sample, the choice of verbs used is as expected. The seven most frequently used verbs (Table 7) all play a central role in political persuasion. These are: ყოფნა/არსებობა ('be'), ქონა/ყოლა ('have'), თქმა ('say'), განხორციელება ('implement'), ცოდნა ('know'), ნდომა ('trust'), დაპირება ('promise'), კეთება ('do, make'), (საუბარი 'talk'), მიღება ('receive'), მოთხოვნა ('demand'), დაცვა ('protect'), ციხეში სიკვდილი ('die in prison').

The use of verbs also depends on the respective position and situation, which is evident with Kobakhidze using the verb 'implement' (განხორციელება). Since Kobakhidze is a member of the government, it is not surprising that he often uses it and at the same time it is understandable that the others use it less. Zurabishvili in her position as president has no executive power and probably therefore uses this word less often.

Politician	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Token	3569	3368	3870	3414
Frequent verbs	ყოფნა (171)	ყოფნა (93)	ყოფნა (205)	ყოფნა (67)
	ქონა/ყოლა (39)	თქმა (41)	თქმა (19)	თქმა (27)
	თქმა (37)	ქონა/ყოლა (23)	ცოდნა (15)	ცოდნა (24)
	განხორციელება (19)	ცოდნა (17)	ქონა (14)	ნდომა (21)
	ცოდნა (8)	ნდომა (15)	მიღება (12)	ციხეში სიკვდილი (7)
	ნდომა (7)	კეთება, საუბარი (8)	ნდომა (6)	დაპირება (5)
	დაპირება (5)	არსებობა (7)	მოთხოვნა (4)	დაცვა (5)
Σ	286	204	275	156

Table 7: Frequency of verbs (seven most frequently used verbs)

What is striking is that government politicians use the verb 'be' significantly more often than opposition politicians. This could have various reasons:

- As government officials, Kobakhidze and Zurabishvili may more frequently use the verb 'be' to confirm and legitimise government statements and positions. This could help strengthen their own authority and that of the government.
- Government officials often need to emphasise facts and current conditions to justify or explain policy decisions. The verb 'be' is apt for representing existing situations or realities.
- In their role, they may more frequently need to defend and justify positions, which includes using 'be' to strengthen arguments and deflect criticism.

- Government politicians often use normative statements that describe conditions as they should be or are. This could help to put a normative force behind their policy statements.

3.1.3 Frequency of Tokens – TAM of Verbs

The TAM analysis (Table 8) does not provide very clear results. However, here are some observations: The most frequently used tense is the present. Regarding aspect, durative forms are most commonly used. Regarding mood, we see that the subjunctive is used very often.

There seem to be no gender-specific differences in TAM. The only thing that stands out is that women use the aorist tense more often (see below). Tako Charkviani applies the present tense most frequently (159 times), indicating that she often speaks about current events and present conditions. Salome Zurabishvili follows with 148 times, also indicating a strong emphasis on the present. The future is mostly used by the opposition politicians, which suggests that they often talk about future plans and visions. This can be a sign of a strategy to gain voters for themselves and to win them over to their political goals/plans.

Salome Zurabishvili uses the aorist most frequently (101 times), indicating that she often refers to past events, possibly to highlight achievements or draw lessons from history. Melia uses the aorist less frequently (45 times), indicating that his speeches are less focused on the past, which is surprising, since it would be expected that an opposition politician would comment more frequently on the government's past actions.

Tako Charkviani and Salome Zurabishvili use the subjunctive more frequently (79 and 92 times, respectively), indicating that they often speak about possibilities, desires, or hypothetical situations. Kobakhidze uses the subjunctive the least (53 times), which indicates a more direct and less hypothetical speech strategy.

The use of the perfect tense is low overall, which suggests that the speakers place less emphasis on reported or hearsay information (evidentiality) and instead focus more on current topics and events.

Politicians	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Token	3569	3368	3870	3414
Verb	524	339	418	412
Tense	Present: 80 Aorist: 63 Future: 20 Perfect: 9	Present: 127 Aorist: 45 Future: 47 Perfect: 9	Present: 148 Aorist: 101 Future: 41 Perfect: 15	Present: 159 Aorist: 82 Future: 47 Perfect: 5
Aspect	Durative: 46	Durative: 30	Durative: 23	Durative: 18
Mood	Subjunctive: 53 Modal: 23	Subjunctive: 69 Modal: 24	Subjunctive: 79 Modal: 34	Subjunctive: 92 Modal: 33
	უნდა (Perf. 5/Fut. 18)	უნდა (Perf.0/Fut.24)	უნდა (Perf.4/Fut.20)	უნდა (Perf.5/Fut.28)

Table 8: Frequency of TAM categories of verbs

3.1.4 Frequency of Tokens – Nouns/Substantives

The most common nouns or nominal phrases for each politician are:

Kobakhidze: პრეზიდენტი ‘president’ (41), ელჩი ‘ambassador’ (30), ვიზიტი ‘visit’ (28), მთავრობა ‘government’ (26) საქართველო ‘Georgia’ / ჩვენი ქვეყანა ‘our country’ (25), პოზიცია ‘position’ (25), კონსტიტუცია / კონსტიტუციური ‘*constitution(al)*’ (24), სახელმწიფო ‘government’ (15), მოსამართლე ‘judge’ (15), საგარეო პოლიტიკა / ურთიერთობები ‘*foreign policy / relations*’ (15), ინფორმაცია ‘*information*’ (14), ქვეყანა ‘*country*’ (14), საელჩო ‘*embassy*’ (13)

Melia: მიხეილ სააკაშვილი ‘*Mikheil Saakashvili*’ (35), პოლიტიკა / პოლიტიკური ‘*politics/ political*’ (26), პარტია ‘*party*’ (22), ბიძინა ივანიშვილი ‘*Bidzina Ivanishvili*’ (20), ნაციონალური მოძრაობა / პარტია ‘*National Movement / Party*’ (18), (ისტორიული, ეგზისტენციალური) ბრძოლა ‘(*historical, existential*) *struggle*’ (17), პოლიტიკური ცხოვრება / პროცესები / პატიმრები / საქმიანობა / ორთაბრძოლა ‘*political life / processes / prisoners / activities/ combat*’ (16), პოლარიზაცია ‘*polarisation*’ (16), ტყვე/ტყვეობა ‘*prisoner/captivity*’ (12), (მისი, ოლიგარქიული, ავტოკრატიული, ბიძინა ივანიშვილის, ეს) რეჟიმი ‘(*his, oligarchic, autocratic, Bidzina Ivanishvili’s, this*) *regime*’ (8), (ნომერპირველი (3)) ამოცანა ‘(*number one (3)*) *problem*’ (7), პროცესი ‘*process*’ (7), არჩევნები ‘*elections*’ (7), დამარცხება ‘*defeat*’ (6), ოპოზიცია ‘*opposition*’ (6), ციხე ‘*prison*’ (6)

Zurabishvili: ევროპარლამენტი / ევროპა / ევროპული ‘*European Parliament / Europe / European*’ (39), საქართველო / ქვეყანა ‘*Georgia / the country*’ (21), ელჩი ‘*ambassador*’ (16), ოპოზიცია ‘*opposition*’ (15), 12 პუნქტი ‘*12 points*’ (13), პრეზიდენტი ‘*president*’ (12), შეთანხმება ‘*agreement*’ (11), კრიტიკა ‘*criticism*’ (11), უმრავლესობა ‘*majority*’ (11), სამუშაო ჯგუფი ‘*working group*’ (10)

Charkviani: საქართველო / ქართველი ხალხი ‘*Georgia / Georgian people*’ (39), დასავლეთი / დასავლური ‘*West / western*’ (23), ოპოზიცია / ოპოზიციონერი ‘*opposition/ oppositionist*’ (18), ქვეყანა (= საქართველო) ‘*the country (= Georgia)*’ (17), 12 პუნქტი ‘*12 points*’ (17), პროცესი ‘*process*’ (13), რეფორმები ‘*reforms*’ (11), არჩევნები ‘*elections*’ (8), პოლიტპატიმრები ‘*political prisoners*’ (8), ბერკეტი ‘*lever*’ (8)

Kobakhidze most often addresses or refers to the President. Melia mentions Saakashvili and Ivanishvili very often, and his list also suggests that his focus is on the “rivalry” between the two parties.

It is noticeable that the name of Georgia is not among the most frequently used nouns. It is also noticeable that women refer to Europe much more often than men. It should be particularly emphasised that Charkviani, interestingly, chooses a different term for Europe – the West or the Occident.

3.1.5 Frequency of Tokens – Pronouns (‘I’ and ‘my’)

Examples for usage of ‘I’ and ‘my’:

Kobakhidze:

- ‘I’:
  - მე რაც ვიცი ‘what I know’
  - მე როგორც ვიცი ‘as far as I know’
  - მე რაც ვნახე ‘what I saw’
  - მე რაც გადავამოწმე ‘what I checked’
  - მე მგონია ‘I think so’
  - შეიძლება მე არ მომწონდეს ‘I may not like it’
  - მე ვიცი ‘I know’
- ‘My’:
  - პრეზიდენტის რეზიდენციაში ჩემი მისვლა ‘my visit to the president’s residence’
  - ჩემი პოლიტიკური გზავნილი ‘my political message’
  - ჩემი პოლიტიკური გუნდის წევრი ‘member of my political team’

Melia:

- ‘I’:
  - მე ვისურვებ ‘I would like to’
  - მივესალმები ‘I greet you’
  - მე მესმის ‘I understand’
  - მე მეშინია ‘I’m afraid’
  - მე ვუზიარებ ‘I share’
  - მე მგონია ‘I think so’
  - მე ვუსმენდი ‘I was listening’
  - მე ეჭვი არ მეპარება ‘I have no doubt’
- ‘My’:
  - ჩემი ხედვა, ჩემი პოზიცია ‘vision, my position’
  - ჩემი საუბარი ‘my conversation’
  - ჩემი დაპირება ‘my promise’
  - ჩემი ამოცანა ‘my task’

Zurabishvili:

- ‘I’:
  - მე არ ვიცი ‘I don’t know’
  - მე არ მინახავს ‘I haven’t seen it’
  - მე რაც მახსოვს ‘as I remember’
  - მე მგონია ‘I think so’
  - მე მოვუწოდებ ‘I call’
  - მე დარწმუნებული ვარ ‘I am sure’
  - მე მივიღებ გადაწყვეტილებას ‘I will make a decision’

- მე ვეთანხმები 'I agree'
- მე მახსოვს 'I remember'
- მე მაქვს ჩემი პასუხი 'I have my answer'
- მე მიმაჩნია 'I consider'
- მე ხომ წავედი 'I went'
- მე ხომ ხელი მოვაწერე 'I signed it'
- მე ამას ვერ შევაფასებ 'I can't rate it'
- მე მინდა მათ მივმართო 'I want to address them'
- მე შევთავაზე 'I suggested'
- **'My':**
  - ჩემი პირადი პოზიცია 'my personal position'
  - ჩემი ადმინისტრაცია 'my administration'
  - ჩემი სათქმელი 'my point'
  - ჩემი ერთადერთი მიზანი 'my only goal'
  - ჩემი გადასაწყვეტი 'it's up to me'
  - ჩემი შესაფასებელი 'my assessable'
  - ჩემი პასუხისმგებლობა 'my responsibility'
  - ჩემი (ყველა) კრიტიკა 'my (all) criticism'
  - ჩემი ურთიერთობების გამოყენება 'using my relationships'
  - ჩემი კითხვა 'my question'
  - ჩემი დისკრეცია 'my discretion'
  - ჩემი კრიტერიუმი 'my criterion'
  - ჩემი საქმე 'my business'
  - ჩემი სურვილი 'my wish'
  - ჩემი ჩასვლის მიზანი 'the purpose of my arrival'
  - ჩემი პასუხ(ებ)ი 'my answer(s)'
  - ჩემი ფაქტები 'my facts'
  - ჩემი ბრალი 'my fault'
  - ჩემი როლი 'my role'
  - ჩემი შესაძლებლობა 'my opportunity'
  - ჩემი ჩასვლა პარიზში 'my arrival in Paris'

Charkviani:

- **'I':**
  - მე ვფიქრობ 'I think'
  - მე ვიმედოვნებ 'I hope so'
  - მე ვთვლიდი 'I considered'
  - მე ვემხრობი 'I favour it'
  - მე დამბლოკეს 'I was blocked'
  - მე ვხედავ 'I see'
  - მე არ მიყვარს 'I don't love'

- მე არ მომწონს ფარისევლობა ‘I don’t like hypocrisy’
- მე ტყილები არ მიყვარს ‘I don’t like woods’
- მე გულწრფელად გეტყვით ‘I’ll tell you honestly’
- მე არ მეშინია ‘I’m not afraid’
- მე ასე გავიზარდე ‘this is how I grew up’
- მე მგონია ‘I think so’
- მე ვერ ვხვდები ‘I can’t understand’
- ‘My’:
  - ჩემი დამოკიდებულება ‘my attitude’
  - ჩემი მეგობრები ‘my friends’
  - ჩემი ბავშვობის ტკივილი ‘the pain of my childhood’
  - ჩემი ცხოვრების ნატვრა ‘the dream of my life’
  - ჩემი მოღვაწეობა ‘my work’
  - ჩემი ქვეყანა ‘my country’
  - ჩემი პერსონალიტი (პიროვნება) ‘my personality’
  - ჩემი დასაცავი ‘my protector’

Table 9 shows a significant difference between the genders because as we can see, female politicians either have a stronger personality or they are more inclined to share their personal view of things. Salome Zurabishvili and Tako Charkviani both use the pronoun მე *me* (‘I’) most frequently, which could indicate that they highly personalise their speeches and perhaps emphasise their own role and perspective. This could be aimed at establishing a personal connection with the audience and reinforcing their positions and beliefs. Salome Zurabishvili also uses the pronoun ჩემი *chemi* (‘my’) relatively frequently (24 times), which could indicate a stronger emphasis on personal ownership or responsibilities. Irakli Kobakhidze uses both pronouns the least, which may indicate that his speeches are less self-centred and perhaps more focused on collective or objective statements. Nika Melia uses the pronoun მე *me* (‘I’) more often than Kobakhidze, but less than Zurabishvili and Charkviani, which may indicate a balanced mix of personal and objective language.

Politicians	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Token	3569	3368	3870	3414
მე/I	19	53	82	78
ჩემი/my	3	9	24	8

Table 9: Frequency of pronouns

The frequent use of ‘I’ and ‘my’ could be part of a strategy to make speeches more personal and authentic. This can help build trust and closeness with the audience. A lesser use

of the pronouns ‘I’ and ‘my’ could indicate that the speaker prefers a more distant, factual or institutional perspective, possibly to emphasise neutrality and objectivity.

3.1.6 Voyant Visualisation and Evaluation

Interestingly, using Voyant leads to a distortion of the data. As the respective evaluations show in figures 1–4, Voyant comes to a slightly different result for the number of tokens than KWIC. This is due to the fact that not all tools treat punctuation marks equally. This is the reason why in the following evaluations the number of tokens for the respective speeches differs from those above. The fact that punctuation marks are not always treated in the same way highlights the problems that arise when using different tools to analyse speeches. This is a strong argument for trying to use only one tool if possible to avoid distorting the data.

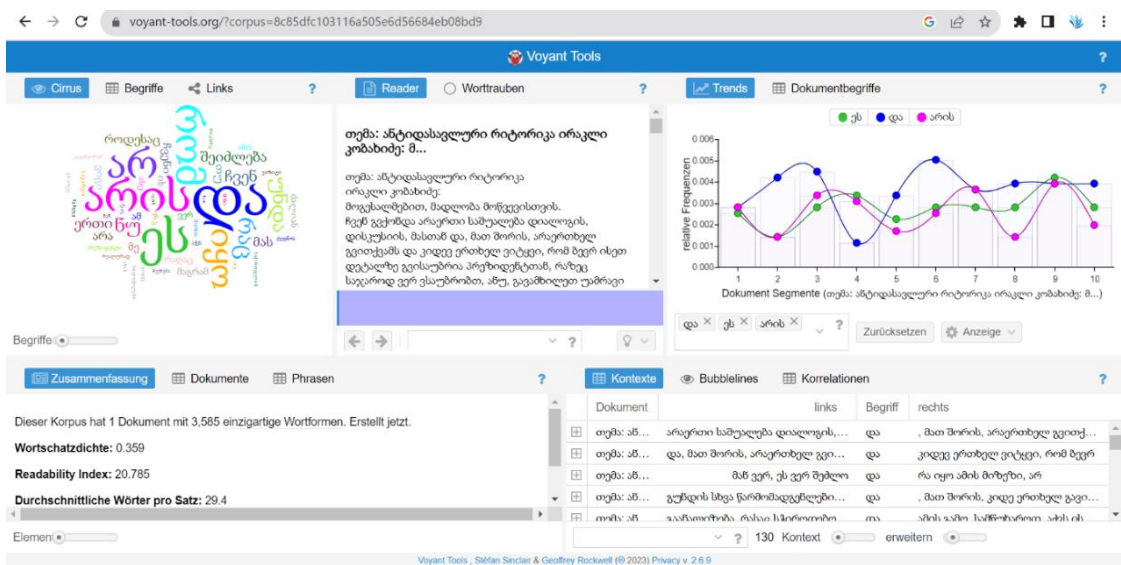

Figure 1: Voyant evaluation for Kobakhidze

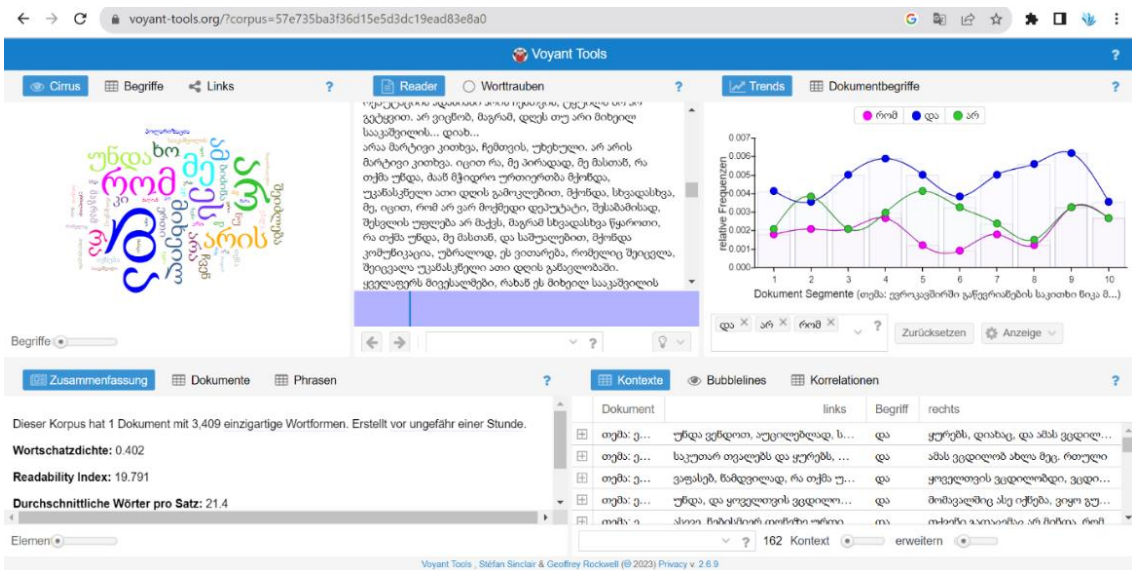

Figure 2: Voyant evaluation for Melia

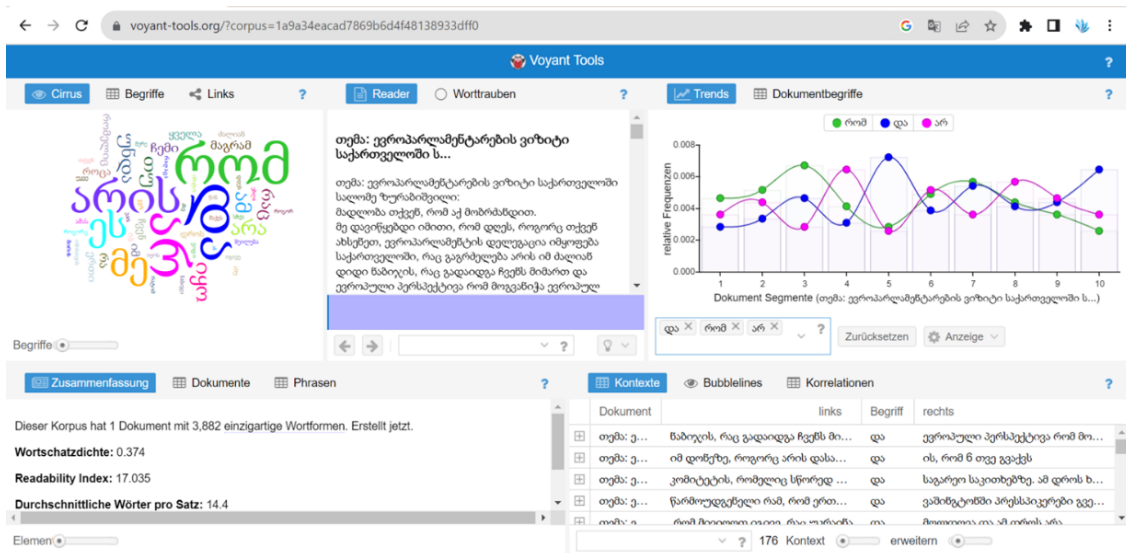

Figure 3: Voyant evaluation for Zurabishvili

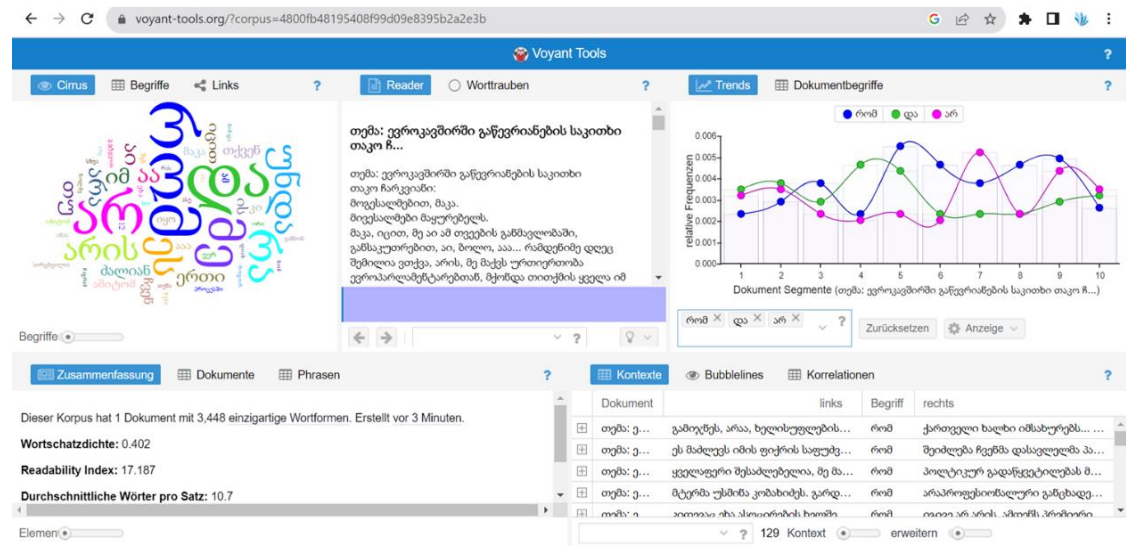

Figure 4: Voyant evaluation for Charkviani

3.1.7 Overview - Differences in Gender and Party Affiliation

As shown in Table 10, Salome Zurabishvili uses the most unique word forms (3882), which suggests a rich and diverse way of expressing herself.

Salome Zurabishvili has the lowest readability index²⁶ (17.035), which indicates that her texts are the easiest to read and understand. With the highest number of unique word forms and the lowest readability index, Salome Zurabishvili shows a rich and accessible language that likely aims to appeal to a wide audience. Irakli Kobakhidze has the highest index (20.785), indicating more complex and potentially harder to understand texts. Irakli Kobakhidze has the lowest density (0.359), which suggests a more frequent repetition of the same words. He uses the most words per sentence on average (29.4), indicating a more complex sentence structure. His more complex and longer sentences, as well as the lower vocabulary density and the higher

²⁶ The “Readability Index” is used to evaluate the readability or understandability of a text. The purpose of this index is to measure the difficulty level of a text and determine how easily it can be understood by a specific audience.

readability index, indicate more formal and potentially harder to understand language. This could reflect his target audience and his position as a government official. In contrast, Tako Charkviani uses the shortest sentences (10.7 words per sentence), indicating a simpler and more direct sentence structure; her short sentences and high vocabulary density indicate direct and concise language that may aim for quick comprehensibility and effectiveness. Nika Melia and Tako Charkviani both have a higher vocabulary density (0.402), which means that they use a higher number of unique words relative to the total number of words. But in absolute numbers Nika Melia has the least count (3409), which could indicate a rather limited lexical diversity. He exhibits a moderate number of unique word forms and a higher vocabulary density, indicating a balanced and well-structured style of speech that emphasises both detail and clarity.

Government politicians like Kobakhidze and Zurabishvili could use more complex structures to underline their authority and competence, while also being careful to keep their messages understandable. Opposition politicians like Melia and Charkviani could use simpler and more direct language to mobilise broader support and convey their messages more clearly and succinctly.

Overall, the following conclusions can be drawn from the findings in Table 10: The analysis of the readability index and average of words per sentence shows clear differences between the male and female politicians. Salome Zurabishvili and Tako Charkviani, the two female politicians, have lower readability indexes and shorter average sentence lengths than their male counterparts Irakli Kobakhidze and Nika Melia.

The analysis of unique word forms and vocabulary density shows differences between government politicians and opposition politicians. Government politicians such as Salome Zurabishvili and Irakli Kobakhidze use a greater variety of words, while opposition politicians such as Nika Melia and Tako Charkviani have a higher vocabulary density.

The differences in the readability index and average sentence length between male and female politicians show that female politicians tend to give clearer and more easily understood speeches. Government politicians use a greater variety of words, while opposition politicians have a higher vocabulary density, indicating different communication strategies: government politicians tend to use more detailed and formal expressions, while opposition politicians speak more concisely and focused.

Politicians	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Unique word forms	3585	3409	3882	3448
Vocabulary density	0,359	0,402	0,374	0,402
Readability index	20,785	19,791	17,035	17,187
Average of words per sentence	29,4	21,4	14,4	10,7

Most common words	და (130)	და (162)	და (176)	რომ (129)
	არ (82)	არ (95)	რომ (173)	და (111)
	რომ (75)	რომ (65)	არ (165)	არ (106)

Table 10: Frequency overview

3.2 Qualitative Findings

3.2.1 Semantical-Pragmatical Comparison of Sentences

As Table 11 shows, Nika Melia uses the most negative ratings (63), which suggests that he often criticises or highlights negative aspects in his speeches, probably in relation to political opponents or grievances. Tako Charkviani and Irakli Kobakhidze use the least negative ratings (38 and 37, respectively), which could indicate a less confrontational or negatively oriented rhetoric.

Nika Melia uses rhetorical questions most frequently (25), suggesting that he applies this technique to provoke the audience to think or imply a particular response. The others use this technique less frequently (17, 18 and 19), which may indicate a less interactive or suggestive style of speech.

Nika Melia also uses the most categorical negative evaluations (20), which indicates a strong and definitive criticism in his statements. Salome Zurabishvili and Tako Charkviani hardly use this form of evaluation at all (1 and 2), which could indicate that they prefer positive or neutral formulations.

Nika Melia mentions the highest number of facts (19) while Tako Charkviani only mentions four. Melia's frequent mention of facts could indicate that he prefers a more fact-based argument. This may serve to support his positions and criticisms with concrete information and numbers, which can reinforce credibility and authority. Charkviani's infrequent mention of facts could mean that she focuses more on emotional appeals, general statements or narrative elements rather than using specific facts. This could be aimed at reaching the audience emotionally or addressing a broad, unspecified topic. The number of facts (or fake facts) mentioned is particularly interesting if we want to judge how populist a speech is.

Interestingly, the number of criticisms is almost equal to the number of facts for the respective politicians. Here too, Melia stands out, as he is by far the most critical. From this it can be assumed that his political strategy is based on attacking his opponents.

Regarding the remaining semantic-pragmatic patterns, it is noticeable that female politicians use explanations and requests much more frequently than their male colleagues. Here Melia stands out with high scores in all areas.

Regarding the gender differences, it is noticeable that the male politicians outrange the female politicians when it comes to categorical negative assessments and the number of facts.

Politicians	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Negative evaluation	38	63	44	37
Rhetorical question	17	25	19	18
Categorical negative assessment	13	20	1	2
Fact	11	19	7	4
Criticism	9	17	7	5
Other	assumption (7) self-assessment (7) call (7) intention (6) positive evaluation (5) question (5) request (5) welcome (2) prediction (2) hope (2) explanation (1) reprimand (1) desire (1) thanks (1)	positive assessment (16) explanation (15) assumption (11) desire (9) call (9) pathetic (8) accusation (3) greetings (1)	explanation (38) call (17) assumption (9) Prediction (6) thanks (4) intent (2) positive evaluation (2) rebuke (1)	explanation (27) call (18) self-assessment (9) prediction (6) positive evaluation (5) assumption (5) desire (4) thanks (3) accusation (2) greeting (2) irony (1)

Table 11: Comparison of Sentences

3.2.2 Comparison of Argumentative Structures

Table 12 shows that Irakli Kobakhidze has the highest proportion of sentences with argumentative structures (56%). This suggests that his speeches are heavily argumentative, possibly with the aim to explain and defend complex issues. Tako Charkviani has the lowest proportion (24%), indicating that her speeches rely less heavily on formal argumentation. This

could indicate that she follows a more narrative or emotional communication strategy. Nika Melia and Salome Zurabishvili have moderate proportions of argumentative structures (40% and 31%, respectively), which could indicate a balanced mix of argumentative and other rhetoric.

Politicians	Kobakhidze	Melia	Zurabishvili	Charkviani
Number of sentences	111	130	250	308
Number of argumentative structures	62	52	78	74
Percentage ratio	56%	40%	31%	24%

Table 12: Comparison of argumentative structures

In absolute terms, female politicians appear to use more argument structures, but this turns around when we look at this in relation to the number of sentences. This shows again how important it is to always put the absolute values in relation, as only the relative values deliver meaningful results. Applying this, it turns out that male politicians use significantly more argument structures than female ones.

As we mentioned earlier, Charkviani only mentions a few facts. In combination with her low value of argumentative structures, one could conclude that her speeches are more “populist” in nature. Such values help to examine political speeches with regard to their “populism” content, since they allow to measure how much “factual” and how much “emotional” content is comprised in the political speech of the respective politician.

4. Conclusion

The analysis of contemporary Georgian political speech from a gender and party perspective provides valuable insights into the linguistic strategies and rhetorical styles employed by different political actors. The study highlights several key findings:

a) Gender Differences in Political Speech

Female politicians, here Salome Zurabishvili and Tako Charkviani, tend to use clearer and more accessible language compared to their male counterparts, Irakli Kobakhidze and Nika Melia. This is evident from their lower readability indexes and shorter average sentence lengths, suggesting a communication style that prioritises clarity and comprehensibility.

The frequent use of the pronoun *მე* (‘I’) and *ჩემი* (‘my’) by female politicians indicates a more personalised approach, which may help in building up a personal connection with the audience. This contrasts with the more collective and less self-centred language observed in male politicians.

b) Party Affiliation and Rhetorical Strategies

Government politicians, such as Zurabishvili and Kobakhidze, show a greater lexical diversity, reflected in their use of a wider variety of unique word forms. This might be part of a

strategy to address a broader array of issues and demonstrate comprehensive knowledge and authority.

Opposition politicians, here represented by Melia and Charkviani, exhibit a higher vocabulary density, suggesting a more concise and focused speech style. This could be a tactical approach to effectively communicate clear and strong messages, essential for rallying support and highlighting opposition viewpoints.

c) Use of Argumentative Structures

The study reveals that male politicians tend to use more argumentative structures than female politicians, both in absolute and relative terms. Irakli Kobakhidze, in particular, uses the highest proportion of argumentative sentences, indicating a preference for detailed reasoning and justification. This might reflect a more analytical and policy-oriented communication style.

Tako Charkviani's less frequent use of argumentative structures, coupled with fewer factual statements, suggests a communication style that might rely more on emotional appeal and narrative rather than structured argumentation. This pattern can be indicative of a more populist style of speech, which often prioritises emotional resonance over detailed logical argumentation.

d) Implications for Political Communication

The differences observed between male and female politicians, as well as between government and opposition members, underscore the importance of considering both gender and party affiliation in politolinguistic analysis. These factors influence not only the choice of language and rhetorical strategies but also the overall approach to public engagement and persuasion.

The data suggest that while government officials may use more formal and complex language to assert authority and competence, opposition leaders seem to prefer a more direct and relatable style to mobilise public opinion and challenge the status quo.

In conclusion, the study provides a comprehensive overview of the linguistic characteristics of Georgian political speech, highlighting the interplay between gender, party affiliation, and rhetorical style. These insights are crucial for understanding how political actors construct their public personas, communicate their messages, and influence public opinion in Georgia's dynamic political landscape.

5. Outlook

This study sets a foundation for more extensive research into the nuances of political speech in Georgia. Future studies could expand the scope to include more politicians, a broader range of political parties, and a wider variety of speech contexts, such as debates, campaign speeches, and media appearances.

Additionally, the integration of advanced digital tools and methods, such as automated sentiment and argument analysis, could enhance the precision and depth of the linguistic analysis. As the field of political linguistics continues to grow, such tools will be invaluable in systematically analysing large corpora of political texts and uncovering deeper patterns in political communication.

References

1. **Alavidze 2017:** M. Alavidze, The Use of Pronouns in Political Discourse. *International Journal of Arts & Sciences*, 9(4), 349–356.
[<https://www.proquest.com/openview/e4dbd6f038623ef85635399774a08f93/1?pq-origsite=gscholar&cbl=626342> , 30.07.2024]
2. **Baramidze & Romyantsev 2024:** R. Baramidze & S. Romyantsev (Eds.), *Presidential elections in the South Caucasus: Political transformations, imagined unity, and memory discourses*. DOI: <https://doi.org/10.52340/9789941866418>
[<https://rustaveli.org.ge/res/docs/c1227b08fc14d5528671e956c411939e302ba8ee.pdf#page=55> 30.07.2024]
3. **Barberá et al. 2015:** P. Barberá, J. T. Jost, J. Nagler, J. A. Tucker & R. Bonneau, Tweeting From Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber? *Psychological Science*, 26(10), 1531-1542.
<https://doi.org/10.1177/0956797615594620>
4. **Berry & Kogan 2010:** M. W. Berry & J. Kogan, *Text Mining: Applications and Theory*. Chichester: Wiley.
5. **Bickel 2006:** H. Bickel, Das Internet als linguistisches Korpus. *Linguistik Online*, 28(3).
<https://doi.org/10.13092/lo.28.612>
6. **Bisbee, Larson & Munger 2022:** J. Bisbee, J. Larson & K. Munger, #polisci Twitter: A descriptive analysis of how political scientists use Twitter in 2019”, *Perspectives on Politics*, 20(3), 879-900. [<https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/abs/polisci-twitter-a-descriptive-analysis-of-how-political-scientists-use-twitter-in-2019/C8A193C3E939C1ABCD4600DFE8AEF79A> , 31.09.2024]
7. **Boicu 2008:** R. Boicu: Modal verbs and politeness strategies in political discourse. *Analele Universității din București (Limbi și literaturi străine)*, 57(1) 15-28.
[<https://mpira.ub.uni-muenchen.de/45913/>]
8. **Bubenhofer 2013:** N. Bubenhofer: Quantitativ informierte qualitative Diskursanalyse, In J. Angermüller, D. Maingueneau, & R. Wodak (Eds.), *Diskurslinguistik. Felder, Probleme, Perspektiven*, 109-134. De Gruyter.
[<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783050061054.109/pdf?licenseType=restricted> 09.07.2024]
10. **Cardie & Wilkerson 2008:** C. Cardie & J. Wilkerson, Text Annotation for Political Science Research. *Journal of Information Technology & Politics*, 5(1), 1–6.
DOI: <https://doi.org/10.1080/19331680802149590>
11. **Engesser, Fawzi & Larsson 2017:** S. Engesser, N. Fawzi & A. O. Larsson, Populist online communication: introduction to the special issue, *Information, Communication & Society*, 20(9), 1279–1292. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1328525>
12. **Gozalishvili 2021:** N. Gozalishvili, The Contested Triangle of Disinformation, Democratization and Populism in Georgia, *Policy Memo No. 42*, Georgian Institute of Politics.

- [https://gip.ge/wp-content/uploads/2021/06/Policy-Memo-42_Gozalishvili.pdf, 30.09.2024]
13. **Graziani 2021**: E. Graziani, The language of politics between hate speech and hate crimes. *Online International Journal of Philosophy November 2021 – 16(32)*. DOI: 10.7413/18281567216
[https://www.metabasis.it/articoli/32/32_Graziani.pdf, 30.07.2021]
  14. **Hansson 2017**: S. Hansson, Analysing opposition–government blame games: argument models and strategic maneuvering, *Critical Discourse Studies*, DOI: 10.1080/17405904.2017.1405051
  15. **Hargrave & Langengen 2021**: L. Hargrave & T. Langengen, The Gendered Debate: Do Men and Women Communicate Differently in the House of Commons? *Politics & Gender*; 17(4), 580-606. DOI:10.1017/S1743923X20000100
  16. **Haselmayer & Jenny 2017**: M. Haselmayer & M. Jenny, Sentiment analysis of political communication: combining a dictionary approach with crowdcoding. *Quality & Quantity* 51(6), 2623-2646. DOI: 10.1007/s11135-016-0412-4
  17. **Havas & Chapp 2016**: D. A. Havas & C. B. Chapp, Language for Winning Hearts and Minds: Verb Aspect in U.S. Presidential Campaign Speeches for Engaging Emotion. *Frontiers in Psychology*, 7, Article 899. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.00899
  18. **Hirschmann 2019**: H. Hirschmann, *Korpuslinguistik – eine Einführung*. Stuttgart: Metzler.
  19. **Jaki & Steiger 2023**: S. Jaki & S. Steiger (Eds.), *Digitale Hate Speech*. J.B. Metzler, Berlin, Heidelberg. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-65964-9>
  20. **Jannidis, Kohle & Rehbein 2017**: F. Jannidis, H. Kohle & M. Rehbein (Eds.), *Digital Humanities: Eine Einführung*. Stuttgart : J.B. Metzler.
  21. **Klein 2014**: J. Klein, *Grundlagen der Politolinguistik. Ausgewählte Aufsätze*. Berlin: Frank & Timme.
  22. **Kuprashvili 2019**: N. Kuprashvili, Polarization as a Threat for Democracy Analysis of the Media System of Georgia, Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: POL2019-2712. [<https://dspace.tsu.ge/server/api/core/bitstreams/e496461c-6e4d-4b17-af5d-716888ab31fc/content> 30.09.2024]
  23. **Kupietz & Schmidt 2018**: M. Kupietz & T. Schmidt (Eds.), *Korpuslinguistik*. Berlin:De Gruyter GmbH.
[https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/7677/file/Kupietz_Schmidt_Korpuslinguistik_2018.pdf 29.07.2024]
  24. **Lawrence & Reed 2016**: J. Lawrence & C. Reed, Argument mining using argumentation scheme structures. In *Computational Models of Argument* (Vol. 287, 379-390). *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-686-6-379>

25. **Lawrence & Reed 2019:** J. Lawrence & C. Reed, Argument Mining: A Survey. In: *Computational Linguistics*. 45(4), 765 – 818. [<https://direct.mit.edu/coli/article/45/4/765/93362/Argument-Mining-A-Survey> 28.07.2024]
26. **Lemke & Wiedemann 2016:** M. Lemke & G. Wiedemann (Eds.), *Text Mining in den Sozialwissenschaften*. Wiesbaden: Springer VS.
27. **Lillian 2008:** D. L. Lillian, Modality, Persuasion and Manipulation in Canadian Conservative Discourse in *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* Vol 2 (1): 1–16 [https://www.lancaster.ac.uk/fass/journals/cadaad/wp-content/uploads/2015/01/Volume-2_Lillian.pdf, 30.07.2024]
28. **Lippi & Torroni 2016:** M. Lippi & P. Torroni, Argumentation Mining: State of the Art and Emerging Trends. *ACM Trans. Internet Technol.* 16(2), Article 10, 25 pages. <https://doi.org/10.1145/2850417>
29. **Lüdeling 2006:** A. Lüdeling, Das Zusammenspiel von qualitativen und quantitativen Methoden in der Korpuslinguistik. *Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache*, 28-48. [<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110439083-004/pdf?licenseType=free> , 30.07.2024]
30. **Matsaberidze 2024:** D. Matsaberidze, The Rotating Populist Discourses of Post-Soviet Georgia: The Nation, the State and the People (1991-2018) in Heinisch, R., Cekikj, A., & Koxha, K. (Eds.). *Perspectives on populism*. Nomos. doi.org/10.5771/9783748917281-139
31. **Media Development Foundation 2018:** Media Development Foundation, *Hate Speech*. [http://www.mdfgeorgia.ge/uploads/library/91/file/eng/Hate_Speech-FINAL-ENG.pdf 16.04.2019]
32. **Meibauer 2013:** J. Meibauer (Eds.): *Hassrede / Hate Speech. Interdisziplinäre Beiträge zu einer aktuellen Diskussion*. Gießener Elektronische Bibliothek [<http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2013/9251/> , 29.07.2024].
33. **Melikidze 2022:** G. Melikidze, (TV) Media Causing Division: The Case of Georgia. *Eastern Europe Regional Studies*. [<https://test.psage.tsu.ge/index.php/Easternstudies/article/view/282> , 30.07.2024]
34. **Mendelberg & Karpowitz 2014:** T. Mendelberg & C. Karpowitz, *The Silent Sex: Gender, Deliberation and Institutions*. Princeton University Press, Princeton. DOI: 10.1515/9781400852697.
35. **Niehr 2014:** T. Niehr, *Einführung in die Politolinguistik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
36. **Palau & Moens 2009:** R. M. Palau & M. Moens, Argumentation mining: the detection, classification and structure of arguments in text. *International Conference on Artificial Intelligence and Law*. [<https://www.semanticscholar.org/paper/Argumentation-mining:-the-detection,-classification-Palau-Moens/06e8ffa687c7b4f86c4f65d5fd71cb177a83d87d> 29.07.2024]
37. **Perkuhn, Keibel & Kupietz 2012:** R. Perkuhn, H. Keibel & M. Kupietz, *Korpuslinguistik*. Fink, Paderborn.

38. **Samkharadze 2021:** N. Samkharadze, Between Rhetoric and Action: Right-wing Populism in Georgia's Parliamentary Life, *Policy Memo No. 43*, Georgian Institute of Politics. [https://gip.ge/wp-content/uploads/2021/06/Policy-Memo-43_Samkharadze.pdf 30.09.2024]
39. **Samkharadze 2022:** N. Samkharadze, What Does the Polarization in Georgia Look Like and How to Measure it?, *Policy Memo No. 60*, Georgian Institute of Politics. [<https://gip.ge/wp-content/uploads/2022/10/Policy-Memo-60-1.pdf> 31.07.2024]
40. **Schoonvelde et al. 2019:** M. Schoonvelde, A. Brosius, G. Schumacher & B. N. Bakker, Liberals lecture, conservatives communicate: Analyzing complexity and ideology in 381,609 political speeches. *PLOS ONE* 14(2): e0208450. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208450>
41. **Siegel & Alexa 2020:** M. Siegel & M. Alexa, *Sentiment-Analyse deutschsprachiger Meinungsäußerungen - Grundlagen, Methoden und praktische Umsetzung*. Wiesbaden, Springer Fachmedien.
42. **Stefanowitsch 2020:** A. Stefanowitsch, *Corpus linguistics: A guide to the methodology* (Textbooks in Language Sciences 7). Berlin: Language Science Press. [<http://langsci-press.org/catalog/book/148> 28.07.2024]
43. **Taliuri 2022:** L. Taliuri, Experience of Georgia: hate speech during electoral processes Legislation, institutional framework and practice, in *Toolkit on combating hate speech during electoral processes*, 65-81. [<https://www.cairn-int.info/toolkit-on-combating-hate-speech-during-electoral-processes--9789287192332-page-65.htm> 30.07.2024]
44. **Tandashvili & Kamarauli 2021:** M. Tandashvili & M. Kamarauli, Introduction to Digital Kartvelology, Iverioni Publishing House, Tbilisi, 2021 (in Georgian). ISBN 978-9941-8-3156-3
45. **Wiegand 2011:** M. Wiegand, *Hybrid approaches for sentiment analysis*. [DOI: 10.22028/D291-22705, 27.11.2019]
46. **Wankhade, Rao & Kulkarni 2022:** M. Wankhade, A. C. S. Rao & C. Kulkarni, A survey on sentiment analysis methods, applications, and challenges. *ArtifIntell Rev* 55, 5731–5780. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10144-1>

თანამედროვე ქართული პოლიტიკური ზეპირმეტყველება გენდერულ და პარტიულ ჭრილში

თათია ცეცხლაძე

(ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

tatiatsetskhladze19@gmail.com || ORCID: [0009-0009-0849-0423](https://orcid.org/0009-0009-0849-0423)

ანასტასია ყამარაული

(ზემო ავსტრიის გამოყენებით მეცნიერებათა უნივერსიტეტი, ჰაგენბერგი)

a.kamarauli@web.de || ORCID: [0009-0008-2258-8307](https://orcid.org/0009-0008-2258-8307)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8002>

შესავალი

ენა პოლიტიკის უმთავრესი ინსტრუმენტია, ამიტომ თუ გსურთ გაიგოთ პოლიტიკური მოვლენების დინამიკა, აუცილებლად მოგიწევთ პოლიტიკური კომუნიკაციის, უპირველეს ყოვლისა კი პოლიტიკოსების ან პოლიტიკური აქტორების პოლიტიკური ენის კვლევა. პოლიტიკურ ენას აქვს ყოვლისმომცველი გავლენა საზოგადოებაზე, იგი ზემოქმედებას ახდენს საზოგადოების ცხოვრების ყველა სფეროზე, მათ შორის, პირად ცხოვრებაზეც. ამიტომ ენა, როგორც პოლიტიკის ცენტრალური ინსტრუმენტი, გადამწყვეტ როლს თამაშობს საზოგადოების ორგანიზებისა და მართვის პროცესში. შესაბამისად, პოლიტიკური ენის ანალიზი გვეხმარება იმის გაგებაში, თუ როგორ შეუძლია პოლიტიკურ ენას საზოგადოების აღქმისა და ქცევის რეგულირება და, შესაბამისად, გავლენის მოხდენა ხალხის პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე. პოლიტიკური ლინგვისტიკის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის, კვლევის ობიექტი არის პოლიტიკოსთა სამეტყველო ენა, რომელიც მოიცავს პოლიტიკური კომუნიკაციის სემანტიკურ და პრაგმატულ ანალიზს, რიტორიკულ ანალიზს, დისკურსის ანალიზს, არგუმენტაციული სტრუქტურების ანალიზს და განწყობის ანალიზს.

1. მეთოდოლოგია

საბჭოთა კავშირის დაშლიდან 30 წელზე მეტი ხნის შემდეგაც კი, პოსტსაბჭოთა ქვეყნები კვლავ იმყოფებიან ტოტალიტარულ-ავტორიტარული სისტემიდან დემოკრატიულ სისტემად გარდაქმნის პროცესში. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ პოლიტიკური დინამიკა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში ჯერ კიდევ

ძალიან მაღალია და ექვემდებარება ცვლილებების უფრო ძლიერ პროცესს. ამიტომ ამ ქვეყნებში პოლიტიკური მეტყველების ლინგვოპოლიტოლოგიური ანალიზი აუცილებელია ტრანსფორმაციის პროცესების გასაგებად და, გარკვეულწილად, პოლიტიკური მოვლენების პროგნოზირების მიზნითაც. ამგვარი კვლევები გვეხმარება იმის გაგებაში, თუ როგორ ახერხებენ პოლიტიკოსები პოლიტიკის ამა თუ იმ მიმართულებით წარმართვას და რა პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მოვლენები არის მოსალოდნელი ამ ქვეყნებში.

საკითხის კომპლექსური კვლევისთვის, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობის მონაცემთა დასამუშავებლად, აუცილებელია არა მხოლოდ კლასიკური ანალიზის (ფენომენოლოგიური, შედარებითი, კონტრასტული და ა.შ.) მეთოდების, არამედ დიგიტალური ჰუმანიტარიის შესაძლებლობების გამოყენებაც.

დიგიტალური ჰუმანიტარიის წარმოშობა თავად ჰუმანიტარული მეცნიერების შიგნით მიმდინარე კვლევითი პროცესების ტექნოლოგიზებით იყო განპირობებული, რამაც, თავის მხრივ, **კვლევის რაოდენობრივი (კვანტიტატიური) და თვისებრივი (კვალიტატიური) ასპექტები** ერთ სიბრტყეში მოაქცია და სათავე დაუდო დიდი მოცულობის ემპირიული რესურსების (**big data**) სწრაფი დამუშავების შესაძლებლობას **კლასტერული ანალიზის აგტომატიზების** გზით. რაოდენობრივი და ხარისხობრივი ანალიზის კომბინირება ჰუმანიტარულ დარგებში უზრუნველყოფს კვლევის ეფიციენტურობას და რელევანტური შედეგების სწრაფ მიღწევას, რომელიც შესაძლოა არ ფარავს კვლევის ყველა ასპექტს, მაგრამ მრავალმხრივი ანალიზის მეშვეობით საშუალებას იძლევა გამოვალინოთ საკვლევი საკითხის ზოგადი სურათი (თანდაშვილი, ყამარაული 2021:7).

ინტერნეტის, განსაკუთრებით სოციალური მედიის, მზარდ გამოყენებასთან ერთად, პოლიტიკური ლინგვისტიკის საგანი გაფართოვდა. ონლაინდისკურსების ანალიზი და ენობრივი დინამიკის კვლევა სოციალურ ქსელებში დღეისათვის კვლევის ცენტრალურ სფეროს წარმოადგენს. მედიის მრავალფეროვნების ფართო გამოყენებამ გამოიწვია ჰუმანიტარული მეცნიერებისთვის რელევანტური მონაცემების სწრაფი ზრდა და მუდმივი განახლება, რაც იწვევს დიდი რაოდენობის მონაცემების ადეკვატური ფორმით დამუშავების აუცილებლობას.

ამავე დროს, გასათვალისწინებელია, რომ გარდა ლინგვისტური ანალიზისა, განსაკუთრებულ როლს ასრულებს მეტამონაცემების ფაქტორიც.

რომელიც იძლევა შედეგების უფრო ღრმა კონტექსტუალიზაციის საშუალებას და ამით საგრძნობლად ზრდის პოლიტიკური ტექსტების კვლევის შედეგად მიღებული ცოდნის ხარისხს. პოლიტიკური მეტყველების ლინგვისტური ანალიზისთვის ჩვენ მიზანშეწონილად მივიჩნით მეტამონაცემებში, გარდა ტრადიციული პარამეტრებისა (ასაკი, სქესი, განათლება, სტატუსი), დამატებითი პარამეტრების დართვა: გენდერი და პარტიული კუთვნილება.

2. ანალიზი

ჩვენ მიერ განხორციელებული კვლევა ჩატარდა ბალანსირების პრინციპის დაცვით: საკვლევ პირებად ავირჩიეთ ორი მდედრობითი სქესის (სალომე ზურაბიშვილი და თაკო ჩარკვიანი) და ორი მამრობითი სქესის (ირაკლი კობახიძე და ნიკა მელია) პოლიტიკოსი. დამატებით ასევე გათვალისწინებული იყო ბალანსი პარტიული კუთვნილების თვალსაზრისით: მმართველი პარტია ვს. ოპოზიციური პარტიული სპექტრი. საკვლევი მასალა ასევე დაბალანსებული იყო როგორც თემატურად (საკვლევად შერჩეული მასალა გადამკვეთ თემატიკას მოიცავდა), ისე მოცულობის (სიტყვათა რაოდენობა) თვალსაზრისითაც. მეტამონაცემებში დამატებით შეტანილი საკვლევი პარამეტრების (გენდერი და პარტიული კუთვნილება) კომბინაცია შესაძლებელს ხდის გამოვიკვლიოთ, განსხვავდება თუ არა გენდერული კომუნიკაციის სტილი ერთსა და იმავე პარტიაში, ან როგორ იყენებენ ქალი ან მამაკაცი პოლიტიკოსები სხვადასხვა პარტიდან საერთო ენობრივ სტრატეგიებს კონკრეტული გამოწვევების დასაძლევად.

ჩვენ მიერ წარმოებული თანამედროვე ქართული პოლიტიკური მეტყველების ანალიზმა გენდერული და პარტიული პერსპექტივის გათვალისწინებით გამოავლინა მნიშვნელოვანი ნიუანსები სხვადასხვა პოლიტიკური აქტორების მიერ გამოყენებული ენობრივი სტრატეგიებისა და რიტორიკული სტილის გამოყენების თვალსაზრისით, რომელსაც ოთხ პუნქტად წარმოვადგენთ:

ა) გენდერული განსხვავებები პოლიტიკურ მეტყველებაში

ქალი პოლიტიკოსები უფრო მკაფიო და გასაგებ ენას იყენებენ მამაკაც კოლეგებთან შედარებით. ამას ადასტურებს დაბალი წაკითხვის ინდექსი და მოკლე წინადადებების რაოდენობა მათ მეტყველებაში, რაც მიუთითებს მათ მიერ არჩეული კომუნიკაციის სტილზე, რომელიც უპირატესობას ანიჭებს პოლიტიკური გამოსვლის სიცხადეს და გაგებინების ეფექტურობას. ქალი პოლიტიკოსების მიერ პირველი პირის

ნაცვალსახელების სშირი გამოყენება (ზურაბიშვილი - 86, ჩარკვიანი - 90) მიუთითებს ქალი პოლიტიკოსების მხრიდან მათ პერსონალიზებულ მიდგომაზე, რაც შეიძლება დაეხმაროს აუდიტორიასთან პირადი კავშირის დამყარებაში. მამაკაცი პოლიტიკოსების მეტყველებაში პირის ნაცვალსახელთა გამოყენების დაბალი სტატისტიკა (მელია - 47, კობახიძე - 22) უფრო მეტი კოლექტიურობითა და ნაკლები ეგოცენტრულობით გამოირჩევა, რაც მათი საკომუნიკაციო სტილის ერთგვარ სტრატეგიად უნდა მივიჩნიოთ.

ბ) პარტიული კუთვნილება და რიტორიკული სტრატეგიები:

სამთავრობო პოლიტიკოსების მეტყველება გამოირჩევა ლექსიკური მრავალფეროვნებით, რაც გამოიხატება მათ მიერ გამოყენებული უნიკალური სიტყვის ფორმების ფართო სპექტრით. ეს შეიძლება იყოს მათი პოლიტიკური მეტყველების სტრატეგიის ნაწილი, რომელიც მიზნად ისახავს საკითხების უფრო ფართო სპექტრისა და ყოვლისმომცველი ცოდნისა და ავტორიტეტის დემონსტრირებას. ოპოზიციური პარტიის პოლიტიკოსები ავლენენ ლექსიკის უფრო მეტ სიმჭიდროვეს, რაც უფრო ლაკონური და ფოკუსირებული მეტყველების სტილს ახასიათებს. ოპოზიციური პარტიის წარმომადგენლების მხრიდან ეს შეიძლება იყოს ტაქტიკური მიდგომა მკაფიო და ძლიერი გზავნილებით გაზარდონ კომუნიკაციის ეფექტურობა, რათა, ერთი მხრივ, საზოგადოებრივი საკუთარი (ოპოზიციური) პარტიის პოზიციის უპირატესობას, მეორე მხრივ კი, დააჯერონ მსმენელი და მოიპოვონ ელექტორატის მხარდაჭერა.

გ) არგუმენტაციული სტრუქტურების გამოყენება:

კვლევა ცხადყოფს, რომ მამაკაცი პოლიტიკოსები უფრო მეტად იყენებენ არგუმენტაციულ სტრუქტურებს, ვიდრე ქალი პოლიტიკოსები. კერძოდ, ირაკლი კობახიძის მეტყველება ხასიათდება არგუმენტირებული წინადადებების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით (50%), რაც დეტალური მსჯელობისა და დასაბუთებისადმი მის დამოკიდებულებაზე მიუთითებს. პოლიტიკურ მეტყველებაში არგუმენტაციული სტრუქტურების მაღალი პროცენტულობა უფრო ანალიტიკური და პოლიტიკაზე ორიენტირებული კომუნიკაციის სტილს შეესაბამება. ქალი პოლიტიკოსების მეტყველებაში არგუმენტაციულ სტრუქტურების შედარებით დაბალი მაჩვენებელი გვაქვს (ზურაბიშვილი - 31%, ჩარკვიანი - 24%). თაკო ჩარკვიანის მიერ

არგუმენტაციული სტრუქტურების ნაკლებად გამოყენება განპირობებულია მისი მეტყველების სტილით, რომელიც მეტი ემოციური მიმზიდველობით გამოირჩევა და ნაკლებად შეიცავს ფაქტობრივ განცხადებებს. შესაბამისად, მისი პოლიტიკური მეტყველება უფრო მეტად თხრობით სტილს მოიცავს, ვიდრე სტრუქტურირებულ არგუმენტაციას. თაკო ჩარკვიანის მეტყველება შეიძლება განვიხილოთ როგორც მეტყველების უფრო პოპულისტური სტილი, რომელიც ხშირად პრიორიტეტს ანიჭებს ემოციურ რეზონანსს, ვიდრე დეტალურ ლოგიკურ არგუმენტაციას.

დ) გავლენა პოლიტიკურ კომუნიკაციაზე:

განსხვავებები, რომლებიც შეინიშნება მამაკაც და ქალ პოლიტიკოსებს შორის, ისევე როგორც ხელისუფლებისა და ოპოზიციის წევრებს შორის, ხაზს უსვამს პოლიტიკურ ლინგვისტური ანალიზის პროცესში როგორც სქესის, ისე პარტიული კუთვნილების გათვალისწინების მნიშვნელობას. ეს ფაქტორები გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ენისა და რიტორიკული სტრატეგიების არჩევაზე, არამედ საზოგადოების ჩართულობისა და დარწმუნების სტრატეგიების უპირატესობაზე გამომსვლელთა მხრიდან.

3. დასკვნა

კვლევის შედეგების ზოგადი შეფასება გვაგარაუდებინებს, რომ ხელისუფლების წარმომადგენლები იყენებენ უფრო ფორმალურ და კომპლექსურ ენას ავტორიტეტისა და კომპეტენციის დასამტკიცებლად, ოპოზიციის ლიდერები კი უპირატესობას ანიჭებენ უშუალო (ემოციურ) და მარტივ სტილს საზოგადოებრივი აზრის მობილიზებისა და სტატუს კვოს გამოწვევის მიზნით. ქალი პოლიტიკოსები პოლიტიკური გამოსვლის დროს უპირატესობას ანიჭებენ სიცხადეს და გაგებინების ეფექტურობას. მათგან განსხვავებით, მამაკაცი პოლიტიკოსები უფრო მეტად იყენებენ არგუმენტაციულ სტრუქტურებს, ვიდრე ქალი პოლიტიკოსები. თუმცა, აქ პარტიული კუთვნილების საკითხი უნდა იყოს გადამწყვეტი: სალომე ზურაბიშვილისაგან განსხვავებით, თაკო ჩარკვიანის, როგორც ოპოზიციური პარტიის წარმომადგენლის, მეტყველება შეიძლება განვიხილოთ როგორც მეტყველების უფრო პოპულისტური სტილი, რომელიც ხშირად პრიორიტეტს ანიჭებს ემოციურ რეზონანსს, ვიდრე დეტალურ ლოგიკურ არგუმენტაციას.

The Problem of the Face of the Dragon in Caucasian and European Mythological-Epic Texts

Nino Sabadze

(Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8003>
nino.sabadze770@hum.tsu.edu.ge || ORCID: [0009-0005-0760-9294](https://orcid.org/0009-0005-0760-9294)

Abstract: The article discusses both universal as well as specific national characteristics of dragons, their types, habitats, and ways of defeating them. The purpose of the article is to clearly reveal the image of the dragon in epic and mythological works, its functions and role in the life of heroes. Dragons are connected to many areas of the world and stand for both good and evil beginnings, hold wisdom, help the hero in some cases, protect treasures and fight with the hero, who sometimes fails and sometimes defeats the adversary. At the same time, the dragon can be considered a challenge in the hero's life, without which he could not prove his heroism. Every mytho-epic hero needs his dragon on the path of life to prove that he is truly a hero, in this case the dragon is a necessary and crucial power.

Keywords: Georgian mythology, Caucasian and European mythology and epic, Dragon and hero

Introduction

The face of the dragon occupies an important place in folklore, mythology and literature. This ancient mythological character has never lost its relevance, because over the centuries it has acquired various symbolic meanings and undergone many transformations. Dragon sometimes brings rewards to people, sometimes - misfortune and trouble.

The dragon, as a mythological archetype, participates in texts of various genres: cosmogonic myths, fairy tales, narratives, epics, legends related to the foundation of the village, and pseudo-historical stories. It can be said that it is a comprehensive image within world folklore.

1. Methods

To write this article, I used the comparative method, which helped us to better understand the similarities and differences between different cultures and epic works. The study of the dragon's archetype is extremely interesting from the point of view of the comparative method of research. Until now, the dragon has not been considered as a mythological character in a comparative sense according to European and Caucasian legends. The article presents the archetype of the dragon according to the Anglo-Saxon epic Beowulf and Caucasian legends. In order to determine the similarities-differences and functional characteristics between them, a special place is devoted to the typological analysis of the material collected from the Georgian "Amiraniani".

The article discusses both universal as well as specific national characteristics of dragons, their types, habitat, ways of defeating them. The purpose of the article is to clearly show the image of the dragon in epic and mythological works, its functions and role in the life of a hero.

2. Discussion

The dragon is connected to many areas of the world and includes good and evil beginnings, holds wisdom, helps the hero in some cases, protects the treasure and fights with the hero, sometimes he fails, and sometimes he defeats the adversary. At the same time, the dragon can be considered a challenge in hero's life, without which he could not prove his heroism. Every mytho-epic hero needs his dragon on the path of life to prove that he is truly a hero, in this case the dragon is a necessary and crucial power. Therefore, it can be said that the dragon is a challenge for the hero rather than an embodiment of pure evil. Even when the dragon swallows the hero, it is a rebirth for the hero, a path of initiation, after which the hero returns to society with new knowledge and perspective. In the bosom of the dragon, the hero acquires sacred knowledge that he could not have otherwise received. Often, the relationship with the dragon comes with a number of rules, which the hero is unable to follow, and that is why, he is punished. It is quite difficult for a person to follow certain rules, at some point he will definitely violate them, and the violation will be followed by a corresponding punishment.

The dragon also has the ability to transform, it belongs to the sky, water and earth at the same time, it connects all these worlds together, it protects water, treasure, gold or ancient things, it settles in inaccessible places and encounters only special heroes, but the most important thing is that it is the main challenge and obstacle in the life of the hero.

3. Results

The dragon can be considered both a test and a challenge for the hero, as well as an awakening force. It is the meeting with the dragon that makes the hero special. An encounter with a dragon changes the hero's life and sets him on the path he was meant to take, and if it had not been for this challenge, he might never have discovered the power he possessed.

Accordingly, the dragon is the unifier of all elements and symbolizes unity, as in the depiction of a dragon with its tail in its mouth, which represents eternity and cycle. Its abode is the sea and water, sometimes the top of a high mountain and inaccessible cliffs, which is also not surprising, because the mountain is the link between the earth and the sky, and the dragon foresees everything through the crack and keeps an eye on the underground.

The dragon also shares knowledge and wisdom with man, which he does by bathing in its blood, eating its flesh, wearing a chain shirt and entering its bosom. However, its gifts and rewards are never free. The grace given by the dragon needs to be appreciated and treated with special care, otherwise, it will take away everything and destroy him.

It is interesting that the face of the dragon in Caucasian mythology is different from the dragon presented in European literature. In the Georgian language, dragon can be called by several synonymous words, and the word for dragon - “გველეშაპი“ [gveleshapi] itself is a composite. In addition, the characteristics differ in how they are presented in Caucasian mythology and how they appear in European literature. In the Caucasian material, it does not have the ability of spewing fire and flying. In the epics of the Caucasian peoples, as well as in the ancient epics, the dragon is more connected to the element of water, and also appears as a treasure guard. All the existing differences are particularly interesting because this is where the cross-cultural differences reveal themselves.

Research has shown that in the epic texts of all peoples, the dragon plays an important and crucial role, and the most important thing is that the dragon should not be seen as only good or bad, but the important thing is that it is necessary and crucial event for the hero. It can be said that it is the hero's test, challenge and crucial moment. It is the meeting with the dragon that decides the future path of the hero, his fate and his heroism too.

გველეშაპის სახის პრობლემა კავკასიურ და ევროპულ მითოეპიკურ ტექსტებში

ნინო საბაძე

(ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8003>

nino.sabadze770@hum.tsu.edu.ge || ORCID: [0009-0005-0760-9294](https://orcid.org/0009-0005-0760-9294)

შესავალი

გველეშაპის სახე მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ფოლკლორში, მითოლოგიაში, ლიტერატურაში და გამოირჩევა როგორც ფუნქციური მრავალსახეობით, ისე გარეგნული სახესხვაობით, რაც ლექსიკურ დონეზეც არის ასახული. საუკუნეების მანძილზე ყალიბდებოდა გველეშაპის სახე, საუკუნეების მანძილზე იცვლიდა იგი დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებს, განიცდიდა ტრანსფორმაციას სხვადასხვა კულტურაში და, რაც მთავარია, არასოდეს დაუკარგავს აქტუალურობა. აღნიშნული პროცესების შედეგად იგი სიმბოლურ სახედ ჩამოყალიბდა, თუმცა მაინც არ დაუკარგავს მრავალფეროვნება: მას გააჩნია, როგორც უარყოფითი, ასევე დადებითი დატვირთვა – მან შეიძლება მოიტანოს, როგორც დიდი გასაჭირი და უბედურება, ისე – სიკეთე. თუმცა, გველეშაპისაგან ბოძებულ სიკეთეს დიდი მოფრთხილება და დაფასება სჭირდება; წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი ყველაფერს წაართმევს და გაანადგურებს გმირს, რომელსაც მან წარმატება მოუტანა. ნაშრომის მიზანია, მკაფიოდ დაგვანახოს გველეშაპის სახე მითოეპიკურ ნაწარმოებებში, მისი ფუნქციები და როლი ეპიკური გმირის ცხოვრებაში.

1. დახასიათება - გველეშაპთა ტიპები

გველეშაპის სახეს მითოლოგიაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია. გველეშაპი თითქმის ყველა მითოლოგიაში ცნობილი იყო, როგორც ბოროტების პერსონიფიცირებული ფიგურა. ვეშაპი, გველეშაპი, გველი, ურჩხული, რა სახელიც არ უნდა ერქვას, ზღვათა, ტბათა, მდინარეთა, მღვიმეთა, ყოველგვარ ღრმულთა ბინადარი, უგამონაკლისოდ, კაცობრიობის ბუნებითი მტერი და ანტაგონისტია (კიკნაძე 2016b:228). სიტყვა *გველეშაპი* სპარსული კომპოზიტის აჟი-ვიშაპის თარგმანია: აჟი - გველი; ვიშაპი – ურჩხულის (დრაკონის) სახელი

(კიკნაძე 2016ბ:229). მისი სხეული შედგება გველისა და ვეშაპის კომბინაციისგან, რომელსაც ზოგჯერ ფრთებიც აქვს. გველური ნიშნით გველეშაპი ხოთონური არსებაა; როგორც ზღვისა და დედამიწის წარმონაქმნი, იგი სამყაროს თავდაპირველ ძალებს არის ზიარებული და ამიტომ განსაკუთრებულ ცოდნას ფლობს. ვეშაპი დიდი თევზის განსახიერებაა და ამ მახასიათებლით გველეშაპი წყლის სტიქიასთან არის დაკავშირებული, რომლის სამშობლო და თავდაპირველი სამყოფელი წყალია. გველეშაპი ნაზიარები იყო მიწისქვეშეთს (გველის მსგავსად), წყლის სტიქიას (თევზის მსგავსად) და ზეციურ სამყაროს (ფრინველის მსგავსად). გარდა ამისა, თავის თავში ის ცეცხლის სტიქიასაც ატარებს. აქედან გამომდინარე, იგი საკმაოდ დიდი ძალის მქონეა არა მარტო ფიზიკურად, არამედ სიბრძნის თვალსაზრისითაც, რადგან ყველა იმ სამყაროს ცოდნას იტევს, რომელსაც განსახიერებს მისი სხეულის ნაწილები. გველეშაპის სამყოფელი მაღალი მთის მწვერვალია (თუმცა მისი წარმომშობი წიაღი ზღვაა). იგი ხშირად უძრავად წევს ნაპრალში და ეს პოზიციაც მის სინკრეტულობაზე მიანიშნებს. გველეშაპის მთაზე ბინადრობას სიმბოლური დატვირთვა აქვს, ვინაიდან მთა მითოლოგიაში მიწისა და ცის შემაკავშირებელ სიმბოლოს წარმოადგენს. გველეშაპი, ამავე დროს, მიწის სიღრმესაც განჭვრეტს ნაპრალის მეშვეობით, რომელსაც მიწისქვეშეთთან შემაერთებელი არხის მნიშვნელობაც აქვს. გველეშაპის მთის მწვერვალზე ნაპრალში ყოფნა მიუთითებს, რომ იგი ყველა ამ სკნელის შემაკავშირებელია და მათ ხილულ საზღვარს განსახიერებს (სიხარულიძე 2006:180-182).

მითოლოგიაში, ასევე, ვხვდებით გველეშაპს, რომელსაც კუდი პირით უჭირავს და ასე კრავს წრეს, რაც მარადიულობის სიმბოლოა. იგი ამავდროულად მიემართება უსასრულობასა და უკვდავებას და ხელახალ შობასა და ბუნების დაუსრულებელ ციკლს აღნიშნავს; მოიცავს სამყაროს ყველა ნაწილს და წარმოგვიდგენს სამყაროს ციკლურობას.

გველეშაპის სახე (გველეშაპი იქნება თუ დრაკონი) განძთან და მის დაცვასთან არის დაკავშირებული. ზ. კიკნაძე აღნიშნავს, რომ გველეშაპი მცველია, ეს მისი უნივერსალური ნიშანია მსოფლიო მითოსში. ის უპირველესად ყველაზე ძვირფასს – საგანძურს იცავს, რომელიც ძირითადად ოქროს სახით არის მოცემული, რაც ძნელად მოსაპოვებელია (კიკნაძე 2016ბ:243).

გველემშაპთა დამარცხება მხოლოდ განსაკუთრებული მახვილით არის შესაძლებელი, რომლის მოპოვებაც მხოლოდ რჩეულ გმირს შეუძლია; გმირისა და გველემშაპის შეხვედრა კი გარდაუვალია, ისევე როგორც საბედისწერო.

დრაკონთა და მოპირისპირე ძალთა დამარცხება ბევრად მარტივი ხდება მაშინ, როცა მათი სუსტი მხარე ცნობილია; მათ სისუსტეს და მომაკვდინებელ ძალას წარმოადგენს სხეულის ქვემო ნაწილი.

კრ. ვოგლერი წიგნში „მწერლის მოგზაურობა“ წერს: ყოველი ნივთის ფლობა გმირისათვის საბედისწერო ხდება, რადგან გველემშაპი უბრალო საგანძურს არასოდეს იცავს, ხოლო განსაკუთრებულ ნივთებთან შეხებას მოაქვს ძალაც და ცოდნაც, რაც ძალიან დიდი გამოწვევა და პასუხისმგებლობაა გმირისათვის (Vogler 2007:14).

გველემშაპთან შეხვედრას გმირებისათვის მოაქვს ახალი ცოდნა და გამოცდილება, ახლებური აღქმა მათ ცხოვრებაში, რამაც ყველაფერი უნდა შეცვალოს: გმირებმა შეიძლება აღმოაჩინონ, რომ სიკვდილს გადარჩენას მოაქვს ახალი ძალები ან ახლებური აღქმა. სიკვდილთან სიახლოვეს შეუძლია, გააუმჯობესოს ცხოვრების აღქმა. ეს ყველაფერი მშვენივრად არის დახატული ლეგენდებში დრაკონის მკვლელ ზიგფრიდზე. ზიგფრიდის უდიდესი გამოცდა არის ის, რომ მოატყუოს დრაკონი, სახელად ფაფნირი. ისე ხდება, რომ დრაკონის სისხლი ეცემა ზიგფრიდს ენაზე. ამ გზით ის ნამდვილად შეხვდა სიკვდილს და სწორედ ამის წყალობით შეიძინა ახალი ძალები, კერძოდ კი სამყაროს აღქმა. მას ესმის ჩიტების ენა, სწორედ ორი მათგანი აფრთხილებს გმირს, რომ მისი აღმზრდელი, ჯუჯა რეგინი, გეგმავს მის მოკვლას. ზიგფრიდი მეორეჯერ გადაურჩება სასიკვდილო საფრთხეს, სწორედ თავისი ახლადადმოჩენილი ძალების წყალობით. ახალი აღქმა სიკვდილს გადარჩენის საზღაურია. ახალი ცოდნა და ხედვა, ასევე, შეიძლება მოჰქონდეს ხმალს, რომელსაც გმირი ხელთ ჩაიგდებს (Vogler 2007:180).

2. ანალიზი

2.1. გველემშაპის დამარცხების გზები და საშუალებები

გველემშაპთა დამარცხების კლასიკური წესი ასეთია: გმირი ჯერ უნდა შთაინთქას მის წიაღში და შემდეგ ხელახლა უნდა იშვას. ასეა ქართულ, ბერძნულ, შუამდინარულ, ინდურ და სხვა ტრადიციებში.

ბეოვულფში წარმოდგენილ ურჩხულთა დამარცხება თითქმის შეუძლებელია, თვით უმძლავრესი ჰრუნთინგიც კი დუნდება და უსარგებლო ხდება. ამ გველეშაპთა კანი ქერცლიანია, მისი მახვილით გაკვეთა კი – თითქმის შეუძლებელი, ამიტომ მასთან მებრძოლ გმირს უწევს, რომ რაიმე სხვა გზა გამონახოს. მაგ., გველეშაპთა სამყოფელში ჩასული ბეოვულფი ისევ მათი იარაღით ამარცხებს გრენდელის დედას, თორემ მისი სამყაროდან წამოღებული იარაღი აქ არ ჭრის.

გველეშაპთა სამყოფელში ნივთებიც განსხვავებულია. ისინი შექმნილია არა ადამიანური ძალით, არამედ დევეგმირთა მიერ. რ. კრიდიც შენიშნავს, რომ *„უზარმაზარი მახვილი, რითაც ურჩხულს ჰკლავს, თვითონ ურჩხულების დამზადებულია“* [ბეოვულფი 1989: 204].

ბოროტ ძალებს ადამიანური იარაღი ვერაფერს აკლებს, ამიტომ მათთან ბრძოლისას გმირმა ჯერ ჯადოსნური იარაღი უნდა მოიპოვოს, რათა შემდეგ სძლიოს კიდევ მას, რადგან ჩვეულებრივი გზებით ბოროტი ძალის დამარცხება შეუძლებელია.

ოსური ეპოსის ნართების გმირი ბათრადი დევის დასამარცხებლად ჯერ ორლესულ იარაღს მოიპოვებს და მხოლოდ ამის შემდეგ ამარცხებს შეიდთავიან დევს, რომლის კანსაც ხმალი ვერ ჰკვეთდა და ვერც ისარი ატანდა მის სხეულში (ნართები 1988: 250-253).

„მითოსის მიხედვით, დემონური არსებები ფლობენ ჯადოსნურ იარაღს, რომელსაც გმირები დიდი ძალისხმევით მოიპოვებენ და საბედისწერო ბრძოლაში ამ იარაღით იმარჯვებენ კიდევ. ხევისურულ ტექსტებში მოგვითხრობენ, თუ როგორ ვახდა თორღვა ძაგანი გველეშაპის ნაჩუქარი ჯაჭვის პერანგით უძლეველი“ (მამისიმედიშვილი 2017:44).

დრაკონის სუნთქვა მწველია, შხამი ინთხევა მისი ენიდან, ცეცხლს აფრქვევს, სუნთქვა ცხელი აქვს და მხურვალე. ეს კი საბედისწერო შეიძლება აღმოჩნდეს გმირისთვის. მაგალითად, ბეოვულფს ბრძოლისას ხმალი უტყდება, რადგან მას არ შეეძლო დრაკონის ქერცლიანი კანის გაჭრა. მართალია, ხმალი კანში ჩაესო, სისხლიც კი ადინა დრაკონს, მაგრამ თავად ხმალი დაიმსხვრა, გმირის ფარმა კი დნობა დაიწყო, რადგან ვერ გაუძლო დრაკონის მხურვალე სუნთქვას. დრაკონის მწველმა შხამმა ყელი დაუზიანა ბეოვულფს, ხოლო მისი ეშვების მიერ დატოვებულმა შხამმა საბოლოოდ იმსხვერპლა გმირი.

დრაკონის სუნთქვა და შხამი რომ მომაკვდინებელ ძალას წარმოადგენს, შემდეგი ეპიზოდიც მოწმობს. როდესაც ტრისტანი ამარცხებს გველეშაპს, ეს ეპიზოდიც ასეა აღწერილი: „*მას ბრანგვის თავი ჰქონდა, ნაკვერცხალსავით წითელი თვალები, ორი რქა შუბლზე, გრძელი და ბანჯგვლიანი ყურები, ლომის თათები, გველის კუდი და ბასილისკოსებური ქიცვიანი ტანი*“ (ტრისტანი და იზოლდა 1960:40). როდესაც ტრისტანის შუბი ურჩხულის კანს ხვდება, ის იღუწება, თანაც ისე, რომ გველეშაპს კანსაც ვერ უზიანებს. ეს ურჩხულიც ნესტოებიდან შხამიან ალს ისვრის, რომელიც ცხენს კლავს, ჯავშანი კი ნახშირით შავდება. ტრისტანმა „*მახვილი მხეცს ხახაში ჩაურჭო ტარამდე და გული ორად გაუჭრა*“ (ტრისტანი და იზოლდა 1960:41). ტრისტანი ურჩხულს ენას სჭრის და ჯიბეში მაღავს, როგორც დამამტკიცებელ საბუთს, რომ ნამდვილად მოკლა ურჩხული, თუმცა ურჩხულის ენიდან გამოჟონილი გესლი და მწვანე ბოლი წამლავს რაინდს და გულწასული ეცემა.

როგორც ვხედავთ, გველეშაპთა თუ დრაკონთა მახასიათებლები მსგავსია, ისევე როგორც მათი დამარცხების გზა. ისინი ბოროტ ძალას წარმოადგენენ და მათი დამარცხება ასე ადვილი არ არის. გმირებს უწევთ საზრიანობის გამოჩენა, რათა სძლიონ მათ. ქართულ მითოლოგიაში გველეშაპი ზოგჯერ სიკეთესაც უკეთებს გმირს, თუმცა გმირიც ვალდებულია, დაიცვას წესები, რადგან მათი შეუსრულებლობის შემთხვევაში აუცილებლად დაიღუპება.

გმირი გველეშაპისაგან სიკეთეს იღებს ცოდნისა და გამოცდილების სახით, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გმირი დაემორჩილება გარკვეულ წესებს. თუ გმირი შეცდომას დაუშვებს, მას დაღუპვა ელის. გმირს, ასევე, შეუძლია დაამარცხოს გველეშაპი, მოკლას ის ჯადოსნური იარაღით, განგმიროს ის, მაგრამ ეს რომ შეძლოს, ან ჯადოსნურ იარაღს უნდა ფლობდეს ან ცოდნას გველეშაპთა სისუსტეების შესახებ.

2.2 გველეშაპის სისხლი

გველეშაპის სისხლს განსაკუთრებული ძალა აქვს, მან შეიძლება ახალი შესაძლებლობები მისცეს გმირს, გველეშაპის სისხლმაც და მისი ხორცის ჭამამაც განსაკუთრებული ნიჭი შეიძლება მიანიჭოს მას, თუმცა გველეშაპის სისხლს გმირის დაღუპვაც შეუძლია, რადგან მათი სისხლი წყალს კრავს და ასქელებს.

გველეშაპთა სისხლი ბეოვულფში, კერძოდ, გრენდელისა და გრენდელის დედის, წყალს ადულებს, რაც მნახველში შიშს აღძრავს, რის გამოც ტბასა და მის შემოგარენს ადამიანები აღარ ეკარებიან. ეს მოვლენა კავკასიურ მითოლოგიაშიც არის ასახული. აფხაზურ ხალხურ ნართების ეპოსში სასრიყვა ებრძვის გველეშაპს და ამარცხებს მას. ბრძოლისას სულ სისხლით დაიტბორა იქაურობა, თანაც უჩვეულო სისხლი ჰქონდა გველეშაპს - ადულებულ წყალზე უფრო ცხელი, ტალახზე უფრო სქელი და ჭკარტლზე უფრო შავი (ამბავი ნართებისა 2007:172). აქაც სისხლი დუღს, ის სქელია და არ გვიკვირს, თუ რატომ კრავს ურჩხულთა სისხლი წყალს.

გველეშაპთა სისხლი არა მარტო დუღს და ტბასაც ადულებს, არამედ რკინასაც ადნობს, სწორედ ამიტომ არ გამოადგა ადამიანთა სამყაროდან წაღებული ჰრუნთინგი გველეშაპთა სივრცეში ბეოვულფს. იქ სხვა სამყაროა, იქ სხვა სინამდვილე ტრიალებს, ადამიანური საგნები ფუნქციას კარგავენ.

მაშინ, როდესაც ბეოვულფი ტბიდან ამოვა, მის უკან წყალი სქელდება, რადგან ურჩხულის სისხლი ამოწუხნუხდა. ორივე ურჩხული, გრენდელი და გრენდელის დედაც მკვდარია, მათი დაღვრილი სისხლი კი მთელ ტბას ედება და ასქელებს. აქ გვაგონდება იახსარის ტბაში დევთან ბრძოლა:

„ზიგფრიდს, გერმანელთა გმირს ჯავშნად ექცა დრაკონის – გველეშაპის სისხლი. მოჰკლა დრაკონი, განიბანა იმის სისხლში და განუკვეთელი გაუხდა კანი“ (ჩხეიძე 1965:17).

ბეოვულფისა და იახსარის ისტორიას შორის განმასხვავებელი ის არის, რომ იახსარი ტბიდან ვეღარ ამოდის, რადგან უწმინდურმა სისხლმა შეკრა წყალი; მხოლოდ განსაკუთრებული, ოთხრქა და ოთხყურა, ცხვრის დაკვლის შემდეგ განიწმინდება აბუდელაურის ტბა, საიდანაც იახსარი მტრედის სახით ამოფრინდება (კიკნაძე 1996:17-18). ბეოვულფთან კი სხვაგვარად ვითარდება სიუჟეტი – გმირი თავს აღწევს ტბას და მხოლოდ ამის შემდეგ სქელდება ჭაობი.

გველეშაპის სისხლის მოცხება გმირებს კლავს, მათი სუნთქვა და ენაც კი შხამიანია, მათი სისხლი წყალს კრავს, საიდანაც გამოსვლა შეუძლებელია.

იახსართან გაუწმინდურებულ ტბას წმინდა სისხლით ასუფთავებენ, რათა ღვთისშვილმა ამოსვლა შეძლოს.

გველეშაპის სისხლშია განბანილი ზიგფრიდი, მას საშინელ ურჩხულთან ბრძოლა ჰქონია:

*„მოუკლავს იგი, მის სისხლში სხეული განუბანია
არ იმსჭვალება მას შემდეგ მისი რქოვანი კანი.“*

(სიმღერა ნიბელუნგებზე 1961:37).

ტ. მახაურის აზრით „სასწაულმოქმედი ჯაჭვის მფლობელი თორღვა შეიძლება შევადაროთ აგრეთვე გერმანული ეპოსის გმირს ზიგფრიდს“ (მახაური 2003:192). ის ასევე მიიჩნევს, რომ „თორღვა ძვანის მზისა და მთვარის, დღისა და ღამის, სიკეთისა და ბოროტების ზღვარზე მდგომი პერსონაჟია“ (მახაური 2003:190).

თორღვა მინიჭებული ძალის გაუფრთხილებლობამ დაღუპა. თორღვა დასაწყისში დოვლათიანი გმირია, სწორედ ამიტომ ჩუქნის გველეშაპი ჯაჭვის პერანგს, ბეგთარს, რომელიც ტყვისაგან და ისრისაგან იცავს გმირს (კიკნაძე 2016ა:144-145). ბოლოს თორღვა არღვევს ტაბუს და, გაბუდაყებული, კარგავს გველეშაპის მიერ ნაჩუქარ ჯაჭვის პერანგს, ბანაობისას გაუსხლტება და წყლის დინებას გაჰყვება.

უჯაჭვოდ დარჩენილი თორღვას მომრევი კი ახლა უკვე იოლად მოიძებნება. საყურადღებოა ისიც, რომ თორღვას ჯაჭვის პერანგი, ისევე მის მჩუქებელს უბრუნდება, რადგან ჯაჭვი მდინარეში გაცურდება (მახაური 2003:202-203).

ქ. სიხარულიძე ფიქრობს, რომ „გარკვეული აზრით, ჯაჭვის პერანგი თავად გველეშაპის სიმბოლოც არის. მდინარის პირას დატოვებული პერანგი ისე მიცურავს წყლისკენ, როგორც გველი ან გველეშაპი მისრიალებს. ერთი ლექსი გვამცნობს, რომ თორღვას ჯაჭვი ლურჯი ფერისა იყო, რაც წყლის ნიშნადაც უნდა მივიჩნიოთ“ (სიხარულიძე 2006:197).

წყალი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს გველეშაპის ქართულ მითოსში. ამირანის ეპოსში შავი გველეშაპის დედა შავ ზღვაში ცხოვრობს:

„შეება შავს გველეშაპს დაღალული და დამაშვრალი.

შავმა აიღო, ჩაყლაპა, შავი ზღვისაკენ გასწია.“

ჩაყლაპა შავმა და გასწია თავის დედისაკენ. რაკი დაინახეს ძმებმა, ამირანს უჭირსო, მაშინვე გაიქცნენ ამირანის საშველად. დაეწივნენ ქარცეცხლს, ესროლა უსიპმა ისარი და ცხრა ადგილი კუდი მოსწყვიტა გველეშაპს. ქარცეცხლს ისე მოწყვეტილი კუდი არა სტკიოდა, როგორც ჩაყლაპული ამირანი ატკიებდა მუცელს. დარეჯანისძე ჰგლეჯდა გულ-მუცელს და იკლავებოდა ქარცეცხლიც საშინლად. ქარცეცხლს ერთი რკინის ბოძი ჰქონდა, რომ ვინმე ჩაყლაპა, მოვიდოდა, შემოეხვეოდა იმ ბოძს გარს, დაამტვრევდა და მოინელებდა. ეხლაც ამირანის დამტვრევა უნდოდა, შემოეხვია ბოძს, მაგრამ კუდი პირს აღარ მოსწვდა, რადგან უსიპმა მოაწყვიტა. მივიდა დედასთან ქარცეცხლი და

*შესხივლა: მუცელი მგვრემს, ცეცხლი მეკიდებაო. ვაიმე, შვილო, თუ დარჯჯანი-
ანთი ვინმე ჩაჰყლაპე, იმათ კაცს შენ ვერ მაინვლებო. რა კაცი იყო რა ფერი
ჰქონდაო?*“ (ქრესტომათია 1956:126-127). აქ, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია ფე-
რები - შავი გველეშაპი ყლაპავს, შავ ზღვაში მიდის დედასთან, რაც, სავარაუ-
დოდ, მისი სამყოფელი უნდა იყოს. გრენდელის დედაც ხომ ჭაობთა ბინადარია.
ორივე გველეშაპის დედა წყალს უკავშირდება, ამასთანავე გრენდელი და მისი
დედა სიბნელესა და ბოროტებას უკავშირდებიან, ისინი ხომ კაენის შთამომავ-
ლები არიან. საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ სიშავე სიბნელეს ნიშნავს,
სიბნელე კი - ბოროტებას და ღამე მისი ზეობის ხანას განასახიერებს. ასევე
ნიშანდობლივია, რომ გველეშაპი, რომელიც ამირანს ყლაპავს, შავია. შავი
გველეშაპი ყველაზე ძლიერად არის მოაზრებული, გმირი თეთრსა და წითელს
ადვილად ამარცხებს, მაგრამ შავს ვეღარ უმკლავდება, ანუ რაც უფრო მეტად
იყო სიბნელესა და ბოროტებასთან დაკავშირებული, მით უფრო მეტი ძალაც
ეძლეოდა, რაც თავისთავად კეთილ საწყისებს ნამდვილად არ გულისხმობს.
ასევე, მომაკვდავი გრენდელი ბნელ ტბას მიაშურებს. მართალია, ეპოსში დე-
დასთან ლაპარაკი არ ჩანს, მაგრამ სწორედ ამ ამბის შემდეგ ჩნდება განრის-
ხებული გრენდელის დედა, რომელსაც ერთი სული აქვს შური იძიოს თავისი
შვილის სიკვდილის გამო. უნდა ითქვას, რომ ვაჟა-ფშაველას პოემაში „ბახტრი-
ონი“ გველეშაპის სამყოფელი სიშავით, შავი ფერით გამოირჩევა, რაც მის ბო-
როტ ბუნებაზე მიგვანიშნებს: *„იქვე მაღალი კლდე იყო, გამოქვაბული შავადა,
ხავსით მორთული, პირქუში, მრისხანე სანახავადა, იქა ბუდობდა ვეება გველი,
მორთული ჯაგრითა“* (ვაჟა-ფშაველა 2011:103).

საყურადღებოა ისიც, რომ სამი გველეშაპი გვხვდება როგორც „ბეოვულ-
ფის“ ეპოსში, ასევე ამირანის ეპოსშიც. ამირანიანში ისინი წარმოდგენილი
არიან სამი ფერით - თეთრი, წითელი და შავი; მათგან შავი უძლიერესია. მარ-
თალია, „ბეოვულფში“ გველეშაპები ფერებით არ არიან მოხსენიებულნი, მაგ-
რამ, ამ შემთხვევაში, გვაქვს მათი სახელები - გრენდელი, გრენდელის დედა
და დრაკონი, რომელიც იცავს განძს და ცეცხლოვანია. როგორც „ამირანიან-
შია“, ბოლო, მესამე, შავი გველეშაპი უძლიერესია, რადგან მხოლოდ ის ახერ-
ხებს ამირანის ჩაყლაპვას, ასევე ბეოვულფის ეპოსშიც, გმირი ამარცხებს გრენ-
დელსა და მის დედას, მაგრამ მარცხდება მესამე დრაკონთან ბრძოლაში.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეპოსში მოქმედება ხშირად ზღაპრის
სიუჟეტის მსგავსად ვითარდება. ზღაპრებში ხშირია გმირის გამოცდა საცოლის

მოსაპოვებლად ან სასურველი მიზნის მისაღწევად. მათ უწევთ, გადალახონ სიძნელეები, რის შემდეგაც მიიღებენ იმას, რისთვისაც იბრძოდნენ. საგულისხმოა, რომ ზღაპრებში რიცხვებს ხშირად ენიჭებათ საკრალური მნიშვნელობა. ასეთ რიცხვებს შორის არის რიცხვი 3. ზღაპრებში ეს შეიძლება იყოს სამმაგი მოქმედება, სამი ნივთი ან სამი პერსონაჟი, რაც გარკვეულ დანიშნულებას ატარებს. თუ ქართულ ზღაპარს საგანთა დანიშნულების თვალსაზრისით გავაანალიზებთ, აღმოჩნდება, რომ ზოგიერთი მათგანი, რაოდენობით სამი, სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებს, ზოგჯერ კი სამივე საგანი (მოქმედება) ერთი დანიშნულებისაა. როცა სამი პერსონაჟიდან (საგნიდან) თითოეული ერთმანეთისაგან განსხვავებული დანიშნულებით არის წარმოდგენილი, მაშინ ზღაპრის კომპოზიციისათვის მათი მნიშვნელობა ფასეულია. იმ შემთხვევაში კი, როცა სამმაგობა გვაქვს სახეზე და ერთი და იმავე მოქმედების სამჯერ შესრულება ხდება, იგი საზღაპრო მოქმედებისთვისაა გამიზნული. ზღაპარში გვხვდება სამი პერსონაჟი, რომლის მიხედვითაც სამი ძმიდან ორი უფროსი ჭკვიანად არის მიჩნეული, მესამე კი – სულელად. ასევე, გვხვდება სამი დამხმარე, რომელსაც გზად მიმავალი გმირი იძენს. კომპოზიციისათვის სამ დამხმარე პერსონაჟს მაშინ აქვს არსებითი მნიშვნელობა, როცა თითოეული ცალ-ცალკე ეხმარება გმირს ხელმწიფის რთული დავალების, ან თავად გმირის სურვილის შესრულებაში. ზღაპარში, ასევე, წარმოდგენილია სამი ჯადოსნური საგანი. სამი წკეპლიდან შავს შეუძლია ყელგამოჭრისათვის თავის მიბმა, თეთრს - სულის ჩადგმა, წითელს კი ფეხზე დაყენება. გაქვავებულთა გაცოცხლების ფუნქცია აკისრია შავ, თეთრ და წითელ მათრახებს. სხვადასხვა დატვირთვა აქვს გმირის მიერ მოპოვებულ სამ საგანს – ნატვრის სუფრას, მფრინავ ხალიჩას და უჩინმაჩინის ქუდს; ასევე კაჟს, წყალსა და სავარცხელს (ქურდოვანიძე 2002:92-93).

ისიც უნდა ითქვას, რომ ჯადოსნურ ზღაპრებში სამმაგობას თან ახლავს ხოლმე ეფექტის ზრდა, რომელიც მიიღწევა მარტივიდან რთულისაკენ სვლის პრინციპის გამოყენებითა და დაპირისპირებულ გმირთა მოქმედების ხატვით. მესამე პასუხის სიმართლედ მათ რიგს მიეკუთვნება (ქურდოვანიძე 2002:94-95). ბეოვულფისა და ამირანის ეპოსშიც სამ გველეშაპს ვხვდებით, რა თქმა უნდა, სამი გველეშაპის არსებობა სიმბოლურია და არც ის არის გასაკვირი, რომ მესამე მათგანი ყოველთვის ბევრად სასტიკი და დაუნდობელია, სწორედ მისი დამარცხება უჭირს გმირს და მათი იერარქიული ზრდაც არ არის გასაკვირი. ეფექტის ზრდის პრინციპი ბეოვულფში შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი:

გრენდელი, გრენდელის დედა, ცეცხლისმფრქვეველი დრაკონი. ამირანის ეპოსში კი მათი ძალისა და სიავის მზრდადობა შემდეგნაირად გამოიხატა: თეთრი, წითელი და შავი გველეშაპი. სწორედ, შავი გველეშაპი ყლაპავს ამირანს და ამ გზით გადის გმირი ინიციაციის გზას.

ბეოგულფის სამი გველეშაპი სიავითა და სისასტიკით გამოირჩევიან. გრენდელი და მისი დედა ჭაობში მცხოვრები გველეშაპები არიან, უკანასკნელი დრაკონი კი განძს იცავს და ცეცხლს აფრქვევს. ყოველი მათგანი თავის სამყოფელში საგანძურს, უძველეს ნივთებს იტაცებენ ან იცავენ, დიდი ძალითა და სისასტიკით გამოირჩევიან, გმირისათვის მოწინააღმდეგე ძალას წარმოადგენენ, მშვიდობიანი მოსახლეობის ცხოვრებას საფრთხეს უქმნიან და ბოროტ ძალებს წარმოადგენენ.

ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონის“ გმირს - ობოლ კვირიას ესიზმრება, რომ მისკენ შავი, ცეცხლისმფრქვეველი გველეშაპი მიდის, რომელსაც მისი ჩაყლაპვა სურს. კვირია ხმლით შეუტევს და თავს გაუპობს, თუმცა „*მოკლულმა შემომანთხია ბოროტი სისხლი პირზედა*“ (ვაჟა-ფშაველა 2011:74), რის შემდეგაც გმირი ძირს უგონოდ ეცემა. აქ საგულისხმოა ის, რომ გველეშაპი შავია, ისევე, როგორც „ამირანიანის“ შემთხვევაში და გველეშაპის სისხლი კლავს, საიდანაც ურჩხულთა სისხლის კიდევ ერთი მახასიათებელი ჩანს. ასევე, ვაჟა-ფშაველას „გველისმჭამელის“ გმირი მინდია, გველეშაპთა სისხლით არა, მაგრამ ხორცის ჭამით კი იძენს განსაკუთრებულ ძალებს, „*ახალი სული ჩაედგა, ახალი ხორცი აისხა; გულის ხედვა და თვალების, როგორც ბრმას და ყრუეს, გაეხსნა*“ (ვაჟა-ფშაველა 2011:171), მას ყველა სულიერისა თუ უსულოს ხმა ესმის და ამას წარმატებაც მოაქვს გმირისთვის, იქამდე, სანამ არ არღვევს წესებს, როგორც ამირანისა და თორღვას შემთხვევაში, მინიჭებული ძალა მხოლოდ იმ დრომდეა საჩუქარი, სანამ გმირი იცავს წესებს და უფროსილდება ზებუნებრივ ძალას, ხოლო სასჯელად შეიძლება ექცეს მაშინ, როცა გადადის წესებს, არღვევს ტაბუს.

ერთი ჯადოსნური ზღაპრის მიხედვით, გმირს მადლიერი გველი სთხოვს, რომ ენა გამოეყოს და კოცნის, რის შემდეგაც გმირი იძენს განსაკუთრებულ უნარს; მას ცხოველთა და ფრინველთა ენა ესმის, რაც მას საბოლოოდ განსაცდელისაგან იხსნის.

ინგუშურ თქმულებებში ნართებზე გვხვდება მეფე სარმაქი, რაც ნიშნავს მეფე-ურჩხულს. მეფე სარმაქი ორმაგ სახელს იმიტომ ატარებდა, რომ დღისით

მას ადამიანის სახე ჰქონდა, ხოლო ღამით გველეშაპი ხდებოდა და ადამიანებს ერჩოდა (მამისიმედიშილი 2020:180). ინგუშურ თქმულებებში სარმაქი შხამს აფრქვევს, ხალხს წყალთან იტყუებს, შემდეგ კი ღუპავს მათ, თუმცა თუ სარმაქს მოკლავენ, იქვე ლურჯი ქვა არის და თუ იქამდე მიხობდება, გაცოცხლება შეუძლია (მამისიმედიშილი 2020:363). აქ ლურჯი ქვა წყალთან უნდა იყოს სიმბოლურად დაკავშირებული, რადგან გველეშაპის წარმომშობი წყალია. ასევე, ინგუშურ თქმულებებში გველეშაპი სარმაქი შემოსვული არის კომკს, რომელშიც იმყოფება ქალიშვილი – ბეთა. მოცემულ თქმულებაში გველეშაპი სარმაქი ცხრათავიანია. სესქათ სოსლა შეებრძოლება მას, ის თავებს აჭრის გველეშაპს, თუმცა მას თავები ისევ ეზრდება, მაგრამ გმირი ჯადოსნურ იარაღს ფლობს, ამ იარაღით მიყენებული ჭრილობა კი აღარ შუშდება, შესაბამისად, გმირმა მოახერხა გველეშაპის დამარცხება (მამისიმედიშილი 2020:277-278).

ჩენურ თქმულებებში ნართებზე გვხვდება შვიდი ძმა, რომლებიც გზად გველეშაპს ხედებიან და ებრძვიან მას. ბრძოლისას გველეშაპი მიხობავდა, მისი სხეულის სიმძიმისაგან მიწა იზნიქებოდა და გველეშაპის ნაკვალევზე ღრმა კალაპოტი იქმნებოდა, რომელშიც მდინარე სუნჯა მიედინებოდა (მამისიმედიშილი 2020:401-402).

გველეშაპთან ბრძოლა თავისთავად არის ბრძოლა ბოროტებასთან, ქაოსთან, თავად გველეშაპი კი ყოველთვის ან წყალს უკავშირდება, ან განძს.

ქართულში ვხვდებით გველეშაპთან მებრძოლ გმირებსაც, ასეთები არიან: ჟიჟია და ვაჟინა, ასევე კახანი. კახანი გველეშაპთან ბრძოლაში არ დაღუპულა, რადგან წინასწარ ჰყავდა გაფრთხილებული ლატალები, რომ დაბრუნებისას დიდი ქვაბით რძე დაეხვედრებინათ განსაბანად (კიკნაძე 2016ბ:247). კახანმა სამი კიბე აიარა და სამი ისარი ესროლა თავში გველს, თუმცა გმირი ისე იყო ფერშეცვლილი და გასისხლიანებული, რომ მხოლოდ ლეთნიერში რძით განბანის შემდეგ თუ იცნობდა მას კაციო (ბარდაველიძე 1939:143-144). აქაც გველის სისხლი გმირს მოკლავდა, მაგრამ ის რძეში განიბანა და ამან გადაარჩინა. ამ შემთხვევაშიც გველეშაპთა სისხლი მომაკვდინებელია.

ლენხუმური მითოსის მიხედვით, გველეშაპთან მებრძოლები მონადირეები არიან - ჟიჟია და ვაჟინა, მამა-შვილი ან ძმები. ისინი სოფელში ჩაივლიან, სადაც გველეშაპია, ჟიჟია და ვაჟინა, რომლებიც გადაწყვეტენ, რომ სოფლის მოსახლეებს უნდა დაეხმარონ, აღსანიშნავია, რომ იმ სოფლისათვის სრულიად უცხონი არიან. თქმულებამ არაფერი იცის მათ წარმომავლობაზე, როგორც

ლორდ რაგლანი აღნიშნავს, არაფერი ვიცით გმირის ბავშვობაზე (Raglan 1934). როგორც წესი, მშობლები უცნობნი უნდა იყვნენ იმ საზოგადოებისათვის, სადაც გმირი მოხვედბა და გაიზრდება (კიკნაძე 2008). ზ. კიკნაძე აღნიშნავს, რომ ეს ბუნებრივიცაა, რადგან გმირი უცხო, იღუმალი წარმოშობისა უნდა იყოს. ჟიჟუია და ვაჟინა გველეშაპის მოსაკლავად გაემართებიან, მათ თან მიჰყავთ შესაწირად გამზადებული ბავშვი, ვისი ტირილიც გველეშაპს აღვიძებს. გმირები იღუპებიან გველეშაპთან ბრძოლაში, რადგან აკუწული გველეშაპის შხამი შეიწირავს მათ (კიკნაძე 2016ბ:246-247). ამ შემთხვევაშიც გველეშაპთა სისხლი არა, მაგრამ მათი შხამი მომწამვლელი და სასიკვდილოა, თუმცა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შხამში მათი სისხლი იგულისხმება, რომელიც უწმინდური და მომაკვდინებელია ადამიანთათვის.

შეეცარელი ვინკელრიდი შუბით გაემართება ურჩხულის გამოქვაბული-საკენ. ის შუბით განგმირავს ურჩხულს, შემდეგ კი აკუწავს მას. გამარჯვებულმა გმირმა, მადლობის ნიშნად, ცისკენ ხმალი აღმართა. შედეგად ურჩხულის შხამიანი სისხლი დაეწვეთა მის სხეულს და რამდენიმე დღის შემდეგ გარდაიცვალა (კიკნაძე 2016ბ:248). ამ შემთხვევაშიც გველეშაპთა სისხლი მომაკვდინებელ ძალას ატარებს.

ამრიგად, გველეშაპთა სისხლს განსაკუთრებული მახასიათებლები აქვს, ის დუღს და ტბასაც ადუღებს, მან შეიძლება შეკრას წყალი. ის ასევე განსაკუთრებულ ძალას აძლევს გმირს, როგორც ეს მოხდა ზიგფრიდის და სხვათა შემთხვევაში. გმირებისთვის გველეშაპთა სისხლი მომაკვდინებელ ძალასაც ატარებს, რადგან შხამია მათში, რომელიც თუ არ კლავს, გონებას აკარგვინებს მათ და რომ არა განსაკუთრებული გზები, ისინი დაიღუპებიან - ტრისტანს იხოლდა გამოუჩნდება მხსნელად, კახანი კი რძეში განიბანება, რათა მოიშოროს მკვლელი სისხლი.

3. დასკვნა

ქართულ ტექსტებშიც და ანგლოსაქსურ ეპოსშიც გველეშაპთა მახასიათებლები ერთნაირია: ისინი ბოროტ ძალას წარმოადგენენ, გმირები ებრძვიან მათ, ზოგჯერ კი ამ ბრძოლას ეწირებიან კიდევ. ქართულ მასალაში გველეშაპი ძირითადად წყალს უკავებს ხალხს, „ბეოვულფში“ კი ისინი დაკავშირებულნი არიან წყალთან და ასევე გვხვდება განძის მცველი დრაკონიც.

გველეშაპს მნიშვნელოვანი როლი და ფუნქცია აკისრია ტრადიციული გმირის ცხოვრებაში, რადგანაც ის სწორედ განსაკუთრებულ გმირებს ხვდება.

იგი ხშირად ეხმარება გმირს, სიკეთეს უკეთებს კიდევ, მაგრამ ეს სიკეთე დაფასებული უნდა იყოს - გმირი გველემშაპის წესებს უნდა ემორჩილებოდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში გველემშაპი ტოვებს გმირს, სჯის მას ან ყველაფერს ართმევს, რაც უბოძა. უმეტესად კი, გველემშაპი დიდ წინააღმდეგობასა და გამოწვევას წარმოადგენს გმირისათვის. თუ გმირი გველემშაპის ყველა წინააღმდეგობასა და გამოწვევას გაუმკლავდება, მაშინ თავის სიძლიერესა და სიმამაცესაც დაამტკიცებს. ეს გზა ზედმეტად სახიფათოა, რადგან შეიძლება დაღუპოს გმირი, მაგრამ სწორედ ამ გზაზე წყდება გმირის ბედიც.

გველემშაპი ხან წყალს უკავებს ხალხს (ის ამ სახით განსაკუთრებით ზღაპრებში არის წარმოდგენილი), ხან ებრძვის გმირს და მთავარ წინააღმდეგობას წარმოადგენს. გველემშაპს ასევე შეუძლია გმირს სიბრძნე უბოძოს, განსაკუთრებული ნიჭი და უნარი მიანიჭოს, თუმცა ზოგჯერ გმირის დაღუპვის მთავარი მიზეზი ხდება.

გველემშაპი გვხვდება როგორც გველემშაპის, დრაკონის, ვემშაპის, დევის, გველის, ხარისა და სხვათა სახით. მას აქვს ტრანსფორმაციის უნარიც – ის ერთდროულად ეკუთვის ცას, წყალსა და მიწას. იგი ყველა ამ სკნელს ერთმანეთთან აკავშირებს, იცავს წყალს, განძს, ოქროსა თუ უძველეს ნივთებს, ბინას იღებს მიუვალ ადგილებში და ხვდება მხოლოდ განსაკუთრებულ გმირებს, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი ის არის, რომ გველემშაპი გმირისათვის ცხოვრების მთავარი გამოწვევა და დაბრკოლებაა. გმირი ან გაუძლებს და გადალახავს ამ წინააღმდეგობას, ან სამუდამოდ დაიღუპება ამ გზაზე.

გველემშაპი ერთდროულად შეიძლება ჩავთვალოთ, როგორც გმირის გამოცდად და გამოწვევად, ასევე გამოსაფხიზლებელ ძალად. სწორედ გველემშაპთან შეხვედრა ხდის გმირს განსაკუთრებულსა და გასაოცარს. გველემშაპთან შეხვედრა დიდი გამოფხიზლებასავით არის. მასთან შეხვედრა ცვლის ცხოვრებას და გმირს იმ გზაზე აყენებს, რომელზეც აუცილებლად უნდა წასულიყო და რომ არა ეს გამოწვევა, შეიძლება ვერც ვერასდროს გაეგო, თუ რა ძალას ფლობდა. ერთი მხრივ, გველემშაპი გმირს იმ გზისკენ უბიძგებს, რომელიც მისთვის არის განკუთვნილი, მეორე მხრივ კი, გამოწვევა და გამოცდაა, ის კი ან გადალახავს, ან გაუძლებს, ან გაიმარჯვებს, ან დამარცხდება. არსებობს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი გმირისა და გველემშაპის დამოკიდებულებაში – ან გმირი იღუპება ან – გველემშაპი. სინათლე და სიბნელე ებრძვის ერთმანეთს

და ბოლოს რჩება მხოლოდ ერთი მათგანი. თუმცა, გველეშაპი ყოველთვის სიბნელეს არ ნიშნავს, ის სიბრძნესაც აზიარებს გმირს, ასწავლის მას და უზიარებს ცოდნას ან უბრალოდ მხოლოდ იმისათვის არსებობს, რომ გმირს გამოცდა მოუწყოს და იქცეს გამოწვევად მის ცხოვრებაში.

ზემოაღნიშნული მახასიათებლების გარდა, უნდა ითქვას ისიც, რომ გველეშაპი ყველა სტიქიასა და ელემენტს აერთიანებს თავის თავში, როგორც გველი ეკუთვნის მიწასა და მიწისქვეშეთს, როგორც ვეშაპი და თევზი – წყალს, მას ასევე აქვს ფრთები, რითიც უკავშირდება ცას, ზეციურ სამყაროს და ჰაერს, ხოლო ცეცხლის ფრქვევის ძალით ის თავის თავში მოიცავს ცეცხლის სტიქიასაც. შესაბამისად, გველეშაპი გამაერთიანებელია ყველა სტიქიისა და ელემენტის და ერთიანობას კრავს, ისევე როგორც მაშინ, როდესაც გველეშაპს გამოსახვევ კუდით პირში და მარადიულობასა და ციკლურობას წარმოადგენს. მისი სამყოფელი ზღვა და წყალია, ხანაც მაღალი მთის მწვერვალი და მიუვალი კლდეები, რაც ასევე არ არის გასაკვირი, რადგან მთა მიწისა და ზეცის შემაკავშირებელია, ხოლო გველეშაპი ნაპრაღის მეშვეობით ყველაფერს განჭვრეტს და მიწისქვეშეთსაც ადევნებს თვალს.

გველეშაპის მახასიათებლები ორ ნაწილად შეიძლება დაიყოს - დადებითად და უარყოფითად, თუმცა გველეშაპის სახე უმეტესად მაინც ნეგატიური დატვირთვით გვხვდება. ის არის წყლის მიმტაცებელი, დამსაკუთრებელი, გვალვისა და უწყლობის გამომწვევი. ასევე, შეიძლება გამოიწვიოს წყალდიდობა და დატბორვა; ის ითხოვს მსხვერპლს და მის გარეშე არაფერს უთმობს ადამიანებს. დადებით გამოვლინებაში გველეშაპი არის მცველი, ის გვევლინება უძველესი და საუკუნოვანი განძის მცველად, გველეშაპი, ასევე, ცოდნასა და სიბრძნეს უზიარებს ადამიანს, ის განასახიერებს მარადიულობასა და ციკლურობას. გველეშაპი თავის ცოდნასა და სიბრძნეს აზიარებს ადამიანს სისხლში განზანვით, ხორცის ჭამით, ჯაჭვის პერანგითა და მის წიაღში მოხვედრით, თუმცა. მისი საჩუქარი და ჯილდო უსასყიდლო არასოდეს არის და გარკვეული წესებისა და პირობების დაცვას მოითხოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ყველაფერს ართმევს გმირს, რაც უბოძა.

ჩვენეული დასკვნით, გველეშაპის მთავარი დანიშნულება გმირის ცხოვრებაში დაბრკოლებისა და წინააღმდეგობის შექმნაა, ის გამოწვევაა გმირისათვის და თუ არ იქნება გველეშაპი და არ გამოჩნდება გმირის გზაზე, მაშინ ვერც გმირი შეასრულებს თავის მისიასა და დანიშნულებას. ისევე, როგორც

გველემშაპის გამოჩენა არის გარდაუვალი და ერთგვარად განსაზღვრული, ასევე გარდაუვლობას წარმოადგენს ის, რომ გმირი აუცილებლად უნდა მოხვდეს გველემშაპის წიაღში და შემდეგ თავი დააღწიოს კიდევ, არ აქვს მნიშვნელობა ეს გველემშაპის მუცელი იქნება, ჭაობი თუ მიუვალი სამყოფელი; გმირი იქ უნდა მოხვდეს და ამ მოხვედრამ უნდა შეცვალოს მისი ცხოვრება. ეს გმირის ხელახალი შობაა და ის ბრუნდება ცოდნითა და სიბრძნით აღჭურვილი, რის შემდეგაც ველარასდროს იქნება ისეთი, როგორც იყო, ეს მისი ინიციატია და გასაგებელი გზაა, რომლის გარეშეც წარმოუდგენელია მისი სრულქმნა. ამ შემთხვევაში ვერ ვიტყვით, რომ გველემშაპი ცალსახად ნეგატიურ როლს ასრულებს გმირის ცხოვრებაში, ის უბრალოდ გამოწვევაა მისთვის და თუ როგორ გადალახავს ის, როგორ გაართმევს თავს, ეს მხოლოდ და მხოლოდ გმირზეა დამოკიდებული. გველემშაპს შესრულებული აქვს თავის მისია და ახლა დგება გმირის ჯერი, როგორ გამოიყენებს მიღებულ ცოდნასა და გამოცდილებას, სიბრძნეს, რომელსაც გველემშაპმა აზიარა, სასიკეთოდ წარმართავს მას თუ ჰუმბრისის გზას გაუყვება. გველემშაპი უბრალოდ გმირის გამოცდა იყო.

სწორედ, გველემშაპი აქცევს გმირს გმირად; რომ არა ანტაგონისტი გველემშაპის გამოჩენა გმირის გზაზე და მის ცხოვრებაში, ის ვერასოდეს გაივლიდა გარდატეხას ან გარდასახვას, ვერ გამოავლენდა მასში ჩადებულ ნიჭსა და შესაძლებლობებს და დარჩებოდა უბრალო, მეორეხარისხოვან პერსონაჟად. სწორედ, გველემშაპი ანიჭებს მას გმირის სტატუსს. რომ არა ურჩხული, ვერ დაეინახავდით სინათლის და სიკეთის ძალას ასე ნათლად. რომ არა გველემშაპის ასეთი სისასტიკე და ბოროტება, მისი დაუნდობლობა ხალხის მიმართ, ვერ დაფასდებოდა გმირის საქმე და მისი ყოველი თავგადასავალი. რომ არა გველემშაპი, არ იქნებოდა და არ იარსებებდა გმირი. იმისათვის, რომ იარსებოს ერთმა, მას აუცილებლად სჭირდება მეორე. და ზუსტად ამიტომ გმირსაც სჭირდება თავისი გველემშაპი ცხოვრების გზაზე, რომ დაამტკიცოს თავის გმირობა, რომ მის ბრძოლას ჰქონდეს აზრი და არ იყოს უსაგნო. რომ არა გველემშაპი, არ იქნებოდა გმირი. ისინი ერთი მთლიანი ციკლის ორი მხარე არიან, უბრალოდ ორი განსხვავებული მხარე, როგორც დღე და ღამე, სინათლე და სიბნელე, სიკეთე და ბოროტება და ყოველთვის განსაზღვრავენ და განაპირობებენ ერთმანეთს, ერთიმეორის არსებობით უფრო ნათლად და მკაფიოდ წარმოაჩენენ თავიანთ ძალასაც და ფუნქციასაც.

გმირი გადის განსაცდელს, გამოცდას, რომელიც ზოგჯერ ინიციატიას

უტოლდება. მ. ელიადე წიგნში „მითები, სიზმრები და მისტერიები“ აღნიშნავს, რომ ინიციატია არის სიმბოლური სიკვდილი და შემდეგ გაცოცხლება. ურჩხულის წიაღში შესვლა ნიშნავს ემბრიონულ მდგომარეობაში დაბრუნებას. წყვილადი, რომელიც სუფევს ურჩხულის წიაღში, შეესაბამება კოსმიურ ღამეს, ყოფიერებამდელ ქაოსს. ეს არის დროებითი სიკვდილი ანუ ჩანასახის მდგომარეობაში დაბრუნების სიმბოლიზმი. დროებითი სიკვდილი არის გარდაუვალი გამოცდა ხელახალი დაბადებისთვის, ანუ ახალი სიცოცხლის დასაწყებად (ელიადე 2018:312-325).

გველეშაპი მნიშვნელოვანი და საჭირო პერსონაჟია, მის გარეშე აზრი არ ექნებოდა გმირის გზას. ხანდახან საჭიროა ყველაზე ბნელი ღამე, რათა უკეთ დავინახოთ და გავარჩიოთ სიკეთისა და სინათლის ძალა.

გველეშაპი განსაცდელია გმირისთვის და არა დამღუპველი მოვლენა, თუ როგორ გაუმკლავდება ამ გამოწვევას მხოლოდ გმირზე არის დამოკიდებული. გველეშაპს ყველა იმ გამოწვევასა და დაბრკოლებასთან ერთად რაც გმირისთვის მოაქვს, ასევე მოაქვს ახალი ცოდნა, ახლებური ხედვა და შეხედულებები. თუ როგორ შეიცვლება გმირი და როგორ შეცვლის თავის ცხოვრებას ეს მხოლოდ მასზეა დამოკიდებული, როგორ მიიღებს და გამოიყენებს მიღებულ ცოდნასა და გამოცდილებას, როგორ გამოიყენებს ახლებურ აღქმას, როგორ იმოქმედებს გამარჯვების შემდეგ; თუ გმირი მაინც ჰუბრისის გზას დაადგება და ვერ გააკონტრილებს მიღებულ ძალასა და შესაძლებლობებს, ეს მხოლოდ გმირზეა დამოკიდებული. ამ ჭრილში შეიძლება თამამად ითქვას, რომ გველეშაპთან მოპოვებული გამარჯვება, მისგან მიღებული ცოდნა ცდუნება, პასუხისმგებლობა და სასჯელიც კი არის. და მაინც გველეშაპთან განცდილი გამარჯვებაც კი იმხელა საცთურს შეიცავს, რომ რთულია უბრალო მოკვდავმა გაუძლოს; გველეშაპთან შეხვედრას ხშირად მოჰყვება ჰუბრისის გზა, რომელსაც გმირი ვეღარ აკონტროლებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **ამბავი ნართებისა 2007:** ამბავი ნართებისა, თბილისი, კავკასიური სახლი, 2007, 288 გვ.
2. **ბარდაველიძე 1939:** ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ღლეობათა კალენდარი, 1, ახალწლის ციკლი, თბილისი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა და სტამბა, 1939, 232 გვ.

3. **ბეოვუღფი 1989:** ბეოვუღფი, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1989, 229 გვ.
4. **ელიადე 2018:** მ. ელიადე, „მითები, სიზმრები და მისტერიები“, თბილისი, გამომცემლობა ალფი, 2018, 328 გვ.
5. **ვაჟა-ფშაველა 2011:** ვაჟა-ფშაველა, პოეზია, პოემები, ლექსები, ტომი 2, თბილისი, გამომცემლობა პალიტრა , 2011, 336 გვ.
6. **კიკნაძე 1996:** ზ. კიკნაძე, ქართული მითოლოგია, ქუთაისი, ნეკრესი, 1996, 288 გვ.
7. **კიკნაძე 2008:** ზ. კიკნაძე, ქართული ფოლკლორი, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2008, 351 გვ.
8. **კიკნაძე 2016ა:** ზ. კიკნაძე, ქართული მითოლოგია 1, ჯვარი და საყმო, თბილისი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016, 268 გვ.
9. **კიკნაძე 2016ბ:** ზ. კიკნაძე, ქართული მითოლოგია 2, თბილისი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016, 352 გვ.
10. **კოტეტიშვილი 1961:** ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბილისი, „საბჭოთა მწერალი“, 1961, 472 გვ.
11. **მამისიმედიშვილი 2017:** ხ. მამისიმედიშვილი, საკრალური ისტორიები, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2017, 256 გვ.
12. **მამისიმედიშვილი 2020:** ხ. მამისიმედიშვილი, ჩეჩნური და ინგუშური თქმულებები ნართებზე, თბილისი, გამომცემლობა სამშობლო, 2020, 472 გვ.
13. **მახაური 2003:** ტ. მახაური, ქართული ხალხური საგმირო ბალადა, თბილისი, გამომცემლობა „ლომისი“ 2003, 250 გვ.
14. **ნართები 1988:** ნართები, ცხინვალი, გამომცემლობა „ირისტონი“, 1988, 380 გვ.
15. **სიმღერა ნიბელუნგებზე 1961:** სიმღერა ნიბელუნგებზე, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1961, 425 გვ.
16. **სიხარულიძე 2006:** ქ. სიხარულიძე, კავკასიური მითოლოგია, თბილისი, კავკასიური სახლი, 2006, 280 გვ.
17. **ტრისტანი და იზოლდა 1960:** წიგნი ტრისტანისა და იზოლდასი, თბილისი, გამომცემლობა „ნაკადული“, 1960, 269 გვ.

18. **ქრესტომათია 1956:** ქართული ხალხური სიტყვიერება, ქრესტომათია, თბილისი, სამეცნ.-მეთოდ. კაბინეტის გამომცემლობა, 1956, 335 გვ.
19. **ქურდოვანიძე 2002:** თ. ქურდოვანიძე, ქართული ზღაპარი, თბილისი, გამომცემლობა „მერანი“, 2002.
20. **ჩხეიძე 1965:** ო. ჩხეიძე, რომანი და ისტორია, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1965, 387 გვ.
21. **Lord Raglan 1934:** Lord Raglan, The hero of tradition, Folklore Enterprises, Ltd..1934, <https://www.jstor.org/stable/1256167>.
22. **Vogler 2007:** Christopher Vogler, 2007, The Writer's Journey, <https://shorturl.at/ns8NY>.

On the History of a Castle in Samegrelo (Chakvinji Castle)

Ioseb Schengelia
(Sokhumi State University)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8004>
iosebshengelia94@gmail.com || ORCID: [0009-0008-5266-0752](https://orcid.org/0009-0008-5266-0752)

Abstract: Chakvinji Castle, located in the village of Jikhashkari, Zugdidi province, is an outstanding historical monument of Samegrelo. In addition to historical documents, it is mentioned in the inscription of the icon of St Nicholas made in 1640 by order of Levan II Dadiani. Chakvinji Castle is also found in the notices of foreign travellers, for instance in the travel materials of Johann Anton Güldenstädt (1771–1772). In the 1820s, Eduard Eichwald also provides us with some information about the castle. The history of Chakvinji Castle dates back to the distant past, and it served as a defense facility for many centuries. In the feudal age, it was the centre of Odishi province; the palace and residence of the House of Dadiani was located there, and Davit Dadiani, the last Prince of Samegrelo, was born there on 26 January, 1813. Archeological investigations of Chakvinji Castle and the fixing of its architectural structures began in 1968–1969. The archaeological finds were quite diverse and dividable into three periods: the material of the first period is from the early feudal period, the second, from the middle feudal period, and the third, from the late feudal period. This article presents a new analysis of the existing historical, archaeological, architectural and linguistic materials concerning Chakvinji Castle. It describes the present condition of Chakvinji Castle, which is very deplorable and in urgent need of conservation and restoration.

Keywords: Chakvinji Castle, Historical monuments in Samegrelo, The icon of St. Nicholas

Introduction

The article deals with the historical castle in Samegrelo, Zugdidi district, on the territory of the village of Jikhashkari, referred to in written sources as Chakvinji castle. The castle was one of the strongest fortresses in Samegrelo, where the princes of Samegrelo had their palaces and residences. In the feudal age, it was the center of the Odishi province, where the palace and residence of the Dadianis were located, and where Davit Dadiani, the last Prince of Samegrelo, was born on January 26, 1813. As a result of comparing the written sources, archival documents and the ethnographic materials we collected in the field, we tried to clearly present the history and the current situation of Chakvinji Castle.

1. Historical background

The population of Georgia has always settled in valleys, and this fact has had a certain influence on the administrative division of Georgia (Javakhishvili 1913:258). Chakvinji Castle is one of the outstanding monuments in the valley of the Khanisskali River, which played an important role in the protection of this valley. Its history, along with that of other monuments in the valley, is an integral part of Georgia's history.

Information about the castle can be found both in Georgian sources and in the reports of foreign travelers. The academic Shota Meskhia believed that the toponym “Chakvinji” is a misspelled form of the word Jikhakuji, linked this name to the name of Kuji, the ruler of Egris,

and cited the manuscript of the Princes of Argvet “Martyrdom of David and Constantine” from the 13th and 14th centuries to prove his opinion.

According to Sh. Meskhia, the Cikhe-Goji known in Georgian sources is not to be equated with today’s Nokalakevi, but with Chakvinji. This fortress was the center of the Kingdom of Egris in the Hellenistic age (Meskhia 1983:66)

The stories depicted in the Martyrdom of David and Constantine date back to the 8th century. If the Jikhankuji mentioned in this hagiographic work is the modern Chakvinji, then it turns out that there was already a large castle here at that time. This is also confirmed by archaeological data, which we will discuss later.

The castle changed its function several times, as can be seen from the reports of foreign travelers. Johann Güldenstedt mentions Chakvinji Castle in his travel book from the years 1771–1772 (Güldenstädt 1962:188, 325). In the twenties of the 19th century, Karl Eduard von Eichwald provided us with sparse but reliable information about the castle. At the time of von Eichwald’s journey, the castle seemed to have been used for military purposes. A small Russian garrison was stationed in the castle, and there were also several cannons on the territory. According to the letter dated March 12, 1847, preserved in the archive of Zugdidi, there was also a prison in the castle. As per to the document drawn up in 1866, Chakvinji Princely Castle was closed after Omar Pasha’s campaign in Samegrelo in 1857.

2. Geographical location, architecture and archeological study of the castle

The citadel of Chakvinji Castle stands on the top of the mountain. The walls of the castle match the relief form of the mountain, so the plan line is followed the curves of landscape. The outline is long and close to an oval. The length of the fortress citadel is up to 100 meters, and the width is 30 meters on average. The walls of the castle are high on each side, but there is quite a difference between the south and north walls. The southern side of the wall is without towers. The opposite, the northern side, overlooks the Caucasus Mountains and is equipped with towers. One tower is built on the east wall. The towers are quadrangular and have three or four floors.

Picture 1: Chakvinji Castle

Picture 2: Drawing of the castle

The archeological study of Chakvinji Castle and the fixing of architectural structures began in 1968–1969. The archaeological discoveries were quite diverse and were divided into three periods: the material of the first identified period is from the early feudal period, the second - from the middle feudal period, and the third - from the late feudal period.

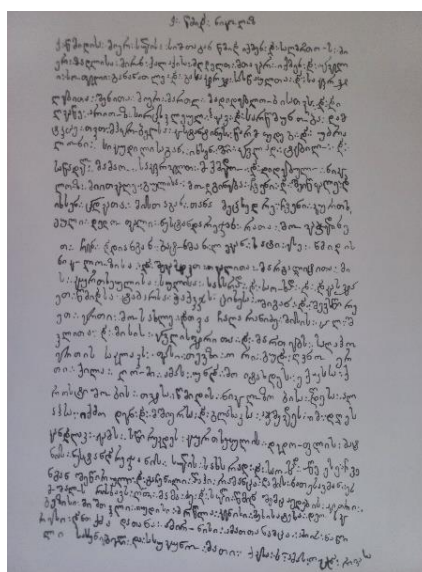
The archaeological study of the castle in the 21st century was renewed in 2019 under the leadership of Doctor of Archeology Niko Murgulia. A large-scale excavation and a detailed study of the castle and its surrounding areas are planned for the near future.

3. Icon of St. Nicholas

Chakvinji Castle is mentioned in the inscription of the icon of St. Nicholas made by order of Levan II Dadiani in 1640. The icon itself is one of the most important specimens of Georgian art. It was made in the goldsmith's workshop of Levan II Dadiani. The size of the icon is 31 × 21 cm. The central part of the icon contains the image of the saint. The background of the icon is covered with plant ornaments. There is an inscription on the icon: St. Nicholas. Around the inscription, there are 10 gems of different sizes and colors, some of which are damaged, and eight of them are pearl stones.

Picture 3: The icon of St. Nicholas

Picture 4: Inscription on the icon

The icon of St. Nicholas of Chakvinji was seen by Marie Brosé during her trip to Samegrelo and Abkhazia, and she deciphered the inscription on the icon for the first time. We have deciphered the inscription again and added it to the article.

4. Conclusions

The article presented existing historical, archaeological, architectural and linguistic material about Chakvinji Castle, which we have newly deciphered and the present condition of Chakvinji Castle, which is very deplorable and in urgent need of conservation and restoration.

ერთი ციხესიმაგრის ისტორიისათვის სამეგრელოში (ჭაქვინჯის ციხე)

იოსებ შენგელია

(სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

DOI: <https://doi.org/10.62235/mln.2.2024.8004>
iosebshengelia94@gmail.com || ORCID: [0009-0008-5266-0752](https://orcid.org/0009-0008-5266-0752)

შესავალი

სტატიაში განხილულია სამეგრელოში, ზუგდიდის რაიონ სოფელ ჯიხაშკარის ტერიტორიაზე მდებარე ისტორიული ციხესიმაგრე, რომელიც წერილობით წყაროებში ჭაქვინჯის ციხის სახელითაა ცნობილი. აღნიშნული ციხე სამეგრელოს ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ სიმაგრეს წარმოადგენდა, აქ ჰქონდათ სასახლე და რეზიდენცია სამეგრელოს მთავრებს - დადიანებს.

საქართველოს მოსახლეობა ოდითგანვე ხეობებზე იყო განლაგებული და ამ გარემოებამ თავის დროზე გარკვეული გავლენა მოახდინა საქართველოს ადმინისტრაციულ დაყოფაზე (ჯავახიშვილი 1913:258). ჭაქვინჯის ციხე მდინარე ჭანისწყლის ხეობის ერთ-ერთ გამორჩეული ძეგლია, რომელიც ამ ხეობის დაცვის საქმეში დიდ როლს თამაშობდა. მისი ისტორიაც, ამ ხეობაში არსებულ სხვა ძეგლებთან ერთად, საქართველოს ისტორიის განუყოფელი ნაწილია. ჩვენ სადისერტაციო თემის ფარგლებში საფუძვლიანად შევისწავლეთ აღნიშნული ხეობა, რომელიც, ვიქრობთ, გარკვეულ დახმარებას გაუწევს სამეგრელოს და, ზოგადად, საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ პირებს.

1. ჯიხაშკარის თემი და მისი დემოგრაფიული სურათი

ჯიხაშკარის თემი მდებარეობს ოდიშის პლატოზე, მდ. ჭანისწყლის ხეობაში, წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს რაონების საზღვრებთან. ჩრდილოეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მას ესაზღვრება ობუჯი და ჯადირა (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი), დასავლეთით და ჩრდილო დასავლეთით სოფლები ყულიშკარი და ჭაქვინჯი (ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი). თემის ტერიტორია მოიცავს 19,68 კვ. კმ. და მდებარეობს ზღვის დონიდან 150 მეტრზე. თემი ზუგდიდიდან 16 კილომეტრითაა დაშორებული და მასში შედის ორი სოფელი: ჯიხაშკარი და ფალაზონი. 1920-იან წლებამდე ჯიხაშკარი და ჭაქვინჯი ერთი

სოფელი იყო. 1920-იან წლებში მათი გაყოფით წარმოიშვა ორი სოფელი, ჭაქვინჯი და ჯიხაშკარი. სოფლის ორ ნაწილად გაყოფის შემდეგ ჭაქვინჯის ციხე ჯიხაშკარის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა (ზუგდიდი, 2016:248).

1867 წლის აღწერით სოფელ ჭაქვინჯში ცხოვრობდა სამეგრელოს მთავრის ნაყმევი 252 კომლი გლეხი. მოჯალაბე გლეხი 29 კომლი (ზსიემ 9332. დკ. 8299).

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალების მიხედვით კი სოფელში სულ ირიცხებოდა 507 კომლი: 1334 კაცი და 1272 ქალი. ჯამში 2606 ადამიანი (ზსიემ 19139, დკ 8107).

1996 წლის 5 აგვისტოს მონაცემებით, ჯიხაშკარში ცხოვრობდა 99 გვარის 595 კომლი. 2002 წელს ჯიხაშკარის თემის საკრებულოში აღირიცხა 2368 მუდმივი მაცხოვრებელი: 1170 კაცი და 1198 ქალი (ცხადია 2007:390).

ჯიხაშკარი მთავორიანი სოფელია. სოფლის ტერიტორიაზე ჭაქვინჯის ციხის გარდა მდებარეობს შვიდი ნაეკლესიარი, ძველი აკლდამა და სხვა არქეოლოგიური ძეგლები.

2. ჭაქვინჯის ეტიმოლოგია

ტოპონიმ ჭაქვინჯის ეტიმოლოგია ბოლომდე გარკვეული არაა. ო. ქობალია მეგრულ ლექსიკონში ჭაქვინჯს განმარტავს, როგორც *ჭის ფსკერს* (ქობალია 2010:707). ზოგან ჭაქვინჯი განმარტებულია, როგორც *ჭანთა ნაფუძარი*, *ჭანთა ქველა ციხე*. მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფელ გურძემში ფიქსირდება ტოპონიმი „ჭანურქვინჯი“ (კეკელია 2023:156). მარი ბროსე წერს: „მე მინახავს ამ ციხესიმაგრის ქართულად დაწერილი სახელი „ჭაქშა“, უკეთ „ჭაქშას ციხე“. ეს სახელწოდება ნიშნავს „ქვიშის ჭის ციხე-სიმაგრეს“ (ბროსე 2011:56). კეკელიას მოსაზრებით, თუკი დავუშვებთ, რომ ჭაქვინჯის უწინდელი ფორმა ჭანურქვინჯი ან ჭანირქვინჯი იყო, მაშინ შესაძლებელია სოფლის სახელწოდება მეტაფორულ ორთოგრაფიულ ნომენად მივიჩნიოთ, კონუსის ფორმის თავწაჭრილ ქვაბთან გეოგრაფიული ობიექტის მიმსგავსებით წარმოქმნილი (კეკელია 2023:156).

სიტყვა ქვინჯი ფიგურირებს სამეგრელოში დაფიქსირებულ რამდენიმე ტოპონიმშიც. მაგალითად, **ქვაბ(ი)ქვინჯი**, **ქვაბიშქვინჯი** და სხვა (კეკელია 2008: 62). წარწერის ტექსტის მიხედვით ლევან II დადიანს ჭაქვინჯს დაუსახლება გომართია შენგელია, რომელსაც ლევან II დადიანის ცოლის ნესტან-დარეჯანის

სულის საოხად ყოველწლიურად სააღაპე ბეგარა ჰქონია დაკისრებული. ჭაქვინჯი როგორც ადმინისტრაციული ერთეული ჭაქვითი ფორმით იხსენიება 1646 წლით დათარიღებულ ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში. ხატი 1646 წელსაა დამზადებული, მაგრამ ალაპი ლევან II დადიანს 1642 წელს განუწესებია. დადიანს ეს ხატი შეუწირავს სოფ. ტარხულში მდებარე ლიპარტიანის სასახლის კარის ეკლესიისთვის. ჩვენთვის უცნობი მიზეზით, ეს ხატი შემდეგ მარტვილის მონასტრის საკუთრება გამხდარა (თაყაიშვილი 2017:58-60).

აკადემიკოსი შოთა მესხია გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ ჭაქვინჯი დამახინჯებული ჯიხაქუჯია. მეცნიერი ამ სახელწოდებას უკავშირებდა ეგრისის მმართველის ქუჯის სახელს და თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად მოჰყავდა არგვეთელი მთავრების „დავით და კონსტანტინეს მარტვილობის“ XIII-XIV საუკუნეების ხელნაწერი: „ესე განაჩინა მძღაგრმან (მურმან ერუმ) მათთვის და თვთ აღიძრა და დაბანაკდა ქალაქსა ჯიხანქვიჯისა ქუე ყანასა სამეგრელოსა სანახებსა ჭყონდიდისასა“. შ. მესხიას აზრით, ქართულ წყაროებში ცნობილი ციხე-გოჯი დღევანდელი ნოქალაქევიან კი არ უნდა იყოს გაიგივებული, არამედ ჭაქვინჯთან. სწორედ ეს ციხე-სიმაგრე წარმოადგენდა ეგრისის სამეფოს ცენტრს ელინისტურ ხანაში (მესხია 1983:66). თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ, გამოდის, რომ ჭაქვინჯი დღეს ჩვენს ხელთ არსებულ წერილობით წყაროებში XIII-XIV საუკუნიდან იხსენიება (ჭითანავა 2010:81). დავით და კონსტანტინეს მარტვილობაში ასახული ამბები VIII საუკუნეს განეკუთვნება. თუ ამ ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებში მოხსენიებული ჯიხანქუჯი თანამედროვე ჭაქვინჯია, მაშინ გამოდის რომ ამ პერიოდში აქ უკვე დიდი ციხე მდგარა. ამას ადასტურებს არქეოლოგიური მონაცემებიც.

3. ჭაქვინჯის ციხის გეოგრაფიული მდებარეობა, არქიტექტურა და არქეოლოგიური შესწავლა

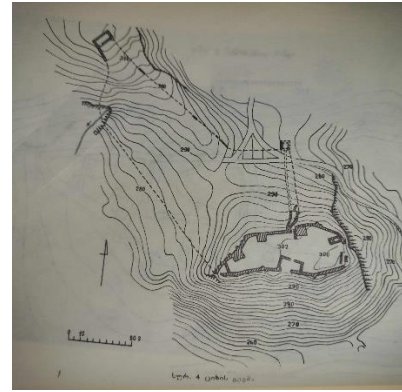
ზუგდიდის რაიონ სოფელ ჯიხაშკარში მდებარე ჭაქვინჯის ციხის არქეოლოგიური შესწავლა და არქიტექტურულ ნაგებობათა ფიქსაცია დაიწყო 1968-1969 წლებში. პირველი წლის ექსპედიციის ხანგრძლივობა 45 დღით შემოიფარგლა, მეორე წლისა კი 30 დღით. არქეოლოგიური მონაპოვარი საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო და სამ პერიოდად იყოფა: პირველი პერიოდის მასალა ადრე ფეოდალური ხანისაა, მეორე - შუა ფეოდალურის, მესამე კი - გვიანფეოდალური ხანისა (მურღულია 2022:186).

ციხის არქეოლოგიური შესწავლა XXI საუკუნეში, 2019 წელს განახლდა არქეოლოგიის დოქტორ ნიკო მურდულიას ხელმძღვანელობით. სამომავლოდ დაგეგმილია ფართო მასშტაბიანი გათხრების ჩატარება და ციხისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის დეტალური შესწავლა.

ჭაქვინჯის ციხის ციტადელი მთის წვერზე დგას, მისი კედლები მთის რელიეფურ ფორმას ეხამება, ამიტომ გეგმის ხაზი ტეხილია საკმაოდ რთული მოხვევებით. მოხაზულობა გრძელი და ოვალს მიახლოებული.

ფოტო 1: ჭაქვინჯის ციხე

ფოტო 2: ციხის ნახაზი

ფოტო 3: ჭაქვინჯის ციხის ციტადელი

ციხის ციტადელის სიგრძე ას მეტრამდეა, ხოლო სიგანე საშუალოდ ოცდაათი მეტრია. ციხის გალავანი ყოველ მხარეს მაღალია, მაგრამ სხვამხრივ, გადაწყვეტაში საკმაოდ დიდი განსხვავებაა. ციხის ერთი ფრონტი, ის მხარე, რომელიც სამხრეთით, ქვეყნის შიგნისაკენ იცქირება, კოშკების გარეშეა,

მხოლოდ გალავანია. მოპირდაპირე მხარე, ანუ ჩრდილოეთის ფრონტი, კავკასიის მთებს გაჰყურებს და იგი კომპეგებითაა აღჭურვილი. ერთი კომპეგ ადმოსავლეთითაა. კომპეგები ოთხკუთხა ფორმისაა და სამ-ოთხ სართულიანია (ზაქარაია 1980:10-18).

ციტადელის ეზოს გათხრების შემდეგ გამოჩნდა ეკლესია, პალატი და ნაგებობათა საძირკვლები. ჭაქვინჯის სიმაგრის მეორე მონაკვეთი, რომელსაც ქვედა ციხეს ვეძახით, ციტადელს ჩრდილო დასავლეთით ეკვრის და ძალიანაა დაზიანებული. სამწუხაროდ, გალავანი ისეა აღგვილი მიწის ზედაპირისაგან, რომ ყველგან კვალის დადგენაც კი ვერ ხერხდება.

ფოტო 4: ქვედა ციხის გალავნის ნაშთები

ფოტო 5: ციტადელიდან ჩამომავალი გვირაბი

ქვედა ციხის საერთო ფართობი სამი ჰექტარია. აქ ამჟამად ასეთი სურათია: ქვედა ციხის ტერიტორიაზე მდებარეობს ორი ნაგებობა, ერთი მათგანი კომპეგია, რომელშიც ციტადელიდან ჩამოდის ტრაპეციულად გადახურული გვირაბი. ციტადელის შესასვლელთან მცირე ფართობი კედლებით შემოუფარგლავთ და შიგ ჩაურთავთ გვირაბში ჩასასვლელიც. დაცვის თვალსაზრისით კედლების ერთი ხაზით შემოუფარგვლა დამაკმაყოფილებლად არ ჩაუთვლიათ და გარე კედლების გაგრძელებით კიდევ ერთი მცირე ეზო შეუქმნიათ. გარე, ქვედა ციხის გალავნის აღების შემდეგ, მტერს კიდევ ექნებოდა გადასალახი ორი მცირე ეზოს ტერიტორია ვიდრე ციტადელის კარებს მიაღებოდა.

პარმენ ზაქარაიას მოსაზრებით აქ ციხე გაჩნდა ეგრის (ლაზიკის) სამეფოს საწყის და იმავე დროს ძლიერების ხანაში. ციხესიმაგრის ციხე-დარბაზად გადაქცევა უნდა მომხდარიყო მაშინ, როდესაც ააგეს პალატი. ეს უნდა ყოფილიყო დაახლოებით IX-X საუკუნეში. მომდევნო პერიოდის

მასშტაბური სამუშაოები აქ ჩატარებულა მაშინ, როდესაც გაჩნდა ჩრდილოეთით მდებარე ქვედა ციხე, რომლის ფართობი სამ ჰექტრამდეა. იმავე ეპოქაში ჩანს ზედა ციხეშიც დიდი მშენებლობა, კოშკების აგება და ძველის გადაკეთება. ასეთი დიდი მასშტაბის ახალი მშენებლობა და ციხის გაფართოება უნდა მომხდარიყო ქვეყანაში საშიშროების გაზრდის დროს. ეტყობა საჭირო გამხდარა ისეთი დიდი ციხის აგება, სადაც მტრის შემოსევისას მოსახლეობის ნაწილი მაინც შეაფარებდა თავს. ამ მშენებლობის თავისებურებები XV-XVI საუკუნეზე მიუთითებს. ეს უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული მეზობლად ისეთი მეტად აგრესიული მტრის გაჩენასთან, როგორც იყო ოსმალეთი (ზაქარაია 1980:11).

4. ჭაქვინჯის ციხის ისტორიული როლი (დასავლეთ) საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში

ჭაქვინჯის ციხეს, მასშტაბებისა და მდებარეობის მიხედვით, შუაფეოდალურ ხანაში ოდიშის ვერცერთი ციხე ვერ შეედრება და ამდენად იგი სამეგრელოს ყველაზე ძლიერ სიმაგრეს წარმოადგენდა. ციხე მდებარეობს შუაფეოდალური ხანის ოდიშის საერისთავოს ყველაზე დაწინაურებულ კუთხეში. ციხის მიმდებარედ იყო დადიანთა სასახლე და ეკლესია, რომელიც თავის დროზე ალბათ ერისთავთა კარის ეკლესიაც იყო. ციხის მიმდებარედ მდგარ სასახლეში 1813 წლის 26 იანვარს დაიბადა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი დავით დადიანი (მეუნარგია 1939:12).

ისტორიკოსი თამაზ ბერაძე თვლის, რომ „შუაფეოდალურ ხანაში ჭაქვინჯის ციხე-სიმაგრეს ვერც სიდიდისა და ვერც სიძლიერის მიხედვით ოდიშის საერისთავოს ვერცერთი ნაგებობა ვერ შეედრება, ამიტომ ოდიშის საერისთავოს ცენტრი სწორედ აქ არის საძებნი. მით უფრო, რომ ჭაქვინჯში თავს იყრიდა სვანეთიდან და აფხაზეთიდან მომავალი უმნიშვნელოვანესი გზები” (ბერაძე 1967:181).

ოდიშის საერისთავოს ცენტრს ჭაქვინჯში მოიაზრებს ისტორიკოსი ავთო თორდიაძე. „ჭაქვინჯის ციხე რომ უნდა ყოფილიყო ოდიშის საერისთავოს ცენტრი, (ეს გარემოება) პირველად აღნიშნა თ. ბერაძემ. ის წერს: ჭაქვინჯის ციხე ყველაზე დიდი, ყველაზე ძლიერი სიმაგრეა შუაფეოდალური ხანის ოდიშში, ამ ეპოქის სხვა სიმაგრეები მას ვერ შეედრებიან. მის ცენტრობაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე ის, რომ:

1. სამეგრელოს ტერიტორიაზე, განსხვავებით ადრე შუასაუკუნეებისა, ქვეყნის ცენტრი ტეხურის ხეობაშია (ჯიხა-ქვინჯი დღ. ნოქალაქევი და მის გარშემო მდებარე მნიშვნელოვანი ძეგლებით; შხევის, აბელათის ონოგურისის, კოტიანეთის, სენაკის ციხეებით, ნოჯიხევის და ნაჯახოს კომპლექსებით). განვითარებულ შუასაუკუნეებში კი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ხობისწყლის აუზი, გამორჩევით იძენს ჭანისწყლის ხეობა, რომელიც ენგურსა და ტეხურს შორის მდებარე „ქვეყნის“ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ცენტრსაც წარმოადგენს. ამ პერიოდის (IX-XIV ს.ს) სამეგრელოს ტერიტორიაზე. მატერიალური კულტურის ძეგლებით ის ყველაზე მდიდარია (სკურის ბაზილიკა, მონასტერი და ციხე-დარბაზი, ჯგალის ციხეები, წალენჯიხის მონასტერი და და ციხე ობუჯის მონასტერი და ციხე ხიბულას მონასტერი და ციხე, ხობის მონასტერი და ციხე და ბოლოს ჭაქვინჯის დიდი ციხე-დარბაზი).
2. ოდიშის ერისთავებს, შემდეგ მთავრებს (დადიანები], აქვე მდებარე მონასტრებში (ობუჯი, ხობი, წალენჯიხა) ჰქონდათ საგვარეულო საძეგლე.
3. ჭაქვინჯი (ოდიში) იმ დროს უმნიშვნელოვანეს გზასაყარზე მდებარეობდა, აქ გადიოდა ცნობილი შუა სამეგრელოს გზა („შქა სამარგალოშ შარა“), სადაც თავს იყრიდნენ ცხუმისკენ, ქუთაისისკენ, სვანეთისკენ მიმავალი გზები და ის ასეთი მოხერხებული მდებარეობის გამო ძალიან დიდ ფართობს უწევდა კონტროლს.
4. ციხე IV-V სს-დან ფუნქციონირებდა, როგორც სტრატეგიული დანიშნულების სიმაგრე” (თორდია 2012:75).

ჭაქვინჯში ოდიშის საერისთაოს ცენტრის არსებობას თითქოსდა ამტკიცებს ვახუშტის ცნობა, რომელიც ვრცლად წერს მეფე ვახტან V-ის მიერ 1661 წელს ჯერ იმერეთში, შემდეგ კი ოდიშში ლაშქრობის შესახებ: „შემდგომად ჩავიდა მეფე ოდიშს, ვერ წინააღუდგა დადიანი და ივლტოდა სვანეთს. ხოლო ბრძანებითა მეფისათა შეუჩინა ლაშხისშვილმან ხოსიამ კაცი, და მოკლეს დადიანი იქ. მაშინ მეფემან მოტყვევნა ოდიში და აიღო ციხენი. მერე მოადგა ჭაქვითს ციხესა შინა მყოფს ცოლშვილსა დადიანისასა. მცირედ ხანსა შინა გამოიყვანა იგინი და გამოიღო საჭურჭლენი მრავალნი დადიანისანი და ჰპოვა იქ ხატი ოქონისა, რომელიც დარჩა მეფესა სვიმონს” (ვახუშტი 1970:450).

ვახუშტი ბატონიშვილის მონათხრობიდან ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ეს ციხე განძის სამალავიც ყოფილა. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჭაქვინჯის ციხე თავისი მდებარეობითა და მასშტაბებით სამეგრელოს ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ სიმაგრეს წარმოადგენდა. მთებში მოქცეული ციხე მიუვალობასთან ერთად იმითაც გამოირჩეოდა, რომ ძალიან დიდ მანძილს ზვერადა და აკონტროლებდა. თანაც ლოგიკურია, რომ დადიანი ცოლ-შვილს და განძს ყველაზე დაცულ და ძნელად ასაღებ ციხეში გადაამალავდა.

ჭაქვინჯის ციხე იხსენიება 1640 წელს ლევან II დადიანის დაკვეთით დამზადებულ წმინდა ნიკოლოზის ხატის წარწერაში.

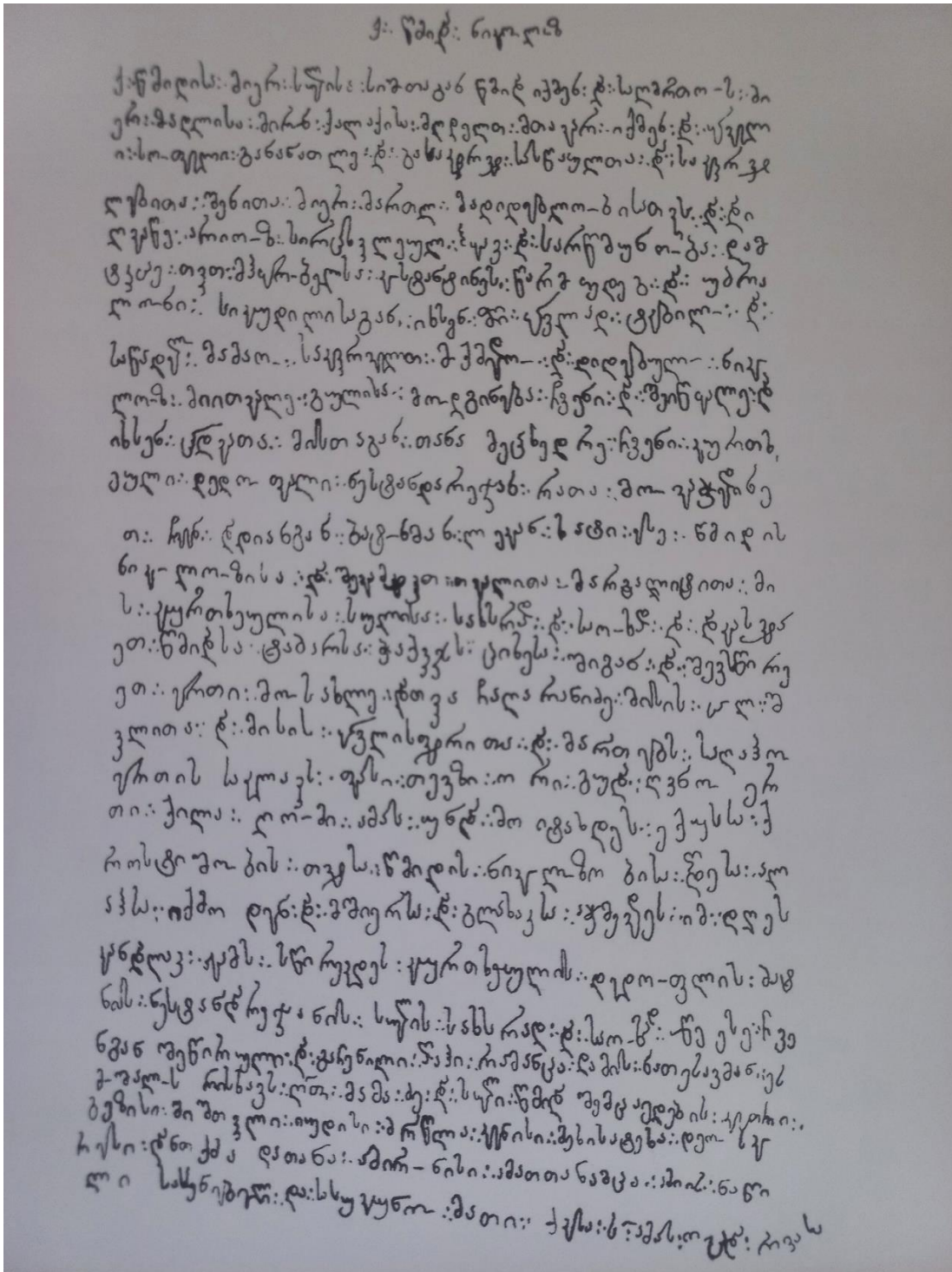

ფოტო 6: წმ. ნიკოლოზის ხატი

ხატის წარწერის მიხედვით, იგი ნესტან-დარეჯნის ცოდვათა შენდობისათვის დაუმზადებიათ ლევან II დადიანის დაკვეთით და ჭაქვინჯის ციხეში დაუბრძანებიათ. ხატის უკანა მხარეს არსებული წარწერიდანვე ვიგებთ, რომ მისთვის შეუწირავთ ვინმე დათვია ჩადარანისძე, რომელსაც სააღაპე ბეგარად ჰქონია ერთის საკლავის ფასი, თევზი, ორი გუდა ღვინო და ერთი ქილა ღომი.

ეს ყველაფერი მას ქრისტეშობის თვის ექვს რიცხვში უნდა მოეტანა და ნესტან-დარეჯნის სულის საოხად მშიერებისთვის და გლახაკებისთვის უნდა დაერიგებინა (ქორდანი 2018:455).

ჭაქვინჯის წმინდა ნიკოლოზის ხატი სამეგრელოსა და აფხაზეთში მოგზაურობის დროს ნახა მარი ბროსემ, ხატზე არსებული წარწერაც პირველად სწორედ მან გაშიფრა.

ფოტო 7: წმ. ნიკოლოზის ხატის წარწერა

მარი ბროსეს მიერ გადმოწერილი ტექსტი შემდეგნაირად იკითხება:

„წმიდისა მიერ სულისა საშობებან წმიდა იქმენ, და საღმრთოსა მიერ მადლისა მირონ ქალაქისა მღვდელმთავარ იქმენ, და ყოველი სოფელი განანათლე და განაკვირვე სასწაულთა და საკვირველებათა შენთა მიერ, მართლმადიდებლობისა-თვის იღვაწე, არიოზ სირცხვილეულ ჰყავ და სარწმუნოება დაამტკიცე. თვითმპყრობელსა კოსტანტინეს წარმოუდგე, და უბრალონი სიკვდილისაგან იხსენ: მიყოვლად ტკბილო

და საწადელო მამო, საკვირველთ მოქმედო და დიდებულო ნიკოლოზ, მიითვალე გულისმოდგინება ჩვენი, და შეიწყალე, და იხსენ ცოდვათა მისთა-გან თანა-მეცხედრე ჩვენი კურთხეული დედოფალი ნესტან-დარეჯან, რამეთუ მოვაჭედინეთ ჩვენ დადიან-მან ბატონ-მან ლევან ხატი ესე წმიდის ნიკოლოზისა და შევაძვევით თვლითა და მარგალიტითა მის კურთხეულისა სულისა სახსრად, და დავასვენეთ საყდარსა ჭაქვიშას ციხესა შიგან, და შევსწირეთ ერთი მოსახლე, და თვთ ჩაღარანიძე, მისის ცოლ-შულითა და მისის ყოვლის-ფერითა და მართებს სააღაპო, ერთი საკლავის ფასი თევზი, ორი გუდა ღუნო, ერთი ქილა ღომი, ამას გარდა მოიტანდეს ექვსსა ქრისტეს-შობის თევსა, წმიდის ნიკოლოზის დღეობასა აღაპსა იქმოდენ, და მშიერსა და გლახაკსა აჭმევდინ. იმ დღეს კანდალაკი ჟამსა სწირავდეს, კურთხეულის დედოფლის ბატონის ნესტან-დარეჯანის სულის სახსრად და საოხად: აწ ესე ჩვენ-გან შეწირული და გაჩენილი აღაპი რა-მანცა ადამის ნათესავ-მან ეს მოშალოს, რისხავს ღმერთი მამა, ძე და სული წმიდა, შემცაედების კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, ძრწოლა კაენისი, მების-ტება დიოსკორესი, დანთქმა დათან და აბირონისი, ამათ-თანამცა არის ნაწილი სახსენებელი და საუკუნი მათი. ქკსა. სამ ას ოც და რვას.“ (ბროსე 2011:56-56).

ჩვენ საგანგებოდ შევისწავლეთ ჭაქვიშის წმინდა ნიკოლოზის ხატზე შესრულებული წარწერა და ვინაიდან ჩვენი წაკითხვა განსხვავდება მარი ბროსეს წაკითხვისაგან, სტატიაში მოგვაქვს წაკითხვის ჩვენეული ვერსია:

„ქ: წმიდისა: მიერ: სულისა: სიშოთაგან წმიდა იქმენ: და: საღმრთო-ს: მი
ერ: მადლისა: ძირონ: ქალაქისა: მდღელთ: მთავარ: იქმენ: და: ყოველ
ი: სოფელი: განანათლე: და: გახაკვირვე: სასწაულთა: და: საკვირვე
ლებათა: შენითა: მიერ: მართლ: მადიდებლო-ბისათვის: და: დაი
ღვაწე: არიო-ზ: სირცხვილეულ: ჰყავ: და: სარწმუნობა: დამ
ტკიცე: თვით: მპურობელსა: კოსტანტინეს: წარმოუდგე: და: უბრა
ლონი: სიკუდილისაგან: იხსენ: იგი: ყოვლად: ტკბილო: და:
საწადელო: მამო: საკვირველთ: მოქმედო: და: დიდებულო: ნიკო
ლოზ: მიითვალე: გულისა: მოდგინება: ჩვენი: და: შეიწყალე: და
იხსენ: ცოდვათა: მისთაგან: თანა მეცხედრე: ჩვენი: კურთხ
ეული: დედოფალი: ნესტანდარეჯან: რათა: მოვაჭედინე
თ: ჩვენ: დადიანმან: ბატონმან: ლევან: ხატი: ესე: წმიდის:
ნიკოლოზისა: და: შევაძვევით: თვლითა: მარგალიტითა: მი
ს: კურთხეულისა: სულისა: სახსრად: და: საოხად: და: დავასვენ
ეთ: წმიდასა: ტაძარსა: ჭაქვიშს: ციხესა: შიგან: და შევსწირე
ეთ: ერთი: მოსახლე: დათვია ჩაღარანიძე: მისის: ცოლ: შ
ვილითა: და: მისის: ყოვლისფერითა: და: მართებს: სააღაპო:

*ერთის საკლავის: ფასი: თევზი: ორი: გუდა: ღვინო ერ
თი: ქილა: ღო-მი, ამას: უნდა: მოიტანდეს: ექუსხა: ქ
როსტისშობის: თვესა: წმიდის: ნიკოლოზო ბისა: დღესა: აღ
აპსა: იქმო დენ: და: მშიერსა: და: გლახაკსა: აჭმევდეს: იმ: დღეს
კანდალაკ: ჟამს: სწირევდეს: კურთხეულის: დედო-ფლის: ბატ(ო)
ნის ნესტანდარეჯანის: სულის: სახსრად: და: საოხად: აწე ესე: ჩვე
ნვან შეწირული: და: გაჩენილი: ალაპი: რამანცა: დამის: ნათესავმან: ეს
მოშალს, რისხავს: ღ(მერთ), მამა: ძე: და: სული: წმიდა შემცაედების: კეთრი:
გეზისი, შიშთვილი: იუდისი: ძრწ(ო)ლა: კაენისი: მეხისატეხა: დეოსკო
რესი: დანთქმა დათანა: და ამირ-ნისი: ამათთანამცა: ამიის: ნაწი
ლი სახსენებელი: და: საუკუნო: მათი: ქკსა:სამას: ოცდა: რვასა.“¹*

ლევან II დადიანის საოქრომჭედლო სახელოსნოში დამზადებული ხატები, მათ შორის წმინდა ნიკოლოზის ხატიც, შესწავლილი აქვს ხელოვნებათმცოდნე ლეილა ხუსკივაძეს (ხუსკივაძე 1973:37-39). ასევე საგანგებო კვლევა აქვს ჩატარებული წმინდა ნიკოლოზის ხატზე დადიანების მუზეუმის თანამშრომელს ლილი ბერაიას (ბერაია 2020:23).

ხატში წმინდანის გამოსახულებას უჭირავს სასურათე არე. წმინდანის სახე შესრულებული უნდა ყოფილიყო ფერწერით, ლითონის ფუძეზე. სკულპტურული ფორმების გადმოსაცემად გამიზნული ხელოვნურად გაბერილი მოცულობის ასახვა არის მთავარი მხატვრული ხერხი, რომელსაც წმ. ნიკოლოზის ხატის ოსტატი მიმართავს (ხურციკიძე 1974:37). ხატის ზომაა 31 X 21 სმ. ხატის ცენტრალური ნაწილი წმინდანის გამოსახულებას უჭირავს. ხატის ფონი მცენარეული ორნამენტებითაა დაფარული. შარავანდედზე არის მხედრული წარწერა: **ქ. წმიდა ნიკოლოზ.** წარწერის ირგვლივ 10 სხვადასხვა ზომის და ფერის თვლებია განლაგებული, რომელთაგანაც ზოგი შელახულია. რვა მათგანი მარგალიტის თვალია, ერთი - ფირუზის. წმ. ნიკოლოზის ხატზე მხედრულით შესრულებული წარწერა მოთავსებულია ზურგზე; წარწერა შესრულებულია ჩაჭედვით; შეადგენს 28 სტრიქონს; გრაფემების სიმაღლეა 0,5-0,8 სმ; ტექსტს ახლავს განკვეთილობის ნიშანი: სამწერტილი ყოველი სიტყვის ბოლოს. ქარაგმის ნიშანი არ არის გამოყენებული (ბერაია 2020:86).

იოჰან გიულდენშტედტი საქართველოში 1771-1772 წწ. მოგზაურობის მასალებში იხსენიებს ჭაქვინჯის ციხეს (გიულდენშტედტი 1962:188,325). XIX

¹ ჩვენ ვერსიაში დაცულია სიტყვების განლაგება სტრიქონებში.

საუკუნის ოციან წლებში ციხეზე მწირ, მაგრამ გარკვეული სახის ცნობებს გვაწვდის ედუარდ აიხვალდი. მასთან ტოპონიმი **ჭაქვინჯი** „ცაქვიში“ ფორმით არის დადასტურებული. აიხვალდის მოგზაურობის დროს ციხეში მცირე გარნიზონი მდგარა. ასევე ყოფილა რამდენიმე ზარბაზანი. მოგზაურს ზუსტი ცნობა არ გააჩნია ციხის აგების თარიღზე და ზოგადად ციხის ისტორიაზე, მაგრამ გარკვეულ დასკვნებს მაინც აკეთებს და თვლის, რომ ციხე სამეგრელოს რომელიღაც წინა მთავარმა ააგო თურქების წინააღმდეგ (აიხვალდი 2005:184).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად აღმოჩნდა ეკლესიის ნანგრევები.

ფოტო 8: ეკლესიის ჩამონგრეული კედელი

ფოტო 9: ეკლესიის ნანგრევები

ზუგდიდის მუხეუმში დაცული 1826 წლით დათარიღებული საარქივო მასალის მიხედვით ვგებულობთ ციხის შიგნით და გარეთ მდგარი ეკლესიების შესახებ. ციხის გარეთ მდგარა წმინდა გიორგის ხის ეკლესია. რომლის მესამე მღვდელი ნიკო ავალიშვილი თურმე ასევე მსახურობდა მთავარ დადიანის კარის საყდარში. კარის საყდარში იგულისხმება ციხის ციტადელის შიგნით მდებარე ეკლესია, რომელიც წმინდა ნიკოლოზის სახელობისა ყოფილა (ზსიემ. ანაწერი 1, საქმე 4856, გვ. 18-19).

ზუგდიდის არქივში დაცული 1847 წლის 12 მარტით დათარიღებული წერილის მიხედვით ციხეში საპყრობილედ ყოფილა. წერილს სამეგრელოს მთავარ დავით დადიანს წერენ ზუბის მაზრის სოფელ უფალკარის მცხოვრები: გარდაცვლილი თავადი პატია ბერიკას ძე ჩიჩუას ქერივი და მცირეწლოვანი შვილები: „მამა ჩვენი პატია მოჰკლა ყმამან მისმა გოგისა სვანმა. მამისა ჩვენისა მკვლელი სვანი ტუსალობასა ქვეშე მყოფი ჭაქვინჯის ციხიდან განვლტოლვილი

ახლა სამურზაყანოში მცხოვრებს მანუჩარ კაციას ძე ჩქოტუას ყავს”. ციხეში, რომ საპყრობილედ იყო ამას ნიკო დადიანის თხზულებაში „ქართველთ ცხოვრება” ვხვდებით: „დროსა ამას განურისხდა ლეონ შარვაშიძეს ბეჟანს და შეიპყრა და პატიმარ ჰყო ციხესა შინა ჭაქვინჯისასა“ (დადიანი 1962:199).

მათე ხუბულავას ცნობითაც დგინდება ციხეში საპყრობილის არსებობა: „ზემოთ მოხსენებული დიდი ციხე, სხვათა შორის, ძველებურ დროში, (როგორც ამბობენ ადგილობრივი ღრმად მოხუცებულნი), ყოფილა, დამნაშავეთა საპყრობილედ. ძველათ, მთავრობის დროს, ქურდების გასასამართლებლად შემდეგ საშუალებას ხმარობდენ: ბრალდებულ კაცს ხელის გულზე დააფარებდნენ სამ ქალადის ნაჭერს და ჩაუდებდნენ ამ გადაფარულ ხელის გულში ცეცხლით გახურებულ შანთ-რკინას და თუ გაიხტუნებდა სამჯერ წინ, გადააგდებდა შანთ-რკინას იქით, და ხელი დაურჩებოდა დაუწველი, მაშინ გათავისუფლებული იქნებოდა ბრალისაგან. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ე-ი თუ ხელი დაეწვოდა, იგი ცნობილი იქნებოდა დამნაშავეთ და დაკარგულის ფასს გადაახდევინებდნენ ერთის (დაკარგულის) მაგიერ შეიდჯერ მეტს - „შეიდუულს“ და თვით დამნაშავეთ ცნობილს დაბორკავდნენ „ხაჯალურით“ და ჩააგდებდნენ ციხეში (კვალი 1896:17). იქვე ავტორი აღწერს ციხეში არსებულ ჭასაც: „ციხის შუა ადგილას არის ჭა, რომელიც სიღრმით იქნება 40 საუენი. ჭაში გადადებულია რკინის კარი და ხაჯალულები (ბორკილები)”. როგორც პარმენ ზაქარაია განმარტავს, „ჭის თავი 1,30 მეტრის დიამეტრისაა. ჭას გვერდები მოპირკეთებული ჰქონია. იგი თითქმის ჩაცვენილია... ადგილობრივთა გადმოცემით, 30-იან წლებში ციტადელის ეზოში ჩაის პლანტაცია ჰქონიათ გაშენებული. რადგან ჭა ღია იყო, სხვა ვერაფერი მოუხერხებიათ გარდა იმისა, რომ შიგ მდგარი წყლის დასაფარად ციხის რკინის კარი ჩაუგდიათ. მათი გადმოცემით, წყალი ძალიან ღრმად ყოფილა“ (ზაქარაია 1980:24).

1866 წელს შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით ჭაქვინჯის სამთავრო ციხე 1857 წლის სამეგრელოში ომარ ფაშას ლაშქრობის შემდეგ დაუკეციათ. ამ დროს ციხეში ყოფილა ერთი დიდი ზარბაზანი, რომელიც გამოუტანიათ ციხიდან და ჭანისწყლის ჭალაში დაუგდიათ. მეორე პატარა ზარბაზანი გორდში წაუღიათ. ციხეში არსებული მესამე პატარა ზარბაზანი ჰქონია მოურავს ძიძილალა ცხონდიას, რომლისთვისაც ჩამოურთმევიათ და მთავრის მოხელე

გიორგი შელიასთვის ჩაუბარებიათ. ციხეში ასევე დაცული ყოფილა დიდი ხაჯალური, რომელიც წაუღია გენერალ კოლუნოვს ქვაშიხორს. ციხეში დაცული ორი საკისრო ხაჯალური და სამი ხელის ბორკილიც კულიბანოვს წაუღია ქვიშორს. ციხის გაუქმების დროს იქ დაცული ყოფილა 30 ბათმანი ჩამოსხმული ტყვია და ორმოცდაორი შანთი რკინა. აქედან 35 შანთი რკინა დაუხარჯიათ ზუგდიდის სასახლის აშენების დროს, ასევე გორდში და ბუბუას ხიდის მშენებლობის დროს. ერთი შანთისგან ბორძალი გამოუჭედიათ და ილორში წაუღიათ მთავრის სალოცავად. ორი შანთი სახლთუხუცესს დავით ჩიქოვანს დაუხარჯავს ჭაქვინჯში წისქვილის გამართვაზე. ერთი შანთი მურის ეკლესიისათვის მიუციათ. ციხეში ყოფილა ორი ბედელი, რომელთაგან ერთი ხელოსანს ლუკაია სიჭინავას წაუღია თავის სახლში, მეორე ბედელიც ლუკაიას ჰქონია. ციხის შიგნით მდგარი ორი ხულაც გაუყიდიათ. პირველი 5 მანეთად და მეორე 4 მანეთად. ეს ფულები ხელოსან ბიტულია შენგელიას აუღია და ჩაუბარებია ლუკაიასთვის. ციხის ტერიტორიაზე ყოფილა ორი სახლი. რომელთაგან ერთი ცხონდიას უყიდა 3 მან. და 50 კაბიკად. მეორე კი ძალიან დამპალი ყოფილა და ლუკაია სიჭინავას წაუღია. დაკეცვის დროს ციხის შიგნით მიწაში ჩაფლული ყოფილა 20 თავი ჭური. ციხის მიმდებარედ კი ყოფილა მარანი 120 თავი ჭურით. ციხეში დაცული ყოფილა დიდი საარყე ქვაბიც. ასევე ორი სპილენძის ქვაბი და ერთი ზოდი გრძლად ჩამოსხმული ტყვია, რომელიც 1866 წლისთვის ყმა შეუკოჩია ხაცავასთან ყოფილა დაცული (ზსიემ 19207, დკ. 8174).

ჭაქვინჯის ციხეს იხსენიებს გიორგი ჩიჩუა 1894 წელს ივერიაში გამოქვეყნებულ წერილში: „ამ გორების მახლობლად არის ერთი ძველი ციხე, რომელსაც მეგრელები უძახიან ჭაქვინჯის ციხეს და მის ქვემოთ მიმავალ მდინარეს ჭანისწყალს. ეს სახელი უნდა მიეღო ამ ციხეს და ამ მდინარეს ჭანებისაგან. ჭანებს უძახიან მეგრელები ლაზებს, და როგორც გვითხრეს ეს ციხე დიდხანს სჭერიათ ლაზებს... ამ ციხეში ხშირად იფარავდა თავს მოელი ეს მხარე და თვით მთავარიც თავის ჯარით. მთავარს ეს ციხე რომ დაენებებინა მტრისთვის დიდ საშიშროებაში ჩავარდებოდა” (ივერია 1894:14).

5. ციხის მულტიდისციპლინური კვლევის ასპექტი (ეთნოგრაფიული მასალა)

ჩვენ მიერ წარმოებული საველე ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგად ჭაქვინჯის ციხეზე ჩაწერილი იქნა მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალა, რომელიც ანგარიშგასაწევია ციხის ისტორიის შესწავლისას. ერთ-ერთი ლეგენდის თანახმად ციხის სამხრეთ კედელში სამი გვარის კაცი ჩაუშენებიათ. არაჩემია, ჩარგაზია და ხაცავა. სხვა ლეგენდის მიხედვით ერთ დროს ეს ციხე თურქებს ჰქონიათ აღებული. მათთან მისულა რამდენიმე მეგრელი, რომელთაც თურქებისთვის უთქვამთ, რომ დღეს მათთვის მნიშვნელოვანი დღესასწაულია და უთხოვიათ ციხეში მდებარე სალოცავში შეშვება. თურქები ამაზე დათანხმებულან, შეუშვიათ რამდენიმე მამაკაცი, რომელთაც ციხეში შესვლისთანავე უშიშვლიათ კაბაში დამალული ხმლები და ციხის კარები გაუღიათ. ამ დროს ქვემოთ მდგომი ჯარიც დაძრულა შესულა ციხეში და ციხე ისევ მეგრელებს დაუბრუნებიათ.

ჭაქვინჯში აზნაურები იყვნენ ცხონდიები, ზარანდიები კი ცხონდიების ყმები იყვნენ. ლეგენდის თანახმად ზარანდიას შეჰყვარებია ცხონდიას ქალი. ზარანდია ჭაქვინჯის ციხეში დაუმწყვდევიათ. ზარანდიასთვის თავისიანებს მალულად ხარის ტყავი შეუგზავნიათ. ტყავში ამოჭრილი ყოფილა ხელის და ფეხის ჩასადები ადგილები. ზარანდია ამ ტყავით გადმომხტარა ციხიდან და ციხიდან გაქცევის შემდეგ აფხაზეთისთვის შეუფარებია თავი. როგორც ადგილობრივები გადმოგვცემენ, მისი შთამომავლები დღესაც აფხაზეთში ცხოვრობენ.

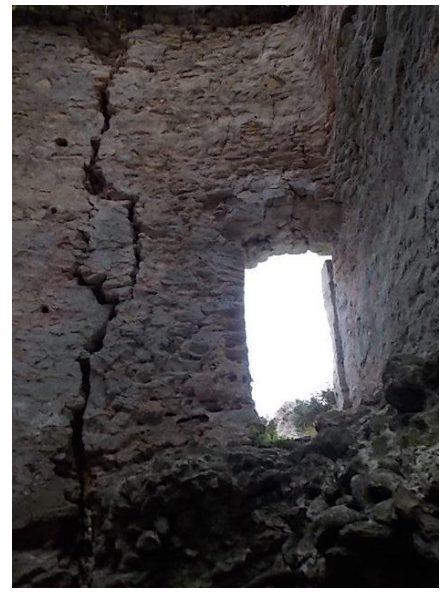
6. ციხის თანამედროვე მდგომარეობა და რეაბილიტაციის აუცილებლობა

ციხის თანამედროვე მდგომარეობა მეტად სავალალოა, ის სასწრაფო კონსერვაცია-რესტავრაციას საჭიროებს. მიუხედავად იმისა, რომ ჭაქვინჯის ციხეს 2012 წელს სახელმწიფო მნიშვნელობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა, მის გადასარჩენად დღემდე არავითარი ქმედითი ღონისძიებები არ გატარებულა. ციხის შემორჩენილი სამი კოშკიდან (მეოთხე კოშკი დაახლოებით 40-50 წლის წინ დაინგრა) შუა კოშკი ორივე მხარეს მთელ სიგრძეზე გაბზარულია და ქვები ცვივა. ბზარი იმდენად დიდია, რომ ნებისმიერ დროს შეიძლება კოშკი შუაზე

გაიხლიჩოს და მთლიანად ჩამოინგრეს. საბჭოთა დროს ციხის საძირკველიდან კირის მოპოვების მიზნით გამოჰქონდათ მიწა, ამან გალავანს საძირკველი გამოაცალა და შეიძლება ითქვას, რომ გალავნის ნაწილი ჰაერშია, რომლის ნაწილებიც დრო და დრო ინგრევა და ხრამში ცვივა. შემორჩენილი ნაწილიც საძირკველის არქონის გამო გადახრილია ხრამის მხარეს. რამდენიმე წლის წინ ჩამოინგრა ნაეკლესიარის მიმდებარე ტერიტორია, რომელსაც ასევე საძირკველი გამოცლილი აქვს. ციხის გადასარჩენად აუცილებელია მიმდებარე ტერიტორიის გეოლოგიური შესწავლა და შესწავლის შედეგად მიღებული დასკვნების მიხედვით შესაბამისი ღონისძიებების გატარება.

ფოტო 10: შუა კოშკის ჩამონგრეული კედელი

ფოტო 11: შუა კოშკის ბზარი

პირველ ეტაპზე აუცილებელია საძირკველგამოცლილი კედლებისთვის საყრდენების გაკეთება, სუროშემოვლებული კედლების გაწმენდა და სხვა. კონსერვაციის შემდეგ უნდა დაიწყოს სამუშაოების მეორე ეტაპი და მოხდეს ძეგლის პირვანდელი სახით აღდგენა.

დასკვნა

ჭაქვინჯის ციხე სამეგრელოში გამორჩეულ თავდაცვის ობიექტს წარმოადგენდა. ამ ციხის ისტორია შორეულ წარსულში იღებს სათავეს. იგი მრავალი საუკუნის მანძილზე მტკიცედ იდგა ქვეყნის სადარაჯოზე, სანამ 1857 წელს არ მოხდა მისი დაკეტვა. ფეოდალურ ხანაში აქ მდებარეობდა ოდიშის საერისთავოს ცენტრი, დადიანების სასახლე და რეზიდენცია. რაც თავის მხრივ განპირობებული იყო ციხის სტრატეგიული მდებარეობით. ციხეზე არსებული

წერილობითი წყაროების, საარქივო დოკუმენტებისა და ჩვენს მიერ ველზე მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების შეჯერების შედეგად შევეცადეთ თვალნათლივ წარმოგვეჩინა ჭაქვინჯის ციხის ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **აიხვალდი 2005:** ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ. (XIX საუკუნის პირველი მესამედი) გერმანულიდან თარგმნა გია გელაშვილმა. გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
2. **ვახუშტი 1973:** ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსი საქართველოსა, გამომცემლობა „საბჭ. საქართველო“, თბილისი.
1. **ბერაია 2020:** ლილი ბერაია, დადიანების სასახლეების საგანძური, გამომცემლობა „სტამბა ფავორიტი სტილი“, თბილისი.
2. **ბერაძე 1967:** ბერაძე თამაზ, ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVII სს.), სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
3. **ბროსე 2011:** მარი ბროსე, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოსა და აფხაზეთში, გამომცემლობა „მწიგნობარი“, თბილისი.
4. **გიულდენშტედტი 1962:** იოჰან გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში, გამომცემლობა „საქ. სსრ მეცნ. აკადემია“, თბილისი.
5. **დადიანი 1962:** ნიკო დადიანი, ქართველთ ცხოვრება, გამომცემლობა „საქ. სსრ მეცნ. აკადემია“, თბილისი.
6. **კვარაცხელია 2015:** ვახტანგ კვარაცხელია, ზუგდიდი წარსული და თანამედროვეობა, გამომცემლობა „ივერიონი“, თბილისი.
7. **ზაქარაია 1980:** პარმენ ზაქარაია, ჭაქვინჯა (ციხე-სიმაგრე), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
8. **თაყაიშვილი 2017:** ექვთიმე თაყაიშვილი, თხზულებანი, ტ. 4, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
9. **თორდია 2012:** ავთანდილ თორდია, სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ოდიში, ზუგდიდის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. V. თბილისი.

10. **კეკელია 2008:** იგორ კეკელია, მარტვილის რჩეული გეოგრაფიული სახელწოდებანი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
11. **კეკელია 2018:** იგორ კეკელია, სამეგრელო ედუარდ აიხვალდის სამოგზაურო ჩანაწერებში, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
12. **კეკელია 2023:** იგორ კეკელია, სამეგრელოსა და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
13. **მესხია 1983:** შოთა მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, გამომცემლობა „საქსსრ მეცნ. აკადემია“, თბილისი.
14. **მურღულია 2023:** ნიკო მურღულია, ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში არქეოლოგიური მასალებისა და წერილობითი წყაროების მიხედვით, გამომცემლობა „სტამბა ფავორიტი სტილი“, თბილისი.
15. **ჟორდანიას 2018:** თედო ჟორდანიას, ქრონიკები. ტ. II, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
16. **ქობალია 2010:** ალიო ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
17. **ჭითანავა 2010:** დავით ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვის ნაგებობები სამეგრელოში, გამომცემლობა „მწიგნობარი“, თბილისი.
18. **ხუსკივაძე 1974:** ლეილა ხუსკივაძე, ლევან დადიანის საოქრომჭედლო სახელოსნო (ნარკვევები XVII საუკუნის ქართული ჭედური ხელოვნების ისტორიიდან), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
19. გაზეთი „ივერია“, 1894 წ. 14.
20. გაზეთ „კვალი“, 1896 წ. 17.
21. ზუგდიდის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. ანაწერი 1, საქმე 4856.
22. ზუგდიდის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, 19207, დკ. 8174.
23. ზუგდიდის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, 19332. დკ. 8299.
24. ზუგდიდის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, 19139, დკ. 8107.

თანდართული ფოტოების სია

ფოტოს ნომერი	წყარო
ფოტო 1: ჭაქვინჯის ციხე	ნიკო მურდულიას ფოტო
ფოტო 2: ციხის ნახაზი	პარმენ ზაქარაიას წიგნიდან
ფოტო 3: ჭაქვინჯის ციხის ციტადელი	ნიკო მურდულიას ფოტო
ფოტო 4: ქვედა ციხის გალავნის ნაშთები	იოსებ შენგელიას ფოტო
ფოტო 5: ციტადელიდან ჩამომავალი გვირაბი	იოსებ შენგელიას ფოტო
ფოტო 6: წმ. ნიკოლოზის ხატი	ლილი ბერაიას წიგნიდან
ფოტო 7: წმ. ნიკოლოზის ხატის წარწერა	მარი ბროსეს წიგნიდან
ფოტო 8: ეკლესიის ჩამონგრეული კედელი	იოსებ შენგელიას ფოტო
ფოტო 9: ეკლესიის ნანგრევები	იოსებ შენგელიას ფოტო
ფოტო 10: შუა კოშკის ჩამონგრეული კედელი	იოსებ შენგელიას ფოტო
ფოტო 11: შუა კოშკის ბზარი	იოსებ შენგელიას ფოტო